

TC
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK EDEBİYATI TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MEHMED ATÂ: HAYATI, ESERLERİ VE
İKTİTAF

HABİBE YASTIKCI KARAGÖL
09723002

TEZ DANIŞMANI
Yrd. Doç. Dr. BAHRİYE ÇERİ ALEMDAR

İSTANBUL
2012

TC
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK EDEBİYATI TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MEHMED ATÂ: HAYATI, ESERLERİ VE İKTİTAF

HABİBE YASTIKCI KARAGÖL
09723002

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih: 24 /02/2012
Tezin Savunulduğu Tarih: 06 /02/2012

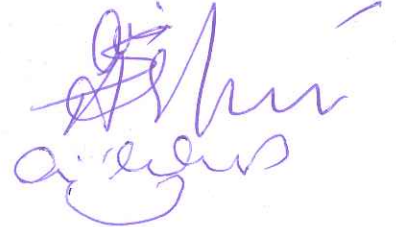
Tez Oy birliği / Oy çokluğu ile başarılı bulunmuştur.

Unvan Ad Soyad

İmza

Tez Danışmanı :
Jüri Üyeleri :

Yrd. Doç. Dr. Behriye Gazi Alemdar
Doç. Dr. Ali Sükrü Çoruk
Yrd. Doç. Dr. Ali Yıldız

İSTANBUL
OCAK 2012

ÖZ

MEHMED ATÂ: HAYATI, ESERLERİ VE İKTİTAF Habibe Yastıkcı Karagöl Ocak, 2012

Bu tez çalışmasında 1850-1919 yılları arasında yaşamış ve Hammer mütercimi olarak tanınan Mehmed Atâ'nın hayatı ve eserleri irdelenmiş ve *İktitaf* adlı dört ciltlik eseri ayrıntılı bir biçimde ele alınmıştır. Mehmed Atâ, her ne kadar hayatının son bir haftasında yaptığı Maliye Nazırlığı ve tercüme ettiği "Hammer tarihi"yle tanınmış olsa da, polisiye roman ve güldürü roman türünde önemli tercümeleri bulunmaktadır. Ayrıca siyaset ve tarih alanındaki tercümeleriyle de önemli bir yere sahiptir. Mehmed Atâ, aynı zamanda gazete ve dergilerde tarih, siyaset, dil ve edebiyat üzerine birçok makale neşretmiş ve önemli mütalaalarda bulunmuştur. Mehmed Atâ Bey, yazarlığının yanında bir eğitimcidir ve hazırladığı *İktitaf* adlı dört ciltlik eseri, uzun zaman Mekteb-i Sultânî'de ders kitabı olarak okutulmuştur. Bu eser, ders kitabı olduğu kadar, antoloji olarak da Türk edebiyatı tarihi açısından önemli bir yere sahiptir.

Anahtar sözcükler: Mehmed Atâ, Hammer mütercimi, *İktitaf*, polisiye roman, güldürü romanı, tercüme edebiyatı, antoloji, Mekteb-i Sultânî.

ABSTRACT

MEHMED ATÂ: HIS LIFE, WORKS AND *İKTİTAF*

Habibe Yastıkcı Karagöl

January, 2012

In this study, Mehmed Atâ, who lived between 1850-1919 and is known as “Hammer interpreter”, his life and works were examined, and his *İktitaf* of four volumes was discussed in detail. Although Mehmed Atâ was famous for his charge of Finance Minister for a final week of his life and his Hammer translator, he has an important place in the history of literature with his translation of detective novels and comic books. In addition, he is one of the most important Ottoman intellectuals with his translation in the area of politics and history. Also, Mehmed Atâ wrote many articles in the various of newspapers and magazines in the field of history, politics, language and literature. As well as, Mehmed Atâ Bey, prepared a text book called *İktitaf* of four volumes and it was read in “Mekteb-i Sultânî” for a long time. This work, as well as being a textbook and an anthology, also has an important place in the history of Turkish literature.

Key words: Mehmed Atâ, Hammer translator, *İktitaf*, detective novels, comic books, literature in translation, anthology, Mekteb-i Sultânî.

ÖNSÖZ

1850-1919 yılları arasında yaşamış ve “Hammer mütercimi” olarak anılan Mehmed Atâ Bey, tarihte olduğu kadar Türk edebiyatında da önemli bir yere sahiptir. Ancak onun tam ve eksiksiz bir biyografisine ulaşmak mümkün olmadığı gibi, kendisinden bahseden kaynaklarda ya kısa bilgi verilmekle yetinilmiş ya da eksik/yanlış bilgiler verilmiştir. Biz de buradan yola çıkarak Mehmed Atâ’nın hayatı ve eserleri hakkında tam ve ayrıntılı bilgi vermeyi amaçladık.

İlk önce Mehmed Atâ’nın hayat hikâyesinin ele alındığı kısımda doğumu ve ailesi, öğrenim hayatı, çalışma hayatı, hastalığı ve ölümü, evliliği ve çocukları en son olarak da kişiliği ayrı başlıklar altında incelenmiş ve kendisinden bahseden kaynaklardan faydalanılarak hem bilgi tashihi yapılmış, hem de bütünlüklü bir bilgi elde edilmeye çalışılmıştır.

Mehmed Atâ’nın edebi kimliğinin ele alındığı kısımda ise, Atâ Bey’in gazete ve dergilerde bulunabilen yazıları tasnif edilmiş ve bu yazılardan yola çıkarak onun dil ve edebiyat hakkında görüşleri ele alınmıştır.

Mehmed Atâ’nın eserlerinin incelendiği kısımda ise, eserleri telif ve tercüme olmak üzere iki kısım olarak ele alınmıştır. Telif eserleri içerisinde yer alan *Güft ü Şenîd*, *Tertib-i Cedid Üzere İlaveli Binâ*, *İzahlı Kıraat*, *İktita* ve *Musavver Küçük İktita*’ın içerikleri ve Türk edebiyatındaki yerleri hakkında mukayeseli bilgi verilmiştir. Edebiyat, siyaset ve tarih alanında çevirileri bulunan Mehmed Atâ’nın öncelikle edebiyat alanındaki tercümeleri ele alınmış ve bu tercümeler üzerinde yoğunlaşmıştır. Mehmed Atâ’nın polisiye roman türündeki tercümeleri için öncelikle Türk edebiyatında polisiye roman tercümeleri hakkında bilgi verilmiş, daha sonrasında Emile Gaboriau’dan çevirdiği *Löruj Davası* adlı romanından önce, Gaboriau’nun kısaca hayat hikâyesine değinilmiş ve Türk edebiyatına kazandırılan eserlerinden söz edilmiştir. Mehmed Atâ’nın polisiye roman türünde tercüme etmeyi tercih ettiği yazarlardan biri de Adolphe Belot’dur. Belot’dan *Beyaz Boyun Bağlılar* ve *Kontes Emma* adlı romanları tercüme eden Mehmed Atâ’nın çevirilerinin Türk edebiyatındaki yerinin daha iyi belirtilmesi açısından, yine öncelikle Türk edebiyatında Belot’dan yapılan tercümelere değinilmiş, daha sonrasında Mehmed Atâ’nın tercümeleri incelenmiştir. Mehmed Atâ’nın tercüme ettiği yazarlardan biri de Charles Paul de Kock’tur. Mehmed Atâ, Paul de Kock’tan *Madam Bilagizkof Yahud Fitne-i Cihan* adlı romanları çevirmiştir. Güldürü roman türü başlığı altında incelenen bu romanlara geçmeden önce, Paul de Kock’un Türk edebiyatına kazandırılan romanlarına değinilmiş ve Mehmed Atâ’nın tercümelerinin diğer tercümeler arasındaki yeri tespit edilmeye çalışılmıştır. Mehmed Atâ’nın tam roman çevirilerinin yanında Bernardin de Saint Pierre’den çevirmeye başlayıp yarım bıraktığı *Paul ve Virginie* tefrikası ve Pierre Zaccone’dan bir kısmını çevirdiği *Londra Bîcâregânı* adlı tercümesi bulunmaktadır. Bu yarım kalmış tercümeler hakkında bilgi verilmiş ve yarım kalma nedenleri irdelenmeye çalışılmıştır. Mehmed

Atâ'nın bu çevirileri haricinde *Tercüme Mecmuası* adı altında topladığı, çeşitli tercüme parçalarını içeren küçük hacimli bir kitabı bulunmaktadır. Bu kitap, dil öğrenmek isteyenler için pratik yapma imkânı sunmakla birlikte, aynı zamanda bir antoloji niteliğindedir. Kitapta Mehmed Atâ'nın tercümeler üzerine yaptığı çeşitli açıklamalar da Türk edebiyatında çeviri tarihi açısından önemli bir yere sahiptir.

Mehmed Atâ'nın edebiyat tercümeleri dışında siyaset alanında çevirdiği *Usul-i İntihab* adlı kitap, hem Osmanlı siyaset tarihi içerisinde tercüme edilen ilk seçim kitabı olması açısından, hem de Mehmed Atâ'nın tercümeye eklediği açıklamalar ve Osmanlı seçim usulleri hakkında verdiği bilgiler açısından tarihte önemli bir yere sahiptir. Mehmed Atâ'nın tarih alanında çevirdiği ve ona Hammer mütercimi sıfatını kazandıran *Devlet-i Osmaniyye Tarihi* ise Türk tarihi açısından şüphesiz çok mühim bir yere sahiptir. Bu önemin vurgulanması açısından öncelikle ünlü oryantalistlerden olan Hammer'in hayat hikâyesine değinilmiş, *Osmanlı Devleti* adlı on ciltlik eserinin içeriğine değinilmiş ve ardından Mehmed Atâ'nın tercümesi hakkında bilgi verilmiştir.

Mehmed Atâ'ya ait olduğu düşünülen *Musavver El-Menah*'ın müellifi Arif adlı bir yazardır. Paul de Kock'tan çevrilen *Üç Fistanlı Kız* adlı romanın mütercimi ise, Mehmed Atâ'dan bahseden kimi kaynaklarda yazdığı gibi Atâ Bey değil, Mehmed Âli Bey'dir. "Mehmed Atâ'ya Ait Olduğu Düşünülen Eserler" kısmında ise, Atâ Bey'e isnat edilen bu eserlerle ilgili bilgi verilmekle birlikte, bilgi yanlışlıkları da düzeltilmeye çalışılmıştır. Mehmed Atâ'nın eserlerinin son kısmında ise Atâ Bey'in eserleriyle ilgili bulunabilen gazete ve dergi haberlerinin bir bibliyografyası verilmiş ve ardından gazete ve dergilerde kalmış yazılarının bir listesi oluşturulmuştur.

Tezin son kısmı ise, Mehmed Atâ Bey'in Mekteb-i Sultânî'de okutulmak üzere dört cilt olarak hazırladığı *İktitaf* adlı eserine ayrılmıştır. *İktitaf*, bir ders kitabı olduğu kadar, bir antoloji niteliği de taşıyan zengin bir eserdir. *İktitaf*, bu özellikleri ışığında öncelikle hazırlanış, içerik ve şekil özellikleri bakımından incelenmiş, baskıları arasındaki farklılıklar, esere dâhil edilen veya çıkarılan parçaların ayrıntılı bir dökümü yapılmıştır. Ardından ise, öncelikli olarak *İktitaf*'ın Türk eğitim tarihindeki yeri tespit edilmeye çalışılmış ve ders kitabı olarak hazırlanan antolojilerle mukayeseli olarak Türk edebiyatındaki yeri incelenmiştir.

Mehmed Atâ'nın hayatı ve eserleri hakkında tam ve sağlıklı bir kaynak oluşturmak amacıyla hazırlanan bu tezde, bana her konuda yardımcı olan danışmanım Yrd. Doç. Dr. Bahriye Çeri Alemdar başta olmak üzere tüm hocalarıma, hiçbir desteğini esirgemeyen arkadaşım Fatma Nur Evren Demirtaş'a, eşim Alperhan Karagöl'e ve babam Suat Yastıkcı'ya teşekkürü bir borç bilirim.

İstanbul, Ocak 2012

Habibe Yastıkcı Karagöl

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI

ÖZ.....	iii
ABSTRACT.....	vi
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vii

1.GİRİŞ..... 1

2.MEHMED ATÂ'NIN HAYATI.....	6
2.1. Doğumu ve Ailesi	6
2.2. Öğrenim Hayatı.....	7
2.3. Çalışma Hayatı.....	9
2.4. Hastalığı ve Ölümü.....	17
2.5. Evliliği ve Çocukları.....	18
2.5.1. Evliliği ve eşi Münire Hanım.....	18
2.5.2. Çocukları.....	19
2.6. Kişiliği.....	25

3. DİL VE EDEBİYAT HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ.....	27
3.1. Türkçede Dil İkiliği.....	27
3.2. Dilin Sadeleşmesi.....	30
3.3. Arapça ve Farsça Hakkındaki Görüşleri.....	36
3.4. Osmanlı Şiir ve Nesir Dili-Divan Edebiyatı Hakkındaki Görüşleri....	39
3.5. Şiirde Vezin.....	46
3.6. Tarih Manzumeleri-Ebced Hesabı.....	48
3.7. Mehmed Atâ'nın Tanzimat Sonrası Edebiyatçılarıyla İlgili Görüşleri..	49
3.8. Türk Ağzıları ve Türk Dilleri.....	51
3.9. Yabancı Dil Öğretimi.....	53

4. ESERLERİ.....	54
4.1. Telif Eserleri.....	56
4.1.1. Güft ü Şenid.....	56
4.1.2. Tertib-i Cedid Üzere İlaveli Bina.....	65
4.1.3. İzahlı Kıraat.....	66
4.1.4. İktitaf.....	66
4.1.5. Musavver Küçük İktitaf.....	67
4.2. Tercümeleri.....	72
4.2.1. Edebiyat Alanındaki Tercümeleri.....	72
4.2.1.1. Polisiye Roman Tercümeleri.....	73
4.2.1.2. Güldürü Romanı Çevirileri.....	89

4.2.1.3. Yarım Kalmış Tercümeleri.....	96
4.2.1.4. Tercüme Mecmuası.....	105
4.3.1. Siyaset Alanındaki Çevirileri.....	114
4.4. Tarih Alanındaki Tercümeleri.....	116
4.5. Mehmed Atâ'ya Ait Olduğu Düşünülen Eserler.....	122
4.5.1. Musavver El-Menah.....	122
4.5.2. Üç Fistanlı Kız.....	122
4.6. Mehmed Atâ'nın Eserleriyle İlgili Çıkmış Olan Haberler.....	122
4.7. Mehmed Atâ'nın Gazete ve Dergilerde Kalmış Yazıları.....	125
5. İKTİTAF.....	130
5.1. İktitaf'ın Hazırlanışı, İçerik ve Şekil Özellikleri.....	130
5.1.2. Birinci Kısım.....	132
5.1.3. İkinci Kısım.....	139
5.1.4. Üçüncü Kısım.....	144
5.1.5. Dördüncü Kısım.....	148
5.2. Ders Kitabı Olarak İktitaf.....	150
5.2.1. Mekteb-i Sultanî ve Eğitiminin İçeriği.....	151
5.2.2. İktitaf'ın Birinci Kısımının Eğitim Yönünden Değerlendirilmesi.....	155
5.2.3. İktitaf'ın İkinci Kısımının Eğitim Yönünden Değerlendirilmesi.....	157
5.2.4. İktitaf'ın Üçüncü Kısımının Eğitim Yönünden Değerlendirilmesi.....	158
5.2.5. İktitaf'ın Dördüncü Kısımının Eğitim Yönünden Değerlendirilmesi.....	160
5.3. Bir Antoloji Olarak İktitaf.....	163
6. SONUÇ.....	187
KAYNAKÇA.....	190
EKLER.....	195
Ek 1. <i>Beyaz Boyun Bağlılar</i> Adlı Romanın İç Kapağı.....	195
Ek 2. <i>Madam Bilagizkof Yahut Fitne-i Cihan</i> Adlı Romanın İç Kapağı.....	196
Ek 3. <i>Güft ü Şenîd</i> 'in İç Kapağı.....	197
Ek 4. <i>İktitaf</i> 'ın 1. Kısımının İç Kapağı.....	198
Ek 5. <i>İşret, Kumar, Nisvan Belâsı</i> Adlı Romanın İç Kapağı.....	199
Ek 6. <i>Löruj Davası</i> Adlı Romanın İç Kapağı.....	200
Ek 7. <i>Kontes Emma</i> Adlı Romanın İç Kapağı.....	201
Ek 8. <i>Tercüme Mecmuası</i> 'nın İç Kapağı.....	202
Ek 9. <i>Devlet-i Osmâniyye Tarihi</i> 'nin İç Kapağı.....	203
Ek 10. <i>Usul-i İntihab</i> 'in İç Kapağı.....	204
ÖZGEÇMİŞ.....	205

1. GİRİŞ

1851-1919 yılları arasında yaşamış olan Mehmed Atâ, Türk edebiyatının yenileşme çabaları içerisinde yetişmiş ve eserlerini bu dönemde vermiştir. Özellikle beş roman çevirisiyle dolayısıyla, Türk edebiyatında tercüme yapan ilk isimler arasında yer almaktadır. Bu sebeple, Türk edebiyatındaki değişme sürecine yakından bakmak, Atâ Bey’i tanımak açısından faydalı olacaktır.

Türk edebiyatında değişimin en önemli etkenlerinden birinin, Tanzimat fermanıyla gelen sosyal ve siyasal yeniliklerin bir getirisi olarak Batı edebiyatından yapılan çevirilerdir demek yanlış olmaz. İnci Enginün, çeviri ile edebiyattaki değişim arasındaki ilişkiyi şu şekilde ele almaktadır:

“Çeviriler ile zihniyetin, kültürün değişmesi arasında sıkı bir münasebet vardır. Bir çeviri, beraberinde bir konuyu, zihniyeti ve onun ifade edildiği dilin özelliklerini getirir. Bundan dolayı çevirilerin kültür ve medeniyet değişmelerindeki önemi daima ön planda gelmektedir. Hiçbir kültürün, başka kültürlerle karışmadan kendi kendisini geliştirmesi mümkün değildir. Bir kültür sadece aldıkları ve hazmettikleriyle değil, aynı zamanda başka kültürlerle verdikleriyle de büyür.”¹

Türk kültürünün gelişmesinde de, içine girilen kültürlerin ve bu kültürlerden yapılan çevirilerin büyük etkisi olmuştur. 14. yüzyılla birlikte başlayan Türkçe edebî eserlerin yazımındaki artışla birlikte, Arapça ve Farsçadan yapılan tercümelerde de artış görülmüştür. Türkçe, daha önce Arapça ve Farsçadan yapılan çevirilerle yeni bir yapıya kavuşmuş ve Osmanlıca denilen dilin oluşmasına yol açmıştır. Arapça ve Farsçadan yapılan çeviriler ise, daha çok “tercüme, nazire, şerh ve haşiye” yoluyla yeniden yazma faaliyeti olarak karşımıza çıkmaktadır. Arapça ve Farsçadan yapılan tercümeler hakkında ise çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Buna göre, Farsçadan Türkçeye yapılan birçok çeviri “yeniden yazım” olarak tanımlanabilecekken, diğer yandan yapılan bu tercümelerdeki amaç, Arap ve Fars dünyasındaki bilgi birikiminin

¹ İnci Enginün, *Mukayeseli Edebiyat* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1992), 68.

Türk toplumuna aktarılmasıdır. Tüm bu tercümeler ise işlev olarak edebî zevkin gelişmesine katkıda bulunmuştur.²

Asırlar boyunca Arap ve İran edebiyatı ve kültürünün etkisi altında kalan Osmanlı Devleti, duraklama döneminden itibaren ise Batı ile olan temaslarını arttırmış ve yavaş yavaş yüzünü Doğu'dan Batı'ya doğru çevirmiştir. Batıyı tanıma çabaları da yine tercüme yoluyla olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde, Batı'yı tanıma ve istifade etme çabalarındaki ilk etken, askerî alanda yaşanan başarısızlıklar olmuştur. 17. yüzyılın sonlarına doğru başlayan yenilgiler, askerî bilgi ve teknoloji alanındaki eksiklerin anlaşılmasıyla, Batı'nın askerî alanda kaydettiği ilerlemeleri tanıma ve bunlardan yararlanma isteği doğmuştur. Batı'yı tanıma çabası, devlet politikasına da yansımış, Avrupa'ya elçilik heyetleri gönderilmiş, burada hazırlanan raporlar ve öneriler ciddiyle değerlendirilmiş, yabancı uzmanlara Osmanlı ordusunu yenileştirip iyileştirmesi için önemli görevler verilmiştir.

18. yüzyıl boyunca Batı ile kurulan ilişkilerde başrolü Fransa oynamıştır. Bunda Fransa'nın Kânûnî Sultan Süleyman (slt. 1520-1566) döneminden beri Osmanlı Devleti ile iyi ilişkilerin sürekli olarak korunmuş, askerî alanda da iki ülke arasında barış ortamının sürdürülmüş olması düşünülebilir. Ancak bu durum Napoleon'un 1798'de Mısır'a saldırmasıyla bozulsada, Fransa ile ilişkiler 19. yüzyılda kültürel alanda da büyük bir yoğunluk kazanmıştır.³

19. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti'ni kurtarmak ve geri kalman alanlarda yenileşme ve değişim amacıyla çözüm sağlamak için Batı'da üretilen bilgi ve metinler Osmanlıcaya tercüme edilmeye başlanmıştır. Tercüme faaliyetlerini yürütmek içinse Tercüme Odası kurulmuştur.⁴ İsmail Habib Sevük ise, "batılılaşma ve yeniliğin" ilk başlangıcını, İranlıların "Burhan-ı Katı" ve Arapların "Kâmûsü'l-muhit" adlı sözlüklerini Türkçeye aktaran Mütercim Asım Efendi'nin [ö. 1810] Fransızca öğrenmeye başlaması olarak sayar.⁵

² Haşim Koç, "Osmanlı'da Tercüme Kavramı ve Tanzimat Dönemindeki Edebî Tercümelere Dair Çalışmalar", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. 4, s. 8 (2006): 353.

³ Nuri Akbayan, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Çeviri", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, c. 2 (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985): 448.

⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz: Taceddin Kayaoğlu, *Türkiye'de Tercüme Müesseseleri* (İstanbul: Kitabevi, Yayınları, 1998).

⁵ İsmail Habib Sevük, *Edebî Yeniliğimiz*, 2. bs. (İstanbul: Remzi Kitabevi, [t.y.]), 30.

Tanzimat’la Osmanlı Devleti, Batı’nın üstünlüğünü kabul etmiş olmakla birlikte, devlet kurumlarında başlayan değişimler, hızla toplumsal kurumlara doğru genişlemiş, özellikle hukuk ve eğitim alanında köklü değişikliklere gidilmiştir.

Arapça ve Farsça ile teşekkül etmiş bir kültür ve dilin ardından, Batı dillerinden öncelikle Fransızcayla tanışan Osmanlı aydınları, Fransız aydınlanma çağı yazarları ile Romantizm akımına mensup yazarları okumuşlar ve bu eserlerden beğendikleri eserleri Türkçeye kazandırmaya çalışmışlardır. Cevdet Kudret, geleneksel halk hikâyeciliğinden modern anlamda roman türüne geçişini şu şekilde açıklamaktadır:

“Divan edebiyatımızın *Leylâ vü Mecnun*, *Husrev ü Şirin*, *Yusuf ü Züleyha* vb. mesnevilerini, Halk edebiyatımızın *Kerem ile Aslı*, *Tahir ile Zühre*, *Arzu ile Kanber*, vb. hikâyeleri ile, bunların dışındaki meddah hikâyelerini, ayrıca *Battal Gazi*, *Hayber Kalesi*, *Kan Kalesi*, vb. gibi dinsel-tarihsel hikâyeleri bir yana bırakırsak, Avrupa’daki anlamıyla “hikâye ve roman” türü Türkiye’ye, “Tanzimat edebiyatı” ile girmiştir. İlk çeviri yoluyla giren, daha sonra “taklit” ve “tanzir” (nazire yazma) yoluyla ilk yerli ürünlerini vermeğe başlayan bu tür, gittikçe gelişerek ve kişiliğini bularak bugüne kadar gelmiştir.”⁶

Türk edebiyatındaki ilk çeviri⁷ ise, Yusuf Kâmil Paşa’nın (ö. 1875) Fénelon’dan çevirdiği 1859 yılında çevirdiği ve ilk baskısının 1862 yılında yapıldığı *Telemaque*’tır. “Telemaque”ın tercüme dili, divan nesrinin özelliklerine yakın olduğundan dolayı, uzun yıllar inşa kitabı olarak okutulmuştur. Yusuf Kâmil Paşa, “özetleyerek” Türkçeye aktardığı *Telemaque*’ı ise, bir roman olarak değil, hikmetli bir ahlâk kitabı olarak gördüğünü ifade etmiştir. Aynı eser daha sonra 1881 yılında Ahmed Vefik Paşa (ö. 1891) tarafından yeniden tercüme edilmiştir.

Victor Hugo’dan yine özetlenerek çevrilen ve 1862 yılında Münif Paşa (ö. 1910) tarafından *Ruznâme-i Ceride-i Havâdis* gazetesinde tefrika edilen *Mağdurîn Hikâyesi*, Batı edebiyatından tercüme edilen ikinci eserdir. Şemseddin Sami (ö. 1904), aynı eseri 1880 yılında *Sefiller* adı altında, sade ve yalın bir üslupla tercüme etmiştir. Victor Hugo’dan daha sonraları, Azize tarafından 1875 yılında *Notre Dame de Paris*, Ali Nihad tarafından 1886’da *Bir Mahkûmun Son Günü* tercüme edilmiştir. İleride ayrıntılı olarak bahsedileceği üzere, Mehmed Atâ da *İktitaף* adlı dört ciltlik eserine, Victor Hugo’dan tercüme edilmiş parçalara da yer vermiştir.

⁶ Cevdet Kudret, *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman: I*, 5. bs. (İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1987), 11.

⁷ Türk edebiyatında yapılan tercümeler ile ayrıntılı bilgi için bkz: Hilmi Ziya Ülken, *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, İstanbul: Vakıf Gazete-Matbaa-Kütüphane, 1935; İsmail Habib, *Avrupa Edebiyatı ve Biz: Garpten Tercümeler*, c. 1-2 (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1940).

Vakanüvis Ahmed Lütü Efendi (ö. 1907), İngiliz romancılarından Daniel Defoe'nun *Robinson* adlı eserini, 1864 yılında *Hikâye-i Robenson* adı altında Arapça çevirisinden Türkçeye çevirmiştir. Aynı eseri daha sonra Şemseddin Sami de, *Robenson* adıyla 1884 yılında tercüme etmiştir.

Chateaubriand'dan yapılan ilk tercümeye bakıldığında ise, Kirkor Çilingiryan tarafından 1860 yılında Türkçeye çevrilip Ermeni harfleriyle bastırılan *Son Serac'ın Sergüzeşti* adlı eserdir. Bu aynı zamanda ilk tercüme eser sayılan *Telemaque*'tan iki sene önce tercüme edilmiş olmasına rağmen, edebiyat tarihlerinde ilk tercüme eser olarak kabul edilmemektedir. Bunun, Osmanlı'nın kullandığı Arap alfabesiyle basılmış olmamasından ileri geldiği düşünülebilir. Chateaubriand'dan yapılan bir diğer tercüme ise, Recâizâde Mahmud Ekrem (ö. 1914) tarafından 1869 yılında *Hadâyikü'l-Vekâyi* gazetesinde tefrika edilen ve 1872 yılında kitaplaştırılan *Atala* adlı romandır. Chateaubriand'dan çevrilen diğer eserlere bakılacak olursa, A. Tahir tarafından 1880-1881'de tercüme edilen *İbn-i Sirac-i Ahir* ve Mehmed Celâl tarafından 1893'de tercüme edilen *René* adlı romanlar yer almaktadır. Mehmed Atâ, *İkhtıaf*'ta Chateaubriand'dan yapılan tercüme parçalarına da yer vermiştir.

Türk edebiyatında tercüme edilen ve beğeniyle okunan yazarlar arasında Bernardin de Saint Pierre de bulunmaktadır. Pierre'in *Paul ve Virginie* adlı romanının ilk tercümesi Sıddık tarafından 1870 yılında *Mümeyyiz* gazetesinde tefrika edilmeye başlamış ve 1873 yılında yayımlanmıştır. İleride ayrıntılı olarak bahsedileceği üzere, Mehmed Atâ da, *Maarif* mecmuasında 1881 yılında kitabın tercümesini tefrika etmeye başlamış, ancak tefrika, çeviriye yapılan itirazlar neticesinde yarım kalmıştır.

Voltaire'den yapılan tercümelere bakıldığında ise, ilk tercüme *Diyojen*'de 1871 yılında tefrika edilmeye başlanılan *Hikâye-i Hikemiyye-i Mikromega*'dır. Aynı eserin bir başka çevirisi 1871 yılında Ahmed Vefik Paşa tarafından *Hikâye-i Feylesofîyye-i Mikromega* adı altında kitaplaştırılarak yayımlanmıştır.

Alexandre Dumas Père'den yapılan ilk çeviri ise Teodor Kasab (ö. 1905) tarafından yapılmıştır. *Diyojen*'de 1872'de tefrika edilmeye başlanmış ve daha sonradan 1873'de fasikül fasikül yayımlanan *Monte-Cristo* romanı bulunmaktadır. Bunun haricinde 1872 yılında Mahmud Nedim'in 1872'de Swift'ten çevirdiği *Gulliver'in Seyahatnamesi*, Kadri'nin Lesage'den tercüme ettiği *Topal Şeytan* adlı roman bulunmaktadır. Lesage'ın *Gil Blas* adlı romanı ise daha sonraları İstefan tarafından

1880-1881’de *Sergüzeşt-i Jil Blas* ve Ahmed Vefik Paşa tarafından 1885 yılında *Gil Blas Santillani’nin Sergüzeşti* adlarıyla iki derfa tercüme edilmiştir.

Lamartine’den ise *Graziella* iki defa çevrilmiştir; bunlardan ilki Ali adlı mütercim tarafından Ermeni harfleriyle Türkçe olarak basılmıştır (1871). İkinci çevirisi ise 1878 yılında Yusuf Neyyir tarafından yapılmıştır.

Tercüme edilen yazarlar arasında yer alan L’Abbé Pévost’dan *Manon Lescaut* romanı Mahmud Şevket tarafından 1879 yılında tercüme edilmiştir. Alexandre Dumas Fils’den ise Ahmed Midhat Efendi 1879’da *La Dame aux Camélias*’yı ve *Antonin* adlı romanı ise 1880’de tercüme etmiştir. Octave Feuillet’den ise *Fakir Bir Delikanlının Hikâyesi* 1880 yılında yine Ahmed Midhat Efendi tarafından tercüme edilmiştir.

Bu dönemde tercüme edilen popüler yazarlar arasında Paul de Kock, Xavier de Montépin, Eugène Sue, Adolphe Belot, Emile Gaboriau gibi müellifler yer almaktadır. Mehmed Atâ’nın da Paul de Kock’tan 1878’de tercüme ettiği *Madam Bilagizkof yahut Fitne-i Cihan*, 1891’de çevirdiği *İşret, Kumar, Nisvan Belası* adlı romanlar bulunmaktadır. Atâ Bey, Adolphe Belot’dan ise 1890’da *Beyaz Boyun Bağlılar*’ı ve *Kontes Emma*’yı, Emile Gaboriau’dan ise yine 1890’da *Löruj Davası* adlı romanı tercüme etmiştir.

Tanzimat’ın 1860 ile 1880 yılları arasındaki yirmi yıllık süreçte Batı edebiyatından birkaç klasik yazarın ve genellikle romantik yazarların çevrildiği görülmekle birlikte, 1880 ile Servet-i Fünûn Edebiyatı’nın başlangıcı olarak sayılan 1896 yılları arasındaki on altı yıllık süreçte ise, Goncourt Kardeşler, Alphonse Daudet, Emile Zola, Maupassant gibi realist ve natüralist yazarlardan da tercüme edilmeye başlanmıştır. Türk edebiyatında edebiyat alanındaki çevrilen eserlerin toplamına bakıldığında, 1876-1908 yılları arasında 887 kitabın, 1908-1917 yılları arasında ise 299 kitabın yer aldığı görülür.⁸

Edebiyat tercümelerinde yoğunluğun görüldüğü 1876-1908 yılları arasında Mehmed Atâ da Tanzimat dönemi edebiyatının ilk mütercimleri arasında yer almaktadır. Gerek eğitim, gerek tercüme alanında verdiği eserlerle önemli bir yere sahip olan Mehmed Atâ’nın biyografisinin ve eserlerinin incelenmesinin, Türk edebiyatında bir boşluğu dolduracağı kanaatindeyiz.

⁸ Akbayar, *age*, 451.

2. MEHMED ATÂ'NIN HAYATI

2.1. Doğumu ve Ailesi

Tam adı Mehmed Atâullah Mefhârî olan Mehmed Atâ Bey⁹, 25 Zilhicce 1267 [21 Ekim 1851] tarihinde İstanbul'da dünyaya gelmiştir.¹⁰ Oysa Mehmed Atâ'nın doğum tarihi, birçok kaynakta 1856 olarak geçmektedir.¹¹ Ancak bu tarih Mehmed Atâ Bey'in babası Galib Bey'in ölüm tarihidir ve bu tarihler birbirine karıştırılmıştır. Atâ Bey'in doğum tarihine en yakın tarih olarak, Mehmet Zeki Pakalın'ın *Maliye Teşkilatı Tarihi*'nde Zilhicce 1266 [Ekim/Kasım 1850] tarihi verilmektedir.¹² Mehmed Atâ Bey'in doğduğu yer ile ilgili olarak da onun Halep'te doğduğunu kaydeden kaynaklar mevcuttur.¹³ Yalnızca Atâ Bey'in *Vakit* gazetesinde çıkan ölüm haberinde ve Abdülkadir Özcan'ın "Atâ Bey" maddesinde¹⁴, İstanbul'da doğduğu doğrulanmaktadır.¹⁵

Mehmed Atâ Bey'in ailesi, Trabzon ilinin Sürmene ilçesinden gelmektedir.¹⁶ Mehmed Atâ'nın dedesi, Gümrükçü Halil Paşa'dır, bu nedenle aileye

⁹ Meral Ataç, *Küçükhanım Meralika*, 2. bs. (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004), 11.

¹⁰ [Mehmed Atâ-Sicil Kaydı], 29 Zilhicce 1267 [25 Ekim 1851], *Başbakanlık Osmanlı Arşivi*, DH.SİDd, no: 4/908.

¹¹ İbrahim Alâettin Gövsa, "Ata Bey, Mehmet", *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, c. 1 (İstanbul: Yedigün Neşriyat, 1949): 49; Muzaffer Esen, "Atâ Bey (Hammer Mütercimi Mehmed)", *İstanbul Ansiklopedisi*, haz. Reşad Ekrem Koçu, c. 3 (İstanbul: İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat, 1960): 1181; "Mehmed Ataullah Mefhari", *İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi*, c. 4 (İstanbul: Tercüman Gazetesi Kültür Yayınları, 1982): 2149; Joseph Von Hammer, *Osmanlı Tarihi*, çev. Mehmed Atâ, haz. Abdülkadir Karahan, c. 1 (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1990), VII; Abdülkadir Özcan, "Atâ Bey, Mehmed", *TDVİA*, c. 4 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991): 34; Asım Bezirci, *Nurullah Ataç* (İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 1998), 22; İhsan Işık, *Resimli ve Metin Örnekli Türkiye Edebiyatçıları ve Kültür Adamları Ansiklopedisi*, c. 6 (Ankara: Elvan Yayınları, 2006): 2246.

¹² Mehmet Zeki Pakalın, *Maliye Teşkilatı Tarihi*, c. 3 (Ankara: Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu, 1978), 356.

¹³ Gövsa, *age*, 49; Esen, *age*, 1181; "Mehmed Ataullah Mefhari", *İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi*, c. 4 (İstanbul: Tercüman Gazetesi Kültür Yayınları, 1982): 2149; Bezirci, *age*, 22.

¹⁴ Özcan, *age*, 34.

¹⁵ [imzasız], "Atâ Bey'in İrtihali", *Vakit*, yıl: 2, no: 530 (17 Recep 1337 [19 Nisan 1919]): 1.

¹⁶ Nurullah Ataç, *Karalama Defteri, Sözen Söze* (İstanbul: Can Yayınları, 1997), 65; Hikmet Dizdaroğlu, *Ataç Üzerine* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basım Evi, 1962), 13.

Gümrükçüoğulları denmektedir.¹⁷ Mehmed Atâ Bey'in babası "Mahreç Mevalisi'nden" Beyrut naibi [kadı vekili] Galib Bey'dir. Mehmed Galib Bey, medrese öğrenimi gördükten sonra, kadılık yapmış, çeşitli niyabetlerde [kadı vekillikleri] bulunmuş ve en son Beyrut naibi iken 1272 [1855-1856] senesinde vefat etmiştir.¹⁸ Galib Bey aynı zamanda bir yazardır. Nurullah Ataç'ın naklettiğine göre, Galib Bey'in basılmamış, yalnızca el yazısıyla yazılmış bir küçük divanı bulunmaktayken, Nurullah Ataç küçük yaşta evleriyle birlikte bu divan da yanmış, Mehmed Atâ bu divanın yanmasına sevinmiştir:

"Dedem yazarmış, bir de küçük divanı varmış, basılmamış, el yazısıyla, daha ben küçükken evimiz yanmıştı, o da beraber yanmış, sonradan ağabeyimin [Galib Atâ] anlattığına göre babam [Mehmed Atâ] pek sevinmiş: "Kurtulduk babamın [Gâlib Bey] divanından!" demiş."¹⁹

Mehmed Atâ'nın erkek kardeşi Halil Vahih Bey, Harbiye'de, Kuleli'de uzun zaman kitabet muallimliğinde bulunmuş ve kaymakamlık mertebesine kadar yükselmiş ve 1339 [1920/21] senesinde vefat etmiştir.²⁰

2.2. Öğrenim Hayatı

Mehmet Zeki Pakalın'a göre Mehmed Atâ ilköğrenimi, günümüzde ilkokula karşılık gelen Sıbyan Mektebi'nde tamamlamıştır. Daha sonrasında ise Şehzadebaşı Rüştîyesi'ne devam etmiştir. Mehmed Atâ'nın rüştiye eğitiminden sonra gördüğü öğrenim hakkında ise çeşitli görüşler öne sürülmektedir. Atâ Bey'in ölümünden sonra *Vakit* gazetesinde çıkan habere göre Atâ Bey'in eğitimi Şehzade Rüştîyesi'nden sonra sona ermektedir: "Ata Bey'in resmî tahsili Şehzade Rüştîyesi'nin sayılı senelerine inhisar eder ki bundan sonraki müktesebât-ı fikriyesi hep kendi hususi mesaisinin semeresidir."²¹

Pakalın ise, Mehmed Atâ'nın rüştiyeden sonra eğitimine, Tekirdağ ve Beyrut'ta Medrese-i Vataniye'de devam ettiğini, Arapçadan sarf, nahiv ve mantık kaideleriyle, Farsça hesap, coğrafya öğrendiğini, özel hocadan edebiyat ve akaid dersleri aldığını, yine Beyrut'ta eğitimi devam ederken Fransızca öğrendiğini kaydetmektedir.²²

¹⁷ Meral Ataç, *Küçükhanım Meralika*, 2. bs (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004), 11.

¹⁸ Pakalın, *age*, 356.

¹⁹ Nurullah Ataç, *age*, 107.

²⁰ Pakalın, *age*, 364.

²¹ [imzasız], "Atâ Bey'in İrtihali," *Vakit*, yıl: 2, no: 530 (17 Recep 1337 [19 Nisan 1919]): 1.

²² Pakalın, *age*, 356.

Nurullah Ataç'ın kızı Meral Ataç'a göre ise dedesi Mehmed Atâ Bey, henüz çocukken babası vefat edince, ailenin geçimine katkıda bulunmak amacıyla bir basımevine girmiştir. Daha sonra basımevine gelen bir müfettiş vesilesiyle Mehmed Atâ, Galatasaray İdadisi'ne gönderilmiştir. Burada çok iyi Fransızca ve Arapça öğrenmiştir.²³ Ancak Galatasaray Lisesi ilk mezunlarını 1287 [1871] yılında vermiştir ve Atâ Bey'in ismi ilk mezunların arasında yer almamaktadır.²⁴ Bununla birlikte Galatasaray Lisesi'nin ilk mezun²⁵ verdiği sene Mehmed Atâ 36 yaşındadır ve ileride ayrıntılı bahsedileceği üzere Atâ Bey çalışmaya 18 yaşında başlamıştır. Dolayısıyla bu bilginin yanlış olduğu görülmektedir. Ayrıca Mehmed Atâ Bey'in ölümü üzerine *Vakit*'te çıkan haberdeki Mehmed Atâ Bey'in rüşdiye sonrası eğitimine kendi çabalarıyla devam ettiği bilgisi, bu yanlışlığı açığa çıkartan kanıtlardan da biridir.

Mehmed Atâ'nın eğitimi hakkında çeşitli görüşler olmasına karşın, Mehmed Atâ'nın gerek yaptığı Fransızca roman çevirilerinden ve Hammer tercümesinden ve Fransızca-Türkçe tercümesi üzerine yaptığı ayrıntılı izahatlardan onun iyi bir dil eğitimi aldığı muhakkaktır.

Mehmet Zeki Pakalın'ın, Mehmed Atâ'nın oğlu Galib Ataç'tan aldığı bilgiye göre, Mehmed Atâ'nın yetiştirilmesinde dayısının ve özellikle muharrir olan kayınpederi Fevzi Efendi'nin katkısı çok büyüktür. Paris'te tahsil etmiş ve Kemalpaşa-zâde Said Bey²⁶ ile birlikte *Vakit* gazetesinde çalışmış olan eniştesi Lütfi Efendi de onun ilim ve irfanının artmasında katkıda bulunanlar arasındadır. Galib Bey'in Pakalın'a aktardığına göre, Mehmed Atâ Bey, idarî olarak da kendisine Müşir Ahmed Eyüb Paşa'yı (ö. 1893)²⁷ örnek almıştır.²⁸

²³ Meral Ataç Tolluoğlu, *Babam Nurullah Ataç* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998), 10-11.

²⁴ *Galatasaray Lisesi: Mektebi Sultani: 1868-1968* (İstanbul: Gün Matbaası, 1974), 135.

²⁵ Galatasaray Lisesi'nin ilk mezunları; Edvar Karou, Ohannes Kalpakçıyan, Batist Antratik, Safer Saferyan, Konstantin Panciri, Maksut Şahbazyan, Lapçinciyan'dır. Bkz: *age*, 135.

²⁶ Kemalpaşazâde Said Bey, Osmanlı'da ilk tercüme eleştirisi olarak sayılabilecek olan *Galat-ı Tercüme* adlı eserin müellifidir. Said Bey, bu eseri 1889'dan itibaren 18 defter olarak yayımlamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Ufuk Semercioğlu, "Osmanlı'da İlk Çeviri Eleştirileri", *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, s. 28 (2010): 29-38.

²⁷ 1833-1893 yılları arasında yaşamış olan Ahmed Eyüb Paşa, 1873 yılında Yemen Valiliği yapmış ve 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'nda Tuna cephesindeki Doğu Ordusu'nun kumandanlığına getirilmiştir. Mezarı II. Mahmud Türbesi'nin haziresinde bulunmaktadır.

²⁸ Pakalın, *age*, 364.

2.3. Çalışma Hayatı

Mehmed Atâ Bey, 12 Rebiyülevvel 1286 [22 Haziran 1869] senesinde, on sekiz yaşında iken, mülazımlıkla İstanbul Ticaret Mahkemesi'nde işe başlamıştır. O sene 6 Cemaziyelahir 1286'da [13 Eylül 1869], 50 kuruş maaşa bağlanmıştır. Aylık maaşına, 16 Cemaziyelahir 1286'da [26 Eylül 1869] 50 kuruş, 21 Şevval 1287 [14 Ocak 1871] tarihinde 25 kuruş, 28 Recep 1288'de [13 Ekim 1871]'de 50 kuruş zam olmak üzere aylığı 170 kuruşa yükseltilmiştir. 4 Zilkade 1288'de [15 Ocak 1872] maaşı 50 kuruş kesilerek 120 kuruşa indirilmiştir. Mehmed Atâ, 11 Muharrem 1289'da [21 Mart 1872] istifa etmiştir.²⁹

5 Safer 1289 [14 Nisan 1872] tarihinde, 250 kuruş maaş ile Konya Vilâyeti Mektup Kalemi'ne memur olmuş ise de, 5 Cemaziyelahir 1289 [10 Ağustos 1872] tarihinde istifa ederek, tekrardan İstanbul'a gelmiştir. 2 Recep 1289 [5 Eylül 1872] tarihinde, mülazımlıkla [stajyerlik] Mektub-i Maliye Rumeli Kalemi'nde işe başladı. 9 Safer 1290 [8 Nisan 1873] tarihinde 200 kuruş maaş ile yeniden kurulan Demiryolları Muhasebe-i Merkeziye'sine nakil olundu. Mehmed Atâ bu görevinde, 29 Şaban 1290 [22 Ekim 1873] tarihinde 300 kuruş, 26 Şaban 1292 [27 Eylül 1875] tarihinde 100 kuruş, Rebiyülevvel 1293'ün sonunda [Mart/Nisan 1876] 200 kuruş zam almak suretiyle, maaşı 800 kuruşa yükselmiştir. Ayrıca, 7 Rebiyülevvel 1293 [1876] tarihinde 95 kuruş aylıkla Sıbyan Darülmuallimin'de rik'a ve 7 Rebiyülâhır 1293 [2 Nisan 1876]'da 250 kuruş maaş ile Sütlüce Rüştîye'sinde imla ve inşa muallimliği görevi kendisine verildi.³⁰

21 Safer 1294 [7 Mart 1877] tarihinde, Demiryolları Muhasebe-i Merkeziyesi'nin Nafia Nezareti [Bayındırlık Bakanlığı] Muhasebesi'ne 750 kuruş maaşla nakledildi. Bir süre sonra, 250 kuruş aylıkla Nafia Nezareti'nde kurulan İane-i Muhacirîn Komisyonu Sandık Eminliği'nde bulunmuş ve komisyonun kaldırılması üzerine maaşı da kesilmiştir.³¹

9 Rebiyülevvel 1295 [13 Mart 1878] tarihinde 250 kuruş zam aldığı gibi, Rika muallimliği görevinin başkasına verilmesi üzerine, bu görevden çekildi.

²⁹ *age*, 356.

³⁰ *age*, 356.

³¹ *age*, 356-357.

1297 senesi Safer ayının ortalarında [Ocak/Şubat 1880] 1350 kuruş maaşla, Adliye Nazereti Muhasebesi'ne memurluğu nakledilmiş ve bunu takiben Sütlüce Rüştîyesi muallimliğinden de çekilmiştir. 1297 senesi Rebiülevvel sonlarında [Şubat/Mart 1880], 200 kuruş maaşla, Edirne Vilayeti Aşar Nezareti Başkâtipliğine tayin edilmiş, 2 Rebiülahir 1297'de [14 Mart 1880] neşrolunan Tensik-i Maaş Kararnamesi hükmünce maaşı 1750 kuruşa yükseltilmiş ve 17 Zilhicce 1298 tarihinde [10 Kasım 1881] 2500 kuruş maaşla Cezayir-i Bahrisefid Vilayeti Aşar ve Ağnam Nezareti'ne terfi edilmiş, 30 Cemaziyelevvel 1300 [8 Nisan 1883] tarihinde, maaşıyla Manastır Vilayeti Aşar ve Ağnam Nezareti'ne tayin edilmiştir.³² “Vazifesinde meşhud olan gayretine mükâfat olmak üzere”³³ 21 Şevval 1301 [14 Ağustos 1884] tarihinde Saniye Sınıfı Sanisi rütbesi verilmiştir.

Mehmed Atâ, bu arada bir taraftan da öğretmenlik görevini üstlenmektedir. Atâ Bey, 2 Muharrem 1300 [13 Kasım 1882] tarihinde Mülkiye Mektebi Fransızca Müderrisliğine getirilmiş, 7 Muharrem 1306 [13 Eylül 1888] tarihinde bu görevden istifa ederek ayrılmıştır.³⁴ 23 Rebiyülahir 1313 [13 Ekim 1895] tarihinde 2. defa Mülkiye Mektebi İlm-i Ahlak Muallimliğine tayin edilmiştir. On yıl bu görevine devam ettikten sonra, 13 Zilkade 1323 [9 Ocak 1906] tarihinde Diyarbakır Valiliği'ne tayin edilerek ayrılmıştır.³⁵ Mehmed Atâ Bey'in Mülkiye Mektebi'nde Fransızca öğretmeni olarak görev aldığı sırada aylık maaşı 800 lira ve yıllık ders saati ise 216'dır.³⁶

Mehmed Atâ Bey, 25 Zilhicce 1301 [16 Ekim 1884] tarihinde, maaşıyla Selanik Vilayeti Aşar ve Ağnam Nezareti'ne nakledilmiştir. 6 Cemaziyelahir 1303 [12 Mart 1886] tarihinde Aşar Nezaretlerinin iptali üzerine açıkta kalmıştır.³⁷ İstanbul'a dönüşünün ardından 2 Ramazan 1303 [4 Haziran 1886] tarihinde 200 kuruş aylıkla, Maliye Nezareti'nde yeniden kurulan Meclis-i Maliye'ye ikinci sınıf mümeyyizliğine tayin edilmiş, 24 Receb 1304 [18 Nisan 1887] tarihinde maaşına 200 kuruş zam yapılmıştır. 14 Cemaziyelahir 1305 [27 Şubat 1888] tarihinde 275 kuruş zam aldığı gibi, Nafia tahsisatının bazı harcamalarında gerçekleşen suistimal yerinde incelemek

³² *age*, 357.

³³ *age*, 357.

³⁴ Ali Çankaya Mücellidoğlu, *Son Asır Türk Tarihinin Önemli Olayları ile Birlikte Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler: Mülkiye Şeref Kitabı*, c. 2 (Ankara: Mars Matbaası, 1968-1969), 1033.

³⁵ *age*, 1033.

³⁶ Ali Çankaya Mücellidoğlu, *Son Asır Türk Tarihinin Önemli Olayları ile Birlikte Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler: Mülkiye Şeref Kitabı*, c. 1 (Ankara: Mars Matbaası, 1968-1969), 123.

³⁷ Pakalın, *age*, 357.

üzere, maaşının bir misli zorunlu harcamalar dolayısıyla ve irade-i seniyye³⁸ ile İzmit'e gönderilmiştir.³⁹

20 Zilhicce 1307 [7 Ağustos 1890] tarihinde de 250 kuruş zam almak suretiyle, maaşı 3000 kuruşa çıkarılmış, Devair-i Merkeziye Maliye Müfettişliği refakati görevi kendisine verilmiştir.⁴⁰

15 Cemaziyelevvel 1308 [27 Aralık 1890] tarihinde, Müfettiş Muavinliği görevi kendisinde kalmak şartıyla ve maaşıyla Muhasebe-i Umumiye-i Maliye Maaşat ve Esham Şubesi Müdürlüğü'ne, 25 Safer 1311 [7 Eylül 1893] tarihinde de 4000 kuruş maaşla Meclis-i Maliye Başkatib Muavinliği'ne nakledilmiştir.

Meclis-i Maliye Mümeyyizliğinde bulunduğu sırada, çeşitli kazalar aşarının⁴¹ müzayede muamelesine nezaret [başkanlık] etmek üzere, İhale Memuru unvanıyla gönderildiği gibi son memuriyeti sırasında da vergi defterlerinin tahrifi [karıştırıldığı, bozulduğu] suretiyle önemli bir miktarda hırsızlık yapıldığı hakkındaki ihbarın değerlendirilmesi için, Beyrut'a gönderilmiştir.

“Umur-ı memuresince müşahid olan mesai-i memduhacı cihetle cezavarı atıfet olduğu”⁴² dikkate alınarak Maaşat ve Erham Müdüriyetinde iken Ramazan 1310'un sonunda [Mart/Nisan 1893] rütbesi Mütamayize ve 20 Şevval 1312 [16 Nisan 1895] tarihinde de Ulâ Sınıfı Saniliği'ne terfi edilmiştir. 13 Cemaziyelahir 1314 [19 Kasım 1896] tarihinde ise, Meclis-i Maliye Başkâtipliğine terfi edilmiş, 13 Cemaziyelevvel 1316 [29 Ekim 1898] tarihinde de Ulâ Sınıfı Evveli rütbesi verilmiştir.⁴³

9 Şevval 1314 [13 Mart 1897] tarihinden itibaren öşrü⁴⁴ kesilmek üzere, 4500 kuruş maaşı 10 Şaban 1318 [3 Aralık 1900] tarihinde 1000 kuruş zamlı 5500 kuruşa çıkartılmıştır. 3 Muharrem 1319 [22 Nisan 1901] tarihinde ise, Baş kitabet vazifesinden ayrılarak yalnızca azalıkta bulunmuştur. Posta ve Telgraf Nezareti

³⁸ Padişahın, bir işin yapılması veya yapılmaması hakkında verdiği emir. İrade eskiden şifahi, yani ağızdan emir vermek veya kendi el yazısı ile yazmak suretiyle verilirdi. Sonradan iradeler mabeyn başkâtibinin imzasını taşıyan yazılı kâğıtla bildirilmeğe başlamıştır.

³⁹ Pakalın, *age*, 357.

⁴⁰ *age*, 357.

⁴¹ Osmanlı döneminde köylülerin, ürettikleri tarım ürünleri için %10 oranında alınan vergi.

⁴² *age*, 358.

⁴³ *age*, 358.

⁴⁴ Arapçada onda bir anlamına gelmektedir.

muhassasatından⁴⁵ 2000 kuruş zam ile Telgraf ve Posta Müfettiş-i Umumiliği de görev olarak kendisine verilmiştir.⁴⁶

Mehmed Atâ Bey, görevlerindeki başarılarından dolayı 12 Muharrem 1318 [12 Mayıs 1900] tarihinde de ikinci rütbe Mecidî nişanına layık görülmüştür. Atâ Bey, Umumî Müfettişlik görevinde kalmak üzere, 14 Rebiyülevvel 1319 [1 Temmuz 1901] tarihinde, Meclis-i Maliye Azalığı bütçesinden 5500 kuruş olan maaşına 2000 kuruş zam olunarak 7500 kuruşa çıkarılmak üzere, Maliye Mektupçuluğu'na tayin olunmuş, 21 Cemaziyelahir 1320 [25 Eylül 1902] tarihinde ise rütbe-i bâlâ [yüksek rütbe]ye terfi edilmiştir. Maliye Nazırlarından Abdurrahman Bey⁴⁷, Mehmed Atâ Bey'in Maliye Mektupçuluğuna dair malumatı karşıt bir görüşle şu şekilde aktarmaktadır:

“Ata Bey yalnız hadid değildi. Haris ve mariz bir arkadaşımız idi. Âsabına hâkim değildi. Maliye Mektupçusu iken Muhasebe-i Umumiye'nin Mektubî kaleminde vukua getirilen bir yanlışlık neticesinde yazdığı bir ilâmı [karar yazısı] üzerine “Ben Maliyenin 39uncu Mektupçusuyum. Yazılan şeylerden haberim yok. Bu teşkilat bozulmalı. Nezaret namına yazılacak şeyler bütün Mektubî Kalemlerinden yazılmalı” tarz-ı garibinde yazdığı bir derkenara [bir sayfanın kenarına çıkarılan yazı] muhasebenin “Maliyece yapılan ıslahat ve teşkilat neticesinde her daire kendi yazmak suretiyle eski kırtasiyeciliğin yüzde sekseni ortadan kalktığını, bu yüzden birçok vakit ve nakit ve memur tasarruf olunduğunu ve Mektubî Bey'in memuriyet-i resmiyesi haricinde birtakım işlere meşgul olarak vazifesini layıkıyla takip edemediğinden böyle hatalar tekerrür etmekte olup muhassenatı [faydalı işler] senelerden beri bit-tecrübe sabit olan usulün değiştirilmesi icap etmeyeceği kati bir ifade ile pek haklı ve biraz muahezeli [azarlama] bir surette yazdığı cevap üzerine hiddetlenerek evrakı tebyiz [temize geçirme] ve imza eden küçük bir efendiye mevkiiine yakışmayacak bir surette tecavüz ve tahkire kalkışmış ve bunu haber alan masa kâtibi ve kalem mümeyyizi ve şube müdürü kendisine iade-i hakaret edeceklerine müctemian [toplu olarak] gelerek beyan etmeleriyle “Ata Bey hasta bir adamdır. Nöbet geldiği zaman ne söylediğini bilmez. Bunun hallini bize bırakınız.” tarzında nasihat ve temennilerle (iskandal) şeklini alacak fenalığın tarafımdan önü alınmış ve Maliye Nazırı Reşad Paşa tarafından kendisine tarziye verilmek suretiyle iş kapatılmış idi.”⁴⁸

Mehmed Atâ Bey hakkında bilgi veren ancak isminin geçmesini istemeyen Maliyede uzun yıllar çalışmış birinin verdiği bilgiye göre, bu olaylar üzerine Mehmed Atâ'nın makamı Nezarete verilmiştir ve “kabul edilmemiş istifanmeleri bir düzineden fazladır.”⁴⁹

19 Safer 1322 [5 Mayıs 1904] tarihinden itibaren Posta ve Telgraf Nezareti bütçesinden 2000 kuruş aylığına eklenerek, Mektupçuluk maaşı 9000 kuruşa

⁴⁵ Devlet bütçesinden, devlet daireleri için ayrılan para.

⁴⁶ Pakalın, *age*, 358.

⁴⁷ Mehmed Zeki Pakalın'ın Maliyede uzun zamanlar bulunmuş ve yüksek bir mevkide bulunmuş ancak ismini vermek istemeyen biri, Mehmed Atâ hakkında bilgi verirken, onun Abdurrahman Bey ile aralarındaki anlaşmazlıklardan ve düşmanlıktan bahsetmiştir. Bkz: Pakalın, *age*, 363

⁴⁸ *age*, 362-363.

⁴⁹ *age*, 363.

çıkartılmıştır.⁵⁰ Yurtdışı Postalarının kaldırılması ve Osmanlı Postalarının ıslah çareleri için 13 Rebiyülâhır 1323 [17 Haziran 1905] tarihinde Evkaf Nazırı Turhan Paşa'nın başkanlığında oluşturulan komisyonda memur olarak görevlendirilmiştir.

Halep Vilayeti Aşarı'nın ihalelerinde bazı yolsuzlukların açığa çıkması üzerine, Mehmed Atâ ihale işlerine nezaret etmesi ve tahkikat işlemlerini yürütmesi için 2 ay süreyle 20.000 kuruş ücretle 3 Cemaziyelahir 1323 [5 Ağustos 1905] tarihinde gönderilmiştir.

Halep'te iken, “Diyarbakır vilayetine erbab-ı kifayetten birinin intihabı lazım gelmekle sıdk u istikameti ve reviyet ve kifayeti anlaşılan ve Fav hattı cesimişin temdidine muvaffak olan Atâ Bey'in tayini tensip edilmiş” olduğundan⁵¹ 13 Zilkade 1323 [9 Ocak 1906] tarihinde 20.000 kuruş maaşla tayinine dair sadır olan İrade-i Seniyye emriyle, İstanbul'a dönmeden Diyarbakır'a gitmiştir. 9 Şaban 1323 [1905] tarihinde ise, ikinci Osmanlı nişanıyla ödüllendirilmiştir.

Mehmed Atâ, bu arada Darülfünun'da muallimlik yapmaktadır; öğrencileri arasında Osman Ergin de bulunmaktadır. Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi* adlı eserinde belirttiğine göre, II. Abdülhamid döneminde, en ufak sorulan sorular müfettişler tarafından jurnal edilme tehlikesi taşıdığı için, öğretmenler öğrencilere soru sormaya mahal bırakmamışlardır. Ancak bir gün Mehmed Atâ'nın bir edebî sanata örnek olması amacıyla III. Osman'ın Lehistan seferi üzerine Nef'î'nin söylemiş olduğu kasideden “Bir gaza ettik hoşnud eyledin peygamberi” adlı mısraı söylemiş, bunun üzerine Osman Ergin “hoşnud” kelimesindeki “nud” ekini sormuştur. Ata Bey, kendisinin de öğrenip daha sonra öğreteceğini söylemesine rağmen, daha sonra bu soru karşısında herhangi bir cevap vermemiş, hatta öğrencisi Osman Ergin'e karşı tavrı da değişmiştir. Bu durumun sınav sonuçlarına da yansyacağını düşünürken o sırada Atâ Bey 10 Safer 1324 [5 Nisan 1906] tarihinde Erzurum'a vali olarak atanmış⁵² ve dersin sınavı başka bir hoca tarafından yapılmıştır.⁵³

Mehmed Atâ'nın Erzurum'a vali olarak atanması ve yaşanan olayları ayrıntılı olarak Mehmed Nusret Som'un *Tarihçe-i Erzurum*'undan öğrenmek mümkündür.

⁵⁰ *age*, 358.

⁵¹ *age*, 358.

⁵² *age*, 358.

⁵³ Osman Ergin, *İstanbul Mektepleri ve İlim, Terbiye ve San'at Müesseseleri Dolayısıyla: Türkiye Maarif Tarihi*, c. 3-4 (İstanbul: Eser Neşriyat, 1977): 1221-1222.

Tanzimat'ın uygulanmasından sonra Erzurum'un gelirleri azalmaya başlamış⁵⁴, Osmanlı Devleti'nin son yıllarında Erzurum ili de sıkıntılar çekmekte, gelirlerin büyük kısmı İstanbul'a gönderilmekte ve halk yoksulluk içinde, devlete vergi ödemekte sıkıntı çekmektedir. Bunun üzerine 20 Şubat 1321 [5 Mart 1906] tarihinde hayvanât-ı ehliye rûsumu olarak adlandırılan ehil hayvan vergisini ödeyemeyeceklerine ve bu borcun affedilmesine dair valiliğe on üç imzalı bir dilekçe vermiştir. Daha sonrasında vergi affı için isyanlar çıkmış ve bu isyanlar dönemin valisi Nazım Paşa tarafından bastırılamayınca, duruma el koyması için Mehmed Atâ Erzurum Valisi olarak atanmıştır.⁵⁵ Mehmed Atâ yine 1324 [1906] yılında Erzurum Valiliği'nden azledilmiştir. Görevden alınma sebebi olarak, resmi tercüme-i halinde, II. Abdülhamid'in emriyle, Hayvanat-ı Ehliye Vergisi'nin tatbikine kalkışması gösterilmiştir.⁵⁶

24 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyetin ilân edilmesinin ardından, 10 Receb 1326 [8 Ağustos 1908] tarihinde Posta ve Telgraf Nazırlığı'na tayin olunarak İstanbul'a gitmek üzere Selânik'ten vapurla hareket etmiş ve jurnalciliği hakkında çıkan söylentiler yüzünden yola devam edemeyerek Dedeâğaç'tan dönmeye mecbur olmuştur. Bununla beraber Selânik'te azalık vazifesi devam etmiştir. Komisyonun lağvedilmesiyle, 20 Şaban 1327 [6 Eylül 1909] tarihinde Maliye'de kurulan Islahat-ı Maliye Komisyonu Azâlığına tayin edilene kadar Selânik'te kaldı. Nurullah Ataç'ın kaydettiği üzere, Mehmed Atâ Selânik'te kaldığı sürece, Manyasizâde Refik Bey gibi hürriyetçilerle uzun konuşmalar yapmıştır.⁵⁷

65 yaş üstü çalışanların emekliliğine dair çıkan Mülkiye Tekâüt Kanunu'na istisnai olarak Mehmed Atâ Bey'den daha ziyade istifade edilmek amacıyla çalışmasına devam kararı alınmış ve durum 14 Eylül 1330 [1914] tarihli tezkere-i Samiye ile Maliye Nezareti'ne tebliğ edilmiştir.

Atâ Bey, Tevfik Paşa tarafından 25 Şubat 1919 tarihinde, üçüncü defa olarak kurulan kabinede, Maliye Nazırı olarak seçilmiştir. Maliye Nazırı Abdurrahman Paşa'nın verdiği malumata göre, Mehmed Atâ Bey, o sırada beş aydır hasta olarak yattığı esnada oğlu Doktor Galib Atâ Bey, havalar güzelleştiği takdirde bir hafta içerisinde

⁵⁴ Cevdet Küçük, "Erzurum," *TDVİA*, c. 11 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995): 327.

⁵⁵ Mehmet Nusret [Som], *Tarihçe-i Erzurum*, haz. Ahmet Fidan (İstanbul: Erzurum Kitaplığı, 2005): 80.

⁵⁶ Pakalın, *age*, 359.

⁵⁷ Nurullah Ataç, *Günlerin Getirdiği-Karalama Defteri: Konur Ertop'un Önsözüyle* (İstanbul: Varlık Yayınevi, 1997), 6.

Maliye'ye gidebileceğini temin etmiş, bunun üzerine de Tevfik Paşa, Mehmed Atâ'yı kabineye dâhil etmiştir.⁵⁸ Tevfik Paşa, bu kabinedeki üyelerin çoğunu, kamuoyunda tanınmayan kişilerden seçmiştir. Mehmed Atâ'nın haricinde, Harbiye Nezareti'ne Ferid Paşa, Bahriye Nezaretine Ali Rıza Paşa, Adliye Nezareti ve Şurâ-yı Devlet Riyasetine Cemil Molla Efendi, Hariciye Nezaretine Yusuf Franka Paşa, Dâhiliye Nezaretine Reşid Bey, Maarif Nezaretine Yusuf Ziya Paşa, Nafia Nezaretine Şevket Turgut Paşa, Evkaf Nezaretine İzzet Bey, Posta ve Telgraf Nezaretine Ethem Bey getirilmiştir.

Mehmed Atâ Bey'in Maliye Nazırlığı'na getirilişinde dönemin olayları ve Mehmed Atâ hakkındaki bilgileri dönemin eski maliye nazırlarından Cavid Bey'in *Felâket Günleri* adlı hatıratından öğrenmek mümkündür. Cavid Bey, Mehmed Atâ'nın hastalığı dolayısıyla Maliye Nazırı olarak bu görevi yürütüp yürütemeyeceğine dair endişe duymuş, ancak eski Maliye Nazırlarından Abdurrahman Bey'in göreve getirilmesindense, Atâ Bey'in daha yararlı olacağını düşünmüştür:

“Ata Bey'e nezaret teklif edilişine mi, Ata Bey'in nezaret kabul edişine mi daha ziyade hayret etmeli bilmiyorum. Aylardan beri yatakta ıstırap içinde vakit geçiren, senenin ancak bir iki pek sıcak gününde evinden çıkabilen bu adam bu pek müşkül zamanda Maliye Nezaretini ne kuvvetle idare edecek... Nezaret odasında (şezlong) ihzar ediliyormuş dediler. Tam zamanın adamı. Mamafih Abdurrahman'ın faaliyetine Ata Bey'in ataletini hatta yokluğunu tercih ederim.”⁵⁹

Cavid Bey, 3 Mart 1919 Pazartesi günü Mehmed Atâ Bey'in sağlık durumunu öğrenmek üzere telefon etmiş, bunun üzerine Mehmed Atâ Bey'in kardeşi, kendisinin önemli konular hakkında görüşmek istediğini bildirmiştir. Cavid Bey, bu konuşma üzerine Mehmed Atâ'yı ziyarete gittiğinde ise, Atâ Bey'in durumunu “Zavallı pek hasta. Yüzünde hiç kan kalmamış. Kuvvetsiz, yatağın içinde uzanmış yatıyor. Fakat beyni sağlam.” cümleleriyle anlatmıştır.⁶⁰ Mehmed Atâ Bey, mali konularda Cavid Bey'den fikir alışverişinde bulunmuş, mali sıkıntıları Cavid Bey'in bıraktığı paralarla atlattıklarını söyleyerek memnuniyetini belirtmiştir. Atâ Bey, bu görüşmede istifa etmek istediğinden, hastalığı dolayısıyla çalışamayacağından bahsetmiştir. Ancak Cavid Bey, kendisinin istifa etmemesini tavsiye etmiştir zira Cavid Bey, Mehmed Atâ istifa edecek olursa da “Abdurrahman” gibi birinin tayin edileceğinden endişe duymaktadır. Nitekim Cavid Bey'e göre, Abdurrahman Efendi daha önceden tayin edildiği zaman, “Bu iş bizim işimiz değildir. Bu Frenklerle Cavit

⁵⁸ Pakalın, *age*, 362.

⁵⁹ Maliye Nâzırı Cavid Bey, *Felâket Günleri: Mütâreke Devrinin Fecî Tarihi*. haz. Osman Selim Kocahanoğlu, c. 1 (İstanbul: Temel Yayınları, 2000), 166-167.

⁶⁰ *age*, 173.

Bey varken biz hiç birimiz hiçbir şey yapmağa muktedir değiliz.” demiştir.⁶¹ Cavid Bey, Mehmed Atâ ile 6 Mart 1919 Perşembe günü yeniden görüşmek üzere sözleşmişlerdir, ancak hatıratında bu güne ayrılan kısımda görüştüklerine dair bir bilgi yer almamaktadır.

Mehmed Atâ, Maliye Nazırı olarak atanmasına karşın makamına bir gün olsun gelip oturamamış, kısa süren görevi müddetini, son zamanlarında olduğu gibi yatağında geçirmiştir.⁶² Mehmed Atâ, kısa süren nazırlık görevi süresince, yalnızca malî ıslahata dair fikirlerini geniş bir rapor halinde Bâbîâlî’ye sunabilmiştir.⁶³ Atâ Bey’in maliye nezareti görevinin süresi hakkında ise çeşitli görüşler öne sürülmüştür. Ali Fuat Türkgeldi’nin naklettiği üzere, Mehmed Atâ, hastalığı yüzünden görevine başlayamamış ve göreve atandıktan bir hafta sonra vefat etmiştir:

“Maliye Nezareti hizmet-i mühimmesine [önemli görevine], ilerden beri müteverrimen esir-fıraş olan [veremden bitkin bir vaziyette yatan] Ata Bey’in intihabı ve Onun da maraz-ı mevtine [ölüme götüren hastalığında] bu görevi kabulü herkesçe mucib-i taaccüb oldu. Filhakika, kendisi bir gün bile mahall-i memuriyetine gitmeğe muktedir olamadığı gibi ancak bir hafta imtidad eden (süren) memuriyetinden infikâkini (ayrılmasını) müteakip irtihali vuku buldu.”⁶⁴

Meral Ataç Tolluoğlu da *Babam Nurullah Ataç* adlı kitabında dedesi Mehmed Atâ’ya yer verdiği bölümde bu bilgileri doğrulamaktadır:

“Amcam [Galip Ataç] da babam [Nurullah Ataç] da babalarının bir haftalık maliye nazırlığını gülererek anarlardı. Dedem bu göreve atandığında hasta yatıyormuş. Galip amcam doktor olduğundan, babasının hastalığının geçici olmadığını, iyileşip göreve gidemeyeceğini anlamış. Bu nedenle ev halkına; “Kimse makam arabasına binmeyecek. Nasıl olsa bu araba yakında geri gider” demiş. Yasaklanmaya yalnız amcamın öz çocuğu gibi sevdiği, kendisine baba dedirttiği manevi oğlu küçük Cafer uymamış. Babam “Otomobilin sefasını bir hafta Cafer sürdü” diye anlatır, gülerdi.”⁶⁵

Ancak Mehmet Zeki Pakalın’a göre, Damat Ferid Paşa tarafından Kabinenin kurulmasıyla ve Tevfik Paşa’nın istifası üzerine, 1 Cemaziyelahir 1337 [4 Mart 1919] tarihinde Mehmed Atâ, Maliye Nezaretinden ayrılmış ve o tarihten itibaren Islahat-ı Maliye Komisyonu Azalığı’na tayin edilmiştir.⁶⁶

Mehmed Atâ, görüldüğü gibi küçük yaşlardan itibaren çalışmaya başlamış ve önemli görevlerde bulunmuştur. Devlet görevlerinin yanında eğitim alanında da büyük hizmetleri olan Mehmed Atâ, önemli bilim adamlarının da yetişmesinde katkıda

⁶¹ *age*, 174.

⁶² Pakalın, *age*, 361.

⁶³ Abdülkadir Özcan, “Atâ Bey, Mehmed,” *TDVİA*, c. 4 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991): 34.

⁶⁴ Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1951), 201.

⁶⁵ Meral Ataç Tolluoğlu, *Babam Nurullah Ataç* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998), 10.

⁶⁶ Pakalın, *age*, 359.

bulunmuştur. Örneğin, Mehmed Atâ Bey'in maliye derslerindeki öğrencilerinin arasında Prof. Vasfî Raşit Sevük ve Ord. Prof. Esat Arsebük gibi önemli hocalar bulunmaktadır.⁶⁷

2.4. Hastalığı ve Ölümü

Mehmed Atâ Bey, son zamanlarını yatakta dinlenerek ve yazarak geçirmiştir.⁶⁸ Atâ Bey hastalandığı zaman, Yaşar Kemal'in eşi Tilda Hanım'ın dedesi bakmıştır.⁶⁹

Mehmed Atâ Bey, 16 Receb 1337 [17 Nisan 1919]'da öğle üzeri Cağaloğlu'ndaki evinde vefat etmiş ve Divanyolu'ndaki II. Mahmud Türbesi⁷⁰'nin avlusuna defnedilmiştir.⁷¹

Mehmed Atâ Bey'in ölümü, ertesi gün çıkan gazetelerde de yer almıştır. Resmi ve özel hayatına dair uzun bir yazının da yer aldığı *Vakit* gazetesinde, Mehmed Atâ'nın ölümü şu şekilde yer almaktadır:

"Memleket dün irfan hayatının büyük bir mümessilini daha kaybetmiştir. Maliye Nazırı Sabıkı Atâ Bey öğle üzeri Cağaloğlu'nda kapalı fırın karşısındaki evinde irtihal eylemiştir. Atâ Bey, gerek hayat-ı resmiyesi, gerek hayat-ı fikriyesi itibarıyla cidden dolgun bir maziye malik, memlekete kendisinin borçlu olduğunu gördüğü tekmil hizmetleri bihakkin ve tamamen eda etmiş olanların son berhayat kalanıydı denilebilir. Bu nokta-i nazardan da simasında yarım asrın sa'y ve sebat ve muvaffakiyet nişanesini gördüğümüz bu zâtın aramızdan ayrılmış olmasını mühim bir ziya sayarak müteessif ve müteessir bulunuyoruz."⁷²

⁶⁷ Meral Ataç, *Küçükhanım Meralika*, 2. bs (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004), 159.

⁶⁸ Meral Ataç'ın anneannesi ile Galib Ataç'ın eşi Rukiye Hanım öz kardeş oldukları için, Meral Ataç'ın annesi Leman Ataç, küçük yaşta Mehmed Atâ Bey'i tanıyabilmiştir. Meral Ataç, annesinin Mehmed Atâ Bey'in son zamanlarına ait olan bir anısını şöyle aktarmaktadır:

"Annemle babamın en küçük kardeşi Behçet halam aynı yaştalarmış, birlikte oynarlarmış. Annem dedemi de iyice hatırlıyordu. "Ata Bey, çok zayıf, çok da ufak tefekti... Hep yatakta yatarı. Behçet'in ölümünden sonra ona olan özlemini bende giderir, sık sık beni yanına çağırır, saçlarımı okşayıp, bana altın para verirdi" diye anlatırdı." [Bkz: Meral Ataç, *Küçükhanım Meralika*, 2. bs (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004), 38.]

⁶⁹ Meral Ataç, *age*, 141.

⁷⁰ II. Mahmud Türbesi, II. Mahmud Külliyesinin batı köşesinde yer almaktadır. Türbede toplam on sekiz sanduka bulunmaktadır. Burada gömülü olan bazı kişiler şöyledir: II. Mahmud, Sultan Abdülaziz, Sultan II. Abdülhamid, Bezmiâlem Valide Sultan (II. Mahmud'un eşi, Abdülmecid'in annesi), Esmâ Sultan, Atiye Sultan (II. Mahmud'un kızı), Hatice Sultan (II. Mahmud'un kızı), Sâliha Naciye Hanım Sultan (II. Abdülhamid'in eşi), Dürrünev Kadın Sultan (Abdülaziz'in eşi), Yusuf İzzeddin Efendi (Abdülaziz'in oğlu), Rebîa Eyüb Hanım (II. Abdülhamid'in torunu). Türbeye bitişik hazirede ise Abdülhak Molla, Ziya Gökalp, İttihat ve Terakki kurucusu İshak Sükûti, hattat Abdülfettah Efendi, Çapanzâde Âgâh Efendi, Viyana sefiri Sadullah Paşa'nın da yer aldığı 140 kadar mezar yer almaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz: H. Burcu Özgüven, "Mahmud II Türbesi, Sebili, Çeşmesi ve Haziresi," *TDVİA*, c. 27 (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003): 357-358).

⁷¹ Bursalı Mehmed Tahir Bey, *Osmanlı Müellifleri*, haz. İsmail Özen, c. 3 (İstanbul: Meral Yayınevi, 1975): 29; Pakalın, *age*, 359.

⁷² [imzasız], "Atâ Bey'in İrtihali," *Vakit*, yıl: 2, no: 530 (17 Receb 1337 [19 Nisan 1919]): 1.

2.5. Evliliği ve Çocukları

2.5.1. Evliliği ve eşi Münire Hanım

Mehmed Atâ, Münire Hanım'la evlenmiştir. Mehmed Atâ Bey, aynı zamanda Münire Hanım'ın halasının oğludur. Münire Hanım'ın ailesi Maraşlı Kısakürek ailesidir. Münire Hanım'ın dedesi Hamid Paşa'dan dolayı ise bu aile, Kısakürek ailesinden çok Hamid Paşa ailesi diye anılmaktadır.⁷³ Münire Hanım, 1281 [1864-65] yılında doğmuştur.⁷⁴

Münire Hanım'ın, peş peşe yaptığı doğumlar sonucu kalbi zayıf düşmüş ve genç yaşta vefat etmiştir.⁷⁵ Nurullah Ataç'ın kaydettiğine göre annesi aylarca hasta yatmıştır. Ataç, *Günce*'sinde kendisi on bir yaşındayken, üç sınıflık iptidaî okulunu bitirdiği 1909 senesinde annesinin vefat ettiğini yazmaktadır.⁷⁶ Ataç, "Anılar" adlı yazısında annesinin ölümünü şu şekilde anlatmaktadır:

"Annemin ölümünde on birimi bitirmemiştim. Ölümün ne olduğunu bilmeyecek yaşta değildim, ama o aylarca süren hastalığın ağırlığını, bırakmayıp ölüme götüreceğini de anlayamazdım. (...) Bir gece beni erkenden uyumaya gönderdiler, annemin sesini, iniltilerini daha duyuyordum; çabucak uyudum. Sabahleyin ortalık daha yeni ağarırken uyandırdılar. Fener-Yolu'ndaki evden Çifte-Cevizler'e misafirliğe gönderdiler, akşam dönüşümde önce "Hastaneye götürdük" dedilerse de ben inanmayınca doğrusunu söyleyiverdiler. Çocuktum çoktandır bir Kısas-ı Enbiya istiyordum, onu aldılar, bir iki oyuncak aldılar, kolayca avutuldum."⁷⁷

Mehmed Atâ Bey⁷⁸, eşinin ölümünden sonra bir kez daha evlenmiş ancak bu evlilik çok kısa sürmüştür. Mehmed Atâ Bey'in torunu Meral Ataç, bu durumla ilgili şunları kaydetmektedir:

"Dedem, babaannemin ölümünden sonra amcamın [Galib Ataç], babamın [Nurullah Ataç] en büyük ablası olan İklîma halamın tüm karşı gelmelerine karşın evlenmiş. Bir hafta sonra da, "Ben bu üvey kadını istemiyorum, söyleyin gitsin" diye tutturmuş. Halam, "Galip ağabeyim hanımı kesinlikle görmek istemediğinden onunla ne konuştu, ne de yanına gelmesini kabul etti. Yeni hanımı evden uzaklaştırma görevi bana düşmüştü" diye anlatırdı."⁷⁹

⁷³ Meral Ataç, *Küçükhanım Meralika*, 2. bs (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004), 11-12.

⁷⁴ Galib Ataç'ın doğumunda (1296 [1878-79]) Münire Hanım'ın 15 yaşında olduğu bilgisinden hareketle doğum tarihi hesaplanmıştır.

⁷⁵ Meral Ataç, *age*, 12.

⁷⁶ Nurullah Ataç, *Günce: 1953-1955*, c. 1 (Ankara: Türk Dil Kurumu, 1972), 44; Hikmet Dizdaroğlu, *Ataç Üzerine* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basım Evi, 1962), 13; Nurullah Ataç, *Günlerin Getirdiği-Karalama Defteri: Konur Ertop'un Önsözüyle* (İstanbul: Varlık Yayınevi, 1997), 7.

⁷⁷ Nurullah Ataç, "Anılar," *Ulus*, 1 Haziran 1947.

⁷⁸ Mehmed Atâ Bey'in bir ara, zamanın ünlü kadın şairlerinden Leyla Hanım ile bir gönül ilişkisi yaşadığına dair söylentiler de mevcuttur. Bkz: Meral Ataç, *Küçükhanım Meralika*, 2. bs (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004): 11.

⁷⁹ Meral Ataç, *age*, 12.

Mehmed Atâ Bey, çok okuyan ve yazan biri olduğu gibi, ailesi de okumaya düşkündür. Nurullah Ataç, ailesindeki okuma müptelâlığını şöyle anlatır:

“Babam çok okurdu. O da bir yazardı. Ağam Galip Ataç da bir yazardı. Bir ağam daha vardı, Refik Ata, genç yaşta Çanakkale Savaşı’nda öldü. O da çok okurdu. Yaşasaydı kuşkusuz o da bir yazar olurdu. Annem, babam sabahlara kadar roman okurlardı. Ben öyle bir ocakta yetiştim.”⁸⁰

Münire Hanım, Nurullah Ataç’ın aktardığı üzere oldukça tutucu bir kadındır. Uçurtmanın, beş taş oynamanın günah olduğuna inanmak gibi batıl inançları vardır, bu yüzden Nurullah Ataç’ı kısıtlamış ve Ataç bu yüzden “Günce”sinde çocukluğunu yaşayamadığını kaydetmiştir.⁸¹

2.5.2. Çocukları

Mehmed Atâ Bey’in Münire Hanım’la olan evliliklerinden sekiz çocukları olmuştur.⁸² Bunlardan ilk çocuk Naimâ Galib Ataç’tır.

Naima Galib Ataç

Tam adı Naima Galib olan Galib Ataç, 1296’da [1878-79] İstanbul’da doğmuştur. Galib Ataç doğduğunda annesi Münire Hanım henüz on beş yaşındadır. Ailenin en büyük çocuğu Galib Ataç Bey, tıp öğrenimi görmek için Fransa’ya gitmek istediğinde Atâ Bey karşı çıkmış, bunun üzerine Galib Bey annesinin desteğiyle Fransa’ya kaçmış, Selânik’teyken babası Atâ Bey’i bir telgraf çekerek bilgilendirmiştir:

“[Amcam] doktor olmak için yurtdışına gitmek istediğini ama babasının karşı çıktığını annesine söyleyince babaannem oğluna kaçmasını önermiş. Amcam annesiyle anlaşarak babasından gizli Fransa’ya gitmek üzere evden kaçıp Selanik’ten “Ellerinizden öperim” diye babasına telgraf çekmiş. Dedem oğlunun kaçtığını o zaman anlamış.”⁸³

Galib Bey, Fransa’da Montpellier Üniversitesi Tıp Fakültesi’ni bitirmiş ve sinir ve iç hastalıkları uzmanı olarak Paris’te çeşitli hastanelerde, akademilerde çalışıp

⁸⁰ *age*, 21.

⁸¹ “Ataç’ın Güncesi, Uçurtmalar Arkasından,” *Son Havadis*, 19 Nisan 1953.

⁸² Bazı kaynaklarda Mehmed Atâ Bey’in üç çocuğunun olduğu yazmaktadır: Muzaffer Esen, “Atâ Bey (Hammer Mütercimi Mehmed),” *İstanbul Ansiklopedisi*, haz. Reşad Ekrem Koçu, c. 3 (İstanbul: İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat, 1960): 1181; Ali Çankaya Mücellidoğlu, *Son Asır Türk Tarihinin Önemli Olayları ile Birlikte Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler: Mülkiye Şeref Kitabı*, c. 2 (Ankara: Mars Matbaası, 1968-1969), 1034.

⁸³ Meral Ataç, *age*, 14.

incelemeler yapmıştır.⁸⁴ Galib Bey İstanbul'a döndükten sonra, bir süre Tıp Fakültesi'nde ve I. Dünya Savaşı'nda ise Kızılay Hastanesi'nde çalışmıştır. Medine, Amman, Şam hastanelerinde zorlu şartlar altında başhekimlik yapmış, 1918'de Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra da İstanbul Tıp Fakültesi'nde tıp tarihini okutmuştur. Galib Ataç, Tıp Fakültesi'nden sonra Hudut ve Sahiller Sıhhiye Müdürlüğünü, Haydarpaşa İntaniye Hastanesi başhekimliğini yapmıştır.⁸⁵

Galib Ataç, doktorluğunun yanı sıra yazarlık da yapmış, çeşitli gazete ve mecmualarda başta sağlık olmak üzere birçok konuda makale neşretmiştir. Galib Ataç'a muharrirliğinin yanında, asıl ününü kazandıran ise onun radyoculuk yıllarıdır. Galib Ataç, Haydarpaşa İntaniye Hastanesi başhekimliğinden Ankara Radyosu redaksiyon şefliğine geçmiştir. Bir taraftan da radyoda "Evin Saati" ve "Posta Kutusu" saatlerinde radyo programı yapmıştır. Daha sonrasında ise radyo konuşmaları *Radyoda Evin Saati* (dört cilt, 1942-1943) adı altında kitaplaştırılmıştır.⁸⁶ Ayrıca Claude Bernard'ın *L'introduction a L'etude De La Medicine Expérimental* adlı kitabını *Tıpta Tecrübe Usulünün Tetkikine Giriş* (1934) adı altında çevirmiştir. Ayrıca Valéry Radot'dan *Pasteur'ün Hayatı* (1935) ve Ch. V. Seignobos'tan *Tarih Tetkiklerine Giriş* (1937) adlı tercüme eserleri bulunmaktadır.⁸⁷

Galib Ataç, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yedinci devresinde İstanbul milletvekilliğine seçilmiş, dört seneye yakın bir sürede milletvekili olarak çalışmıştır. Ancak Temmuz 1946'da tekrarlanan milletvekili seçimlerinde aday olarak gösterilmediği için tekrar radyodaki işine geri dönmüştür. 1946 yılının son günleri ise hastalanmış ve 1 Ocak 1947 yılında vefat etmiştir.⁸⁸

Galib Ataç, babası Mehmed Atâ ile birlikte Roul de la Grasserie'den *Usûl-ı İntihab* (1913) adlı kitabı çevirmişlerdir. Mehmed Atâ, *Usûl-ı İntihab*'ın mukaddimesinde tercümeyi oğluyla beraber yaptığından gıptayla bahseder:

"Tercüme yalnız benim değildir. Oğlum Doktor Galib Naima'nın muavenet-i kâmileli olmamış olsaydı bunu yalnız başıma meydana çıkaramayacak idim. Onun Fransız lisanına vukufu benim vukufumdan elbette derecât ile ziyadedir. Eserin birçok yerlerinde baba oğul birlikte çalıştık ve ekseriya pek çok zahmet çektik. Galib'le birlikte Hammer tercümesinden

⁸⁴ *age*, 14.

⁸⁵ Muzaffer Esen, "Ataç (Dr. Galib)," *İstanbul Ansiklopedisi*, haz. Reşad Ekrem Koçu, 3. c (İstanbul: İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat, 1960): 1189-1190.

⁸⁶ Asım Bezirci, *Nurullah Ataç-Yaşamı, Kişiliği, Eleştiri Anlayışı, Yazıları* (İstanbul: Varlık Yayınları, 1983), 16.

⁸⁷ Asım Bezirci, *Nurullah Ataç* (İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 1991), 22.

⁸⁸ Muzaffer Esen, "Ataç (Dr. Galib)," *İstanbul Ansiklopedisi*, haz. Reşad Ekrem Koçu, 3. c (İstanbul: İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat, 1960): 1190.

maksadımız Osmanlıların tarihine bi-hakk vukufuna dalaletle meşrutiyetin gayesi olan Tennur-ı efkâra hizmet olduğu gibi bu tercüme ile halkımızın da vezaif-i intihabiyeyi hakkıyla idrak edebilmesine delalet edebilmiş isek mesai ve metâibimizin [yorgunluk] mükâfat-ı kâmilemini görmüş olacağız.”⁸⁹

Ayrıca Galib Ataç, babası Hammer tarihi tercüme ederken ona büyük yardımda bulunmuş, vefat ettikten sonra da tercüme notlarının toparlanıp basılmasında katkıda bulunmuştur.

Galib Ataç, babası Mehmed Atâ’nın çalışmalarında faydalı olduğu kadar, kardeşi Nurullah Ataç’ın da yetişmesinde önemli bir yere sahiptir. Zira Nurullah Ataç, kendisinden on dokuz yaş büyük ağabeyi Galib Ataç’ı bir baba gibi sevdiğini söyler.⁹⁰ Ataç, Ağabeyi Galib Ataç’ın ölümü ardından şu satırları yazar:

“Ağabeyimi çok severdim; şimdi anlıyorum, benim bildiğimden de çok severmişim (...) Ben onu ancak altı yedi yaşında tanımıştım. O günden beri çekinerek bakardım, mektuplarımda bile ‘Ağabeyciğim’ demek bana bir saygısızlık gibi gelirdi. (...) Bir buyruğuna hayır demek aklımdan geçmezdi. Aramızda kardeşliğin arkadaşılığından çok bir babanın oğluna sevgisi, bir oğlun babaya saygısı vardı. ‘Öldü’ denildikten sonra gidip de hiç soğumamış elini öperken içimde öksüzlüğe benzer bir hal duydum.”

İklima Hanım

Mehmed Atâ’nın ikinci çocuğu İklima Hanım’dır. Galib Ataç’tan birkaç yıl sonra doğan İklima Hanım, ailenin en son ölen çocuğudur, Nurullah Ataç’la aynı yıl, 1957 yazında vefat eder.

Hamide Hanım

Meral Ataç’ın verdiği bilgiler ışığında kardeşlerden Hamide Hanım, vücutça sakat doğmuş ve doğum yaparken vefat etmiştir.

Ahmet Refik Bey

Mehmed Atâ’nın çocuklarından Ahmet Refik Bey günümüzde Galatasaray Üniversitesi olarak eğitim veren Mekteb-i Sultanî’den 1911 yılında mezun olmuştur; mektep numarası 119’dur.⁹¹ Macaristan’da matematik öğrenimi yaparken I. Dünya Savaşı’nın çıkması üzerine, Türkiye’ye dönüp, hemofili hastası olmasına rağmen

⁸⁹ Raoul de la Grasserie, *Usûl-i İntihab*, çev. Mehmed Atâ (İstanbul: Kanaat Kütüphanesi ve Matbaası, 1329 [1913]), IV.

⁹⁰ Nurullah Ataç, “Anılar,” *Ulus*, 1 Haziran 1947.

⁹¹ [imzasız], “Şehitlerimiz,” *Galatasaray Dergisi*, s. 2 (Ağustos 2002): 137.

gönüllü olarak Çanakkale Savaşı'na ihtiyat zabiti olarak katılmış⁹², henüz 23 yaşındayken, daha ilk atılan bombada 1914'te şehit düşmüştür.⁹³ Nurullah Ataç, 18 Ağustos 1953 tarihli güncesinde, Refik Bey'in şehit düştüğü yeri Kilitdülbahir'de Orhaniye Tabyası olarak kaydetmiştir.⁹⁴ Nurullah Ataç'ın kaydettiği üzere, Refik Bey'in ölümü Mehmed Atâ'dan ve Nurullah Ataç'tan bir süre saklanmıştır:

“Babamdan [Mehmed Atâ] da benden de günlerce sakladılar. Okulun yatılı öğrencilerindim, Perşembe akşamları eve giderken iyi bir haber alacağım haberi ile giderdim... Gene bir Perşembe akşamıydı, hepimiz babamın odasında toplanmıştık. Babam ‘Refik’ten hala bir haber alınmadı mı?’ diye sordu: baktım ağabeyim Galip cevap vermiyor, ellerini gözlerine götürmüş ağlıyor. Soluğum kesiliyordu. Gene de büsbütün umutsuz değildim, aylarca, belki yıllarca Refik dönebilir, çıkar gelir diye bekledim. Şimdi bile düşlerimde onu dönmüş olarak gördüğüm olur...”⁹⁵

Meral Ataç, babası Nurullah Ataç'ın anlattıklarına göre amcası Refik Bey'in edebiyata olan ilgisini şu şekilde kaydetmektedir:

“Babam [Nurullah Ataç] onun için “Eğer Refik yaşasaydı bugün çok ünlü bir matematikçi, çok ünlü bir edebiyatçı olurdu. Geceleri herkes uyuduktan sonra balkona çıkar, geç saatlere kadar kendi kendine yüksek sesle şiir okurdu” derdi.”⁹⁶

Nurullah Ataç

Mehmed Atâ'nın yedinci çocuğu olan Nurullah Ataç'ın tam adı Mehmet Ali Nurullah Ataç'tır. 9 Ağustos 1314 [1898] yılında İstanbul Beylerbeyi'nde dünyaya gelmiştir.⁹⁷ Nurullah Ataç, ilk çocukluk yıllarını babası Mehmed Atâ'nın görevi dolayısıyla Selanik'te geçirir. Sanata ve edebiyata düşkün bir ailede büyüyen Nurullah Ataç'ın da okumaya merakı küçük yaşlarda başlar.

⁹² Kaynaklarda kimi zaman Nurullah Ataç'ın kardeşlerinden bahsederken ya da Mehmed Atâ'nın hayatından bahsederken, Refik Bey'in ismi zikredilmemekle birlikte, Çanakkale'de şehit düştüğü ve matematikle ilgilendiği bilgisine yer verilmiştir. *Ataç'a Saygı: Basında Çıkış Yazılarından Seçmeler, Eserlerinden Bir Kaç Örnek* (İstanbul: Varlık Yayınevi, 1959), 9; Muzaffer Esen, “Atâ Bey (Hammer Mütercimi Mehmed),” *İstanbul Ansiklopedisi*, haz. Reşad Ekrem Koçu, c. 3 (İstanbul: İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat, 1960): 1181.

⁹³ Meral Ataç, *Küçükhanım Meralika*, 2. bs (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004), 17.

⁹⁴ Nurullah Ataç, *Günce: 1953-1955* (İstanbul: Can Yayınları), 81; Meral Ataç, *age*, 176; Nurullah Ataç, *Günlerin Getirdiği-Karalama Defteri: Konur Ertop'un Önsözüyle* (İstanbul: Varlık Yayınevi, 1997), 6.

⁹⁵ Nurullah Ataç, “Anılar,” *Ulus*, 1 Haziran 1947.

⁹⁶ Meral Ataç, *Küçükhanım Meralika*, 2. bs (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004), 17. Nurullah Ataç, aynı bilgileri şurada kaydetmiştir: Yaşar Nabi Nayır, *Edebiyatçılarımız Konuşuyor* (İstanbul: Varlık Yayınları, 1953), 46-53.

⁹⁷ Sevil Kiraz, “Nurullah Ataç'ın Hayatı, Dil ve Edebiyat Görüşleri,” (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2001), 1.

Nurullah Ataç, üç sene idadiye devam ettikten sonra, Galatasaray Lisesi'ne yazılmıştır ancak bitirememiştir. Edebiyata olan merakı bu yıllarda daha da artmıştır. Namık Kemal'in tiyatrolarını okumuş, onlara benzer şeyler yazmaya çalışmış ancak başarılı olamamıştır.⁹⁸ Aynı yıllarda babası Mehmed Atâ'nın etkisiyle Tevfik Fikret'le tanışır ve şiirlerini beğeniyle okur. Galatasaray'da dört sene okuduktan sonra bitirmeden okuldan ayrılır. Galatasaray Lisesi'nde Burhan Asaf Belge, Vedat Nedim Tör okul arkadaşları arasındadır ve Fazıl Ahmet Aykaç edebiyat öğretmenidir.⁹⁹ Nurullah Ataç lisede, "İktitaf sahibi Atâ Bey'in oğlu" olarak anılmaktadır.¹⁰⁰ Nurullah Ataç, tarih konusunda da babasının etkisi altında kalmıştır. Tarihçi olan Ahmed Refik'in kitapları ilk çıktığında babası Atâ Bey, hoşlanmadığı için okumamıştır, Refik'i çok sevmesine rağmen, ilminden şüphe duymuştur:

"Hatta bugün ben yaşta olanlar, Ahmed Refik'in kitaplarını benden fazla okudular: ben Lâle devrini, Sokullu'yu yeni çıktıkları zaman okumadım; çünkü ben Atâ Beyin oğluyum. Atâ Bey de – her nedense – Ahmed Refik'ten pek hoşlanmazdı."¹⁰¹

"Ahmed Refik'i çok severdim: İlmine karşı içimde, belki babamdan kalma bir şüphe vardı ama bir çocuk gibi mahviyetini gizlemeyen, herkesle, hiç tanımadığı kimselerle senli benli konuşan o gönülsüz insandan hoşlanırdım."¹⁰²

Nurullah Ataç, Mehmed Atâ'nın isteğiyle öğrenimini tamamlamak üzere I. Dünya Savaşı başlamadan önce İsviçre'nin Cenevre şehrine gitmiştir. Bu yıllarda henüz on altı-on yedi yaşlarında olan Ataç, İsviçre'de özel bir okula devam eder, bu okulu da bitirmeden ayrılır. Ülkede kaldığı süre boyunca Fransızcasını ilerleterek, Fransız edebiyatına ait örnekleri okumaya başlar.¹⁰³ Ataç, İsviçre yıllarında tiyatroya ilgi duyar, Yakup Kadri ile birlikte sanat ve edebiyat üzerine uzun konuşmalar yapar.¹⁰⁴ Ataç, İsviçre'de bulunduğu yıllarda babası Mehmed Atâ'yı ve iki kardeşini kaybetmiştir. Babasının ölümünden sonra maddi sıkıntı yaşayan ailesi, onun masraflarını karşılamakta güçlük çektiği için geri dönmesini ister. Bunun üzerine Ataç, Mondros Mütarekesi sırasında İstanbul'a döner.¹⁰⁵ İstanbul'a döndükten sonra bir süre Darülfünun'da edebiyat derslerini izlemiştir. Daha sonra sınavla Fransızca öğretmeni olmuş, ilk tayin edildiği yer Sivas'ta bir ortaokulda Fransızca öğretmenliği

⁹⁸ Yaşar Nabi Nayır, *Edebiyatçılarımız Konuşuyor* (İstanbul: Varlık Yayınları, 1953), 47.

⁹⁹ Sevil Kiraz, "Nurullah Ataç'ın Hayatı, Dil ve Edebiyat Görüşleri," (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2001): 10.

¹⁰⁰ Burhan Belge, "Nurullah Atâ 'Ataç'," *Zafer*, no: 2777 (19 Mayıs 1957): 4.

¹⁰¹ Muzaffer Refik Altınay, *Tarihi Sevdiren Adam: Ahmed Refik Altınay* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1978): 26.

¹⁰² Altınay, *age*, 27.

¹⁰³ Sevil Kiraz, "Nurullah Ataç'ın Hayatı, Dil ve Edebiyat Görüşleri," (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2001), 11.

¹⁰⁴ *age*, 11.

¹⁰⁵ *age*, 11.

yapar. Ataç, 18 Eylül 1921 tarihinden 31 Mayıs 1945 tarihine kadar öğretmenlik görevine devam etmiştir. Sırasıyla Vefa Lisesi, İstanbul Sultanisi, Nişantaşı Lisesi, Üsküdar Lisesi, Adana Lisesi'nde görev yapmıştır. 1 Eylül 1925 ile 1 Ekim 1926 tarihleri arasında Ticaret Müdüriyet-i Umumiyesi mütercimi ve Mukalevât-ı Ticariye Tetkik Dairesi Heyet-i Tahririye Müdürü olmuştur. Daha sonrasında Talim Terbiye Dairesi Fransızca mütercimi, ardından da İlk Tedrisat Dairesi Şube müdürü olarak görev yapmıştır. Ankara'da Orta Muallim Mektebi'nde önce Türkçe, sanat tarihi ve sonrasında Fransızca dersleri verir. 1930'da İstanbul'a gelerek Pertevniyal Lisesi'ne Fransızca öğretmeni olmuş ve yedi senelik görevinin ardından 1937'de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yabancı Diller Yüksek Okulu Fransızca Rektörlüğü görevine atanmıştır. Bu görevinin ardından Ataç, yeniden Ankara'ya döner ve Ankara Gazi Terbiye Enstitüsü'ne geçerek, 1941 yılına kadar devam edeceği müdür yardımcılığı görevine atanır. 1941-1945 yılları arasında Basın Yayın Umum Müdürlüğü'nde yayın şefi olarak çalışan Ataç, 1947 senesinde cumhurbaşkanlığı baş mütercimliğine getirilir, 1949 yılında Türk Dil Kurumu'nda görev alır. 1952 yılında emekli olan Ataç, ölümüne kadar Türk Dil Kurumu'nda yayın kolu başkanı olarak *Türk Dili Dergisi*'ni yönetmiştir. Nurullah Ataç, 17 Mayıs 1957 tarihinde vefat etmiştir.

Edebiyat dünyasına ilkin *Dergâh* dergisinde 1921-1922 yılları arasında 6 şiirini neşrederek giren Nurullah Ataç, 1920'li yıllardan 1940'lı yıllara kadar dil ve edebiyat meselelerine bakış açısında Yunan ve Latin kültürünün benimsenmesi gerektiğini vurgular.¹⁰⁶ Dil meselesi, Nurullah Ataç için daha çok bir kültür meselesidir ve Türkçenin millî bir karakter kazanması için yeniden yapılandırılması gerektiğine inanır, Öz Türkçecilik meselesi onun en önem verdiği konulardan biridir. Ataç'ın eleştiri anlayışı da, eserlere karşı bilimsel dayanağı olmayan, kendi şahsî yorumlarını yansıtan subjektif bir eleştiridir. Ataç, eleştirmen kimliğiyle yazılarında döneminin birçok şair ve yazarını değerlendirmeye almış ve eleştiri yazısı yazmıştır.

Nurullah Ataç, Yunan, Latin, Fransız, Rus klasik ve çağdaş yazarlarından elliye yakın çeviri yapmıştır. Deneme ve eleştirileri ise şu kitaplarda toplanmıştır. *Günlerin Getirdiği* (1946), *Karalama Defteri* (1952), *Sözden Söze* (1952), *Ararken* (1954), *Diyeğim* (1954), *Söz Arasında* (1957), *Okuruma Mektuplar* (1958), *Günce* (1960), *Prospero ile Caliban* (1961).

¹⁰⁶ *age*, VI.

Behçet Hanım

Mehmed Atâ'nın son çocuğu, Behçet Hanım'dır. Tam adı Hiybetullah Behçet olan¹⁰⁷ Behçet Hanım, Hamide Hanım'dan on yaş küçüktür ve genç yaşında Nurullah Ataç Cenevre'de öğrenim görürken¹⁰⁸ vefat etmiştir. Nurullah ataç, Behçet Hanım'ın ölümünü, ağabeyi Galib Bey'den aldığı bir mektupla öğrenmiştir:

“Bir gün ağabeyimden bir mektup aldım, uzun uzun sözlerden sonra kısaca: ‘Behçet’e artık selam yazma, o çoktan cennettedir’ diyordu. Bana bildirmeyeceklermiş, ama babam mektuplarımda Behçet’i sormama, ‘gözlerinden öperim’ dememe dayanamıyormuş.”¹⁰⁹

Mehmed Atâ'nın bu çocuklarının haricinde Saadet Hanım adında bir kızı ve bir erkek çocuğu daha vardır, ancak bu çocuğun adı ve yaşamı hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.¹¹⁰

2.6. Kişiliği

Mehmed Atâ Bey, çabuk sinirlenen bir kişiliğe sahiptir. Bu özelliği kimi zaman, eserlerindeki üslubuna da yansımıştır. Örneğin ileride ayrıntılı olarak üzerinde durulacak üzere, *Maarif* Mecmuası'nda neşretmeye başladığı *Paul ve Virginie* tercümesini, çevirisine yapılan itirazlar neticesinde yarım bırakmıştır.

Mehmed Atâ Bey'in kişiliği ve yaşam şekli hakkında en ayrıntılı bilgiyi, Mehmet Zeki Pakalın'ın adını vermediği, ancak Mehmed Atâ ile sıkı münasebette bulunan bir tanıdığından edindiği malumattan almaktayız. Bu kişinin verdiği bilgilere göre Mehmed Atâ Bey, az yiyip içer, geceleri uyumaz ancak sabaha karşı bir parça uyumakta imiş. Ahbabı onu bu bakımdan Diyojen'e benzetmektedir.¹¹¹ Atâ Bey ömrünü adeta yatağının içerisinde geçirmiştir. İşten geldiğinde hemen yatağına geçer, yazısını yatağında yazar, misafirlerini yatağında kabul edermiş ve yattığı yatak ve giydiği entari de simsiyahmış. Son zamanlarında ekmeği yiyemez hale gelmiş, İtalya'dan kutu içinde sigara böreğine benzer getirttiği bir ekmeği yemiştir. Yemek olarak tavuk, hoşaf yemekten hoşlanır, daima elma ve portakal yemiş. Yemeklerini

¹⁰⁷ Meral Araç Tolluoğlu, *Babam Nurullah Ataç*, 2. bs. (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004), 14.

¹⁰⁸ *age*, 14.

¹⁰⁹ Nurullah Ataç, “Anılar,” *Ulus*, 1 Haziran 1947.

¹¹⁰ Meral Ataç, *Küçükhanım Meralika*, 2. bs (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004), 13; Meral Ataç Tolluoğlu, *Babam Nurullah Ataç*, 2. bs. (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004), 14.

¹¹¹ Pakalın, *age*, 364.

yalnız yer, hamama gitmez, temizlikten hoşlanmazmış. Fazla hırslı olmakla birlikte, sadrazam olmak istemiş ancak bu emelini gerçekleştirememiştir.

Meral Ataç da dedesi Mehmed Atâ ile ilgili anılarını anlatırken onun oyuna çok düşkün olduğunu, oyun merakı yüzünden gece geç saatlerde eve geldiğini, gelmediği zaman da hizmetine bakan Kerim'in onu komşu köşklere aradığını yazmaktadır:

“Dedem Ata Bey de çok oyun oynarmış. Amcam da, halam da babamın dedeme çektiğini söylerlerdi. Galip amcam annemin üzüldüğünü gördükçe “Üzülmeyin Leman Hanım, Nurullah babama çekmiş, babam da çok oyun oynardı. Geceleri eve gelmeyince annem meraklanır, Kerim'i gönderir komşu köşklere babamı aratırdı” derdi. Halamdan da bu sözleri duymuştum. Halam, “Kerim, elinde fener, köşk köşk gezer babamı aratırdı” derdi.¹¹²

Atâ Bey'in, Kadıköy'den Bostancı yönüne giderken Cemil Topuzlu Caddesi'nin sağ tarafındaki köşede vaktiyle beyaz ikiz köşklere alacağı gün, oyuna oturup tüm parayı kaybettiği de anlatılanlar arasında yer almaktadır.¹¹³

¹¹²Meral Ataç, *Küçükhanım Meralika*, 51.

¹¹³ *age*, 52.

3. DİL VE EDEBİYAT HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

Mehmed Atâ'nın dil ve edebiyat hakkındaki görüşlerini, 21 Mayıs 1316'da Vambéry'nin dil görüşleriyle ilgili yayımlanan bir makale üzerine "Lisanımız" başlığı altında, 8 Rebiyülevvel 1318-26 Cemaziyelevvel 1318 [6 Temmuz 1900-21 Eylül 1900] tarihleri arasında neşrettiği on bir makaleden oluşan seriden ayrıntılı bir şekilde öğrenmekteyiz. Mehmed Atâ, bu makalelerinde Türk dilinin tarihi, dil-edebiyat ilişkisi ve bulunduğu dönemin dil özellikleri hakkında ayrıntılı bilgiler vermekle birlikte, kendi dil görüşlerini de açıklamaktadır.

3.1. Türkçede Dil İkiliği

Mehmed Atâ, Türkçenin durumunu değerlendirirken üzerinde durduğu ilk konu, dilde mevcut olan ikiliktir. Mehmed Atâ Türkçeyi, halkın konuştuğu dil ve Osmanlı ediplerinin Arapça ve Farsça kelimelerle "karıştırdığı suni kitabet dili" olmak üzere ikiye ayırmıştır. Atâ Bey, Arapça ve Farsça kelimelerden mürekkep Türkçe ile yazılmış eserleri, bu dili kullanan edipleri ve bu dilin oluşturulma biçimini eleştirmiş ve esas olarak halkın konuştuğu Türkçeyi üstün tutmuştur. İçinde bulunduğu dönemin dili üzerine değerlendirme yaparken, bulundukları zamandan [1900] kırk elli sene evvel kaleme alınmış eserlerin dillerinin ağır ve üsluplarının soğuk olduğunu söyler. Oysa içinde bulunduğu dönemde verilen eserler açık ve anlaşılır bir dille yazıldığından Türkçeleşmiş ve bu eserlerin üslubu güzelleşmiştir:

"Mösyö Vambéry hal-i hazırda Arabî ve Fârisî ile mahlût olan [karışmış] Türkçeden yabancı kelimelerin ihracı ve bunların yerine asıl Türkçe kelimeler kabulü ile lisanımızın büsbütün müstakil bir lisan haline getirilmesi rey ve arzusunda bulunuyor. Şu rey ve arzu her türlü ihtiyâcât-ı maddiyye ve maneviyyemizi Türkçenin tabiat-ı asliyesine muvafık bir yolda ifade edebilmek maksadıyla tefsir olunduğu halde bu maksadı takdir ve tasvirden başka bir söz söylemeğe hacet olmadığı gibi kırk elli sene evvel erbâb-ı kalemin makbûlü addolunabilecek eserler yüzde doksan ve belki daha ziyade Fârisî ve Arabî ve Türkîler ile mâli ve dar, soğuk, müselsel [birbirine bağlı], ve muakkad [zor anlaşılan] bir üslup beyan-ı dairesinde mahsur iken bugünkü âsâr-ı edebiyemizin oldukça Türkçeleşmiş, üslupça da hayli vuzuh [açıklık] ve

letafet ve vüsat [bolluk, kuvvet] kazanmış olduğu gibi bu yolda hatve hatve [adım adım] daha hayli ilerlemek mümkün ve müfid [faydalı] olacağı müsellemdir.”¹¹⁴

Mehmed Atâ, Türkçenin Arapça ve Farsçadan mürekkep bir dil olduğunun bazen bir meziyet, bazen de büyük bir eksiklik gibi gösterildiğini belirtmiştir. Bu noktadan hareketle Atâ Bey, diğer dillerden alıntı kelimeler kullanan dilin sadece Türkçe olmadığı, ancak diğer dillerin neden Türkçe gibi “mahlût ve mürekkep” [karışmış, karışık] bir dil sayılmadığı ve Türkçenin korunması için diğer milletlerden daha ziyade muktedir olabileceken niçin Türkçeden başka bir dilin vücut bulduğu sorularına cevap aramıştır. Mehmed Atâ, bu soruların yanıtları için, diğer dillerden örnekler göstererek, gramatikal açıklamalarda bulunmuştur.

Atâ Bey’e göre, dünyada diğer dillerden “iktibas ve istiane etmemiş [alıntı yapmamış] hiçbir lisan yoktur.”¹¹⁵ Arapça, dünyanın en zengin dillerinden olmasına karşın İbranice, Rumca gibi dillerden alıntı yapmıştır. Atâ Bey, “elsine-i cedîde” olarak nitelendirdiği Fransızcanın ise neredeyse tüm kelimelerinin yabancı olduğunu, ilmî terimlerinin Rumca, Latince olduğunu belirtir: “Bir felsefe kitabında Rumca, Latince kelimeler ayrılacak olursa Fransızcaya ne kalır?”¹¹⁶ Ancak Fransızcada diğer dillerden alıntılanan kelimeler, Fransızca dilinin kural ve kaidelerine uydurulmuş yani “Fransızlaştırılmıştır”. Oysa Türkçede böyle bir durum söz konusu değildir, zira alıntılanan Arapça ve Farsça kelimelerde, bu dillerin kural ve kaideleri aynen muhafaza edilmiştir:

“Fakat bu iktibas ve istianelerle Fransızca bir lisan mürekkep ve mahlût olmamıştır. Çünkü diğer lisanlardan alınan, hâlâ alınmakta bulunan kelimeler Fransızlaştırılmıştır. Fransa’da doğan bir çocuğun Fransız addolunabildiği gibi kelimât-ı ecnebiyyenin müvellidâtı dahi Fransızcanın defter-i nüfus-ı kelimâtı demek olan akademi lûgatine kayıt ile ona bir sınıf-ı milliyet verilmiştir. Artık bu kelimeler Fransız lisanının tamamıyla mahkûmu olmamışlardır. Fransız lisanını kâfe-i kavaid-i terkibiyyesine tâbi oldukları halde asıl mensup oldukları lisanın kavaid-i terkibiyyesinden büsbütün ayrılmışlardır. Bizde ise Arabî ve Farisi kelimeler Arabiyyet ve Farisiyyetlerini muhafaza ederek bazen Türkçe kaidelerine itaat etmek istemedikleri gibi ekseriya bir imtiyaz-ı mahsus olmak üzere kendi kavaid-i asliyeleriyle yaşarlar.”¹¹⁷

Mehmed Atâ, Arapça ve Farsça kelimelerin kaideleriyle korunup oluşturulduğu dili, Türkçe olarak saymamaktadır. Bu şekilde oluşturulan bu yapay dil, sekiz asırdan beri edipler tarafından kullanılmış ancak kendi aralarında, Atâ Bey’in esas olarak kabul ettiği halkın konuştuğu Türkçeyi konuşmuşlardır. O halde, biri yapay olarak oluşturulan yazı dili ve biri de halk arasında konuşulan dil olmak üzere iki dil

¹¹⁴ Mefhârî, “Lisanımız,” *Sabah*, yıl: 11, c. 18, no: 3822 (8 Rebiyülevvel 1318 [6 Temmuz 1900]): 3.

¹¹⁵ *age*, 3.

¹¹⁶ *age*, 3.

¹¹⁷ *age*, 3.

mevcuttur. Bunların biri herkesin birbiriyle konuştuğu dil, Türkçedir. Bu dil, alıntılacağı kelimeleri yine Türkçenin yapısına uygun şekilde kullanmıştır. Örneğin Arapçadan alıntılanan “haber” kelimesi, ünlü uyumu için “habar” olarak kullanmıştır. Ses konusundaki değişimler olduğu gibi anlamda da değişimler olmuştur. Örneğin evlat halkın konuştuğu dilde “çocuklar” anlamına gelmez, “çocuk” demektir. Mehmed Atâ, halk dilinde kelimelerin dile uydurularak konuşulduğunu, aksini konuşanların yadırgandığını nükteli bir biçimde anlatmıştır:

“Farisî’den mesela hefteyi [hafta], hasteyi alır. Onları da hafif telaffuz etmez. Adeta Türkçe “hafta” “hasta” diye telaffuz eder. Biri Farisî’de olduğu gibi şikeste, beste “bir heftedir haste idim” diyecek olsa “nasıl kırılıp dökülüyor!” diye kahkahalarla güler.”¹¹⁸

Mehmed Atâ, Türkçe asıllı kelimelerin yerine başka dillerden alıntılanan kelimelerin kullanılmasını ise normal karşılamaktadır. Örneğin “sayru” yerine “hasta,” “gözgü” yerine “ayna,” “od” yerine “ateş” kelimesinin kullanılmasını “umumiye-i lisaniyeye” aykırı görmemektedir.¹¹⁹ Önemli olan alıntılanan kelimelerin Türkçe kural ve kaidelerine uygun olarak kullanılmasıdır.

Mehmed Atâ, Osmanlı ediplerinin sözlükleri açıp, duyulmamış ve az kullanılmış yabancı kelimeleri almakta çekinmemelerini ve bunu bir hüner olarak görmelerini eleştirmiştir. Mehmed Atâ’ya göre, belagat sahipleri “kelimeler menûs [alışılmış] olmalı, samiaiyyede [duyma, işitme] muvafık gelmeli” dedikleri halde, Farsçada az kullanılmış kelimeleri almışlar, üstelik Arapçadan ise kulağa hoş gelmeyen kelimelere de hayran olmuşlardır. Mehmed Atâ bu duruma örnek olarak Arapçada hoş görülme-yen “ifrinka [parmak çıtırdatma]” kelimesinin hoş görüldüğünü söylemiştir. Sözlükten alınan kelimelerin yanında, ediplerin Arapça ve Farsça kaidelerini de gelişigüzel kullanmaları sonucunda “asıl Türkçe görünmez bir halde kalmıştır.”¹²⁰ Edipler tarafından oluşturulan bu yapay dil, bu özelliklerinden dolayı “elsine-i sairenin usul-i teşekkülüne muhalif bir lisan”¹²¹ haline gelmiştir.

Mehmed Atâ’ya göre, halkın konuştuğu Türkçe ile verilmiş eserler ise gerçek edebî eserler olarak sayılmaktadır. Bu bakımdan Anadolu koşmaları, Anadolu türküleri “halis Türk şiirleri” olarak tanıtılmıştır. Bunların birçoğu sözlü gelenekte kalmış olsa da yazılı eserler de bulunmaktadır. Mehmed Atâ halk ozanları arasından Karacaoğlan’dan bahsederek ondan şu şekilde bahsetmektedir: “Mesela içlerinde bir

¹¹⁸ age, 3.

¹¹⁹ age, 3.

¹²⁰ age, 3.

¹²¹ age, 3.

“Karacaoğlan” vardır ki, “Çığır, Karacaoğlan çığır! Taş yerinde ağır! Darb-ı meselinde görüldüğü üzere ismini Türklerin hafızasına hâk etmiştir.”¹²²

Mehmed Atâ’nın Türkçedeki dil ikiliğinde değindiği bir diğer husus ise, edebiyatçıların dil seçimlerindeki sebeplerdir. Atâ Bey’e göre, “mahlût ve mürekkep lisanla” verilen eserle, halkın konuştuğu dille verilen eserlerden hacimce çok fazladır. Çünkü yazı sanatından azıcık nasibini alanlar bile asıl dil olan halkın konuştuğu dili küçümseyerek diğer üsluba rağbet etmişlerdir. Asıl Türkçeyle yazılmış olan eserler ise sürekliliğini korumuş ve hafızalarda yer edinmiştir.¹²³

3.2. Dilin Sadeleşmesi

Mehmed Atâ, dilin sadeleşmesi konusuna da uzun bir şekilde değinmiştir. Atâ Bey, Arapça ve Farsçadan alıntılanan kelimelerin hangilerinin kullanılabileceği/tasfiye edilebileceği meselesini beş kısımda incelemiştir. Bunlar şu şekilde sıralanabilir:

- 1- Arapça ve Farsçadan alıntılanmış ancak kullanımı yaygınlaştığı için çıkarılmaması gereken kelimeler.
- 2-Türkçede karşılığı olan Arapça ve Farsça kelimelerin kullanımları.
- 3- Sözlüklerden alıntılanan Arapça ve Farsça kelimelerin kullanımları.
- 4- İlmî terimler.
- 5- Avrupa dillerinden alıntılanan kelimelerin kullanımları.

Mehmed Atâ, dilin sadeleşmesine konusunda, öncelikle Vambéry’e itiraz ettiği noktaları açıklamış ve böylece bei kısımda incelediği sadeleşme meselesine de bir zemin oluşturmuştur. Atâ Bey, dildeki tüm Arapça ve Farsça kelimelerin tasfiye edilmesine karşı görüşte olduğu için, Vambéry’nin “Türkçedeki yabancı kelimelerin tamamıyla çıkarılması” gerektiği fikrine karşı çıkmıştır. Mehmed Atâ’nın Vambéry’nin itiraz ettiği görüşleri ise şu şekildedir:

“Yabancı kelimeleri kâmilten [tamamıyla] çıkarıp Türkçe lisânını ihya etmelidir. Eski Türkçede, Çağatay lisanında her türlü efkâr ve hissiyât-ı insâniyeyi en küçük nüktelerine varıncaya kadar ifadeye muktedir pek çok kelimeler, ıstılahlar [ilmi terimler] mevcuttur. Türkçe pek büyük meziyâta mâliktir. Türkçe Arabî, Farişî’ye müftedir [muhtaç] değildir. Mesela Arabî fesahat yerine “açık söyleyiş” diyebiliriz. Kelimât-ı fenniyenin de niçin

¹²² *age*, 3-4.

¹²³ *age*, 4.

Türkçelerini kullanmayalım? İranlılar telgrafa dūr-nūvīs dedikleri gibi biz de uzağı yazar diyelim. Türkçe lisanının mükemmel bir lisan haline gelmesi için Türk üdebâsının, Türk muharrirlerinin ber-arzû beyan etmesi kâfidir.”¹²⁴

Mehmed Atâ, dilde sadeleşme meselesinin birinci kısmı olarak saydığı “dilden çıkarılması uygun olmayan Arapça ve Farsça kelimeler” konusunda, Vambery’nin bütün yabancı kelimelere Türkçe karşılık bulma ve bunun yazarlar tarafından yaygınlaştırılması gerektiği fikrine karşı çıkar. Atâ Bey’e göre, “ateş, hep, kader, ayine, hasta, mimar, ayıp” gibi hem halk diline, hem de yazı diline yerleşmiş kelimelerin “ihraç edilmesi” mümkün değildir. Zira Osmanlı şairleri, edipleri, yazarları bu kelimeleri unutturmaya muktedir olamazlar. Örneğin yazarlar “ateş” kelimesi yerine “od” kelimesini ne kadar yazarlarsa yazsınlar, halk dilinde bunu kullanıma dâhil edemeyecekleri gibi, bu şekilde kullanımda olmayan kelimelerin yazılması da “gayr-i tabii ve suni bir üslup” daha icat edecektir: “Kezâlik “ayine”yi kim bırakıp da “gözü” diyecek? “Hasta”yı kim terk edip de “sayru” kelimesini söyleyecek?”¹²⁵

Ayrıca Atâ Bey’e göre, halk dilinde ve yazı dilinde kullanımı yerleşmiş olan kimi Arapça ve Farsça kelimelerin Türkçede tam olarak karşılıkları da bulunmamaktadır. Örneğin “mimar” kelimesi “yapıcı” olarak Türkçeleştirilse de bu kelime “mimar” kelimesini karşılamadığı gibi, eski Türkçede bunu karşılayacak başka bir kelime olup olmadığı da bilgi dışıdır. Aynı şekilde Arapça asıllı “ayıp” kelimesine Türkçe karşılık olarak Vambery “yüz karası”nı önermiş olsa da, Atâ Bey’e göre bu bir tabirdir ve yine tam olarak kelimenin karşılığını vermemektedir.¹²⁶ Atâ Bey’e göre, vaktiyle “ateş, hep, şey, kader, ayine” gibi kelimelerinin yerine Türkçeleri kullanılmış olsaydı ve bu kullanım devam etseydi, “dilde tasfiye” amacına hizmet etmiş olabilirdi. Ancak bu yaygın kullanım kazanmış Arapça ve Farsça kelimeler, birçok toplumsal sebepten dolayı kabul görmek zorunda kalmıştır. Atâ Bey, bu zorunluluk neticesinde, eski Türkçe kelimelerin unutulup, bu yeni kelimeleri kabul etmenin zaruriyetine inanmaktadır.¹²⁷

Mehmed Atâ, bir milletin lisanını “vücûd-ı cesîm”, her kelimeyi de o “vücûd-ı cesîm”in uzvu olarak kabul etmektedir. Bu benzetmeye göre, bir uzvun bedenden ayrılması veya değiştirilmesi mümkün değildir. Bir kelime değiştirilse veya

¹²⁴ Mefhârî, “Lisanımız,” *Sabah*, yıl: 11, c. 18, no: 3871 (27 Rebiyülahir 1318 [24 Ağustos 1900]: 3.

¹²⁵ *age*, 3.

¹²⁶ *age*, 3.

¹²⁷ *age*, 4.

kullanımdan kaldırılrsa dahi, bunun yerine Türkçesinin de geleceği kesin olmamakla birlikte, Arapçadan, Farsçadan ya da başka bir yabancı dilden kelime kullanılabilir. Mehmed Atâ, eski Türkçe kelimelerin kullanıma girmeyeceğine olan inancını ise, Muallim Naci'nin “unutulmuş kelimelerin bir daha yaygınlık kazanmadığı” görüşüyle destekler:

“Üç beş ve belki daha ziyade asırlarda yavaş yavaş taammüm [umumileşmiş] ile katıyen yerleşmiş olan kelimeleri arzu ile, tasmin ile tebdil edemeyiz. Belki bugün umumen istimal ettiğimiz Farisî, Arabî, hatta Türkçe bir kelime uzun bir zaman içinde ahval-ı içtimaiye ve saireye mebnî mehur olur. Fakat bunun yerine eski Türkçesi mi gelecek? Muallim Naci merhumun beyan etmiş olduğu vecih üzere bir kere mehur [bırakılmış] olan kelimenin müehhiren menusiyet [alışkanlık] kazandığı görülemiyor. Bugün menumuz olan bir kelime o meziyetini kaybederse onun yerine Arabî'den, Farisî'den yahut büsbütün ecnebi bir lisandan bir kelime kâim olabilir.”¹²⁸

Atâ Bey, Türkçelerinin olmamasından, bilinmemesinden veya unutulmasından dolayı herkesçe yaygın olarak kullanılan Arapça ve Farsça asıllı kelimelerin yerine, yine unutulup gitmiş Türkçe kelimelerin kullanılmasıyla Türkçenin ihya edilemeyeceğini ve bunun dile bir fayda sağlamayacağını düşünmektedir.

Mehmed Atâ'nın dilde sadeleşme konusunda üzerinde durduğu ikinci nokta, Türkçede karşılığı olan Arapça ve Farsça kelimelerin kullanımıdır. Mehmed Atâ, bu kelimelerin kullanımını örnekler üzerinden giderek açıklar. Türkçede “su” kelimesi yaygın olarak kullanıldığı halde, suyun Farsçası olan “âb” ve Arapçası olan “mâ” kelimelerinin kullanımı, günlük dilde ancak özel bir kullanımı teşkil etmektedir. Atâ Bey, bunu mizahî bir üslupla açıklamaktadır: “Bir kahvede “âb getir” diyecek olsanız suya hasret kalırsınız.”¹²⁹ Gök manasına gelen “asman, sema,” güneş anlamına gelen “hurşid, mihr, şems” gibi kelimelerin Türkçeleri halk arasında konuşulurken, diğer Arapça ve Farsça kelimeler ise yazı dilinde kullanılmıştır.

Mehmed Atâ'ya göre, dilde aynı anlamda olan iki üç kelimenin mevcudiyetine gerek yoktur. Ancak Türkçede aynı anlama gelen her bir kelimenin özel bir kullanım alanı oluşmuştur:

“Türkçede bu misillü kelimeler mevki-i istimal-i itibarıyla birer şekil-i hususiyet almışlardır. “âb-ı hayat” tabirinde ne su, ne de mâ kelimelerini kullanamayız. “Mâ” diyecek olursak şive “mâü'l-hayât” tabirini arzu eder. Vaktiyle öyle olmalı idi. Lakin ölmüş. Daha doğrusu o türlü ahval-i ictimaiye içinde bulunmuşuz ki vaktiyle de böyle olması zarurî idi.”¹³⁰

¹²⁸ age, 4.

¹²⁹ Mefhârî, “Lisanımız,” *Sabah*, yıl: 11, c. 18, no: 3878 (4 Cemaziyelevvel 1318 [30 Ağustos 1900]):

3.

¹³⁰ age, 4.

Bu türlü kelimeler özel terimler olarak yazı dilinde önemli bir yere sahip olduğu gibi, bir yazar veya şaire dilindeki bütün Arapça ve Farsça kelimeleri atmasını istemek de imkânsızdır. Mehmed Atâ, bu noktada edebiyatçıyı kelime seçmekte özgür bırakmaktadır. Çünkü bir edebiyatçının kullandığı dil onun aracıdır ve bu aracı istediği gibi özgürce kullanabilmelidir. Bu bakımdan kelimeler yalnızca “menfaat, fayda nokta-i nazarından” değerlendirilemez ki “his ve güzel söyleyiş” de kelime kullanımında devreye girmektedir. Dolayısıyla dil ne kadar sadeleştirilmeye çalışılırsa çalışılsın, Türkçeleri mevcut ve kullanımda olan Arapça ve Farsça kelimelerin tamamen çıkarılmasıyla olmamalıdır. Mehmed Atâ, Türkçeleriyle birlikte kullanılan Arapça ve Farsça kelimelerin varlığını eğitim açısından değerlendirdiğinde ise, dildeki bu çoğul yapının dil öğrenimini zorlaştırdığını düşünse de, imkânsız hale getirmediğini belirtmektedir.

Mehmed Atâ, edebî eserler konusunda ise, Türkçenin İstanbul’dan Türkistan’a kadar ortak bir Türk coğrafyasında anlaşılabilecek eserlerin ve edebiyatın bulunmasının istenmesine rağmen, böyle bir amacın gerçekleştirilmesi yönünde dilin müsait olmadığını bildirmektedir. Örneğin Halid Ziya Uşaklıgil’in “Mavi ve Siyah” romanındaki bütün Arapça ve Farsça kelime, terkip ve tamlamalar çıkartılsa dahi, Özbekistan’daki bir okuyucunun romanı okumasıyla, romanda geçen İstanbul muhitlerini tanıyan birinin okuması bir tutulamaz. Ancak Türkçede, Türk tarihi, İslam tarihi, Osmanlı tarihi gibi eserlerin dilinin sadeleştirilmesiyle ortak eserler vücuda getirilebilir. Zira Avrupa dillerinde Don Kişot gibi yaygınlık kazanmış eserler bulunmaktadır. Ayrıca bir şair, “parmak hesabıyla” şiir yazmakta başarı göstermesiyle, dile yenilik getirebilir. Bütün bu “umumî” eserlerin vücuda getirilebilmesi içinse, hiçbir Arapça ve Farsça kelime, terkip ve tamlamanın kullanılmaması gerekmektedir. Mehmed Atâ, Türkçe karşılıkları bulunan Arapça ve Farsça kelimelerin kullanımıyla ilgili bu uzun izahatlerinin neticesinde ise, bu türden kelimelerin dilden çıkarılma teklifinin imkânsız olduğunu ve Türk sahasında ortak bir dil ve edebiyatın oluşturulmasının ise bu teklifin kabulüne bağlı olmadığını belirtmektedir. Sonuç olarak bu kelimelerin kullanımı lüzumsuz olmadığı gibi, sade dille konuşan halkın edebiyatının oluşmasına da mani teşkil etmemektedir.¹³¹

Mehmed Atâ’nın dilde sadeleşme meselesinde üzerinde durduğu üçüncü nokta ise, günlük kullanımda yeri olmayan ve ediplerin “kamus ve ferhengler [sözlük]”den

¹³¹ *age*, 4.

bulup kullandığı Arapça ve Farsça kelimelerdir. Mehmed Atâ, örnek olması açısından Âkif Paşa'nın uzun Arapça ve Farsça tamlamalarını kullandığı “süslü nesir” sayılabilecek bir metninden yola çıkarak, burada yer alan kelimeler gibi yabancı sözcüklerin kesinlikle ihraç edilmesi gerektiğini düşünmektedir.¹³² Ancak bir şair veya yazar, “hüsn-i tebliğde bir latif-i mahsus” olacak şekilde duyulmamış ve kullanımda olmayan bir kelimeyi kullanırsa, dil bu kelimeyi kabule “mecburiyet görebilir.” Atâ Bey'in Türkçe karşılığı olan Arapça ve Farsça kelimelerin kullanımında bahsettiği üzere yine, edebiyatçılara istedikleri kelimeyi kullanmada özgürlük tanımaktadır. Ancak bu özgürlük “hüsn-i tebliğ” [anlatım güzelliği] olduğu sürece geçerlidir. Atâ Bey'in karşı çıktığı ise bunların dışında kalan gereksiz kullanımlardır.

Mehmed Atâ'nın dilde sadeleşme konusunda üzerinde durduğu dördüncü kısım ise ilmî terimlerdir. Mehmed Atâ, Arapça ilmî terimlerin Türkçeleştirilmesine ise kesinlikle karşıdır:

“Fikr-i acizanemce bunca senelerden beri takarrür ve teessüs etmiş olan ıstılahat-ı ilmiyenin – ki cümlesi Arabdan muktebestir – tebdili ile uğraşmak o kadar beyhude olur ki bunun fevkinde bir “abes ile iştigal” olamaz.”¹³³

Mehmed Atâ'ya göre üç büyük dil vardır; bunlar Arapça, Latince ve Rumcadır. Bunlar birbirinden ödünç kelimeler alarak, her türlü ilmî terim ihtiyacına karşılık vermektedir. Avrupa dilleri ilmî terimlerini nasıl Latineden alıyorsa, Türkçe ve Farsça da ilmî terimlerini Arapçadan almaktadır. Bu Arapça terimlere Türkçe ve Çağataycadan karşılık bulunamayacağı gibi, Arapçaya olan muhtaçlıktan da kurtulmak mümkün değildir. Mehmed Atâ, Vambery'nin “fesahat” terimi yerine “açık söyleniş” terimini önermesine de bu noktada itiraz etmektedir. Zira özel bir edebî terim olan “fesahat”te her söyleyiş açık olmadığı gibi, pek çok kapalı söyleyiş de kimi açık söyleyişlerden daha anlaşılır olabilir. Dolayısıyla hesap ilminden, tıbbı varıncaya kadar sayısı on binlere varan Arapça ilmî terimlere Türkçe karşılık bulmaya çalışmak “hayal-i muhaldir.”¹³⁴ Atâ Bey'e göre, Türkçe karşılığı bulunan ilmî terimlerin Arapçalarından daha kolay yerleşeceği konusunda görüşlerin sağlam bir dayanağı olmadığı gibi, Arapça terimlerin Türkçede ve Çağataycada karşılıkları bulunanların oranı yüzde bir oranının dahi değildir.

¹³² Mefhârî, “Lisanımız: 10,” *Sabah*, yıl: 11, c. 18, no: 3892 (19 Cemaziyelevvel 1318 [14 Eylül 1900]): 3.

¹³³ *age*, 3.

¹³⁴ *age*, 3.

Mehmed Atâ'nın dilde sadeleşme konusunda son olarak üzerinde durduğu husus ise Avrupa dillerinden alıntılanan kelimelerdir. Atâ Bey'e göre, Arapça ve Farsçadan alıntılanan kelimeler olduğu gibi, İtalyancadan, Rumcadan, Fransızcadan ve diğer dillerden alınıp kelime ve anlam olarak değiştirilerek asıl Türkçe kelime hükmünde kullanılan birçok kelime bulunmaktadır. Örneğin "lira" İtalyancadan olduğu gibi alınmış olmakla birlikte, "iskemle" kelimesi Rumca aslı değiştirilerek alınmıştır. Vapur ise İtalyanca ve Fransızcasının telaffuzundan farklı olmakla birlikte "buhar" anlamında değil "buharla çalışan gemi" manasında kullanılmış, anlam kaymasına uğramıştır. Dilde sadeleşme konusunda Türkçe olmayan her türlü kelimenin tasfiye edilmesi fikrinde olanlar, Atâ Bey'e göre öncelikle bu kelimelerin çıkartılmasında gayret göstermelidirler. Ancak örneği verilen lira, iskemle, vapur gibi bu denli konuşma diline yerleşmiş kelimeleri, "milyonlarca halka" unutturmak imkânsızdır:

"Lisanın tasfiyesi fikrini asla Türkçe olmayan her türlü kelimâtı ihrac-ı manâ-yı şâmilîyle kabul edenler elbette bu kelimeleri diğerlerinden evvel çıkarmak azminde bulunmalıdırlar. Arabî ve Farisî ile belki on asırdan beri itilaf hâsıl edilegemekte olduğu gibi arada birçok cihât-ı câmia dahi mevcut olduğu ve diğer lisanları Arabî ve Farisî'den pek çok ziyade yabancı bulunduğu cihetle Osmanlı lisanından şu büsbütün yabancı kelimelerin çıkarılmasını gönül arzu etmez değildir. Ne çare ki şu bir iki misalini tadad ettiğim kelimeler yerleşmiş, kökleşmiş olduğundan bu kadar milyon halka unuttururmak nâ-kabil-i imkândır."¹³⁵

Mehmed Atâ, Avrupa dillerinden alıntılanan bu kelimelerin mümkün olduğu kadar Türkçelerinin kullanılmasına gayret edilmesi gerektiğini savunur. Araya Fransızca bilgisini göstermek ya da dile daha kolay geldiği için Fransızca kelimeler katılarak yapılan konuşmalar ise, "hiçbir lisana mensup değildir." Mehmed Atâ, Recâizâde Mahmud Ekrem'in *Araba Sevdası* adlı romanını, bu türden konuşmaların en güzel tenkidi olarak saymaktadır.¹³⁶

Mehmed Atâ, Arapça ilmî terimlerin kullanmasına ne kadar taraftarsa, Avrupa dillerinden alınan terimlere ise o kadar karşı durmuştur. Örneğin, "iktisat" yerine "ekonomi", "siyaset" yerine "politika" kelimesinin kullanılması gereksiz olduğu gibi, bu terimlerin dilden çıkarılması gerekir. Ancak "coğrafya" gibi dile yerleşmiş bir terimi çıkarmak mümkün olmadığı gibi, bir fayda da sağlamayacaktır.

¹³⁵ Mefhârî, "Lisanımız: 11," *Sabah*, yıl: 11, c. 18, no: 3899 (26 Cemaziyevvel 1318 [21 Eylül 1900]): 3.

¹³⁶ Gül Mete Yuva da, "Fransızcadan ve Fransız kültüründen faydalanmada şüphesiz hiçbir romanın *Araba Sevdası*'yla boy ölçüşemeyeceği" kanısındadır. Yuva'ya göre, Bu roman, yazarın İstanbul'da zengin çevrelerde gözlemlediği taklitçiliğin ironik bir eleştirisi gibidir. Bkz: Gül Mete Yuva, *Modern Türk Edebiyatının Fransız Kaynakları* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011), 33.

Mehmed Atâ, bu beş husus üzerinde açıklamalarda bulunduktan sonra, nasıl bir sadeleştirme yapılması gerektiğini açıklamıştır. Atâ Bey’e göre, dili kabalaştırmadan, dilde her türlü ihtiyaca cevap verecek kelimelerin kullanımıyla, dilde sadeleştirmeye gidilmelidir:

“Otuz kırk seneden beri ise lisanımızı gittikçe sadeleştirmeye çalışıyoruz. Daha çalışalım, daha sadeleştirelim. Fakat yalnız ihtiyacât-ı âdiyemizi bugünkü halimize göre adeta kaba denilebilecek bir tarzda ifade edecek bir lisan değil, maddî, manevî her türlü ihtiyacâtımızı, her türlü mahsusâtımızı, her türlü efkârımız, her türlü ihtisasarımızı, en rakikleriyle, en dakikleriyle, en münasib, en müessir, en güzel surette tebliğ edecek daima müterakkî, daima müteali bir lisan meydana getirmek üzere sadeleştirmeye çalışalım.”¹³⁷

Sadeleştirmeye giderken ise, kelimelere düşmanlık duymak yerine, kullanımı yaygın olan kelimeleri tercih etmek gerekir. Bu kelimelerin hangi dilden geldiği önemli değildir. Örneğin “ateş” yerine yaygınlık kazanmamış “od” kelimesinin kullanımı, dilde sadeleşmeye değil sanatlı ve tekellüflü bir anlatıma hizmet edecektir. Ayrıca dilden yabancı kelimelerin tasfiye edilmesi hususunda ise, asıl maksat Arapça ve Farsça kelimelerin çıkartılmasından çok, terkip ve tamlamaların kullanım dışı bırakılmasıdır. Zira bir dile başka dillerden birçok kelime gelse bile, o dilin yapısına aykırı değildir. Asıl aykırı olan durum, dilin gramer yapısına yabancı olan terkip ve tamlamalardır. Vaktiyle Türkçenin korunamamasının ve sırf kendi kelimelerinden oluşacak bir dil haline getirilememesinin sebebi ise, “yüz bin türlü ahval-i medeniye ve ilmiye ve sanaiyyenin netâyic-i zaruriyesidir.”¹³⁸

Görüldüğü üzere, Mehmed Atâ, gereksiz yere Arapça ve Farsça kelimelerinin kullanımıyla dilin ağırlaştırılmasına karşı çıkmıştır ancak kullanımı yaygınlaşmış ve halk tarafından yaygın olarak kullanılan Arapça ve Farsça kelimelerin dilden çıkarılmasına da itiraz etmiştir.

3.3. Arapça ve Farsça Hakkındaki Görüşleri

Mehmed Atâ, Osmanlı yazı dili ve üslubunun oluşmasını açıklamadan önce, Arap ve İran edebiyatı hakkında tarihi bilgiler vermeyi uygun görmüştür. Atâ Bey, bu tarihî bilgileri verirken, onun bu edebiyatlar hakkındaki görüşlerini öğrenmemiz ve Arap edebiyatını, Fars edebiyatından üstün tuttuğunu, onun üslubundan ve anlatış biçiminden çıkarmamız mümkündür.

¹³⁷ Mefhârî, “Lisanımız: 11,” *Sabah*, yıl: 11, c. 18, no: 3899 (26 Cemaziyelevvel 1318 [21 Eylül 1900]): 3.

¹³⁸ *age*, 3.

Mehmed Atâ, İran kültür ve dilinin değişim ve dönüşümünü, İslamiyet’le ve Araplarla tanışmaları noktasında ele alır:

“İran’ın “hayâlât üzerine müesses [kurulu] dîn-i atîki” [eski dini] yerine hakikat üzerine müesses [kurulu] olan Müslümanlık, cebir [zorluk] ve esaretten ibaret bulunan hükümet-i kesri [yıkılan hükümet] âdil ve ihsandan mürekkep bulunan hükümet-i İslamiye kaim olunca Acem lisanının da Arabî’nin taht-ı tesirinde kalması tabii idi.”¹³⁹

Yukarıdaki alıntıda da görüleceği üzere Mehmed Atâ, Fars din ve siyasetinin Arap kültürüyle iyileştiği kanaatindedir. Fars dilindeki değişimler de Arap kültüründen alınan dinî terimlerle başlamıştır. Acem dilinde Arapçadaki dinî terimlere karşılık bulunabilen kelimeler türetildiği gibi, bu kelimeler Arapça karşılıklarıyla birlikte kullanılmaya başlanmıştır. Örneğin oruç anlamına gelen Farsça asıllı “ruze” kelimesi ile Arapça asıllı “savm” kelimesi birlikte kullanılıyordu. Araplar kendi dillerini korumakta “kemâl-i hamiyet ve gayret ile mutaassıb” iken, İranlılar kendi dillerini korumakla muktedir olamamışlar ve Arapçadan dinî terimlerin yanında, ilmî terimleri de almışlar ve Arap alfabesini aynen alıp kullanmışlardır.

Mehmed Atâ’nın Arap ve Acem edebiyatlarını karşılaştırırken ele aldığı bir husus da şiir ve vezin meselesidir. Zira Atâ Bey’e göre Arap kafiyesi ve vezni tabîdir ve dil yapısına uygun olarak gelişmiştir. Araplar, vezin ve kafiye kaidelerini kitaplaştırp kurallaştırmadan önce, kafiye ve vezin güzelliğini araştırarak istedikleri gibi şiir söylemişlerdir. Ona göre, Acem şiiri, Arap şiirinin vezin ve kafiyesini alarak “sunîleşmiştir”.¹⁴⁰ Arap kafiyesi “samia” [duyma, işitme] için olduğu halde, Acemler göz için kafiye aramaya yönelmişlerdir. Bir Arap kasidesinde vezin birliği aranmamasına ve vezin çeşitliliğine müsaade olunmasına karşın, İran edebiyatında bu çeşitliliğe izin verilmemiş ve ahenk unsuru ön plana çıkartılmıştır. Mehmed Atâ, vezindeki ahenk unsurunun güzelliğini inkâr etmemekle birlikte, onun itirazı vezin güzelliğine dilin feda edilmesidir. Zira Acemler, vezinde ahenk sağlamak amacıyla dilin yapısıyla istedikleri gibi oynamışlar ve dili bozmuşlardır:

“Vakıa şu suretle Farisi’nin evzanı [vezinler] adeta bir mûsiki ahengi almış, bir tarafta geliş güzel zuhûr eden bir gülün sahib-i tabiat bir bahçıvan tarafından gördüğü terbiyede bulduğu revnak-i kemâli iktisap etmiş olduğu kabil-i inkâr değil ise de Farisi kelimeler bu vezinlere uymak için eğilip büküldükleri, dökülüp kırıldıkları gibi mana elfaza hâkim olmak lazım iken şu suret elfazın manaya hâkim olmasını tervic etmiştir.”¹⁴¹

¹³⁹ Mefhârî, “Lisanımız,” *Sabah*, yıl: 11, c. 18, no: 3829 (15 Rebiyülevvel 1318 [13 Temmuz 1900]):

4.

¹⁴⁰ *age*, 4.

¹⁴¹ *age*, 4.

Mehmed Atâ, “mâh”, “gâh” gibi uzun okunan kelimelerin vezin için “meh” ve “geh” olmak üzere kısaltılmasını bu duruma örnek olarak göstermiştir. Bu da dilin “tabiat-ı asliyesi”ne uygun düşmemektedir. Zira Farsça “ağır mecalerle telaffuz olunmayı sever.”¹⁴² Atâ Bey’e göre, vezindeki bu yapaylık olmasaydı, İran şiiri daha gelişebilirdi. Atâ Bey, Fars dilinin eski vezin kaidelerinden kalmış olan “rubai” türünün İranlılara has olduğunu ve Hayyam’ın rubailerinde vezin ve kafiye kaidelerine lakayt davrandığını belirtmiştir. Oysa bu rubailer edebî yönden kuvvetli olduklarından dolayı, kafiye ve vezinleri sorgulanmaz. Ancak İranlılar Arap veznini taklit etmeleriyle dili bozmuşlar, önemli olan içerik ve mana iken, onlar söyleyiş ve ahenk güzelliği için dilin yapısını feda etmişlerdir.

Mehmed Atâ, Farsçanın alıntılacağı Arapça kelimeleri Farsçalarıyla birlikte kullanmaktan beis görmemeleri ile Osmanlı dilinin de bu şekilde alıntılacağı kelimeleri kendi kural ve kaidelerine uydurmadan aynı şekilde muhafaza etmesi arasında bir paralellik kurmuştur:

“Müehhiren bizde olduğu vecih ile her İran şair ve edibi kendi lisanında mukabili olsun olmasın hatta kendi lisanındaki mukabillerine tercihen her türlü kelimât-ı Arabiyyeyi almakta kalemlerini muhtar bilmiş ve her lisanın kavâid-i belâgatine muhalif olarak “sayd u şikâr” [av] ve “add ü şümâr” [hesap] gibi bir kelimenin Farisî’sinden evvel Arabî’sini de istimâl etmeğe başlamışlardır.”¹⁴³

Mehmed Atâ, alıntılanan kelimelerin kullanımındaki lakaytlığın Avrupalı müsteşriklerin de dikkatini çektiğini, örneğin Mösyö Renan’ın bu kelimelerdeki ikili kullanımın “malumat-fürûşluk [bilgiçlik taslamak]” olduğunu beyan ettiğini de belirtmeyi ihmal etmez.

Mehmed Atâ, İranlıların Arapça kelime kullanımlarının aşırıya varması sonucunda, Farsça kitapların Arapça terkipler, cümleler ve Arap edebiyatı ile dolduğunu ve bir Farsça nazım ve nesrini anlamak için her iki dilde uzun süre¹⁴⁴ çalışmak zorunda kalındığını belirtmiştir. Bütün bunlarla birlikte Farsçada dilin geleceğini korumak azminde bulunanlar yok değildir. Mehmed Atâ’nın Firdevsî’nin “Besî renc bürdem der-în sâl-i sî/Acem zinde kerdem bedîn Pârsî”¹⁴⁵ beytinde bu maksadı ilân ettiğini

¹⁴² *age*, 4.

¹⁴³ *age*, 4.

¹⁴⁴ Mehmed Atâ uzun süre olarak nitelendirilen zaman dilimini “otuz sene” olarak belirtmiştir ki bu da onun titiz ve yoğun çalışma anlayışının bir göstergesi olarak nitelendirilebilir.

¹⁴⁵ Bu eseri otuz yılda meydana getirdim ve bunu Acem diline hediye ettim.

belirtir. Ancak bu çabalar yetersiz kalmış ve Fars dilinin aslını korumaya muktedir olamamışlardır.¹⁴⁶

Mehmed Atâ'nın bu açıklamaları yapmasındaki sebep, dildeki bozulmaların yalnızca Osmanlı'da olmadığını ve Osmanlı dilinin teşekkülünde önemli bir rol oynayan Farsçanın da nasıl bir dil olduğunu göstermektir. Mehmed Atâ'nın Farsçanın tarihini ele alışındaki bakış açısı ise daima “dil-in tabiatının korunup korunmaması/başka dillerden alıntılanan kelimelerin dilin yapısını bozup bozmaması” yönünde olmuştur.

3.4. Osmanlı Şiir ve Nesir Dili-Divan Edebiyatı Hakkındaki Görüşleri

Mehmed Atâ'nın üzerinde durduğu bir diğer konu da “sınaî” [yapay] olarak nitelendirdiği Osmanlı yazı dilinin teşekkülü ve eleştirisidir. Mehmed Atâ, Osmanlı yazısının dil ve üslubunun Farsçadan etkilendiğini, Arapçanın tesirinin ise yine Farsça vasıtasıyla olduğunu belirtmiştir.¹⁴⁷

Mehmed Atâ, Osmanlı yazı dilinin aslında Farsçaya ne kadar yakın olduğunu göstermek amacıyla Feridun Bey'in *Münşeât*'inde¹⁴⁸ yer alan Sultan Osman Gazi zamanında yazılmış bir bahar vasfı manzumesini örnek göstermiştir. Atâ Bey'e göre bu bahar vassında kullanılan “üslûb-ı sınaî-i kitabet” Türkçeliğini kaybetmiştir. Bu manzumenin Veysî ve Nergisî'den farkı ise üslubunun sadeliği değil, bilakis Fars üslûbuna daha yakın olmasıdır.¹⁴⁹ Mehmed Atâ, bu şekilde birçok eserin bulunabileceğini belirtmekle beraber, dil ve üslup olarak Türkçeye yakın ve örnek teşkil edebilecek eser ve müellifi olarak Süleyman Dede'nin *Mevlid-i Şerîf*'ini emsal gösterir. Atâ Bey'e göre, Süleyman Dede gibi şairler olsaydı, şiir ve nesir dili Türkçeye daha çok yakın olabilirdi. Zira Süleyman Dede'nin *Mevlid-i Şerîf*'inin bu kadar hürmet görmesinin sebebi, dilinin sadeliğinden ileri gelmektedir:

“Eğer Müslümanlıkla beraber Osmanlılığa, Türklüğe Süleyman Dede mahiyetinde beş on şairimiz daha olsaydı emin olunuz ki bugün lisan-ı şiir ve inşamız adeta Türkçe olmazsa, Türkçeye hayli karib olurdu. Mazhariyetine bakılmalıdır ki bugün o manzume-i celile bütün

¹⁴⁶ Mefhârî, “Lisanımız,” *Sabah*, yıl: 11, c. 18, no: 3829 (15 Rebiyülevvel 1318 [13 Temmuz 1900]): 4.

¹⁴⁷ *age*, 4.

¹⁴⁸ 16. yüzyılda yaşamış olan Feridun Bey'e ait olan bu eser, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan III. Murat zamanına kadar bazı önemli olaylarla, padişahlarla ilgili bilgi ve belgeleri içeren bir derlemidir.

¹⁴⁹ Mefhârî, “Lisanımız,” *Sabah*, yıl: 11, c. 18, no: 3836 (22 Rebiyülevvel 1318 [20 Temmuz 1900]): 3.

Türk ulularında takdis derecesinde nail-i ta'zîm [hürmet] olur, o da yeşil bohçalara sarılır. Bunun sebebi mevzunun ulviyet ve azametiyle beraber lisanın sadeliği değil midir?"¹⁵⁰

Mehmed Atâ, bu bağlamda Divan edebiyatı şair ve yazarlarını da tetkik etmiştir. Atâ Bey, Divan edebiyatı şairlerini, dile bakışları ve Türkçeyi güzel kullanıp kullanmadıkları yönüyle değerlendirmiştir. Şairlerin hayatları, eserleri hakkında da bilgiler veren Mehmed Atâ'nın, yalnızca şairlerin dili ve şiirleri hakkındaki düşünceleri ele alınmıştır. Mehmed Atâ, ağırlıklı olarak 16. yüzyıl ve 19. yüzyıllar arasında yaşamış Divan şair ve münşîlerini ele almıştır.

16. yüzyıl şair ve münşîleri

Mehmed Atâ'ya göre Osmanlı yazı dilinde Farsça taklitçiliği gittikçe artmış ve özellikle 16. yüzyılın sonlarında kaleme alınmış eserlerde Türkçe kelime bulmak neredeyse imkânsız hâle gelmiştir. Mehmed Atâ, 16. yüzyılda Hoca Sadeddin Efendi'nin "Hoca Tarihi" olarak anılan tarih kitabının "hiç de Türkçe olmadığı iddia edilirse mübalağa edilmemiş olacağını" belirtir.¹⁵¹ Mehmed Atâ, Bâkî'nin eserlerinde Türkçenin hâkim olduğunu söylerken, Hâtî'nin rubaileri ne kadar güzel olursa olsun, Farsçanın tesirinden kurtulamadığını belirtmiştir.

Mehmed Atâ'nın 16. yüzyıldan değerlendirdiği edipler arasında Fuzûlî de yer almaktadır. Mehmed Atâ, diğer ediplerden farklı olarak Fuzûlî'nin okunabilirliğini bir de edebî yönden tenkit etmiştir. Atâ Bey'e göre, Fuzûlî'nin şiirlerindeki hüznü hava, onun uzun süre okunmasına mani olmaktadır:

"Her türlü asar-ı edebiyenin güzelliğine en büyük şahit kemâl-i şevk ve incizâbı [cezp edilme] ile okunabilmesi değil midir? Bu şevk ve incizâbı Fuzulî'de bulabiliriz, fakat bir dereceye kadar. Fuzulî bir düziye okunmağa tahammül edilemez. Şairin hüzn-i tabiatı istila eder. İnsanın gözüne her şey bir reng-i matemî ile görünmeğe başlar."¹⁵²

Atâ Bey, ayrıca Fuzûlî'nin

"Ol sebepten Farisî lafzıyla çoktur nazım kim,
Nazm-ı nazik Türk lafzıyla iken düşvâr olur;

Lehçe-i Türkî kabul-ı nazım terkiib edilip
Ekser elfazı nâ-merbut ve na-hemvâr olur.

Bende tevfiğ olsa bu düşvârı âsân eyleyem
Nevbahar olgaç dikenden berg-i gül izhar olur"¹⁵³

¹⁵⁰ age, 3.

¹⁵¹ age, 4.

¹⁵² Mefhârî, "Lisanımız," *Sabah*, yıl: 11, c. 18, no: 3843 (29 Rebiyülevvel 1318 [27 Temmuz 1900]): 4.

¹⁵³ age, 3.

beyitlerini örnek vererek 16. yüzyıldaki Türkçe anlayışını göstermeyi amaçlamıştır. Bu beyitlere göre, Türkçe Acem veznine uygun olmadığı için, şiir diline Arapça ve Farsça kelimeler dâhil edilmek durumunda kalmıştır. Mehmed Atâ, bu durumu şöyle açıklamaktadır:

“Lakin doğrudan doğruya Osmanlılık muhiti içinde yetişmiş olan ve binâberîn bize mahsus bir şiir, bize mahsus bir üslup icadına himmet etmeleri lazım gelen diğer şairlerimiz kelimât-ı Türkiyenin nazmında “nâ-hemvâr” olduğunu tabir-ı âhirle Fârisî evzanıyla yazılan Türkçe şiirlerin birçok imâlât ve zihâfâta uğradığını görmeleri üzerine o nâ-hemvarlığı, o imâlâtı ve zihâfâtı izale etmek için o kadar Fârisî-pesend, o kadar Fârisî-perest oldular ki on birinci asrın evâsıtındaki eşarımızı bir iki kelime Türkçe karışmış Fârisî addetmek mümkündür.”¹⁵⁴

Bu açıklamalara göre, aruz vezni gereği kusur sayılan hece uzatma “imale” ve hece kısaltma “zihaf”ın şiirden kaldırılması için, o kadar Farsça kelime kullanılmıştır ki, 16. yüzyıl şiirini arasına birkaç kelime Türkçe karışmış Farsça saymak mümkündür.

17. yüzyıl şair ve münşîleri

Atâ Bey’in 17. yüzyıldan değerlendirdiği şairlerin başında Nefî gelmektedir. Atâ Bey’e göre Nefî’nin manzumeleri parlaktır, ancak süslü üslubu dolayısıyla bu manzumeleri anlayanların sayısı kısıtlıdır. Bu bakımdan Nefî, yalnızca Farsçaya vâkıf olmamakla kalmamış, bir Acem şairi haline gelmiştir. Bütün eserleri, her türlü İran hayal ve mübalağa dünyasının ve Farsça terkip ve tamlamaların etkisi altında kalmıştır.¹⁵⁵ 17. yüzyıl şairlerinden Nâbî ise, Şeyh Gâlib tarafından “manzume-i Fârisî-veş ebyât” olarak nitelendirse de, Nefî derecesinde Farsçanın etkisi altında kalmamıştır. Ayrıca Nâbî Nefî’nin kaside ustalığına yetişememiş olsa da, fikir olarak Nefî’den daha üstündür.¹⁵⁶

Aynı şekilde Siyer-i Veysî’nin de içeriği bakımından “mevzuat-ı ulviyet ve azametine hiç diyecek yoktur” ancak dilinin ağır olması dolayısıyla *Mevlid-i Şerîf* gibi bir “manzume-i mukaddesesinin gördüğü hürmet-i umumiye”yi görmemektedir.¹⁵⁷ Mehmed Atâ’ya göre Sinan Paşa, Veliyüddin-zâde Ahmed Paşa, İbn-i Kemâl üslup bakımından hep sanatlı ve ağır bir dil kullanmışlardır. Ancak Mehmed Atâ için “bir eser nail-i takdir olmak için evvela anlaşılacak lazım gelir.”¹⁵⁸

¹⁵⁴ age, 3.

¹⁵⁵ age, 3.

¹⁵⁶ age, 4.

¹⁵⁷ Mefhârî, “Lisanımız,” *Sabah*, yıl: 11, c. 18, no: 3836 (22 Rebiyülevvel 1318 [20 Temmuz 1900]): 3.

¹⁵⁸ age, 3.

Bu görüş çerçevesinde, Mevlid yazarı Süleyman gibi Türkçeye “has bir üslup şiir ve inşa icat etmek isteyenler” bulunmuş hatta Osmanlı Devleti’nin öncesinde ve sonrasında Türkçe yazılmış beyitler, mısralar bulunabilir ancak yine de Osmanlı edip ve şairleri Fars taklidine düşmeye mahkûm olmuşlardır.

18. yüzyıl şair ve münşîleri

17. yüzyıl gerek nazımda, gerek nesirde Farsçanın gölgesi altında taklitle sınırlı kalmış olmasına rağmen, 18. asrda “şayan-ı dikkat” eserlere rastlanmaktadır. Bu eserlerin en önemlisi *Naima Tarihi*’dir. Mehmed Atâ’ya göre, Naima, sanatlı ve tekellüflü üslubu benimsemiş şair ve yazarların hiç beğenmeyeceği ancak herkesin her zaman okuyabileceği sade bir üslup seçmiştir:

“On ikinci asr-ı hicride yetişmiş bir Osmanlı müverrihi tarih-nüvislikte ne türlü evsafına malik olmak kabil ise Naima bunların cümlesine malik olduğu gibi üslup beyanında lisan-ı asrını teşhis ettirecek kadar Türkçeliği iltizam eylemiştir.”¹⁵⁹

Atâ Bey, 18. yüzyıl şairlerinden ve Lâle devri tercüme heyetlerinde görev alan Nedim’in Müneccimbaşı Ahmed Âşıkî’nin üç ciltlik tarihinin tercümesini eleştirmiştir. Mehmed Atâ’ya göre bu Arapça eser, Türkçeye tercüme edilmiş olmasına rağmen, Arapça ifade, terkip ve tamlamalardan kurtulamamıştır. Atâ Bey, Nedim’in tercümesine eleştirmesine karşın, manzumelerinden beğeniyle bahsetmiştir: “Nedim’e gelince tarih-i edebiyatımızla iştigal eden zevatın hemen cümlesi Nedim’i en büyük Osmanlı şairi addetmekte müttetik oldukları gibi âsârına müracaat olunca bu tevaffuku tasdik etmemek elden gelmez.”¹⁶⁰ Nedim’de “Farisîlik” olmasına karşın, Türkçe sayılabilecek beyitleri çoğunluktadır. Lâle Devri’nin önemli şairlerinden olan Seyyid Vehbî de Osmanlı şiirinin en büyük üstatlarından olmasına rağmen, Nefî tarzını taklit derecesinde kalmıştır.

Atâ Bey’e göre, “Nedim zamanından sonra”, nazım ve nesirde “garip bir tahavvül [değişim]” görülmüştür.¹⁶¹ Bu değişimin şiirdeki örneği ise yine 18. yüzyıl şairlerinden olan Sâmî’dir. Sâmî, “Nedim’in şuhluğunu, şetâretini [şenliğini] ve

¹⁵⁹ Mefhârî, “Lisanımız,” *Sabah*, yıl: 11, c. 18, no: 3843 (29 Rebiyülevvel 1318 [27 Temmuz 1900]): 3.

¹⁶⁰ *age*, 4.

¹⁶¹ Mefhârî, “Lisanımız,” *Sabah*, yıl: 11, c. 18, no: 3850 (6 Rebiyülahir 1318 [3 Ağustos 1900]): 4.

vuzûhunu [açıklığını] da kaybetmiştir”¹⁶². Ancak yine de Sâmî’nin zor anlaşılır sözleri, ince ve derin bir düşünceyi gerektirecek sözlerdir.

Mehmed Atâ’nın üzerinde durduğu şairlerden biri de Râgıb Paşa’dır. Mehmed Atâ, Râgıb Paşa’nın, süslü ve debdebeli üslubu benimsemediğini ve buna karşı çıktığını, aksine manzumelerinde çok sağlam bir dil kullanmakla birlikte, düşündürücü ve hikmetli sözlerin bulunduğunu belirtmektedir. Hatta bu hikmetli sözlerin bir kısmı “darb-ı mesel” olarak kullanılmıştır. Mehmed Atâ, Râgıb Paşa’nın manzumelerinin güzelliğine rağmen, divanının hacim olarak küçük olmasını onun şiirlerini titizce seçmesinden dolayı olduğunu ve bu nedenle de birçok büyük divandan daha kıymetli olduğunu söyler:

“Efkar-ı hekimâne şaşaa-i kuvvetini ancak en münakkah [güzide] üslûp içinde gösterdiğinden paşanın ekser mısra ve ebyatı pek güzel olmakla beraber pek münakkah [en iyisi seçilmiş, temizlenmiş] düşmüştür. Vâkia divanı küçük bir şeydir. Fakat birçok büyük divanlardan çok kıymetlidir. Ragıp divanında yalnız bir kaside münderiç [içine almış] olduğuna, gazellerinin hep ber-güzide addolunacak surette bulunduğuna atf-ı nazar-ı dikkat olunur ise bunların altmış altı senelik bir ömrün birçok mahsulâtı içinde intihap olunmuş [seçilmiş] olması hatıra gelir. Böyle ise şu intihab fedakârlığı bir büyük meziyettir. Çünkü bir şair en adi bir mısramı da âsârı arasında çıkarmak istemez.”¹⁶³

Râgıb Paşa’nın şiirini çok beğenen Atâ Bey, şairin nesrinin “nazmı mahiyetinde” olmadığını belirtmiştir. Şeyh Gâlib, *Hüsn ü Aşk*’ında Râgıb Paşa’nın münşeatinin ezberlenmesi gerektiğini söylemesine rağmen, Râgıb Paşa münşeatinin pek çok ilmi terim ve tabire boğarak “hayli feryat ettirmiştir.”¹⁶⁴ Ragıp Paşa’nın “mesel gibi söz” söyleme üslubunu taklit eden ve neredeyse saçma sözler söylemeye kadar varan bir gelenek ortaya çıkmış olsa da, Fitnat Hanım, Ragıp Paşa’nın güzel üslubunu devam ettirebilmiş şairlerden biridir. Mehmed Atâ, Fitnat Hanım’ın “Tabiat rûşen olmaz oldukça dide-i Hakk-bîn / Alır mı beyt-i revzen ziyâ-yı hurşid-ı envardan?” beytinden örnek vererek, onun şiirinin bazen Râgıb Paşa’dan daha “ziyade letafet verdiğini,” belirtmiştir.¹⁶⁵

Mehmed Atâ, 18. yüzyılın diğer şairlerinden biri olan Sünbülzâde Vehbi’nin ise Arapça, Farsça ve Türkçeye vakıf olduğunu, ancak Vehbî her ne kadar Farsça söylemeye yeltenmiş şairleri eleştirse de, onun “Osmanlı şivesini Farisî şivesine feda etmekten geri kalmadığını” ifade etmiştir.¹⁶⁶

¹⁶² age, 4.

¹⁶³ Mefhârî, “Lisanımız,” *Sabah*, yıl: 11, c. 18, no: 3857 (13 Rebiyûlahir 1318 [10 Ağustos 1900]): 3.

¹⁶⁴ age, 3.

¹⁶⁵ age, 3.

¹⁶⁶ age, 3.

Mehmed Atâ'nın üzerinde durduğu bir diğer şair ise Sururî'dir. Atâ Bey'e göre, tarihçi Surûrî, Türkçeyi güzel kullanma kudretini "ebced hesabı oyunları ile feda etmiş" ve bu uğraşla beyhude yere vakit geçirmiştir.¹⁶⁷

Mehmed Atâ'nın Râgıb Paşa gibi, beğeniyle bahsettiği ediplerden biri de Vasıf Efendi'dir. Atâ Bey'e göre, Vâsıf Efendi'nin nesrinin nazmından daha iyi olduğunu belirterek, onun "tarz-ı ifadesinin" diğerlerden daha güzel ve tarihî Türkçeye oldukça yakın olduğunu söyler. Enderunlu Fazıl ise, bazı eserlerini Avrupa edebiyatında tercüme ettirmeye muvaffak olmuş bir şair olarak, üslubunu fikrine yakıştırmıştır. Ancak Atâ Bey'in fikrine göre Enderunlu Fazıl, dönemindeki diğer şairler gibi "adi ve bayağı söz söyleme" uğraşından kendisini alamamış ve bu yüzden Osmanlı edebiyatı kendisinden istifade edememiştir:

"Ne çare ki [Fazıl] hezelden kendisini alamamış ve daha doğrusu o zaman şairlerinin ekserisinin uğraştıkları hazel-gülük bilyesine [adî söz söyleme belâsına] en ziyade dâcâr olmuş bulunduğundan edebiyatımız bu şairden bihakk müstefid olamamıştır."¹⁶⁸

Mehmed Atâ'nın 18. yüzyıl şairlerinden Şeyh Gâlib'i ise, döneminin diğer şairlerinden üstün tutarak ona ayrı bir yer ayırmıştır. Mehmed Atâ'ya göre, Şeyh Galib, bir büyük şairde sahip olması gereken bütün meziyetlere sahiptir. Atâ Bey'e göre, Şeyh Gâlib'teki hayal gücünün genişliği, Homeros, Firdevsî, Virgille'le eş değerdedir. Şeyh Gâlib'de, Fuzûlî derecesinde bir hislenme ve etki, Nefî'ye yakın "bülend [yüce, yüksek] bir tabiat", Nabi derecesinde bir hüner, bazen de Nedim'i andıran bir "zarafet-i fikriye" mevcuttur. Şeyh Gâlib'in "Hüsn ü Aşk" adlı mesnevisi ise, 19. yüzyıla yakın bir zamanda "en büyük Osmanlı şairinin yazabileceği şeydir." "Hüsn ü Aşk"ın her mısraı, her beyti bir büyük hünerverliğe, bir büyük dehaya dalalet etmektedir.¹⁶⁹ *Hüsn ü Aşk*'ta Osmanlı dilini Türkçe söyleyiş güzelliğini yansıtacak birçok beyit ve mısra bulunmaktadır. Farsçanın başka, Türkçenin başka bir dil olduğunu savunan Şeyh Gâlib'in, bütün mısralarının sade bir dille yazılmamış olduğunu ise, Mehmed Atâ, Osmanlı şiirinin Farsçadan ayrılarak "müstakil bir dil" olmasının yavaşlıkla ve zamanla olacağını ancak bunun başlangıcı olduğunu söyleyerek açıklamıştır.

Mehmed Atâ için, 18. yüzyıldan 19. yüzyıla geçişte Şeyh Gâlib'den Âkif Paşa'ya kadar edebiyat tarihindeki en önemli şahıslar ise, Mütercim Âsım, Enderunlu Vasıf

¹⁶⁷ age, 4.

¹⁶⁸ Mefhârî, "Lisanımız," *Sabah*, yıl: 11, c. 18, no: 3850 (6 Rebiyülahir 1318 [3 Ağustos 1900]): 4.

¹⁶⁹ Mefhârî, "Lisanımız," *Sabah*, yıl: 11, c. 18, no: 3864 (20 Rebiyülahir 1318 [17 Ağustos 1900]): 4

Bey ve İzzet Molla'dır. Bunlardan Mütercim Âsım, edebî dil için değilse de, bir “lisan-ı ilim” için örnek sayılabilecek derecede sade bir üsluba sahiptir. Âsım, *Âsım Tarihi* adlı kitabında tarihe daha fazla itina göstermiş ve *Şânîzâde Tarihi* kadar karışıklığa uğramamış ise de, *Âsım Tarihi*'nde Nâimâ tarihinde görülen “safvet” ve yazıldığı zamana yaraşır bir kavrayış, dikkat ve objektiflik görülmemektedir.¹⁷⁰ Mehmed Atâ, Enderunlu Vâsıf'ı ise, İstanbul Türkçesini en güzel kullanan ve Türkçeye en fazla hizmet etmiş şairler arasında saymıştır. Şairin “O gül-endâm bir al şala bürünsün, yürüsün!/Ucu gönlüm gibi ardınca sürünsün, yürüsün!” beytini örnek göstererek, onun dilinin Nedim'i andırdığını belirtir. Ancak Atâ Bey, Enderunlu Vâsıf'ı Nâbî ve Vehbî kadar şiirde “hünerver” olarak addetmez. İzzet Molla'nın manzumeleri ise, “haşviyâtan [yazı ve konuşmada lüzumsuz sözler], tatvilâtan [boş sözler] azade olmamakla beraber Türkçelikten, yenilikten hâlî [boş] değildir.”¹⁷¹

Mehmed Atâ, 18. yüzyıl nesrini ise tarih kitapları üzerinden değerlendirir. Örneğin 18. yüzyıl tarihçilerinden Râşid, Nergisî ve Hoca Sadeddin tarihlerinin aksine içerik olarak okunabilir bir tarih vücuda getirmesine karşın Naima'nın saf ve samimi üslubunu koruyamamış, ağır ve sanatlı bir dil kullanmaktan kaçınmamıştır. Bundan sonra yazılmış tarih kitapları ise “adîlikle karışık bir tekellüften [özentilikten]” kurtulamamıştır. Mehmed Atâ, bu tarih kitaplarındaki dili ise şu şekilde izah etmiştir: “Bir sahife, iki sahife imtidad ettiği halde [uzayıp gittiği halde] “olarak, olmakla, olmasıyla, olmaktan naşi, olmak hasebiyle, olmak cihetiyle, idiğine, olduğuna, olmağın,” gibi rabıt-ı bî-intihâ silsileleri içinde devam eder, gider.”¹⁷² Mehmed Atâ'ya göre bu uzun cümle yapısı Arapça ve Farsçada olmamakla birlikte, 18. yüzyıldan evvel bu denli cümle yapısına izin verilmesine karşın, kullanılmamıştır. Örneğin 16. yüzyıl ediplerinden Sinan Paşa'da son zamanların dilini andıracak kısa cümlelere rast gelmek mümkündür. Bağlaçlarla uzayan nesir dilinin yüzyıllarca kullanılmış olması ve bu üslubun kullanılmasına müsaade edilmesi, “şevk ve hevesle” okunacak eserlerin nadirliğinin de en büyük sebeplerinden biri olmuştur.¹⁷³

¹⁷⁰ Mefhârî, “Lisanımız,” *Sabah*, yıl: 11, c. 18, no: 3864 (20 Rebiyülahir 1318 [17 Ağustos 1900]): 4.

¹⁷¹ *age*, 4.

¹⁷² Mefhârî, “Lisanımız,” *Sabah*, yıl: 11, c. 18, no: 3850 (6 Rebiyülahir 1318 [3 Ağustos 1900]): 4.

¹⁷³ *age*, 4.

3.5. Şiirde Vezin

Mehmed Atâ, şiirde dilin ağırlaşmasının en önemli sebebi olarak İran vezin kaidelerinin olduğu gibi alınmasını gösterir: “Vezinden bu kadar bahsedişim şu nedendir ki üslub-ı sınaîmiz de Farisiliği tevlit eden ahvalin en birinci, belki en müessiri Farisi vezninin kabulüdür. Farisi vezni kabul edilince Farisi Arabî kelimelerin Farisî Arabî izafet ve tavsiflerinin vesairenin dahi ahz olunması zaruret hükmünü almıştır.”¹⁷⁴

Mehmed Atâ, öncelikle diğer sanat dallarından örnek göstererek veznin gerekliliğini anlatmıştır:

“Vezin bir kaide-i külliye-i hüsnün şiirde suret-i tecellisidir. Mesela fenn-i mimarî kapıyı ortaya getirerek binayı ikiye taksim eder. Heykeltıraşlığın, resmin en büyük mevzuu olan insanda ise tepesinden aşağı doğru bir hat çizildiği halde vücudun yekdiğeriyle mütenasip iki kısma inkısam ettiği aynen müşahede olunur ki heykeltıraşlık da, resim de bittabi buna imtisal etmiştir. Şiir de elbette bu güzellikten hissedar olmak, her parçası demek olan her beyti mütenasiben ikiye taksim olunabilmek ister.”¹⁷⁵

Türkçe şiirin tabiatına uygun olan vezin, “parmak hesabı” yani hece veznidir. Çünkü bu vezinde aruz vezninde olduğu gibi “kısa” veya “uzun” hece aranmasına gerek yoktur. Ayrıca Atâ Bey için her mısra, aynı hece ölçüsünde olmayabilir. Bir mısra on iki hece ise, diğeri dokuz veya on olabilir. Aradaki bu küçük farklılıklar şiirin yapısına aykırı değildir, zira insanın yüzü de ikiye bölündüğünde arada ufak farklılıklar mevcuttur:

“(…) Kırk, elli, yüz asırlık, belki daha eski bir lisan olan Türkçede şiir, Türk şiirinde bu tenesüp olmayacak mıydı? O tenasüp parmak hesabı dediğimiz vezindir. Türkçenin tabiat-ı asliyesine göre iki mısradaki hecelerin tevâzun-ı idadi kâfi olup maksur [kısa] ve memdud [uzun, uzatılmış] olmak itibarıyla tevâzunları lazım gelir. Hatta diğer bazı akvamın eş’ârında olduğu gibi bir mısraı on hece ise diğeri dokuz veya on iki olmasının tecviz olunmuş bulunması muhtemeldir. Bu kadarı tenasübe muhil [bozan, ihlâl eden] değildir. Buna şebih [benzer] farklara dâhilen vücud-ı insaniyenin iki kısmında dahi müşahede olunmaz mı? Türklerin kendi lisanlarına muvafık bir vezinleri olduğu halde onu muhafaza ve tevsî etmek lazım gelmez mi idi?”¹⁷⁶

Tüm bunlarla birlikte Mehmed Atâ, Farsçadan alınmış aruz veznini tamamıyla bırakılması gerektiğini kastetmediğini belirterek, “parmak hesabıyla yazılmış”

¹⁷⁴ Mefhârî, “Lisanımız,” *Sabah*, yıl: 11, c. 18, no: 3836 (22 Rebiyülevvel 1318 [20 Temmuz 1900]):

4.

¹⁷⁵ *age*, 4.

¹⁷⁶ *age*, 4.

manzumelerin başka milletlerde hoş karşılanırken, Osmanlı’da bu vezinle yazılmış şiirlerin “büsbütün vezinden mahrum görülmelerini” eleştirmiştir.

Aruz veznini tenkit eden yalnızca Mehmed Atâ değildir. Tanzimat Edebiyatı döneminde de, en başta Ziya Paşa, Namık Kemal, Recâizâde Mahmud Ekrem olmak üzere hece ölçüsünü savunmuşlar ancak bu vezinle birkaç manzume yazmakla yetinmişlerdir.¹⁷⁷ Ziya Paşa, “Şiir ve İnşa” adlı makalesinde şiir ve nesir dilinin halk diline yaklaşması gerektiğini, millî ölçü olan hece vezninin kullanılmasını savunmasına rağmen, yalnızca bir türküyü hece vezniyle yazmış ve Molière’in (ö. 1673) Tartuffe adlı piyesini hece ölçüsüyle çevirmiştir.¹⁷⁸ Namık Kemal, aruz veznini şiir için “mânî-i terakkî” olarak görmüştür: “Divâne şiiri bir zincirden kurtarmak istersen, kurulacak bend-i âhenin Acem evzânıdır.”¹⁷⁹ Namık Kemal, aynı zamanda aruz veznine karşılık hece veznini denemiş ve tavsiye etmiştir:

“Şiirde sâfi Türkçe yazmak (evzânın şimdiki hâliyle berâber) ki senin elinden gelmez. Manzum söze o kadar hevesin var, bir kere de tabiatını bizim parmak hesabıyla bir şey yazmağa sevk et; bak ne güzel, ne parlak oluyor. Ben tecrübe ettim; miyetim o yolda bir eser de meydâna koymaktır.”¹⁸⁰

Ancak Namık Kemal, daha sonrasında hece vezniyle yazdığı şiirleri başarısız bulmuş ve hece veznini “Âşık Garib evzân-ı garibesi,” “âmiyâne, âhenksiz ve zevzevklik” olarak nitelendirir. Şiirin yenileşmesine ise veznin değil, kafiye’nin engel olduğunu düşünmüştür. Recâizâde Mahmud Ekrem ise, *Nijad* adlı eserinde bir iki manzumeyi hece ölçüsüyle yazmıştır.¹⁸¹

Hece veznini deneyen bir isim de Şeyh Vasfî’dir. Şeyh Vasfî, “Bir Köylünün Feryâdı 1 Âşıkânesi” şiirinde hece veznini kullanmış ancak bu tecrübeden memnun kalmamıştır:

“Parmak hesabı üzre söylediğiniz neşideyi beğendim. Bu zeminde bir neşide de bendeniz söyledim. Bilmem mazhar-ı takdiriniz olur mu? Şunu da bilmeli ki bu yoldaki neşîdeler hiçbir zaman buhûr-ı mâlûme üzre tanzim edilen eş’âr ile kıyas edilemez. Ondaki âhenk, letâfet başkadır.”¹⁸²

¹⁷⁷ H. Frthi Gözler, *Örnekli Ve Uygulamalı Hece Vezni: Tarihî Tekâmülü/Aruz Hece Tartışmaları ve Hecenin Beş Şairi* (İstanbul: İnkılâp ve Aka Basımevi, 1980), 17.

¹⁷⁸ *age*, 17-18.

¹⁷⁹ Fevziye A. Tansel, *Hususî Mektuplarına Göre Namık Kemal ve Abdülhak Hâmid* (Ankara: Güneş Matbaası, 1949), 101.

¹⁸⁰ Ebuzziya Tevfik, *Numune-i Edebiyat-ı Osmâniyye*, 3. bs (İstanbul: Matbaa-i Ebuzziya, 1329 [1911]): 101’den aktaran: Kayahan Özgül, *Arayışlar Devri Türk Şiiri Antolojisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 8.

¹⁸¹ Gözler, *age*, 21.

¹⁸² Münşeât-ı Şeyh Vasfî (İstanbul: Şirket-i Mürettebiye Matbaası, 1316 [1898-1899]), 13-14’ten aktaran: Kayahan Özgül, *age*, 18.

Mehmed Atâ, hece ölçüsüyle şiir yazma denemesi yapmış olmasa da, hece ölçüsüyle yazılan şiirleri *İktitaf* ve *Musavver Küçük İktitaf*'a dâhil etmiştir. Bu şiirler arasında Âkif Paşa'nın "Mersiye"si, Mehmed Emin Yurdakul'un "Kurân-ı Kerim" ve "Anadolu'dan Bir Ses Yahut Cenge Giderken"i sayılabilir.

3.6. Tarih Manzumeleri-Ebced Hesabı

Mehmed Atâ, 18. yüzyıl şairlerinden olan Surûrî'nin dilini tenkit ederken, tarih manzumeleri ve ebced hesabıyla düşürülen tarihlerden de bahsetmiş ve bu konuda fikir beyan etmiştir. Mehmed Atâ'ya göre, ebced hesabı düşünürleri boşuna oyalayan beyhude bir çabadır. Atâ Bey, tarih düşürmekle ünlenmiş Surûrî'nin bu özelliğinden bahsederken onu küçümseyen ve alaycı bir dille eleştirir:

"Sururi-i müverrih ebced hesabı mel'abesiyle [oyunuyla] hem kendi kudretini israf etmiş, hem de her şeyin mukallidi bulunduğu cihetle – o zamanlarda birçok müfekkireleri beyhude işgal etmiştir. Bu işgalâtın nafi yahut şiir ve edebiyata ait denilecek bir surette olması arzu olunurdu. Çalışmak pek büyük güçlükleri kolaylığa tahvil eder. Sururi hesab-ı elfaz ile uğraşa uğraşa tarih düşürmekte bir büyük meleke kazanmış ve bu meleke ile adeta harikalar göstermiştir. "Seng seng Sururi geldi kırka" mısraıyla bu şairin hem tarih-i veladetini, hem de mısraın ne vakit söylenilmiş olduğunu biliyoruz. Fakat hiç addolunabilecek bu şey bir şairden beklenilecek hizmet midir? Bir zamanın söz söyleyebilecek adamları böyle şeylerle mi işgal etmeli idi? Evet, tarih hoş-âyende bir şeydir, birçoğu beğenilir; fakat aranılmaksızın, müfekkireleri işgal etmeksizin, buna sarf-ı işgal etmeksizin tesadüf ediyorsa ne ala!"¹⁸³

Mehmed Atâ'ya göre bir Osmanlı edibinden beklenen kelime oyunları yaparak boş vakit kaybetmek değildir. Ebced hesabının edebiyata bir katkısı olmadığı gibi, bir edipten beklenen de edebiyata ve şiire katkı yapmasıdır. Mehmed Atâ, Surûrî'nin ebced hesabından para kazanmasını ve bunu bir meslek haline getirmesini de yine Sümbülzâde Vehbi'den alıntılıdığı bir beyitle alay edercesine küçümsemiştir. Tarih beyitleri "saçma" olduğu kadar, dilini çok iyi kullanan bir şairin, bu yolda vakit kaybetmesinden dolayı ancak ona "acımak" gerekmektedir:

"Bir hı altmışlığa indi hele tarihlerin!" mısraından anlaşıldığı üzere bir büyük zemin-i müsabaka olacak kadar rağbet edilecek bir hüner değildir. Yüz sene evvelki altmışlık bu günün bir mecdidiyesi kadar iş görürdü. Binâberin tarih-i marifetinin en büyük hünerveri olan Sururî bu yüzden pek çok menâfi'-i [menfaatler] nakdiye görmüş olabilirse de o yolda menfaatler edebiyatın anlayacağı şeylerden değildir. El-hâsıl Sururî edebiyat nokta-i nazarından belki hezeliyâtı [saçma sözler] kadar bu tarihlerden de mesuldür. Türkçe yazmakta büyük kudret gösteren o şaire acımak lazımdır."¹⁸⁴

¹⁸³ Mefhârî, "Lisanımız," *Sabah*, yıl: 11, c. 18, no: 3836 (22 Rebiyülevvel 1318 [20 Temmuz 1900]):

4.

¹⁸⁴ *age*, 4.

Mehmed Atâ, her ne kadar ebced hesabına göre tarih düşürme geleneğini ve bu yolda yazılmış kasideleri edebiyat açısından faydasız görse de, *İktitaf*'ın ikinci kısmının üçüncü baskısında Seyyid Vehbi'nin bir tarih kasidesine yer vermiş, kasideye ve ebced hesabının nasıl yapılacağına dair uzun açıklamalarda bulunmuştur.¹⁸⁵

3.7. Mehmed Atâ'nın Tanzimat Sonrası Edebiyatçılarıyla İlgili Görüşleri

Mehmed Atâ'nın, Tanzimat sonrası edebiyatçıları hakkındaki görüşlerini, yazdığı makalelerden öğrenebildiğimiz gibi, ibtidaiye ve rüştiyeler için hazırladığı *Musavver Küçük İktitaf* adlı ders kitabı ve antoloji niteliğindeki eserinden de öğrenmemiz mümkündür. Mehmed Atâ, alıntılar yaptığı şair ve yazarlar hakkında kısa bilgiler vermiş ve onlardan övgüyle ve beğeniyle bahsetmiştir.

Mehmed Atâ'nın Tanzimat dönemi edebiyatçıları hakkındaki görüşlerine bakılacak olursa, Atâ Bey, Şinâsî'yi dilde yenileşmenin başlangıcı olarak görmektedir: “Şinâsî (...) “Tasvir-i Efkâr” ile lisan-ı Osmânî’de bir devre-i teceddüd açmıştır; şimdiki tarzımız o teceddüdün mahsulüdür.”¹⁸⁶ Atâ Bey, Namık Kemâl'i ise, “Şinâsî mektebinin en büyük edebiyatçısı” olarak görmektedir: “Şinâsî Mektebi'nin en büyük edîbi, fikr-i hürriyetin ilk rehberidir. Üslubunun parlaklığına kimse yetişememiştir.”¹⁸⁷ Tanzimat'ın önemli edipleri arasında yer alan Abdülhak Hâmid ise, Mehmed Atâ'ya göre “asr-ı hâzırda en büyük Osmanlı şairi”dir.¹⁸⁸ Sadullah Paşa ise Mehmed Atâ tarafından şu şekilde tanımlanmaktadır: “Memleketimizin en büyük erbâb-ı kaleminden, en büyük ve en hamiyetli erbâb-ı siyâsatinden”dir.¹⁸⁹

Tanzimat şiirine yenilik kazandıran şairler arasında yer alan Âkif Paşa ise, “zamanının en büyük edîb ve şairi”¹⁹⁰ olarak okuyucuya tanıtılmıştır. Ayrıca Mehmed Atâ, Âkif Paşa'ya “Lisanımız” adlı makale dizisinde de oldukça geniş bir yer ayırmıştır. Mehmed Atâ'ya göre, Âkif Paşa'da özellikle dikkat çeken şey, üslup çeşitliliğidir. Mehmed Atâ, Âkif Paşa'nın “münşeât”ını “elfaz”ın [sözler] “manaya” feda edilecek kadar ağır ve sanatlı bir dil kullanıldığından dolayı eleştirir. Atâ Bey,

¹⁸⁵ Mehmed Atâ, *İktitaf*, 2. kısım, 3. bs (İstanbul: A. Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1317 [1899]), 114-122.

¹⁸⁶ Mehmed Atâ, *Musavver Küçük İktitaf* (İstanbul: Bedrosyan Keteon Matbaası, 1329 [1911]), 8.

¹⁸⁷ *age*, 10.

¹⁸⁸ *age*, 20.

¹⁸⁹ *age*, 25.

¹⁹⁰ *age*, 81.

Âkif Paşa'nın *Tabsıra* adlı eserini de “ahlâk” yönünden eleştirmektedir.¹⁹¹ Mehmed Atâ'ya göre, bir edebî eser ahlâk dersi demek değilse de, edebî bir eseri yücelten şartların en başında gelen de etik meselesidir:

“Pek çok zamanlar, belki hâlâ nümune-i inşa addolunan bu nâ-tamam eserin ahlak-ı nokta-i nazarından tenkide dayanamaması bir büyük kusurdur zannederim. Filhakika asar-ı edebiyye ahlak dersi değildir. Lakin ulviyet-i hiss-i edebiyatın şurût-ı [şartlar] evveliyesinde. Bir eser-i edebî bir ahlak dersi gibi tesir etmemiş olsa bile emânî-i hasîseye [değersiz, insanı küçülten istekler] muarız olmamalıdır.”¹⁹²

Mehmed Atâ, Âkif Paşa'nın *Münşeat* ve *Tabsıra* adlı eserlerinin dışında kalan yazı ve manzumelerinden ise övgüyle söz eder. Atâ Bey'e göre Âkif Paşa'nın bu “muharrirât-ı hususiye”sinde, “söz teblig-i meram [maksat, niyet] için söylenir” sözünün hikmetini tamamıyla kavramış bir edip görülmektedir. Âkif Paşa'nın bu eserleri, uzun zaman tazelik ve yeniliğini koruyacaktır.¹⁹³ Âkif Paşa'nın nesrinden sonra nazmını değerlendiren Mehmed Atâ, şairin Fuzulî, Nedim, Şeyh Gâlib gibi duygu ve hayalde “ibraz-ı kudret” etmediğini ancak “Adem Kasidesi”nde fikir ve yenilik bakımından çok kuvvetli olduğunu belirtir. Atâ Bey, Âkif Paşa'nın ölen torununun ardından kaleme aldığı mersiyesinden de övgüyle söz etmektedir. Mehmed Atâ'nın bu manzumede en fazla takdir ettiği husus da, “parmak hesabı” olarak nitelendirilen hece ölçüsünün kullanılmış olmasıdır. Ayrıca şiirde dil yönünden her ne kadar alışılmışın dışında kelimeler kullanılmış olsa da, külfetli ve sanatlı bir üslup kullanılmamıştır:

“Bu mersiyecek mûsikîye benzeyen vezn-i Farisî'den mahrumiyetini hissettirmeyecek bir aheng-i letafet muhafaza etmiş olduğu gibi bu türlü şiirler ekseriya açık söylemek arzû-yı müferritiyle [teksir eden, kısaltan] Türkçelikte tekellûf ve tasannu yoluna düşmüş, mehcûr [unutulmuş, kullanılmaz olmuş] ve nâ-menûs [alışılmışın dışında] kelimeleri almış olduğu halde o yolda tekellûf ve tasannudan da ârîdir. Binâberîn lisan-ı Osmânî'nin parmak hesabıyla nazım olunur bir tarz-ı şiiri daha olabileceğinin bir misâl-ı mahsusudur.”¹⁹⁴

Mehmed Atâ'nın Âkif Paşa dışında değerlendirdiği diğer isimler arasında Recâizâde Mahmud Ekrem ve Tevfik Fikret de bulunmaktadır. Atâ Bey, Servet-i Fünûn dönemi

¹⁹¹ Âkif Paşa, hariciye nazırlığı görevini yaptığı sırada Birleşik Krallık vatandaşı William Churchill'in Kadıköy'de avlanırken bir çocuğu yaralaması, suçlunun dövülerek tersanede hapsedilmesi, İngiliz elçisinin ve İstanbul'daki yabancı devlet temsilcilerinin konuyu siyasal bir sorun haline getirmesi ve bu olayın, *Ceride-i Havadis* gazetesinde haber olması neticesinde Âkif Paşa görevinden alınmıştır. Bu olayda rakibi Mülkiye Nazırı Pertev Paşa'yı sorumlu sayan Âkif Paşa, konunun ayrıntılarına *Tabsıra* adlı yapıtında yer vermiştir. Bu kitabında Pertev Paşa'yı İngiliz siyasetinin savucusu olarak gösterirken, kendisi de dışa bağımlı siyasetin karşısında yer almıştır. Mehmed Atâ, Âkif Paşa'nın *Tabsıra*'da Pertev Paşa'yı eleştirdiğinden dolayı bu eseri “ahlakî değerlerden yoksun” olarak gösterdiği düşünülebilir. Âkif Paşa'nın *Tabsıra* adlı eseriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Salim Pilav, “Âkif Paşa ve *Tabsıra* (1787-1845),” (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2002), 140 s.

¹⁹² Mefhârî, “Lisanımız,” *Sabah*, yıl: 11, c. 18, no: 3864 (20 Rebiyülahir 1318 [17 Ağustos 1900]): 4.

¹⁹³ *age*, 4.

¹⁹⁴ *age*, 4.

edebiyatının teşekkülünde önemli bir rol oynayan Recâizâde Mahmud Ekrem'i "Üstad Ekrem" olarak anmaktadır. Mehmed Atâ'ya göre Recâizâde Ekrem, "asr-ı hâzır erbâb-ı kaleminin bi-hakk Üstad Ekrem tanıdığı Ekrem Beyefendidir ki heyet-i ayâna şeref vermektedirler."¹⁹⁵ Mehmed Atâ, Servet-i Fünûn dönemi edebiyatının en önemli isimlerinden olan Tevfik Fikret'i tanıtmak içinse, Fikret'in şu mısralarını alıntılamıştır:

"Kimseden ümmid-i feyz etmem, dilenmem perr ü bâl
Kendi cevvim, kendi eflâkimde kendim tâirim

İnhinâ tavk-ı esaretten girândır boynuma
Fikri hür, irfânı hür, vicdânı hür bir şairim."¹⁹⁶

Mehmed Atâ için Tevfik Fikret'in özel bir yerinin olduğunu söylemez yanlış olmaz. Zira Atâ Bey, *İktitaf*'ına Fikret'ten 12 şiir dâhil etmiştir.

Mehmed Atâ, sonuç olarak ele aldığı yazar ve şairlerin beğendiği yönleri kadar, beğenmediği taraflarını da belirtmekten çekinmemiş ve edebiyatçıları genellikle dili iyi kullanıp kullanmamaları yönünden değerlendirmiştir.

3.8. Türk Ağızları ve Türk Dilleri

Mehmed Atâ'nın kısaca da olsa üzerinde durduğu konulardan bir tanesi de Türk ağızları ve Türk dilleri meselesidir. Mehmed Atâ'nın açıklamalarından dönemdeki "diyalekt"/"ağız" ayrımlarını ve o dönemde bu konular üzerinde yapılan çalışmaların durumu hakkında fikir edinmek mümkündür.

Mehmed Atâ öncelikle, kimi dillerin kısa zamanda geçmişine yabancılaşacak kadar çok çabuk değiştiğini ancak içinde bulundukları zamanda [1900] konuşulan Türkçenin, eski dönemlerine göre bu denli değişime uğramadığını belirtmiştir. Atâ Bey'e göre bir araştırmacı, Türkçenin konuşulduğu yerleri gezip görse, Türkçenin eski devirlerini tayin ve teşhis edebilir.

Ancak Mehmed Atâ, Osmanlı'nın bulunduğu coğrafya itibarıyla "ağız" ve "diyalekt" ayrımını yapmamış, yalnızca "lehçe" anlamında kullanılan "lûgat" kelimesi üzerinde açıklamada bulunmuştur. Bu açıklamayı da Arapça üzerinden yapmaktadır. Arapça,

¹⁹⁵ Mehmed Atâ, *age*, 17.

¹⁹⁶ *age*, 49.

İbranice, Süryanice gibi Sami dillerinden olduğu gibi birtakım “şubelere” ayrılmaktadır. Fransızcada “dil” anlamına gelen “langue” kelimesinin “şubelerinin” her birine “dialecte” denilmekte, Arapçada ise bu her bir lisan şubesi için “lügat” kelimesi kullanılmaktadır. Atâ Bey, bu açıklamaları yaptıktan sonra Türkçenin de birçok şubelere yani “lügatlere” ayrıldığını ve bunlar arasında belli başlı farklılıkların ve benzerliklerin bulunduğunu belirtmiştir. Örneğin, Kastamonu Türkçesi ile Konya Türkçesi arasında bir fark bulunmakla birlikte, Azerbaycan Türkçesi ile Bursa Türkçesi arasındaki fark daha fazladır. Mehmed Atâ’ya göre bu “lügatler” arasındaki farkların, benzerliklerin sınıflandırılması gerekir ki, bunlar da çok büyük çaba gerektirmektedir. Atâ Bey’e göre, bulunduğu dönemde yapılabilecek tek şey, bunların yapılmasının gerekliliğinin farkında olmaktır:

“Bizim Türkçemiz de birçok şubelere, müteaddit “lügat”lere inkısam [parçalanma] eder. Herkesin meşhûdu olduğu üzere Kastamonu Türkçesi ile Konya Türkçesinin arasında iyice, Azerbaycan Türkçesiyle Bursa Türkçesi arasında pek çok fark vardır. Bu farklara dikkat ile şubeleri ve alelhusus şubelerin ihtilatıyla [karışmasıyla] tevellüt etmiş küçük şubeleri, melezleri, azmaları tasnif etmek hayli mesaiye tevakkuf eyler ki bu mesai bizim için hep yürünecek yollardır. Bugün yapabildiğimiz bir şey var ise böyle yollar olduğunu, bunları kat etmeğe muhtaç bulunduğumuzu hissetmekten ibarettir.”¹⁹⁷

Mehmed Atâ, Türk ağız ve dillerinin sınıflandırılması konusu haricinde, üzerinde durduğu bir konu da Çağatay edebiyatında dilin muhafaza edilmesi ve sade üslupla yazılma konusudur. Mehmed Atâ, Çağatay edebiyatının önemli şairlerinden Ali Şir Nevâî ve onun *Muhâkemetü’l-Lugateyn* adlı kitabını dili yönüyle eleştirmiştir. Atâ Bey’e göre, Ali Şir Nevâî’nin Farsçanın Çağatay dili üzerindeki yoğun etkisini üzerine, Çağatayca’yı Farsçadan kurtarmak ve onun müstakil bir dil olduğunu göstermek amacıyla yazdığı *Muhâkemetü’l-Lugateyn* her noktasında haklı görülemez. Mehmed Atâ’nın fikrine göre, bu eserde Çağatayca’nın Farsçayla olan bağının bazı noktalarda inkâr edilmesi bir “haksızlık” olmakla birlikte, eserin kaleme almasındaki amaç için mazur görülebilir. Ancak her ne kadar Ali Şir Nevâî Çağatayca’nın sadeleşmesi ve kendi benliğini bulması için çaba sarf etmiş olsa da, Nevâî Farsçaya “herkesten ziyade meftun”dur ve özellikle Farsça vezin kaidelerine bağlı kalarak Çağatay edebiyatının “taklid-i sarftan ibaret kalmasına herkesten ziyade hizmet etmiştir.” Mehmed Atâ’nın Nevâî’yi eleştirdiği bir diğer nokta ise,

¹⁹⁷ Mefhârî, “Lisanımız,” *Sabah*, yıl: 11, c. 18, no: 3836 (22 Rebiyülevvel 1318 [20 Temmuz 1900]): 3.

Çağatayca'nın Farsçaya karşı savunulduğu bir eserin adının *Muhâkemetü'l-Lugateyn* yani Arapça olmasıdır.¹⁹⁸

3.9. Yabancı Dil Öğretimi

Mehmed Atâ'nın Türk dili ve edebiyatı üzerine değerlendirmelerinin yanı sıra, yabancı dil eğitiminin nasıl olması gerektiği konusunda mütalaarı da bulunmaktadır. Mehmed Atâ'ya göre, yabancı dil öğretiminde en etkili yol pratik yapmaktır. Mehmed Atâ, döneminin dil öğretim sisteminde pek çok değişim yapılması gerektiğini düşünmektedir. Ona göre, Arapça, Farsça ve bunun gibi diller, “sarf-ı ilmî” yoluyla öğretilmeli, “kavaid-i nahviye” sadeleştirilerek gösterilmelidir. Mehmed Atâ dil öğretiminde teorik bilgiden ziyade, örneklerle tecrübe ettirilerek öğretilmesinden yanadır. Bunun için de öğretmenlerin, “kavaid-i nahviye” esasını kendi dillerinde çok iyi öğrenmiş bulunması ve her dilde kelimeyi “suret-i diğere” bölmek gibi “şaşkınlıklara düşmemesi” gerekmektedir:

“Mekteplerimizin usul-ı tedrisinde bu cihet-i ilmiyye daha pek çok tevsie muhtaçtır. Öyle demek isterim ki gerek Arabî, Fârisî, gerek el sine-i saire sarf-ı ilmî bir yolda tedris edilmeli, kavaid-i nahviye – bi'l-ihhtisâr – bu tedris sırasında gösterilmelidir: Az kaide, çok tatbikât. Lakin bunun için müteallimin, kavaid-i nahviyenin esasını kendi lisanında öğrenmiş bulunması ve şimdi bizde olduğu gibi her lisanda kelimeyi suret-i diğerde taksim etmek gibi şaşkınlıklara düşmemesi lazım gelir.”¹⁹⁹

Dolayısıyla Mehmed Atâ, bir dilin öğretiminde gereksiz gramer ayrıntılarının verilmesinin yerine, öğrenciyi yazma ve konuşma yönünde pratik yapabileceği bir öğretim metodunun uygulanmasından yanadır. Mehmed Atâ, bu görüşleri çerçevesinde metinlerin asıllarıyla tercümelerinin yer aldığı *Tercüme Mecmuası*'nı hazırlamıştır. Ayrıca tercüme ettiği romanları da, okuyucuya dil pratiği sağlamak amacıyla da hazırladığı düşünülebilir. Zira ileride ayrıntılı olarak bahsedileceği üzere *Maarif*'te tefrika ettiği “Paul ve Virginie” tercümesini Fransızca aslıyla birlikte vermeyi uygun görmüş ve okuyucuya tercümeyle karşılaştırma fırsatı sunmuştur.

¹⁹⁸ *age*, 3.

¹⁹⁹ Mehmed Atâ, *Tercüme Mecmuası* (İstanbul: Keteon Bedrosyan Matbaası, 1329 [1911]), 4.

4. ESERLERİ

Mehmed Atâ'nın eserlerinden *Güft ü Şenîd*, *İktitaf*, *İzahlı Kıraat*, *Tertib-i Cedit Üzere İlaveli Bina* ve *Musavver Küçük İktitaf* adlı eserleri telif eserleridir. Fransızcadan tercüme ettiği *Beyaz Boyun Bağlılar*, *İşret-Kumar-Nisvan Belası*, *Kontes Emma*, *Lörüj Davası*, *Madam Bilagizkof Yahut Fitne-i Cihan* adlı romanlar ile *Tercüme Mecmuası* edebiyat alanındaki tercüme eserleri olarak nitelendirilebilir. Mehmed Atâ'nın diğer alanlardaki tercüme eserleri ise, siyaset alanında Fransızcadan tercüme ettiği *Usul-i İntihab* ve ona asıl ününü kazandıran Hammer'den tercüme ettiği *Devlet-i Osmaniye Tarihi*'dir. Yukarıda adı geçen eserler, bu şekilde sınıflandırıldıktan sonra, şekil ve içerik olarak tanıtılmış, ardından yer aldıkları sınıflandırma içerisindeki konumları tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca Mehmed Atâ'ya ait olduğu söylenen eserler hakkındaki veya eserleriyle ilgili verilen bilgi yanlışlıkları tashih edilmeye çalışılmıştır.

Mehmed Atâ'nın eserlerinin kronolojik olarak sıralanmasını ayrıntılı olarak aşağıdaki tabloda görmek mümkündür:

Eserin Adı	Müellifi	Eserin Mahiyeti	Cilt No	Yayımlandığı Tarih	Yayımlandığı Yer
Madam Bilagizkof yahut Fitne-i Cihan	Paul de Kock	Tercüme	-	1295 [1878]	İstanbul: Mihran Matbaası
Güft ü Şenîd	Mehmed Atâ	Telif	-	1304 [1887]	İstanbul: Mihran Matbaası
Beyaz Boyun Bağlılar	Adolphe Belot	Tercüme	-	1307 [1890]	İstanbul: Mihran Matbaası
Lörüj Davası	Emile Gaboriau	Tercüme	-	1307 [1890]	İstanbul: Mihran Matbaası
Kontes Emma	Adolphe Belot	Tercüme	-	1307 [1890]	İstanbul: Mihran Matbaası
İşret, Kumar, Nisvan Belası	Paul de Kock	Tercüme	-	1308 [1891]	İstanbul: Mihran Matbaası

İktitaf ²⁰⁰	Mehmed Atâ	Telif	1. kısım	1313 [1895]	İstanbul: Mihran Matbaası
İktitaf	Mehmed Atâ	Telif	2. kısım	1313 [1895]	İstanbul: Mihran Matbaası
İktitaf	Mehmed Atâ	Telif	3. kısım	1316 [1898]	İstanbul: A. Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası
Tertib-i Cedid Üzere İlâveli Bina	Mehmed Atâ	Telif	-	1316 [1898]	İstanbul: Karabet Matbaası
İktitaf	Mehmed Atâ	Telif	4. kısım	1321 [1903]	İstanbul: A. Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası
Tercüme Mecmuası	Mehmed Atâ	Tercüme	1. kısım	1329 [1913]	İstanbul: Keteon Bedrosyan Matbaası
Usûl-ı İntihab	Raoul de la Grosserie	Tercüme	-	1329 [1913]	İstanbul: Kanaat Kütüphane ve Matbaası
Musavver Küçük İktitaf	Mehmed Atâ	Telif	1. kısım	1329 [1913]	İstanbul: Keteon Bedrosyan Matbaası
Devlet-i Osmaniye Tarihi	Purgstall J. F. Von Hammer	Tercüme	1	1329 [1913]	İstanbul: Keteon Bedrosyan Matbaası
Devlet-i Osmaniye Tarihi	Purgstall J. F. Von Hammer	Tercüme	2	1329 [1913]	İstanbul: Keteon Bedrosyan Matbaası
Devlet-i Osmaniye Tarihi	Purgstall J. F. Von Hammer	Tercüme	3	1330 [1914]	İstanbul: Keteon Bedrosyan Matbaası
Devlet-i Osmaniye Tarihi	Purgstall J. F. Von Hammer	Tercüme	4	1330 [1914]	İstanbul: Keteon Bedrosyan Matbaası
Devlet-i Osmaniye Tarihi	Purgstall J. F. Von Hammer	Tercüme	5	1330 [1914]	İstanbul: Selanik Matbaası
Devlet-i Osmaniye Tarihi	Purgstall J. F. Von Hammer	Tercüme	6	1332 [1916]	İstanbul: Nefaset Matbaası
Devlet-i Osmaniye Tarihi	Purgstall J. F. Von Hammer	Tercüme	7	1332 [1916]	İstanbul: Artin Asaduryan ve Mahdumları Matbaası

²⁰⁰ Eserin diğer baskıları “İktitaf” başlığı altında ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Devlet-i Osmaniye Tarihi	Purgstall J. F. Von Hammer	Tercüme	8	1333 [1917]	İstanbul: Matbaa- i Amire
İzahlı Kıraat	Mehmed Atâ	Telif	1. kısım	1334 [1915]	İstanbul: Matbaa- i Amire
Devlet-i Osmaniye Tarihi	Purgstall J. F. Von Hammer	Tercüme	9	1335 [1919]	İstanbul: Evkaf-ı İslamiye Matbaası
Devlet-i Osmaniye Tarihi	Purgstall J. F. Von Hammer	Tercüme	10 ²⁰¹	1337 [1921]	İstanbul: Evkaf-ı İslamiye Matbaası

4.1. Telif Eserleri

4.1.1. Güft ü Şenid

Mehmed Atâ'nın ilk telif eseri olan *Güft ü Şenid*, Nisan 1303'te [Nisan/Mayıs 1887] yazılmış ve 1304 [1887] yılında İstanbul'da Mihran Matbaası tarafından basılmıştır.²⁰² *Güft ü Şenid* Farsçada “duyulan şeyler” anlamına gelmektedir. Kitabın ilk sayfasında, eserin içeriğine dair küçük bir açıklama bulunmaktadır. Bu açıklamaya göre kitap, halktan, kitaplardan ve çeşitli lisanlardan toplanmış, bazıları da “ihtirai” [icad olunmuş] olmak üzere, tarihte meşhur kişilerin ahlak ve tavırlarını gösterir fıkra ve eğlenceli hikâyelerden oluşmaktadır:

“Lisan-ı halktan işitilmiş, kütüb ve elsine-i mütenevviadan toplanmış, bazıları da ihtirai olmak üzere, şiddet-i zekâ ve hamâkati musavver, nikât-ı latifeyi muhtevî, tarihe müteallik ve meşahirin ahlak ve etvarını gösterir fikarât ve mutâyebât camidir.”²⁰³

Aynı açıklama, *Sabah* gazetesinde *Güft ü Şenid* için çıkan ilân için de kullanılmıştır. Yalnızca altına “Nüshası beş guruşa Mihran Matbaası'nda fûruht olunur.” ibaresi eklenmiştir.²⁰⁴ *Güft ü Şenid*'in son sayfasında “görülecek rağbete göre birkaç cüzü daha neşrolunacaktır.” ifadesi yer almıştır²⁰⁵ ancak eser, ikinci bir kez basılmamıştır.

Eserin baş tarafında, “Birkaç Söz” başlıklı mukaddimede Mehmed Atâ, eseri oluşturma sebeplerini, gerekçeleriyle birlikte, kendisine karşı oluşturulacak karşıt görüşlere cevap verir nitelikte, kendini savunur bir üslupla belirtmiştir. Mukaddimenin daha ilk başlangıcında, “ciddiyât” ile meşgul olan kimselerin bu eseri

²⁰¹ Hammer'in tarihinin 10. cildi, Mehmed Atâ vefat ettikten sonra basılmıştır.

²⁰² Mehmed Atâ, *Güft ü Şenid* (İstanbul: Mihran Matbaası, 1303 [1887]), 114 s.

²⁰³ Mehmed Atâ, *Güft ü Şenid* (İstanbul: Mihran Matbaası, 1303 [1887]), 1.

²⁰⁴ [imzasız], “Güft ü Şenid,” *Sabah*, no: 4 (7 Muharrem 1307 [3 Eylül 1889]), 3

²⁰⁵ Mehmed Atâ, *age*, 114.

“kaşlarını çatıp, yüzünü ekşiterek, fırlatacağını,” oysa insanın gülmeye de ihtiyaç duyduğunu söylemektedir:

“Hep ciddiyât ile iştigal eylediğini iddia eder, herkesin de başka bir şey ile uğraşmaması arzusunda bulunur bir adam tasavvur ediniz; bunun eline “Güft ü Şenîd”i veriniz; bir fıkrasını ikmâl etmeksizin, kaşlarını çatıp, yüzünü ekşiterek, kitabı elinden fırlatacağı der-kârdır.

Hâlbuki insan söz söylemeğe başlamazdan evvel, güler; daima ciddiyât ile uğraşamaz, arada eğlenceye de muhtaçtır. İnsandan “gülücü” sıfatının selbi mümkün olursa, belki o vakit eğlenceye de ihtiyacı kalmaz.”²⁰⁶

Mehmed Atâ’ya göre fıkralar, eğlencenin en zararsız olmakla birlikte, bir fıkra yeri geldiğinde anlatıldığı zaman, bir gerçeği tamamıyla izah etme meziyetine sahiptir. Bu durumda, fıkralar her milletin edebiyatında önemli bir yer tutmuş ve edebiyatı ilerlemiş olan milletin dillerinde, fıkralardan müteşekkil birçok kitap bulunmaktadır.²⁰⁷

Mehmed Atâ, daha sonrasında topladığı fıkraların kaynakları hakkında bilgi vermiştir. Atâ’ya göre, fıkralar, “caddeler ve umumî bahçeler gibi” herkese ait olması dolayısıyla, kimse bunları sahiplenemez, bununla birlikte kitaptaki fıkraların başka eserlerde görülmüş olması söz konusu değildir. Atâ Bey, bazı fıkraların ise kendisi tarafından icat olduğunu belirtmektedir.²⁰⁸

Mehmed Atâ, önsözünün son kısmında ise, fıkra yazmanın zorluklarından bahsetmekte, bu zorlukları “okuyucu” odaklı belirlemektedir:

“Fıkra yazmak, bazılarınca zannolunduğu kadar, kolay bir şey değildir. Bir fıkrayı biri söyler; kimse bir letafet bulamaz. Bir başkası söyler; herkes gülmekten bayılır. Bu hal tahrirde dahi aynıyla vakidir. Malum olduğu üzere, ifadenin başlıca iki afeti vardır ki biri – karşısındakini anlamadı farzıyla – lüzumundan ziyade söylemek diğeri – anladı farzıyla – lüzumu kadar söylememektir. Bu iki afetin tesiri fıkralara ziyade görülür; bir cümlemin eksik veya ziyade olması fıkranın letafetini mahveder. “Güft ü Şenîd”in bu iki afete uğramasına ve fıkraların letafet-i asliyesi nakais-i tahrir ile zayi olmamasına mümkün olduğu kadar dikkat edilmiştir. Mümkün olduğu kadar diyorum; çünkü ifadenin güzel olması esasen fikre ait bir hizmet olup, say ve dikkatle bu hizmetin tamamıyla ifası mümkün olamayacağı der-kârdır.”²⁰⁹

Mehmed Atâ, çeşitli fıkralar derleyerek ve üreterek tertip ettiği *Güft ü Şenîd* adlı eserinde, mizahın eğitici yönünden yararlanmıştır. Fıkralar, malzemesi dile dayanan sözlü edebiyat ürünleri arasında, şekil ve içerik açısından kendine has özelliklere sahip bir edebî tür olarak karşımıza çıkar.²¹⁰ Fıkra işlev olarak toplumdaki her türlü

²⁰⁶ age, 3.

²⁰⁷ age, 3.

²⁰⁸ age, 3-4.

²⁰⁹ age, 4.

²¹⁰ Dursun Yıldırım, *Türk Edebiyatında Bektaşî Tipine Bağlı Fıkralar: İnceleme-Metin* (Ankara: Milli Folklor Araştırma Dairesi, 1976), 1.

olayı kaynak alarak, insanların dikkatlerini üzerine çekebilen, güldürücü, güldürürken düşündürücü, ders verici niteliktedir.²¹¹

İnsan psikolojisi ve düşüncesini en kolay etkileme yöntemlerinden biri olan mizah yoluyla eğitim mesajları daha kolay bir şekilde benimsetilebilmektedir. İnsan hafızasında güldürücü ve neşeli anılar daha kolay yer edindiği için, mizah bir bakıma algılamayı da kolaylaştırmaktadır. Dolayısıyla Mehmed Atâ'nın okuyucuya "kıssadan hisse" çıkartmaları için fıkraları seçmiş olması bu yönden anlamlıdır.

Güft ü Şenîd içerik olarak 177 fıkradan oluşmaktadır ve her bir fıkra numaralandırılarak verilmiştir. Fıkraların bazıları başlıksız olmakla birlikte, başlıkları olanlar ise şöyledir:

- 8. fıkra: Bir Muhavere (*Güft ü Şenîd*, 7)
- 23. fıkra: Yalnız Kayık Ziftlenmez! (*Güft ü Şenîd*, 12)
- 24. fıkra: Hâmîn (*Güft ü Şenîd*, 14)
- 25. fıkra: Zafd [kurbağa] (*Güft ü Şenîd*, 15)
- 26. fıkra: Hüsn-i Tabir (*Güft ü Şenîd*, 15-16)
- 31. fıkra: Ekmekçi ile Bir Muhavere (*Güft ü Şenîd*, 18)
- 32. fıkra: Can Kuzu (*Güft ü Şenîd*, 18-19)
- 34. fıkra: Maşa (*Güft ü Şenîd*, 20-21)
- 37. fıkra: Cevab-ı Münasip (*Güft ü Şenîd*, 21-22)
- 39. fıkra: Menzil Az, Ücret Çok (*Güft ü Şenîd*, 22-23)
- 40. fıkra: Bu da Meskenet, ha! (*Güft ü Şenîd*, 23-24)
- 42. fıkra: Istılâh Perdazı (*Güft ü Şenîd*, 24-25)
- 43. fıkra: Hoca Nasreddin (*Güft ü Şenîd*, 25-26)
- 44. fıkra: Telgraf (*Güft ü Şenîd*, 26)
- 46. fıkra: Tütün Hakkında Bektaşî'nin Fikri (*Güft ü Şenîd*, 27)
- 47. fıkra: Âlem-i Matbuata Ait Bir Fıkra (*Güft ü Şenîd*, 28-29)

²¹¹ Hakan Dedebağı, "Nasreddin Hoca Fıkralarının Eğitim Yönünden Değerlendirilmesi (Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi, 2007), 74.

53. fikra: Cevab-ı Meskenet (*Güft ü Şenîd*, 31-32)
54. fikra: Yol Nizamı (*Güft ü Şenîd*, 32)
55. fikra: Değil Yalnız Kadadan, Hem Vücuttan Eşek (*Güft ü Şenîd*, 33)
58. fikra: Hoca Nasreddin (*Güft ü Şenîd*, 34-35)
59. fikra: Öyle Babanın Böyle Oğlu Olur! (*Güft ü Şenîd*, 36)
61. fikra: Ey, Sonra? (*Güft ü Şenîd*, 37-39)
62. fikra: Güzellik (*Güft ü Şenîd*, 39-40)
67. fikra: Tahavvül-i Efkar (*Güft ü Şenîd*, 39-40)
68. fikra: El-nar Fâkîhetü'ş-şitâ (*Güft ü Şenîd*, 43)
69. fikra: Sahihtir (*Güft ü Şenîd*, 44)
70. fikra: Mahir Bir Nişancı (*Güft ü Şenîd*, 44)
71. fikra: Bu da Mahir Avcı (*Güft ü Şenîd*, 44-45)
72. fikra: ikisini de! (*Güft ü Şenîd*, 45)
76. fikra: Yine Efendi, Uşak (*Güft ü Şenîd*, 47)
77. fikra: Bir Daha! (*Güft ü Şenîd*, 47)
79. fikra: Küçük Bir Komedyâ (*Güft ü Şenîd*, 48)
82. fikra: Çocuk İle Valide Arasında (*Güft ü Şenîd*, 53)
90. fikra: Yaş Saklamak (*Güft ü Şenîd*, 61)
97. fikra: Hem Zarafetine, Hem de Saatinizin Ayarına Dikkat (*Güft ü Şenîd*, 62)
101. fikra: Lokantada (*Güft ü Şenîd*, 64)
108. fikra: Fransa'nın Bir Mahkemesinde (*Güft ü Şenîd*, 68)
109. fikra: Mûzelh Bir Müşteri (*Güft ü Şenîd*, 68)
111. fikra: Mûzelh Bir Müşteri (*Güft ü Şenîd*, 68-69)
117. fikra: Karı Koca (*Güft ü Şenîd*, 73)
160. fikra: Bilmece (*Güft ü Şenîd*, 105)
161. fikra: Bir Bilmece Daha! (*Güft ü Şenîd*, 106)

Mehmed Atâ, fıkraları yazarken, kişisel beğenilerini de belirten ifadelere yer vermiştir. Örneğin 29. fıkra belirttiği üzere, “uşak fıkraları” içinde en çok hoşuna gidenidir. Mehmed Atâ’nın fıkra beğenisini görmek açısından aşağıda, fıkranın Latin harflerine aktarımı yapılmıştır:

“Şu fıkra da uşak fıkralarının içinde en hoşuma gidenidir:

“Bir efendi bir gece ahabından birkaçını hanesine celp etmek istedi. Mehmed’i de bir zata gönderdi. Mehmed o zâtın tâ burnuna kadar sokularak, “Kalk! Seni bizim efendi istiyor; götüreceğim.” dedi. O zat, galiba kibirlice bir şey olduğundan, bu teklif-i aniften [kaba tekliften] muğber olarak [gücenerek], “senin efendinin bana gönderecek bir adamı yok mu idi?” dedi. Konakta adam, yani Mehmed’in verdiği manaya göre, başka uşaklar da var idi; onlar da efendisinin diğer ahabını davete gitmiş idi. Binâberin, Mehmed “bizim efendi adamı adama gönderdi; beni de sana gönderdi.” cevabını verdi.”²¹²

Mehmed Atâ, bazı fıkraların başında kaynağını da belirtmiştir. Örneğin 36. fıkranın başında bir arkadaşının Fransızca bir gazetede gördüğünü söylediği bir konuşmayı aktardığını belirtmiştir. Fıkra şu şekildedir:

“Arkadaşlardan biri, Fransızca bir gazetede gördüğünü rivayetle şu muhavereyi nakletti:

Mahkemede

Hâkim – Sen kocanı demirle dövmüşsün.

Kadın – Evet, tasarrufa riayet etmek istedim.

Hâkim – Nasıl tasarruf bu?

Kadın – Çünkü birkaç baston paralamış idim. Bastonla dövüp, kocama zarar etmekten ise, kırılmaz bir şeyle dövmeyi kendi menfaatime daha muvafık buldum.”²¹³

Mehmed Atâ, kitabına dâhil ettiği kimi fıkraların kaynaklarını ise açıkça belirtilmiştir. Örneğin 66. fıkra, Paris’in “Küçük İlânât” gazetesinde görülen bir ilândan oluşmaktadır.²¹⁴ Ancak, Mehmed Atâ kimi zaman fıkralarda özel isim, yer adı ve alıntılanan kaynağın tam ismi vermemeyi tercih etmiştir. Örneğin 47. fıkroda Ziya Paşa’nın makalesinden yayımlanan intihalin, hangi gazete yayımlandığı, kimin tarafından intihal yapıldığı ve Ziya Paşa ile intihal yapan yazar arasında geçen konuşmaları kimin aktardığı hakkında bir bilgi verilmemiştir.²¹⁵ “Küçük Bir Komedi” başlıklı 79. fıkradaki olayda kişi ve semt isimleri üç nokta ile boş bırakılmıştır: “ – Hayli yoruludum. Semtiniz epeyce uzak. Ne ise, oraları lazım değil a, zât-ı aliyenizin Harput taraflarında ... Musul’da ... Diyarbakır taraflarında ... akrabanız ... ahabınız ...”²¹⁶

²¹² Mehmed Atâ, *age*, 17.

²¹³ *age*, 21.

²¹⁴ *age*, 31-32.

²¹⁵ *age*, 28-29.

²¹⁶ *age*, 48.

Mehmed Atâ, kendisine fıkra anlatan tanıdıklarının da isimlerini zikretmemiş, kimi zaman mesleklerini söylemekle yetinmiştir: “Ahbabımdan bir tabip şu fıkrayı söyledi.”²¹⁷ İstisnai olarak 131. fıkra²¹⁸ ve 164. fıkra da yapılan alıntılar belirtmiştir.²¹⁹

Mehmed Atâ, derlediği fıkraların yanında halk arasında tanınmış fıkraların az duyulmuş olanlarını da kitabına dâhil etmeye çalışmıştır. Örneğin, 43. fıkra bir Nasreddin Hoca fıkrasıdır ve Mehmed Atâ, kitabına aldığı bu fıkranın az kişi tarafından bilindiğini düşünmektedir. Fıkra şu şekildedir:

“Hoca Nasreddin

Zannederim ki, bu hikâyeyi işiten azdır. Bir gün kahvede yaştan bahis olunurdu. Hoca yaşını bilmezdi. Nihayet ihtiyarlar uzun uzadıya hesap ederek, hocanın kırk bir yaşında olduğunu buldular ve bir daha unutmamasını ihtar ettiler.

Hoca kırk bir fidan aldı. Bahçeye dikti. Her sene birer daha ilave edecek idi; ta ki yaşı her zaman belli olsun.

Fidanlar vakitsiz olarak pek münasebetsiz dikilmiş olmasıyla bittabi tutmadı. Hocanın haremî bir gün çamaşır yıkayacak idi; bunları kâmilan çıkararak kazağının altına aldı.

Hoca, akşam hanesine gelip de, fidanları göremeyince, kemâl-i şevk ve şetâretle:

“ – Karı! Çabuk beşiğimi yap; ben şimdi doğmuş oldum.” demiştir.”²²⁰

Mehmed Atâ, *Güft ü Şenîd* adlı eserine komik durumları, hikâyeleri almakla birlikte, okuyucunun ondan ibretli dersler çıkarmasını da istemiştir. Örneğin 44. fıkra telgrafla çizme gönderebileceğini sanan ve 45. fıkra ise telgrafın bir kandırmaca olduğunu düşünen iki adamın durumunu hikâyeye ettikten sonra, fıkraların altına bir kıssadan hisse yazmayı uygun bulmuştur: “Zannıma göre pek çok şeylerde vukufumuz şu iki herifin telgraf hakkındaki malumatı derecesinden ileri geçmez.”²²¹

Güft ü Şenîd ibret verici ve eğlendirici küçük hikâyelerin dışında, dönemin edebî hayatına da ışık tutmaktadır. Örneğin 47. fıkra Mehmed Atâ, Ziya Paşa’nın makalesine yapılan bir intihal²²² durumunu nakletmiştir. Olayı anlatmadan önce, şiirde yapılan intihallerin imdadına “tevarüd”²²³ün yetiştiğini örneklerle belirtmiştir. Ancak bu durum nesirde geçerli değildir. Zira Ziya Paşa’nın bir makalesi de yalnızca beş on kelimenin değiştirilmesiyle aynen yayımlanmış, daha sonrasında bu fark

²¹⁷ *age*, 1.

²¹⁸ *age*, 85.

²¹⁹ *age*, 107.

²²⁰ *age*, 25-26.

²²¹ *age*, 26.

²²² Başkasının yazısını kendisinin gibi göstermek. İntihalli şiire, “sirkatî şiir” de denmektedir.

²²³ Birbirinden habersiz olarak iki şairin aynı beyti veya mısraı söylemeleri.

edilmiş ve ismi verilmeyen biri tarafından Ziya Paşa'nın esas makalesiyle intihalli makale yan yana neşredilmiş ve intihal ispat edilmiştir. Mehmed Atâ, daha sonrasında Ziya Paşa'nın makalesine intihal yapan yazarla ilgili olan bir durumu da anlatmıştır. Fıkra ise şu şekildedir:

“Âlem-i Matbuatına Ait Bir Fıkra

Âlem-i matbuatımızda hayli fıkraları yazılabilirse de, şimdilik yalnız biriyle iktifa edeceğim:

Nazımda vukua gelen intihalleri tavil için, “tevarüd” imdada yetişir. Öyle ya, şüara-yı sâlife [geçmiş şairler] asarında dahi tevarüd vukua gelmemiş mi? Hatta muallakât-ı seb'ada²²⁴ dahi birkaç beyit tevarüd etmemiş mi? Fakat nesirde bunun emsali olmadığı cihetle, biri diğerinden alınmış asar-ı mensure için bu itizara mahal bulunamaması bais-i teessüftür!

Vaktiyle gazetelerimizden biri bir bend-i mahsus neşretmişti. İki gün sonra bir zat yine o gazetede bir varaka neşrederek, o bend-i mahsusun, Ziya Paşa merhumun Avrupa'da iken yazmış olduğu bir makaleden alınmış olduğunu iddia ve gazetenin bir sütununa Ziya Paşa'nın makalesini, diğerine de ötekini vaz' ile ikinci makalenin birincisinden, hemen beş on kelimenin tahvilinden ibaret, bir fark olduğunu göstererek, ispat-i müddeaya eyledi.

O zamanın muharrirlerinden biri bunun üzerine şu fıkrayı nakletti:

Geçen akşam Ziya Paşa'nın iftarında idim. Mahut makalenin muharriri dahi orada idi. Muharrir efendi veda edip gider iken, Ziya Paşa uşaklarından birini çağırarak, “Efendi bizimle teklifsizdir; şayet bir şey alıp götürecek olursa, ilişmeyiniz!” dedi.”²²⁵

Mehmed Atâ, tarihte önemli şahısların hayatlarından anekdotlara da yer verilmiş, Avrupa'dan misal verilen kişiler hakkında dipnotla bilgilendirme yapmıştır. Örneğin 121. fıkroda konu edilen Fransız tarihçiden bahsederken, dipnot düşerek onun doğum ve ölüm tarihi hakkında bilgi vermiştir (1210-1283).²²⁶ 127 ve 128. fıkralarda ise, Prusya kralı Friedrich'ten bahsedilmektedir. Friedrich için de şu dipnot düşülmüştür: “1240 senesinden 1286 senesine kadar hükümet etmiştir. Muharebelikte mahir ve muhibb-i hikmet idi.”²²⁷ 130. fıkroda ise, Fransa kralı 14. Louis zamanında yaşamış olan maliye bakanı Jean-Baptiste Colbert'den (ö. 1683) bahsedilmektedir. Yine 14. Louis ile ilgili dipnotta “1638²²⁸ senesinde beş yaşında iken taht-ı hükümete geçip, 1710 senesine kadar hükümet etmiştir.” notu düşülmüştür.²²⁹ Mehmed Atâ, Avrupa'dan verdiği misallerin yanında, Doğu devleti yöneticilerinin anekdotlarına da yer vermiştir. Örneğin, 122. fıkroda Abbasî halifesi Memun'un, yalancı bir peygamberle başından geçen bir olay hikâye edilmiştir.

²²⁴ Kuran henüz nazil olmadan, cahiliyet devrinde meşhur Arap şairlerinin en beğenilmiş şiirlerinden Kâbe'nin duvarına astıkları yedi meşhur kaside.

²²⁵ *age*, 26.

²²⁶ *age*, 78.

²²⁷ *age*, 82.

²²⁸ Dipnotta miladi takvim kullanılmıştır.

²²⁹ *age*, 84.

Mehmed Atâ'nın aktardığı fıkralar, küçük hikâyeler yalnızca Osmanlı sahasından seçilmemiştir. Atâ Bey Avrupa'da, özellikle Fransa'da yaşanan olaylara da yer vermiştir. Örneğin “Öyle Babanın Böyle Oğlu Olur!” başlıklı fıkra da bir baba ile oğul arasında geçen mektuplaşma hadisesi Paris'te geçmektedir.²³⁰ Yine başlıksız olarak verilmiş 120. fıkra, bir Paris misafirhanesinde geçmektedir.²³¹

Güft ü Şenîd'de tarihten kıssalar, ibret verici parçalar ve fıkralar olduğu kadar bilmeceler de yer almaktadır. Örnek olması açısından bir bilmece aşağıda nakledilmiştir:

“Bilmece

Bakalım halledebilir misiniz?

Herifin biri veladetine tesadüf eden günlerde birer ziyafet verirdi. Altmış yaşına geldi; ancak on beş ziyafet verebildi.

- Bunda bilmeyecek ne var? Bazen ziyafet vermemiş!

Hayır, altmış sene zarfında, veladetine tesadüf eden her günde, mutlaka ziyafet verilmiştir. Hatta kendisi ziyafet verebilecek senede bulunduğu zaman, onun namına babası ziyafet vermiştir. Böyle bildiniz mi?

Sonra yazacağım... Fakat öteki sahifeye yazacağım... Sahifeyi çevirmez, biraz düşünürseniz! Mutadınız ise, bir sigara içer, veyahut bir enfiye çekersiniz...”²³²

Yukarıdaki bilmecede Mehmed Atâ'nın üslubuna bakıldığında zaman, onun okuyucusuyla adeta sohbet ettiği, okuyucunun verebileceği cevabı tahmin edip, kendiliğinden ipucu verdiği, hatta cevabını nasıl düşünmeleri konusunda tavsiyelerde bulunduğu görülmektedir. Mehmed Atâ, bilmecenin devamında ise okuyucusuyla konuşmaya devam etmiş, okuyucunun vereceği tepkileri tahmin edip, yazısını o şekilde sürdürmüştür: “Gülümsediğinizden hallettiğinizi anlıyorum! Evet, bulduğunuz gibi, herif Şubatın yirmi dokuzuncu günü doğmuş olduğundan, altmış sene zarfında, yevm-i veladetine yalnız on iki gün tesadüf etmiştir.”²³³

Güft ü Şenîd'de Mehmed Atâ'nın üslubundan, daha önceden bahsedildiği üzere onun hiddetli kişiliğinin izlerini de bulmak mümkündür. “Ey, Sonra?” başlıklı fıkranın ilk paragrafı, onun çabuk sinirlenen kişiliğinin göstergesi gibidir:

“Bir fıkra söylenir. Mesela numarayı paltonun cebine koyan herif fıkrası. Huzzârdan biri lâyefheminden [anlayışsız, idraktan aciz] tesadüf eder; “sonra palto bulunmuş mu?” diye sorar. İnsan bunun boğazına sarılacak kadar hiddetlenir.”

²³⁰ *age*, 36.

²³¹ *age*, 74.

²³² *age*, 105.

²³³ *age*, 106.

Güft ü Şenîd, üzerinde ayrıntılı bir şekilde durulduğu üzere, içeriği dolayısıyla bir antoloji niteliği taşımaktadır. Ömer Selim, “1860-1928 Yılları Arasında Düzenlenen Türk Edebiyatı Antolojileri” adlı yüksek lisans tezinde letaif ve fıkralardan oluşan antolojileri değerlendirdiği bölümde *Güft ü Şenîd*’i listeye dâhil edilmemiştir.²³⁴ Bu tezde yer alan aynı şekilde hazırlanmış antolojilerle birlikte *Güft ü Şenîd* de eklendiğinde, karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır:

Müellifin Adı	Eserin Adı	Yayımlandığı Yıl
Faik Reşad	Gencine-i Letaif	1882
Şemseddin Sami	Letaif	1883-1884
H. Galib	Güzide-i Letaif	1886
Hayrettin	Mültekatât-ı Letâif	1886
Ahmed Fehmi	Letaif-i Fıkara	1887
Mehmed Atâ	Güft ü Şenîd	1887
Markara Kabrieryan	Gülşen-i Letâif	1894
Karabet Palamutyan	Letâif Hazinesi	1897
Ali Muzaffer	Letaif-i Nadide	1897
Faik Reşad	Mecmua-i Letaif	1897

Tablodan görüleceği üzere letaif ve fıkralardan oluşan toplamda on antoloji bulunmakla birlikte 1882-1897 yılları arasında basılmışlardır. Mehmed Atâ’nın *Güft ü Şenîd*’i kronolojik olarak 6. sırada yer almaktadır. Basım yılları dolayısıyla yoğunluk 1887 ve 1897 yıllarında görülmektedir.

Fıkralardan oluşan antolojilerin ilki olan Faik Reşad’ın *Gencine-i Letâif*’i,²³⁵ Türk ve yabancı yazarların nükteleri, sorular karşısında verdikleri güldürücü ve hicvedici cevaplar ve ibret verici fıkralardan meydana gelmiştir. Eserde 81 parça yer almakla birlikte, bunların kaynağı belirtilmemiştir. Şemseddin Sami’nin, *Letâif*’i²³⁶ 272 kısa latifeden oluşmaktadır ve bu latifelerin de kaynağı belirtilmemiştir. H. Galib’in *Güzide-i Letâif*’i ise iki cüz olarak basılmıştır. “Zihnî istirahat” için düzenlendiği bildirilen eserin birinci cüzünde²³⁷ 37, ikinci cüzünde²³⁸ 33 latifenin yer almaktadır. Bu küçük hacimli eserdeki latifelerin bazıları birkaç satırlık kısalıkta, bazıları ise birkaç sayfalık uzunluktadır ve latifelerin mizahî yönleri ağır basmaktadır. Hayrettin’in *Mültekatât-ı Letâif*²³⁹ adlı eseri ise, “ahlak terbiyesi, nefis ve fikri ıslah

²³⁴ Ömer Selim, “1860-1928 Yılları Arasında Düzenlenen Türk Edebiyatı Antolojileri,” (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1996), 20-22.

²³⁵ Faik Reşad, *Gencine-i Letaif* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1299 [1882]), 144 s.

²³⁶ Şemseddin Sami, *Letâif* (İstanbul: Mihran Matbaası, 1300-1301 [1883-1884]), 128 s.

²³⁷ H. Galib, *Güzide-i Letâif*, 1. cüz (İstanbul: Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1303 [1886]), 32 s.

²³⁸ H. Galib, *Güzide-i Letâif*, 2. cüz (İstanbul: Cemal Efendi Matbaası, 1303 [1886]), 28 s.

²³⁹ Hayrettin, *Mültekatât-ı Letâif* (İstanbul: Matbaa-i A. K. Tozlıyan, 1303 [1886]), 64 s.

etme” amacıyla tertip edilmiş 107 fıkradan oluşmaktadır. Ahmed Fehmi’nin *Letâif-i Fıkarat*²⁴⁰ adlı eseri ise, yazarın “kitaplardan okuduğu, sohbet esnasında duyduğu latifelerin tek bir kitapta toplanması” amacıyla kaynağı gösterilmeden alınmış 169 latifeden meydana gelmektedir. Markara Kabrieryan’ın *Gülşen-i Letâif*²⁴¹ adlı eseri ise, yazarı belli olmayan 9 hikâye, 7 hatıra ve 7 fabldan oluşmakla birlikte Ermenilere Türkçe öğretmek için kaleme alınmış bir ders kitabı niteliğindedir. Karabet Palamutyan’ın *Letâif Hazinesi*²⁴² ise kaynağı belirtilmemiş 77 latifeden oluşmaktadır. Ali Muzaffer’in *Letâif-i Nadide’si*²⁴³ ise “neredeyse tamamı yeni bulunmuş veya yabancı dillerden seçilerek oluşturulan” 130 latifeyi içermektedir. Son olarak tertip edilmiş Faik Reşad’ın *Mecmua-i Letaif*²⁴⁴’i ise yazarın *Gencine-i Letâif* adlı eserinin zeyli olarak düzenlenmiş 55 latifeyi içermektedir.²⁴⁵

Bu letaif ve fıkra antolojileri, müelliflerin duydukları, okudukları çeşitli hikâye ve fıkralardan oluşmaktadır. Bu antolojilerde çoğu zaman kaynak belirtilmemiştir, oysa Mehmed Atâ’nın *Güft ü Şenîd*’inde tamamı olmasa da kaynağı belirtilmiş fıkralar bulunmaktadır. Antolojilerin düzenlenmesindeki amaç ise kimi zaman eğitici-öğretici olmak, ahlâkı terbiye etmek veya eğlendirici olmak-zihni dinlendirmek olmuştur. *Güft ü Şenîd* ise bu amaçların tamamını içerecek şekilde tertip olunmuş geniş kapsamlı bir antolojidir. *Güft ü Şenîd*, Mehmed Atâ’nın mizah anlayışını, beğenisini göstermesi ve onun geniş bir coğrafyadan seçtiği anekdotları içermesi açısından önemli bir yere sahiptir.

4.1.2. Tertib-i Cedid Üzere İlaveli Bina

Mehmed Atâ’nın *Tertib-i Cedid Üzere İlaveli Bina*²⁴⁶ adlı eseri, İstanbul Karabet Matbaası tarafından 1316 [1898] yılında basılmıştır. 15 sayfalık küçük hacimli bu eser, 20x14 ve 16.5x10.5 cm ebatlarındadır. Seyfeddin Özege’nin *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*’nda no:20745’te kayıtlı olan bu eserden bahseden

²⁴⁰ Ahmed Fehmi, *Letâif-i Fıkarat* (İstanbul: Karabet ve Kasbar Matbaası, 1304 [1887]), 80 s.

²⁴¹ Markara Kabrieryan, *Gülşen-i Letâif* (İstanbul: K. Bağdatlıyan Matbaası, 1894), 57 s.

²⁴² Karabet Palamutyan, *Letâif Hazinesi* (İstanbul: Asır Matbaası, 1315 [1897]), 47 s.

²⁴³ Ali Muzaffer, *Letâif-i Nadide* (İstanbul: Artin Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1315 [1897]), 110 s.

²⁴⁴ Faik Reşad, *Mecmua-i Letaif* (İstanbul: Asır Matbaası, 1315 [1897]): 49 s.

²⁴⁵ Ömer Selim, “1860-1928 Yılları Arasında Düzenlenen Türk Edebiyatı Antolojileri,” (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1996), 20.

²⁴⁶ Mehmed Atâ, *Tertib-i Cedid Üzere İlaveli Bina* (İstanbul: Karabet Matbaası, 1316 [1898]), 15 s.

başka bir kaynağa da rastlanamamıştır. Zira Mehmed Atâ'dan bahseden kaynaklarda, onun eserleri arasına *Tertib-i Cedit Üzere İlâveli Binâ* dâhil edilmemiştir.²⁴⁷

“Bina” terim anlamıyla “müteaddî (geçişli), lâzım (geçişsiz), meçhul (edilgen), mutavaat (dönüşlü) gibi fiillerin esasını konu edinen gramer kitabıdır. Bu bakımdan *Tertib-i Cedit Üzere İlâveli Bina* da, yeni öğretim tekniklerine göre tertip edilmiş küçük bir binâ risalesi olarak tanımlanabilir.

4.1.3. İzahlı Kıraat

Mehmed Atâ'nın *İzahlı Kıraat* adlı kitabı, 1334 [1918] yılında Matbaa-i Amire tarafından basılmıştır.²⁴⁸ Eser, hacim olarak 3+175 olmak üzere 178 sayfadır ve 16x9.5 cm ebatlarındadır. Seyfeddin Özege'nin *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*'nda no: 9649'te kayıtlı olan *İzahlı Kıraat*, Maarif Nezareti telif ve tercüme kütüphanesi: 12'ye kayıtlı olarak Maarif Nezareti neşriyatından çıkmıştır. Hakkında yalnızca Seyfeddin Özege kataloğundan malumat elde edilebilen bu esere, ne yazık ki ulaşılamamıştır. Zira *İzahlı Kıraat*'i, Özege haricinde Atâ Bey'in eserleri arasında sayan başka bir kaynak da bulunmaktadır.²⁴⁹

Celile Eren Argıt, “Tanzimattan Sonra Türk Dili-Edebiyatı Eğitim ve Öğretimi:1839-1923” adlı doktora tezinde de, Türk dili eğitim kitapları arasında *İzahlı Kıraat*'e yer vermemiştir.²⁵⁰ Adından da anlaşılacağı üzere, açıklamalı bir okuma kitabı olan *İzahlı Kıraat*, “Maarif Nezareti”nden de çıkmış olması dolayısıyla, eğitim amaçlı yazılmış bir kitaptır. Kitapta “1. kısım” açıklaması olmasına rağmen, başka bir baskısına dair bilgi yer almamaktadır. Bu kitabın da *Musavver Küçük İktitaf* gibi, devamının getirilemediği düşünülebilir.

²⁴⁷ İbrahim Alâettin Gövsa, “Ata Bey, Mehmet”, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, c. 1 (İstanbul: Yedigün Neşriyat, 1949): 49; Muzaffer Esen, “Atâ Bey (Hammer Mütercimi Mehmed)”, *İstanbul Ansiklopedisi*, haz. Reşad Ekrem Koçu, c. 3 (İstanbul: İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat, 1960): 1181; “Mehmed Ataullah Mefhari”, *İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi*, c. 4 (İstanbul: Tercüman Gazetesi Kültür Yayınları, 1982): 2149; Joseph Von Hammer, *Osmanlı Tarihi*, çev. Mehmed Atâ, haz. Abdülkadir Karahan, c. 1 (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1990), VII; Abdülkadir Özcan, “Atâ Bey, Mehmed,” *TDVİA*, c. 4 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991): 34; Asım Bezirci, *Nurullah Ataç* (İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 1998), 22; İhsan Işık, *Resimli ve Metin Örnekli Türkiye Edebiyatçıları ve Kültür Adamları Ansiklopedisi*, c. 6 (Ankara: Elvan Yayınları, 2006): 2246.

²⁴⁸ Mehmed Atâ, *İzahlı Kıraat* (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1334 [1918]), 175 s.

²⁴⁹ Gövsa, *age*, 49; Esen, *age*, 1181; Joseph Von Hammer, *age*, VII; Özcan, *age*, 34; Bezirci, *age*, 22; Işık, *age*, 2246.

²⁵⁰ Celile Eren Argıt, “Tanzimattan Sonra Türk Dili-Edebiyatı Eğitimi ve Öğretimi:1839-1923,” (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2004): 650-651. “

4.1.4. İktitaf

Mehmed Atâ'nın en önemli eserleri arasında yer alan *İktitaf* ayrı bir başlık altında inceleneceği için burada yalnızca başlığı verilmekle yetinilmiştir.

4.1.5. Musavver Küçük İktitaf

Mehmed Atâ, “Mekteb-i Sultânî”de tedris olunmak üzere hazırladığı dört ciltlik *İktitaf* adlı eserinden sonra, “Mekâtib-i İbtidaiye ve Rüşdiye”de kıraat olunabilmek üzere” antoloji nitelikli ders kitabı olan *Musavver Küçük İktitaf*’ı hazırlamıştır. Kitap, 1329 [1913] senesinde İstanbul Keteon Bedrosyan Matbaası’nda basılmış olup, 95 sayfadır.²⁵¹

Mehmed Atâ, kitabın kapağında, eserin içeriğini oluşturan parçaların fikir ve ahlak terbiyesine hizmet edecek en sade ve güzel yazılmış eserlerden seçtiğini belirtmiştir.²⁵² Böylece eğitimci kimliğiyle Mehmed Atâ’nın bir metinde aradığı özellikler arasında edebî ve anlaşılır olmasının yanında, ayrıca metnin ders verici ve eğitici olmasını da istediğini görüyoruz.

Mehmed Atâ, kitaba “Osmanlı Çocuklarına” ve “Muallim Efendilere Tavsiye-i âçizâne” başlıkları altında öğrencilere ve öğretmenlere hitaben iki ayrı önsöz yazmıştır. “Osmanlı Çocuklarına”²⁵³ adlı önsözünde Mehmed Atâ, öncelikle *Musavver Küçük İktitaf*’ı hazırlama sebep ve sürecinden bahsetmiştir. Buna göre Mehmed Atâ, Mekteb-i Sultânî ve Dârülfünûn’nda öğretmenlik yaptığı sıralarda hazırladığı *İktitaf*’ın öğrencilerin eğitiminde faydalı olduğunu düşündüğünden, bu sefer de ilk ve orta dereceli okullar için *Musavver Küçük İktitaf*’ı hazırlamaya karar vermiştir.²⁵⁴ Atâ Bey, bu eseri oluştururken özellikle parça seçimlerinde titiz davrandığını ve “güzellik ile faydanın birlikte olmasına” özen gösterdiğini belirtmiştir. Kitaba alınan parçaların “tab-ı nevin” olarak adlandırdığı *İktitaf*’ın 1. kısmının gözden geçirilmiş yeni baskısından alındığını da eklemiştir. Mehmed Atâ, önsözde *Musavver Küçük İktitaf*’ın üç kısım olarak çıkarmayı tasarladığını

²⁵¹ Mehmed Atâ, *Musavver Küçük İktitaf*, 1. kısım (İstanbul: Keteon Bedrosyan Matbaası, 1329 [1913]), 95 s.

²⁵² *age*, 1.

²⁵³ Bu önsözün altında yer ve tarih olarak “Erenköy, 15 Şevval 1329 [9 Ekim 1911]” ibaresi yer almaktadır.

²⁵⁴ *age*, 3.

belirtmiştir. Ancak 1. kısım olarak yayımlanan eser, daha sonrasında devam etmemiştir. Eserin bilinmeyen bir sebepten dolayı tamamlanamadığı veya tamamlanmış olsa bile yayımlanamadığı düşünülebilir.

Atâ Bey, “Muallim Efendilere Tavsiye-i Nâçizâne” başlıklı önsözünde ise altı madde halinde öğretmenlere, öğrencilerin kitaptan en iyi şekilde istifade etmesi için öğretim tavsiyelerinde bulunmuştur. Bu önsözde dikkat çeken ilk husus, Mehmed Atâ’nın kelime öğretimine verdiği önemdir. Zira ilk iki maddede kelimelerin nasıl öğretileceğine dair uzun açıklamalarda bulunmuştur. Mehmed Atâ, ilk maddede, her parçanın altında yer alan kelime ve anlamların örnek olduğunu, öğrencilerin öğrenmediği başka kelimelerin de bulunabileceğini, metinlerin her bir cümlesinin anlaşılmasına özen gösterilmesi gerektiğini vurgulamıştır. İkinci maddede ise, bir kelimenin öğretilmesinin yanında aynı kökten yapılmış benzer kelimelerin de anlamlarının açıklanmasının faydalı olduğu üzerinde durulmuştur. Örnek olması açısından Mehmed Atâ, “İlahî” kelimesi üzerinde örnek bir açıklamada bulunmuştur.

Üçüncü maddede ise, Atâ Bey, okunulan eserlerde öğrencilerin gerekli vurgu ve tonlama yapmalarına ve kelimeleri doğru telaffuz etmelerine dikkat edilmesine ve doğrusu okutulana kadar tekrar ettirilmesine gayret edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Dördüncü madde ise, okunulan parçanın anlaşılmasıyla ilgilidir. Mehmed Atâ, öğretmenlere parça okunduktan sonra ezberden anlattırılmasını, parçanın konusu, ana fikrini, uyandırdığı his ve mütalaayı, hangi amaca yönlendirdiğini sorulmasını tavsiye etmiştir. Öğrenciden anlaşılır, doğru ve açık bir şekilde cevap alınıncaya kadar çaba gösterilmelidir. Mehmed Atâ, ancak bu soru sorma işinin öğrenciyi yormadan ve onun tahammül sınırlarını aşmadan yapılması gerektiğini de eklemiştir:

“Eserler aynen tekrar ettirildikten başka mealleri de ezber-i naklettirilmelidir. Eserin mevzuu nedir? Ne türlü efkârı hâvîdir? Bize ne türlü hiss ü mütalaa uyandırıyor? Ne maksada sevk ediyor? Buralarını mütealliminden sual etmeli, ve doğru, vazih, münakkah cevap alınmaya kadar, o cevabı söyletinceye kadar – fakat şâkirdânı yormaksızın, tahammülleri haricinde yük vermeksizin – çalışılmalıdır.”²⁵⁵

Mehmed Atâ, beşinci ve altıncı maddede ise bir şiirin nasıl okunması ve öğretilmesi hakkında bilgiler vermiştir. Beşinci maddeye göre, bir manzume okunurken mutlaka veznine uygun okunmaya dikkat edilmelidir. Atâ Bey’e göre henüz ibtidaiye ve rüştiye öğrencilerini vezin ile ilgili bilgilerle meşgul etmek münasip değildir. Fakat şiir tane tane okutulurken mutlaka vezin muhafaza edilmelidir. Zira böyle

²⁵⁵ *age*, 6.

yapılmazsa, daha sonrasında hataları düzeltmek güçleşecektir. Altıncı maddede ise, manzumelerin bazılarının ezberletilmesi gerektiği belirtilmiş ve ezberletilmesi uygun görülen şiirlerin yanına yıldız işareti konulmuştur. Bu maddelerden de anlaşılacağı üzere, Mehmed Atâ, öğrencilerin kitaptan en üst seviyede faydalanabilmesi ve iyi bir eğitim görebilmeleri için titizlikle açıklamalarda bulunmuş ancak eğitimin de öğrenciyi yormadan verilmesi gerektiğini savunmuştur.

Mehmed Atâ'nın kitap için seçtiği parçaları, yazarları ve türlerini aşağıdaki tabloda görmek mümkündür:

Parça No	Metnin Adı	Müellifi	Metnin Türü
1	İlahî	Şinasi	Şiir
2	Vatan İmdadına	Namık Kemâl	Şiir
3	Çocuklar Kulübü	Mehmed Atâ	Nesir
4	Ressam Rafael	Muallim Naci	Nesir
5	Çiçek	Recâizâde Mahmud Ekrem	Şiir
6	Asker	Abdülhak Hâmid	Şiir
7	Köpek	Buffon/müt: Hüseyin Zeki	Nesir
8	Adab-ı Musahabat	Franklin/müt:Ebuzziya Tefik	Nesir
9	Sokullu	Namık Kemâl	Nesir
10	Kırlangıç	Muallim Naci	Şiir
11	Güzel Sözler ²⁵⁶	Abdülhak Hâmid	Şiir
12	Daima Şen Olmalı	Doktor Galib Atâ	Nesir
13	Okumak Yazmak	Şemseddin Sâmî	Nesir
14	Ömer'in Çocukluğundan	Muallim Naci	Nesir
15	Ana Muhabbeti	Mehmed Atâ	Nesir
16	Ölüm ile Oduncu	La Fontaine/müt: Recaizâde Mahmud Ekrem	Şiir
17	Mâşiyen Seyahat	Jean Rousseau/müt: Jacques Hüseyin Zeki	Nesir
18	Güzellik	Doktor Galib Atâ	Nesir
19	Haluk'un Amentüsü	Tevfik Fikret	Şiir
20	Mûlahazât-ı Mütenevvia	Recâizâde Mahmud Ekrem	Nesir
21	Kitâbe-i Seng-i Mezâr	Sâmî Paşa	Şiir
22	Sihhat – Güzellik	Doktor Galib Atâ	Nesir
23	Gelincikler	Ali Ekrem [Bolayır]	Şiir
24	Çamlıca	Namık Kemâl	Nesir
25	Balıkçılar	Tevfik Fikret	Şiir

²⁵⁶ Güzel Sözler başlığının altında, “Büyüklik Ne İledir?,” “Vicdan,” Âtî Meçhuldür,” “Hayır, Tedbir!,” “İstikbâl-i Eâzım” ara başlıklarını taşıyan şiirler bulunmaktadır.

26	Şairin Kızına Hitabı	Celal Sahir [Erozan]	Şiir
27	Bir Taziyetnâme	Sadullah Paşa	Nesir
28	Birkaç Kelime-i Ahlâkiye ²⁵⁷	Abdülhak Hâmid	Şiir
29	Bir Güllü Gülbün	Muallim Naci	Şiir
30	Hasta Çocuk	Tevfik Fikret	Şiir
31	Maarif	Namık Kemâl	Nesir
32	Adl ve İhsan	Lamina/müt: Mehmed Atâ	Nesir
33	Doğruya Müreccih Bir Yalan	Şeyh Sadi	Nesir
34	Mersiye	Âkif Paşa	Şiir
35	Kenan	Tevfik Fikret	Şiir
36	Bir Yağ Kavanozunun Hikâyesi	Jean Rousseau/müt: Jacques Mehmed Atâ	Mektup
37	Bayram	Mehmed Âkif	Şiir
38	Güzel Söylemek, Güzel Yazmak	Doktor Galib Atâ	Nesir
39	Hak ve Vazife	Mehmed Atâ	Nesir
40	Birkaç Beyit ve Mısra	Namık Kemâl, Şeyh Gâlib, Recâizâde Ekrem, Cami, Muallim Naci, İzzet Molla, Fitnat Hanım	Manzum Parçalar

Eserin içeriğine bakılacak olursa, yukarıdaki tabloda da ayrıntılı olarak görülebileceği üzere toplamda 40 parçanın yer aldığı eserde, 19 şiir ve 21 nesir yer almaktadır. Buradan da nesir ve şiirin dengeli bir şekilde yer aldığını görmek mümkündür. Seçilen yazarlara bakıldığında da Türk edebiyatı tarihinde önemli isimlerin seçildiğini görmek mümkündür.

Tanzimat dönemi Türk edebiyatından Şinasi'den bir şiir, Namık Kemâl'den bir şiir, üç nesir, bir beyit ve bir mısra, Muallim Naci'den iki nesir ve iki şiir ve bir beyit, Recâizâde Mahmud Ekrem'den bir şiir, bir nesir, bir şiir tercümesine, bir beyit, Abdülhak Hâmid'den üç şiir, Şemseddin Sâmî'den bir nesir, Samipaşazâde Sezâî'nin babası Sami Paşa'dan bir şiire, Sadullah Paşa'dan bir nesre, Âkif Paşa'nın bir şiirine yer verilmiştir.

Servet-i Fünûn döneminden ise Tevfik Fikret'ten dört şiire, Namık Kemâl'in oğlu Ali Ekrem [Bolayır]'dan da bir şiire yer verilmiştir. II. Meşrutiyet sonrası edebiyatından ise Celal Sahir [Erozan]'ın bir şiirine ve yine Mehmed Âkif'in bir şiirine yer verilmiştir.

²⁵⁷ Birkaç Kelime-i Ahlâkiye başlığı altında, “Yalan Fenadır,” Ümitsizlik,” “Cevap,” İnsanî Hakka Şekvâ,” “Himmet, İlim,” “Düşman Kanıyla” ara başlıklarını taşıyan şiirler yer almaktadır.

Divan edebiyatından ise, Câmî'nin, Şeyh Gâlib'in birer beytine ve İzzet Molla ile Fitnat Hanım'ın birer mısraına yer verilmiştir.

Fransız edebiyatından ise Buffon'un Hüseyin Zeki'nin tercüme ettiği nesrine, Mehmed Atâ'nın Lamina'dan tercüme ettiği bir nesre, Ebuzziya Tevfik'in Franklin'den tercüme ettiği bir nesrine, La Fontaine'in Recâizâde Mahmud Ekrem'in tercüme ettiği bir fablma, yine Hüseyin Zeki'nin Jean Jacques Rousseau'dan tercüme ettiği bir nesrine yer verilmiştir. İran edebiyatından ise, Şeyh Sadi'nin bir nesrine yer verilmiştir.

Çocukların fikrî gelişimi için ise Mehmed Atâ kendisinin kaleme aldığı üç nesir parçaya, oğlu Doktor Galib Atâ'nın ise dört nesrine yer vermiştir.

Görüldüğü gibi kitap için seçilen yazarların çoğu Tanzimat dönemi Türk edebiyatından olmakla birlikte, seçilen parçalar ise, fikrî yönleri ön planda olan ve çocukların ahlakî ve düşünce yönünden eğitim ve gelişmelerine katkıda bulunacak metinlerdir.

Mehmed Atâ, kitapta yer alan manzumelerden ezberlenmeğe uygun olanlarının yanına işaret koymuştur. Buna göre, Namık Kemâl'in "Vatan İmdadına" adlı şiiri, Abdülhak Hâmid'in "Asker" adlı şiiri ve "Güzel Sözler" başlığı altında toplanan "Büyüklük Ne İledir?," "Vicdan," Âtî Meçhuldür," "Hayır, Tedbir!," "İstikbâl-i Eâzım" ile "Birkaç Kelime-i Ahlâkiye" başlığı altında toplanan "Yalan Fenadır," "Ümitsizlik," "Cevap," İnsanî Hakka Şekvâ," "Himmat, İlim," "Düşman Kanıyla" başlıklı manzumeleri, Tevfik Fikret'in "Hasta Çocuk" ve "Kenan" adlı şiirleri, Âkif Paşa'nın "Mersiye"si ve Mehmed Âkif'in "Bayram" adlı şiiri öğrencilerin ezberlemesi için seçilen şiirlerdir.

Musavver Küçük İktitaf, *İktitaf* adlı eser gibi ders kitabı niteliğinde hazırlanmış antolojiler arasında değerlendirilebilir. Bu değerlendirme *İktitaf*'ın incelendiği kısımda ayrıntılı olarak yapılacağı için, burada sadece bu özellikten bahsedilmekle yetinilmiştir.

4.2. Tercümeleri

4.2.1. Edebiyat Alanındaki Tercümeleri

Mehmed Atâ'nın edebiyat alanındaki tercümeleri arasında, Adolphe Belot'dan çevirdiği *Beyaz Boyun Bağlılar*, Kontes Emma, Emile Gaboriau'dan çevirdiği *Löruj Davası* ve Paul de Kock'dan çevirdiği *İşret*, *Kumar*, *Nisvan Belası* ve *Madam Bilagizkof Yahut Fitne-i Cihan* adlı romanlar bulunmaktadır.

Mehmed Atâ'nın tercümelerinden bahseden eserlere bakıldığı zaman, kimi kaynaklarda eksik bilgilerin yer aldığı görülmektedir. Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri* adlı eserinde, Mehmed Atâ'nın tercüme ettiği romanları “Üç Fistanlı Kız, Leruj Davası, Beyaz Boyun Bağlılar, İşret, Kumar Nisvan Belası” olarak belirtmiştir.²⁵⁸ İbrahim Alâettin Gövsa'nın *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*'ndeki “Ata Bey, Mehmet”²⁵⁹, Abdülkadir Özcan'ın “Atâ Bey”²⁶⁰, İhsan Işık'ın “Mehmed Atâ”²⁶¹ maddelerinde de aynı bilgiler tekrar edilmektedir. Her iki kaynakta da, Mehmed Atâ'nın çevirdiği romanların müelliflerinin ismi zikredilmemekle birlikte, listede *Kontes Emma* ve *Madam Bilagizkof Yahut Fitne-i Cihan* romanları yer almamaktadır. Ayrıca ileride bahsedileceği üzere, Paul de Kock'a ait olan ve *Üç Fistanlı Kız* adıyla değil, *Üç Etekli Kız* olarak çevrilen romanın mütercimi Mehmed Atâ değil, Mehmed Âli'dir. Mehmed Atâ'nın çevirilerinin tam bir listesi, Yedigâr Türkeli'nin “Tanzimat'tan Sonra Türkçe'de Roman Tercümeleri (1860-1928)” adlı yüksek lisans tezinde bulunmaktadır.²⁶²

Mehmed Atâ, bu romanlara ek olarak Pierre Zacccone'dan *Londra Biçâregânı* adlı romanının ilk kısmını çevirmiş ve ileride ayrıntılı olarak durulacağı üzere Bernardin de Saint Pierre'e ait *Paul ve Virginie* adlı romanı tefrika etmeye başlamış, ancak bu tefrika yarım kalmıştır.

²⁵⁸ Bursalı Mehmed Tahir Bey, *Osmanlı Müellifleri*, haz. İsmail Özen, c. 3 (İstanbul: Meral Yayınevi, 1975), 30.

²⁵⁹ İbrahim Alâettin Gövsa, “Ata Bey, Mehmet”, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi* (İstanbul: Yedigün Neşriyat, 1949): 49.

²⁶⁰ Abdülkadir Özcan, “Atâ Bey, Mehmed,” *TDVİA*, c. 4 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991): 34

²⁶¹ İhsan Işık, *Resimli ve Metin Örnekli Türkiye Edebiyatçıları ve Kültür Adamları Ansiklopedisi*, c. 6 (Ankara: Elvan Yayınları, 2006): 2246.

²⁶² Yedigâr Türkeli, “Tanzimat'tan Sonra Türkçe'de Roman Tercümeleri,” (Yüksek Lisans Tezi, Fatih Üniversitesi, 2005).

Mehmed Atâ'nın çevirdiği romanların ait olduğu türlere bakıldığı zaman Emile Gobariau ve Adolphe Belot'dan çevirdiği romanlar polisiye roman, Paul de Kock'dan çevirdiği romanlar ise güldürü roman türündedir. Mehmed Atâ'nın bir kısmını çevirdiği *Londra Bîçâregânı* ise melodram roman türüne, *Paul ve Virginie* ise romantizm akımına dâhil edilebilir. Tüm bunlara bakıldığında karşımıza şu şekilde bir tablo çıkmaktadır:

Müellifin Adı	Romanın Adı	Mensup Olduğu Tür
Adolphe Belot	Beyaz Boyun Bağlılar	Polisiye Roman
Adolphe Belot	Kontes Emma	Polisiye Roman
Emile Gobariau	Löruj Davası	Polisiye Roman
Paul de Kock	İşret, Kumar, Nisvan Belası	Güldürü Romanı
Paul de Kock	Madam Bilagizkof Yahut Fitne-i Cihan	Güldürü Romanı
Pierre Zaccane	Londra Bîçâregânı	Melodram
Bernardin de Saint Pierre	Paul ve Virginie	Romantik Akım

Yukarıdaki tablodan hareketle, Mehmed Atâ'nın çevirilerinin Türk edebiyatındaki yerinin daha iyi görülmesi açısından, çeviri yaptığı romanlar türlerine göre tasnif edilmiş ve bu tür çerçevesinde, Atâ Bey'in çeviri yaptığı romanların müelliflerine, diğer eserlerine, tercüme edebiyatındaki yerlerine ve dâhil oldukları türlerin Türk edebiyatındaki gelişimine bakılmıştır.

4.2.1.1. Polisiye Roman Tercümeleri

Mehmed Atâ, yukarıda tabloda görüldüğü üzere toplamda üç polisiye roman tercüme etmiştir. Mehmed Atâ'nın polisiye roman çevirilerinin, Türk edebiyatındaki yerinin daha net olarak görülmesi açısından öncelikle Türk edebiyatındaki polisiye roman çevirileri üzerinde durulacak, daha sonra çevirdiği müellifleri, eserleri ve tercüme edilen eserleri hakkında bilgi verilecektir.

Türk Edebiyatında Polisiye Roman Tercümeleri

1839'da Tanzimat'ın ilânıyla birlikte, Osmanlı toplumunda siyaset, askeriye, eğitim alanlarında görülen yeniliklerin yanında, Türk edebiyatında da önemli bir dönüşüm yaşanmış, okuyucu yeni edebî türlerle tanışırken, aynı zamanda polisiye roman türüyle tanışma fırsatı da bulmuştur. Polisiye romanların gazete ve dergilerde tefrika edilmesi ve sonrasında kitaplaştırılmasıyla, polisiye hikâye ve romanların da ucuz ve kolay erişebilir olmaları, polisiye romanın popülerliğini arttırmıştır.²⁶³ Hüseyin Cahit Yalçın, *Edebiyat Anıları*'nda, polisiye roman türüne gösterilen ilgiyi şu şekilde anlatmaktadır:

“O yıllarda yayımlanan romanlar on altışar sayfalık formalar halinde haftada bir kez, Perşembe günleri çıkardı. Artin adında, bir gözü kör bir dağıtıcı tanıdım. Beyazıt'taki köşede dururdu. Orası öteki dağıtıcıların da toplantı yeri gibiydi. Perşembe günleri ortalıkta epeyce roman alıcısı birikirdi. Ben bunların en bağımlılarından biriydim. Artin bana güvendiği için bir alacak-verecek hesabı açmıştı. Yağmurlu havalarda tramvayla geçerken bile pencereden benim romanlarımı uzatırdı. Hepsi, Xavier de Montépin'in, Emile Gaboriau'nun ve bu gibi yazarların hep cinayetleri konu edinen romanlarıydı.”²⁶⁴

Bunun yanında *Servet-i Fünûn* dergisinin sahibi Ahmed İhsan Tokgöz de, *Matbuat Hatıralarım* adlı eserinde, Beyazıt'taki tramvay durağı civarında polisiye romanların satıldığı bir merkezden bahsetmektedir.²⁶⁵

Türk edebiyatında tercüme edilen ilk polisiye roman *Ponson de Terrail*'in *Paris Faciaları* adlı romanıdır. Roman Ahmed Münif tarafından 1881 yılında tercüme edilmiştir, bu da ilk tercüme eser olan 1862 yılında Yusuf Kâmil Paşa'nın çevirdiği *Tercüme-i Telemak*'tan yalnızca on dokuz yıl sonraya rastlamaktadır. Dolayısıyla Türk edebiyatında polisiye romanın gelişimiyle, ilk tercüme eserlerin yayımlanması arasında bir paralellik bulunduğunu söylemek yanlış olmaz. Erol Üyepazarcı, Harf İnkılâbı 1928 tarihine kadar çevrilen polisiye romanları iki döneme ayırmaktadır. Birinci dönem, ilk polisiye roman çevirinin yapıldığı tarih olan 1881 ile II. Meşrutiyet'in ilân edildiği 1908 yılları arasındadır. İkinci dönem ise, 1908-1928

²⁶³ Ayşe Altıntaş Balcı, “Türklerin Sherlock Holmes'ü: Amanvermez Avni,” (Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, 2005), 12.

²⁶⁴ Hüseyin Cahit Yalçın, *Edebiyat Anıları*, haz. Rauf Mutluay (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1975), 18-19.

²⁶⁵ Ahmed İhsan Tokgöz, *Matbuat Hatıralarım*, haz. Alpay Kabacalı (İstanbul: İletişim Yayınları, 1993), 36.

yılları arasındadır.²⁶⁶ Mehmed Atâ'nın polisiye roman çevirileri ilk döneme girdiği için biz bu dönem üzerinde ayrıntılı duracağız.

1881-1908 zaman aralığını kapsayan ilk dönemde, daha çok Fransızca polisiyeleri tercüme edilmiştir. İlk dönem tercüme polisiye romanlarının birkaç istisna dışında Fransız edebiyatından olmasında, dönemin kültür dilinin Fransızca olması ve aydınların çoğunluk olarak yabancı dilinin Fransızca olmasının etkisi büyüktür. İlk dönem polisiye roman tercümelerine bakılacak olursa, 1881-1889'a kadar olan dönemde çeviri faaliyetleri ağır ilerlemiş, neredeyse bir yıla bir roman düşecek şekilde çeviriler yapılmıştır. 1889'da ise, çevrilen polisiye roman adedi 7'ye çıkmış, 1890'da 14'ü, 1891'de 13'ü bulmuştur. Çevirinin yoğun olduğu yıllar ise, 1888-1891 yılları arasındadır. Mehmed Atâ'nın *Beyaz Boyun Bağlılar* (1890), *Löruj Davası* (1890), *Kontes Emma* (1890) çevirileri de bu dönem aralığına denk gelmektedir. 1892-1900 yılları arasında, polisiye roman tercümelerindeki artış durmuş, yine her yıl bir çeviri ile yetinilmiştir. 1900 yılında yine bir atılım gözlenmiş ve 6 adet polisiye roman çevrilmiştir ama 1901 ve 1902'de bu sayı yine yılda bir adede düşmüştür. 1903-1908 yılları arasında ise hiç polisiye roman çevrilmemiştir. Polisiye roman çevirilerinde ikinci dönem başlangıcı sayılabilecek 1908'den sonra ise, çeviri faaliyetleri hız kazanmış, polisiye romanın kurucularının hemen hemen bütün eserleri çevrildiği gibi, Amerika'da ortaya çıkan *dime novels* türü popüler polis romanlarından yüzlercesi çeşitli kitapevlerinde yayımlanmış, Amerika'daki uygulama gibi periyodik yayınlar yapılmıştır. Bu durum, harf devrimine kadar Cumhuriyetin ilk yıllarında da devam etmiştir.

İlk dönem polisiye roman tercümelerinde, romanların müelliflerine bakılacak olursa, ağırlık Emile Gaboriau'dan olmakla birlikte, bu dönemde eser vermelerine karşın Conan Doyle, Wilkie Collins, Maurice Leblanc ve Gaston Leroux'dan hiçbir çeviri yapılmamıştır.²⁶⁷ Polisiye romanları mütercimlerine bakılacak olursa da, Mehmed Atâ haricinde, Hüseyin Rahmi Gürpınar, Süleyman Nazif, Ahmed Rasim, Ali Kemal, Mahmud Sadık, Servet-i Fünûn dergisi sahibi Ahmed İhsan [Tokgöz] gibi isimlere rastlamak mümkündür. Bu ilk döneme ait çeviri polisiye roman sayısı 54 adettir. Bu romanlar aşağıdaki gibidir:

²⁶⁶ Erol Üyepazarcı, *Korkmayınız Mr. Sherlock Holmes: Polisiye Roman ve Gelişimi Hakkında Bazı Genel Bilgiler İle Latin Harfleri'nin Kabulüne Kadar (1881-1928) Türkiye'de Yayınlanmış Çeviri ve Telif Polisiye Romanlar Üzerine Bir Deneme* (İstanbul: Göçebe Yayınları, 1997), 65.

²⁶⁷ Üyepazarcı, *age*, 66.

Kitabın Adı	Yazarın Adı	Mütercimi	Yayımlandığı Yıl
Paris Faciaları	Ponson du Terrail	Ahmed Münif	1881
Orcival Cinayeti	Emile Gaboriau	Ahmed Midhat	1884
Müstantığın Esrarı	Pierre Delcourt	A. Nihat	1884
Asniyer Cinayeti ²⁶⁸	Xavier de Montepin	Karabet Panosyan	1885
Katil Bernard	Edmond Tarbé	Selanikli Tevfik	1886
Mösyö Lökö'ün İhtiyarlığı	Fortune de Boigobey	Selanikli Tevfik	1887
Papazdaki Esrar	Leon de Tinseau	Ahmed Midhat	1888
Bir Mahkûmun İzdivacı Yahut İstikad Köprüsü Cinayeti	Alexis Bouvier	Ali Kemal	1889
Cinayet Çiçeği	Adolphe Belot	Andon	1889
Cinayetler	Fortunéde Boigobey	Vassaf	1889
113 Numaralı Cüzdan	Emile Gaboriau	Hüseyin Rahmi	1889
Karnaval Cinayeti	Lapointe	Ahmed İhsan	1889
Mösyö Lökö	Emile Gaboriau	Mahmud Sadık	1889
Paris Esrarı	Eugène Sue	Halil Edib	1889
Asniyer Cinayeti	Xavier de Montepin	Süleyman Nazif	1890
Meşum Misafirhane	Louis Noire	Selanikli Tevfik	1890
Bir Komiserin Cüzdanı	Joseph Ehrler	Nüzhet	1890
Kadın Katili	Joseph Ehrler	Nüzhet	1890
Firari	Joseph Ehrler	Nüzhet	1890
Löruj Davası	Emile Gaboriau	Mehmed Atâ	1890
Mahfil Katil Yahut Bomba Sokağı Vakası	Louis Jacolliot	Mehmed Reşad	1890
Ahz-1 Sâr Yahut Poliste Maharet	Jules de Gastyn	Süleyman Nazif	1890
Bir Tabanca Darbesi	Jules Mary	Mehmed Talât	1890
Bir Tabibin Cinayetleri	Jules Mary	İbrahim Hikmet	1890
Caniler	Alexis Bouvier	B.Z.	1890
Değirmen Cinayeti	Louis Jacolliot	Selanikli Tevfik	1890
İki Kadın	Adolphe Belot	Ahmed Rasim	1890
Kolonel Rober yahut Belvil'deki Şahs-ı Meçhul	Pierre Zaconee	H. M. A.	1890

²⁶⁸ Kitap Türkçeye çevrilmiş ama Ermeni harfleriyle basılmıştır.

Şimendüferde Bir Sirkat-i Acibe	Joseph Ehrler	Nüzhet	1891
Kedi Gözü	Fortuné de Boissobey	Mustafa Fazıl – A Raif	1891
Bastinyol’lu İhtiyar	Emile Gaboriau	Hüseyin Rahmi	1891
Bir Kadının İntikamı	Emile Gaboriau	Hüseyin Rahmi	1891
Komiserin Muhibbi	George Grison	İbrahim Nuri	1891
Daniyel’in Esrarı	Jules de Gastyn	İbrahim Nuri	1891
Grandik Cinayetleri	My Dagon	Mahmud Sadık	1891
Marsel Yahut Yeni Paris Esrarı	Fortuné de Boissobey	Diran	1891
Cani-i Meşhur Hanri Prançini Merkumun Vaka-i Tarihiyyesi	Belli değil.	M. A.	1891
Beyaz Boyun Bağlılar	Adolphe Belot	Mehmed Atâ	1891
7 Numaralı Hapishane Odası	Pierre Zaccane	Selânikli Tevfik	1891
Bir Kontun Cinayetleri	Pierre Zaccane	Mehmed Hâlid	1891
Kontes Emma	Adolphe Belot	Mehmed Atâ	1891
Balni Cinayeti	Fernand Hue	Ali Sabahaddin	1892
Jan Malori’nin Cinayeti	Ernest Daudet	Ahmed Ragıb	1893
Cani Kokluş	Eugène Bertol-Graivil	M. R.	1893
Kara Değirmen Cinayeti veya İngiltere Polisleri	Mary Elisabeth Braddon	Mustafa Refik	1894
Biçâre Rober	Fortuné de Boissobey	İbrahim Nuri	1895
İki Kadın	Adolphe Belot	Ali Nusret	1896
Omnibüs Cinayeti	Fortuné de Boissobey	Avanzâde M. Süleyman	1900
Şeytan Mağaraları	Ponson du Terrail	Avanzâde M. Süleyman	1900
Rokambol	Ponson du Terrail	Avanzâde M. Süleyman	1900
Şeytankaya Cinayeti	Gaston Bergeret	Avanzâde M. Süleyman	1900
Şeytanın Arabası	Fortuné de Boissobey	D. K.	1900
Javel Sokağı Cinayeti	Marie François Goron	Belli değil.	1900

Bir Cinayet	Sahne-i	Stapleau	Yenişehirizâde Halid Eyüb	1901
Morg Cinayeti	Sokağı	Edgar Allan Poe ²⁶⁹	Mehmed Halid	1902

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi, Türk edebiyatında polisiye roman türünden yapılan tercümelerde büyük bir yoğunluk görülmektedir. Halkın gösterdiği ilgi, gazetelerdeki polisiye roman tefrikaları haricinde bu yoğunluğun görülmesinin sebepleri arasında, II. Abdülhamîd’in bu roman türüne olan düşkünlüğü de sayılabilir. Zira II. Abdülhamid’in Avrupa basınına izlemek için sarayda kurduğu tercüme bürosunda, Ermeni ve Rum olmak üzere pek çok çevirmene yabancı gazeteleri izlettiği ve kendi ilgilendiği yazıların yanında polisiye roman da tercüme ettirdiği bilinmektedir. Örneğin, 1920 yılında Kitaphane-i Sudi yayınladığı bir polisiye romanı “Hakan-ı mağfur Sultan Abdülhamit için suret-i mahsusada tercüme edilmiş bir roman” olarak tanıtmaktadır.²⁷⁰ Orhan Okay, II. Abdülhamid’in polisiye ve macera roman tutkunluğunu şu şekilde anlatmaktadır:

“Yıldız Sarayı’ndaki dört kütüphane salonunda 10.000 kadar kitabı olan II. Abdülhamid’in geceleri uyumadan evvel muhakkak kitap okuduğu veya musahibine okuttuğu bilinmektedir. Ancak bu kitapların çoğunun tercüme polisiye ve macera romanlarından ibaret oluşu edebî zevkinin pek fazla olmadığını göstermektedir.”²⁷¹

II. Abdülhamid’in tercüme ettirdiği polisiye roman sayısının ise 6000 civarı olduğu öne sürülmektedir. Üyepazarcının da belirttiği üzere, bu kadar polisiye romanın o tarihlerde yazılmış olması imkânsızdır. Zira ilk polisiye roman Edgar Allen Poe tarafından 1841 yılında yazılmıştır ve polisiye romanın gelişim süreci içerisinde “6000” rakamı, abartılı bir meblağ olarak karşımıza çıkmaktadır.

Erol Üyepazarcı’nın Odyan Efendi’nin *Abdülhamit ve Şarlok Holmes* adlı eserinden aktardığına göre, Abdülhamit’in sevdiği polisiye roman yazarları arasında ise Xavier de Montepin, Ponson de Terrail, Emile Gaboriau, Jules Mary yer almaktadır.²⁷² Bu bakımdan, Mehmed Atâ’nın Emile Gaboriau’dan tercüme yapmasının sebepleri arasında, II. Abdülhamid’in hoşnutluğunu kazanma gayesi olduğu düşünülebilir.

²⁶⁹ Romanda müellifin adı yanlışlıkla Mark Twain olarak yazılmıştır.

²⁷⁰ Üyepazarcı, *age*, 68.

²⁷¹ Orhan Okay, “II. Abdülhamid Dönemi Ve Edebiyatı” *II. Abdülhamid: Modernleşme Sürecinde Sürecinde İstanbul*, ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti, 2010): 357.

²⁷² Üyepazarcı, *age*, 68-69.

Mehmed Atâ, polisiye roman yazarlarından Emile Gaboriau ve Adolphe Belot'dan tercüme yaptığı için, biz bu iki yazarın hayatı, eserleri ve Türk edebiyatındaki çevirileri üzerinde duracağız.

Emile Gaboriau ve Türk Edebiyatına Kazandırılan Eserleri

Mehmed Atâ'nın çeviri yaptığı yazarlardan biri olan Emile Gaboriau (1832-1873), Fransa'da polisiye romanın kurucusu olarak kabul edilmektedir.²⁷³ Eugène Sue'nün *Paris'in Esrarı*'na öykünerek *Londra'nın Esrarı*'nı yazan ve özellikle *Le Bossu* (*Kambur*) adlı melodram türü tefrika romanıyla ünlenen Paul Féval'in yanında sekreterlik yaptığı sırada, melodram roman tekniğinin inceliklerini öğrenmiştir.²⁷⁴ Gaboriau, 1886'da yayımladığı *l'Affraire Lerouge* (*Lerouge Olayı*) adlı polisiye romanı ile büyük ün kazanmıştır. Bu ilk kitabından sonra peşpeşe *Le Crime d'Orcival* (*Orcival Cinayeti*), *Le Dossier No: 113* (*113 Numaralı Dosya*), *Monsieur Lecoq* isimli polisiye romanları yayımlamıştır. Gaboriau'nun romanları yayımlanmalarından kısa bir süre sonra Türkçeye çevrilmiştir. Erol Üyepazarcı'ya göre, Gaboriau Adger Allan Poe'nun bir maymuna yüklettiği cinayet formülünü geliştirmiş, aynı tekniği kullanarak ama bu sefer canıye de bir sosyal kimlik kazandırmıştır. Bunun sonucunda cinayete bir neden, bir gerekçe bulmuştur. Bu çabasında, Paul Féval'den öğrendiği melodramın inceliklerinden faydalanmıştır.²⁷⁵ Gaboriau, ilk romanı *Lerouge Olayı*'ndan sonra, ikinci romanından itibaren bir güvenlik örgütü görevlisi Müfettiş Lecoq'u soruşturmacı olarak devreye sokar. Lecoq, Adger Allan Poe'nun yarattığı C. Auguste Dupin adlı dedektifin tündengelim metodları ile ipuçlarını titizlikle incelenmesini birleştiren bir sorgulayıcıdır. *Orcival Cinayeti* ve diğerleri melodram nitelikli bir tefrika romanı ile bir cinayet romanının karışımıdır. Gaboriau, teknik bakımdan Dupin karakterinin analitik kanıtlamalarının daha alt düzeyde bir benzerini yaratırken, polisiye romana töre romanı ile serüven romanının melodram yönlerini ekler. Gaboriau'nun romanlarında, toplumsal ve siyasal sorunlar, Poe ve Conan Doyle'a göre daha çok öne çıkar. Mandel'e göre, Gaboriau, gerçek bir dedektif romanı dizisinin ilk yaratan yazardır.²⁷⁶

²⁷³ age, 24.

²⁷⁴ age, 37.

²⁷⁵ age, 38.

²⁷⁶ Ernest Mandel, *Hoş Cinayet: Polisiye Romanın Toplumsal Bir Tarihi*, çev. N. Saraçoğlu, Bülent Tanatar, 2. bs (İstanbul: Yazın Yayıncılık, 1996), 38.

Gaboriau'dan Türk edebiyatında yapılan çevirilere bakılacak olursa, ilk çeviri 1884 yılında Ahmed Midhat Efendi tarafından *Orcival Cinayeti* çevrilmiştir. Aynı zamanda, ikinci tercüme polis romanı olma özelliği taşıyan bu romanda, Gaboriau, dedektif Lecoq tiplemesini ilk defa kullanmıştır.²⁷⁷ Üyepazarcı'ya göre *Orcival Cinayeti*, Gaboriau'nun en önemli romanıdır.²⁷⁸ Kitapta, Paris yakınlarında bir sayfiye beldesi olan Orcival'da işlenen cinayetin hafiye Lecoq tarafından çözümü anlatılmaktadır. Romanda cinayet açıklanırken öykü birçok kesintiye uğramakta, her kişinin aile ve aşk geçmişiyle ilgili geri dönüşlere başvurulmaktadır. Kitaptaki bu nitelik, Türkçedeki ilk polisiye roman özelliğini taşıyan ve aynı yıl yayımlanacak olan Ahmed Midhat Efendi'nin *Esrâr-ı Cinayet* adlı eserinde etkisini gösterecektir.

Roman ilk önce, Ahmed Midhat Efendi'nin gazetesi olan *Tercümân-ı Hakikat*'te 1883 yılında tefrika olarak yayımlanmış, bir yıl sonra da kitaplaştırılmıştır. Böylece bu eser yayımlandığı 1867 tarihinden 16 sene sonra Türkçeye tercüme edilmiş olacaktır. Roman, Tercüman-ı Hakikat Matbaası'nda büyük boy olarak basılmıştır, 309 sayfadır.

Emile Gaboriau'dan çevrilen ikinci roman ise, ileride ayrıntılı olarak üzerinde durulacak olan Mehmed Atâ'nın 1890 yılında çevirdiği *Löruj Davası* adlı romandır. Emile Gaboriau'dan yapılan üçüncü roman ise Hüseyin Rahmi Gürpınar tarafından 1889'da çevrilen *113 Numaralı Cüzdan*'dır. Gürpınar, bir sene sonra ise Gaboriau'nun *Batinyol'lu İhtiyar ve Bir Kadının İntikamı* adlı kitabını çevirmiştir. Emile Gaboriau'dan çevrilen son kitap ise, Mahmud Sadık²⁷⁹ tarafından çevrilen *Mösyö Lökok* adlı kitaptır. 1908-1928 yılları arasında Emile Gaboriau'dan bir kitap çevrilmemiştir. Gaboriau'nun kitapları ise hacimli eserlerdir, bazen iki cilt olarak çevrilmiştir.

Löruj Davası

Mehmed Atâ'nın polisiye tercümelerinden olan Emile Gaboriau'ya ait olan *L'affaire Lerouge* adlı romandır. *Löruj Davası* adı altında tercüme edilen roman, *Sabah*

²⁷⁷ Erol Üyepazarcı, *Korkmayınız Mr. Sherlock Holmes: Polisiye Roman ve Gelişimi Hakkında Bazı Genel Bilgiler İle Latin Harfleri'nin Kabulüne Kadar (1881-1928) Türkiye'de Yayımlanmış Çeviri ve Telif Polisiye Romanlar Üzerine Bir Deneme* (İstanbul: Göçebe Yayınları, 1997): 72.

²⁷⁸ A.g.e., 73.

²⁷⁹ Mahmud Sadık (1864-1930) gazetelerde fıkra türünde yazmış ve bunları 1912 yılında "Takvimden Yapraklar" adı altında bir kitapta toplamıştır. *Rüşvet, Seveda, Kalb-i Şeyda, Tekâmül* isimli romanları vardır. Kendisine Matbuat Cemiyeti tarafından ilk defa "Şeyhülmuarririn" unvanı verilmiştir.

gazetesinde, *Beyaz Boyun Bağlılar* adlı romanın tefrikasının hemen ardından neşredilmeye başlanmıştır. *Löruj Davası* adı altında çevrilen romanın tefrikasının başlayacağına dair haberine, *Sabah* gazetesinin 160. sayısında rastlanmaktadır:

“ İhtâr-ı Mahsus

Gazetemizde tefrika suretiyle derc edilmekte olan “Beyaz Boyun Bağlılar” romanı hitam bilmek üzere olmasıyla yine Fransız meşâhir-i hikâye-nüvisânından Emil Gabaryo’nun “Löruj Davası” nam romanı tefrika edilecektir.

Emil Gabaryo’nun evvelce lisanımıza tercüme edilmiş olan Mösyö Lö Kok ve Orsival Cinayetleri gibi asarı kendisinin hüsn-i tasvir ve tahrirdeki iktidarını Osmanlı erbab-ı mütalaasına da tanıttırılmıştır. Muharrir-i mumaileyhin en ziyâde şöhrat ve rağbet kazanmış asarından olan bu romanın dahi erbab-ı mütalaasının câlib-i rağbet ve memnuniyeti alacağını katiyyen ümit eyleriz.”²⁸⁰

Löruj Davası, *Sabah* gazetesinde 18 Cemaziyelâhir 1307 [9 Şubat 1890] tarihli 162. sayıda tefrika edilmeye başlamış ve 7 Zilkâde 1307 [25 Haziran 1890] tarihli 296. sayıda son bulmuştur. Tefrika, 118 parçada tamamlanmış ve her bir tefrika parçası numaralandırılmıştır.

Löruj Davası, tefrika edildiği 1307 [1889] yılında kitaplaştırılmış ve Mihran Matbaası tarafından basılmıştır. Romanın 80-112. sayfaları arası “Sabah muharirlerinden Mehmed Halid Bey” tarafından tercüme edilmiştir. Tercümenin başlangıç ve bitiş kısımları dipnotla belirtilmiştir. Romanın iç kapağında Arap harfli olarak romanın Türkçe ismine, altında Latin harfli olarak orijinal adına yer verilmiştir. Roman yazarının isminin de, Arap harfli Türkçe telaffuzlu yazımı ve hemen altında da Latin harfli orijinal yazımı yer almaktadır. Roman, hacim olarak 310 sayfadır ve 21 bölümden oluşmaktadır. Roman tercümesinin sonunda ise “Mütercimim Sair Eserleri” başlığı altında Mehmed Atâ’nın diğer eserlerinin isimlerine yer verilmiştir. Listede ilk sırada, Mehmed Atâ’nın Paul de Kock’dan çevirdiği *Madam Bilagizkof yahut Fitne-i Cihan* adlı romanın nüshası kalmadığı için ikinci defa basılacağı belirtilmiştir. İkinci sırada Pierre Zaccone’a ait olan *Londra Biçaregâni* adı altında çevrilen romana yer verilmiştir. Parantez içerisinde de önceden 80 sayfasının Vasilaki Efendi tarafından tercüme edildiği belirtilmiştir. Listede ismi geçen bir diğer eser ise, Adolphe Belot’dan çevirdiği *Beyaz Boyun Bağlılar* adlı romandır. Listenin en sonunda ise telif eserleri arasında sayılabilecek olan *Güft ü Şenid* adlı eseridir. Bu eserin yanında “178 fıkra-ı latifeyi havi bir mecmua-yı fıkârâtır” açıklaması yer almaktadır.

²⁸⁰ [imzasız], “İhtâr-ı Mahsus,” *Sabah*, no: 160 (16 Cemaziyelâhir 1307 [7 Şubat 1890]): 1.

Emile Gabariau'nun 1866 yılında kaleme aldığı *Löruj Davası* adlı romanının içeriğine bakılacak olursa, olay örgüsü özel dedektif Rahip Tabaret etrafında gelişmektedir. Bougival yakınlarında bir dul kadın öldürülmüş ve cesedi kulübesinde bulunmuştur. Güvenlik kuvvetleri bunu hırsızlık olarak yorumlar, kimliği pek belirlenmeyen bir kişinin peşine düşer; sorgu yargıcının ne yapacağına karar veremediği bir anda rahip Tabaret işe karışır ve ipuçlarını iyice inceledikten sonra katilin ilk belirleyici niteliklerini saptar. Ancak gözlemlerinin doğru olmasına karşın, bir masumu suçlar, bu hatasında insanların tutkularının şiddetinin onların davranışlarında nasıl etkili olduğunu tam anlayamaması rol oynamıştır. Katil bir kontun gayrimeşru çocuğudur. Yasal kardeşini bu suçla mahkûm ettirip kontun mirasına konmak istemektedir. Birçok olaydan sonra durum anlaşılır. Gaboriau'nun kahramanları Balzac, Sue veya üstadı Féval'de olduğu gibi kaderlerinde çizilenleri yaşayan kişilerdir. Gerçeği bulup çıkarma sırasında öykü birçok kez kesintiye uğrar, her kişinin aile yahut aşk geçmişine geri dönüşler yapılır.²⁸¹ Mandel'e göre, bu kitapta Gaboriau Edgar Allan Poe'nun analitik kanıtlamalarının daha aşağı derecede bir benzerini yaratırken polisiye romana melodramların ve serüven romanlarının o pek büyük olan potansiyelini eklemeyi bilmiştir.

Mehmed Atâ'nın romandaki tercüme dilini görmek açısından, romanın ilk sayfası aşağıda Latin harflerine aktarılmıştır:

“1862 senesi Martı'nın altıncı Perşembe günü, yani karnavalın hitamından iki gün sonra (La Jönşer) Karyesi'nden beş kadın (Bujival) zabıta merkezinde arz-ı vücut ettiler.

Bunlar karyeleri halkından olup sair haneleri büsbütün ayrı bir hanede ikâmet etmekte olan (Löruj) namındaki dul kadını iki günden beri kimsenin görmediğini, bi'l-defaât kapıya urulmuş ise de bir ses alınamadığını, kapı ile beraber pencereler de kapalı olduğundan içöeriye bir göz atmak mümkün olamadığını hikâye ettiler; kadının şu suretle kaybolmasından ve haneden bir ses çıkmamasından dolayı endişe-nâk olduklarını ve bir cinayet değilse bile bir kaza vuku bulmuş olmasından korkmakta bulunduklarını da ifade ederek kendilerini temin etmek üzere kuvve-i adliyenin kapıyı zorla açıp içeriye girmesini rica eylediler.

Bujival tarafları pek sevimli bir yerdir. Her Pazar birçok erkek kadın sandallarla tenezzühe gelir. Hayli kabahat ve cinhe [karanlık] vuku bulursa da cinayet nâdirâtandır. Binâberin polis komiseri müstedaiyelerin talebini isafı tereddüt gösterdi ise de kadınlar o kadar çok, o kadar uzun ısrar ettiler ki komiser de nihayet beyan-ı muvafakate mecbur oldu; jandarma onbaşısı ile maiyetinden iki adam, bir de çilingir getirdi, onları alarak Löruj'un komşularıyla birlikte yola çıktı.

La Jönşer ve oğlanları kızak gibi kayarak gitmek üzere icat olunan bir demir yol için tecrübe-gâh ittihaz olunmasından dolayı biraz şöret kesb etmiş olup bu demir yolun muhterî nail-i muvaffakiyet olmadığına bakmayarak hayli seneden beri orada alenî tecrübeler icrasında ısrar eylemektedir. Karye pek küçük ve hiç ehemmiyetsiz bir şey olup (Malmazon) ile Bujival arasında (Sen) şehrine nazır olan bir sırt üzerine mebnîdir. Paris'ten başlayıp (Royal) ile

²⁸¹ Üyepazarcı, *age*, 38.

(Pursıgarlı)ya uğrayarak (Sen Jermen)e müntehî olan büyük caddeye takriben yirmi dakika mesafede kâin olup oradan La Jönşer'e –turuk ve meabir idaresince nâ-malum – sarp bir yoldan gidilir.

Polis komiseriyle rüfekâsından mürekkep olan kafil – jandarmalar önde olduğu halde – burada Sen Nehri boyunca imtidad etmekte olan geniş şosedden gidip müehhiren sağa dönerek kenarları duvar gibi dik olan o sarp yola saptılar.”²⁸²

Yukarıdaki alıntıdan da görüleceği üzere, tercümede dönemine göre sade bir dil kullanılmaya çalışılmıştır. Cümleler çok uzun olmayıp, Arapça ve Farsça terkip ve tamlamalar azdır.

Mehmed Atâ, *Beyaz Boyun Bağlılar* adlı romanında olduğu gibi herhangi bir kısaltma ya da değiştirme yapmamıştır, zira bu roman da gazetede parça parça tefrika edilmiştir. Ayrıca romanda bazı tercüme ifadeler Fransızcalarıyla karşılaştırılarak dipnotta açıklanmıştır. Romanda geçen “Şimdi tamamıyla meydana çıkarılmış ve iki kere iki dört eder demek kadar maddeleşmiştir.” cümlesi içerisinde yer alan “meydana çıkarılmış” ifadesi için dipnotta şu açıklama yapılmıştır: “Tamamıyla çıkarılmış cümlesinin Fransızcası *tire au clair*²⁸³ “tire o kiler” olup işte baba Tabare’ye tir o kler denilmesi bu cümleyi sık sık istimal etmesinden neşet eylemiştir.”²⁸⁴ Bu, Mehmed Atâ’nın Fransızca tercümelerinde oldukça titiz davranmasından kaynaklanmaktadır. Zira yarım kalmış tercümelerinden “Paul ve Virginie” tefrikasında görüleceği gibi, Fransızcası ve tercümesini bir arada tefrika etmiş ve tercümesine itiraz edilen noktalarda uzun gramatikal açıklamalarda bulunmuştur.

Ahmed Midhat Efendi’nin Paul de Kock’dan çevirdiği *Üç Yüzlü Bir Karı* adlı romanın mukaddimesinde kitabı “Paris’te yaşamış olanlardan maadası bihakkın temyiz edemez” diyerek, halkın yabancı olduğu coğrafyaya ait bir eseri tamamıyla idrak edemeyeceği görüşünde olduğunu belirtmiştir ve eseri Türkçeye adapte etmiştir. Mehmed Atâ ise, böyle bir tercüme yolunu tercih etmese de, aynı görüşten yola çıkarak yer isimleri ve terimlerle ilgili açıklamalarda bulunmuştur. Örneğin “O suretteki Jerujalem Sokağı’nın nihayetinden cemiyet-i beşeriyeye nezaret ve onu muhafaza etmekte, her yere girmekte, en kalın perdeleri kaldırmakta, her türlü hadianın iç yüzünü mütalaa etmekte, itiraf olunmayan hususâtı bulmakta, (...) bu kuvvet-i hafîye için kendimde bir meclubiyet hissettim.” Cümlesinde geçen

²⁸² Emile Gaboriau, *Löruj Davası*, çev. Mehmed Atâ (İstanbul: Mihran Matbaası, 1307 [1890]): 3.

²⁸³ İtalik olarak belirtilen Fransızca ifade, metinde Latin harfleriyle yazılmıştır.

²⁸⁴ Gaboriau, *age*, 20.

“Jerujalem Sokağı” için dipnot düşülerek, “Fransa Zabıta İdaresi’nin ikâmetgâhı” açıklaması yapılmıştır.²⁸⁵

Mehmed Atâ, mitolojiye dair açıklamalar da yapmıştır. “Aşil topuğundan urularak münadim olmuştur [yok olmuştur].” cümlesinde “Aşil” için “Yunan esâtiri [mitoloji] kahramanlarından olup Truva Muharebesi’nde topuğundan aldığı ok yarasıyla fevt olmuştur.” açıklaması yapılmıştır.²⁸⁶

Mehmed Atâ, kitapta Fransa tarih ve edebiyatına yapılan telmihleri de açıklama gereğinde bulunmuştur. Atâ Bey, kitapta geçen “biraz daha bekleyecektim” cümlesinin Fransız kralı 14. Lui’nin hayatına yapılan atfı açıklamak için şu dipnotu düşmüştür:

“On dördüncü Lui pek tîz-meşreb [titiz, acelecî] idi. Bir gün arbedeleri işittiği mahalde tam kendisinin emrettiği dakikada gelebilmiş olduğunu görünce “az daha bekleyecek idim” demiş ve bu söz müşarünileyhin musavver ahlakı olmak üzere tarihçe kaydolunmuş olmasıyla ona telmih olunur.”²⁸⁷

Mehmed Atâ, Fransız edebiyatına yapılan atıflar konusunda da izahlarda bulunmuştur. Örneğin, romandaki “Mösyö Jorden” karakterinin aslında Molière komedyalarındaki bir şahıs olması dolayısıyla açıklama yapmıştır: “Mösyö Jorden Molyer’in Asilzâde Burjuva namıyla yazdığı bir komedyada tasvir ettiği şahıstır ki esnaftan birinin oğlu olup ticaret sayesinde kesb-i servet ettiği halde kendisini erbâb-ı asaletten göstermek isteyerek gülünç olur.”²⁸⁸ Mehmed Atâ, edebiyata yapılan başka bir gönderme olarak, “(...) evvel vakit Alber şemsiyesini açtığı cihetle Pol ile Virjini’yi muhtır ettim.” cümlesinde, Bernardin de Saint Pierre’in *Paul ve Virginie* adlı romanında Paul ve Virginie’nin yağmurlu bir günde aynı şemsiye altında bulunmalarına dair bir atıfta bulunulduğunu açıklamıştır.²⁸⁹

Romanın 80-112 sayfaları arasını çeviren Mehmed Halid de, Mehmed Atâ gibi dipnotlarla romana dair açıklamalar yapılmaya devam etmiştir. Bu kısımda iki açıklama bulunmaktadır. Bunlardan ilki; “Zira zümre-i asilzâdegânın ednâsı [aşağısı] olmaktan ise “burjuva” sınıfının yani orta halli avamın birincilerinden olmağı tercih eylemişlerdir.” cümlesinde geçen “burjuva” terimi için “Fransa’da zâdegân ve askeriden maada şehirli ahaliye “burjuva” denir. Bizde tamamen bunun mukabili olmadığından “ulum” veyahut “orta halli” lafızlarından birinin kabulü zaruridir.”

²⁸⁵ age, 27.

²⁸⁶ age, 67.

²⁸⁷ age, 124.

²⁸⁸ age, 213.

²⁸⁹ age, 248.

açıklaması yapılmıştır.²⁹⁰ Bu açıklama, o dönemde Türkçede karşılığı bulunamayan Fransızca terimler için üretilen çözümlerin, hem de Osmanlı-Fransız toplum yapısının karşılaştırılması açısından önemlidir. İkinci dipnotta ise, “Bütün gece kâğıt oynayıp kemâl-i zarafetle 220 (pistol) kaybetmiş.” Cümlesindeki “pistol” tabiri için “evvelce Fransa’da on frank kıymetinde bir altın sikke idi.” açıklaması yapılmıştır.²⁹¹

Sonuç olarak romanda, her iki mütercim de gerek tercümede tercih ettikleri sade dille ve gerek Fransız edebiyat, tarih ve kültürüne dair kimi bilgilendirici dipnotlar düşmeleriyle, okuyucuyu aydınlatma amacıyla eseri daha anlaşılır kılmak istemişlerdir.

Adolphe Belot ve Türk Edebiyatına Kazandırılan Eserleri

Mehmed Atâ’nın çeviri yaptığı bir diğer yazar olan Adolphe Belot’dur. 1829-1890 yılları arasında yaşayan Belot, Guadeloupe Adası’ndaki La Pointe à Pittre’de doğmuş, Paris’te ölmüştür. Uzun seyahatler yaptıktan sonra Nancy’de yerleşmiş, avukatlık yapmış, ayrıca edebiyatla uğraşmıştır. İlk şöhretini 1859 yılında Edmond Villetard ile birlikte yazdığı *Le Testament de César Girodot* (César Girodot’nun Vasiyetnamesi) adlı komedisiyle yakalamıştır. Diğer komedilerinden 1862’de kaleme aldığı *Les Maris à Système* (Sistemli Kocalar) ve Alphonse Daudet ile birlikte 1885 yılında yazdığı *Sapho* önemli eserleri arasındadır. Belot’nun başlıca romanları ise şöyledir: *La Drame de La Rue de Paix* (Sulh Sokağı Faciası, 1867), *La Vénus de Gordes* (Gordes Venüsü, Ernest Daudet ile birlikte, 1867), *L’article 47* (Madde 47, 1870), *Mademoiselle Girand Ma Famme* (Karım Matmazel Girand, 1870), *La Famme de Feu* (Ateş Kadını, 1872), *Les Mystères du Grand Monde* (Bir Kumarbaz Kadın, 1879), *Mélinite* (1888), *Petit Homme* (Küçük Adam, 1891). Belot’nun *Bir Kumarbaz Kadın* adlı romanı 1882 yılında *Monte Carlo* adıyla sahneye adapte edilmiştir.²⁹²

Adolphe Belot’dan yapılan ilk roman çevirisi, 1306 [1889] senesinde Alik yahut Andon tarafından tercüme edilen *Cinayet Çiçeği* adlı romanıdır. Roman, Mihran Matbaası tarafından basılmıştır ve 332 sayfadır. Adolphe Belot’dan yapılacak ikinci çeviri ise, Mehmed Atâ’nın 1891’de çevirdiği *Beyaz Boyun Bağlılar* ve *Kontes*

²⁹⁰ age, 81.

²⁹¹ age, 102.

²⁹² “Belot, Adolphe,” *Türk Ansiklopedisi*, 2. bs, c. 6 (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1968): 92.

Emma adlı romanlardır. Bir diğer roman ise, Ahmed Rasim tarafından çevrilen *İki Kadın* adlı romandır. Bu eserin bir başka çevirisi Ali Nusret²⁹³ tarafından 1896'da yapılmıştır. Ali Nusret'in tercümesinin *İki Kadın* romanının tam çeviri olduğu düşünülebilir. Zira Ahmed Rasim'in 48 sayfalık çevirisi ya özet bir çevirisi veya fasikül halinde yayımlanıp yarım kalan bir tercüme olabilir. Ali Nusret'in çevirisi ise 500 sayfadır.

Beyaz Boyun Bağlılar

Mehmed Atâ'nın Adolphe Belot'dan çevirdiği *Beyaz Boyun Bağlılar* adlı romanı, *Sabah Gazetesi*'nde tefrika etmiştir. Gazetenin 4. sayısında, 7 Muharrem 1307 [3 Eylül 1889] tarihinde tefrikanın başlayacağına dair bir haber çıkmış, ancak mütercimin adı belirtilmemiştir:

“Fransa'nın en muktedir hikâye-nüvislerinden “Adolphe Belot”nun bu unvan ile yazmış olduğu romanın tercümesi yarından itibaren tefrika suretiyle gazetemize derc edilecektir.

İşbu roman gayet mahirane icra edilmiş bir cinayet faillerinin cezalarını pek çok zamanlar mürûrundan sonra ne suretle görmüş olduklarını musavver bulunmuş ve pek sanatlı bir surette tasvir ve tahrir edilmiş olmasıyla erbâb-ı mütalaanın kiraatinden memnun olacaklarını ümid eyleriz.”²⁹⁴

Bu haberin ardından *Beyaz Boyun Bağlılar* adlı romanın tercümesi, *Sabah*'ın 5. sayısından itibaren her gün yayımlanmak üzere tefrika edilmeye başlamıştır. Tefrika, gazetenin 2. ve 3. sayfalarında, “Sabahın Tefrikası: I” başlığı altında yayımlanmıştır. Tefrika, mizanpaj açısından sayfanın alt kısmında yer almaktadır. Tercüme tefrikalarında, romanın adı, kaçınıcı tefrika olduğu, müellifin adı belirtilmekle birlikte, mütercimi olan Mehmed Atâ'nın tam olarak ismi zikredilmemiş, isminin baş harfleri olan “Mim – Ayn” şeklinde belirtilmiştir. Tefrika gazetenin her sayısında düzenli olarak devam etmiştir. Tefrikaya yalnızca 160. sayıda ara verilmiştir, ancak bu sayıda da *Löruj Davası* adlı romanın tefrikasına başlayacağına dair bir haber çıkmıştır. Tefrika 161. sayıda *Löruj Davası* adlı romanın ilk bölümüyle birlikte yayımlanmış ve 162. sayıda sona ermiştir. Yine aynı sayıda, tefrikanın biteceğine ve *Löruj Davası* adlı romanın yayımlanmaya başlayacağına dair tekrar bir haber yer almaktadır:

“İhtâr-ı Mahsus

²⁹³ Ali Nusret (1874-1912)'in çevirilerinin yanında, *Şihab* (1890) adlı bir kitabı ve 1912'de yazdığı *Makalât-ı Tarihiye ve Ebediyye* adlı bir yapıtı vardır.

²⁹⁴ [imzasız], “Beyaz Boyun Bağlılar,” *Sabah*, no: 4 (22 Ağustos 1305 [3 Eylül 1889]): 3.

Gazetemize tefrika suretiyle derc edilmekte olan Beyaz Boyun Bağlılar romanı bugünkü nüshamızda hitam bulmuş ve yine Fransız meşahir-i hikâye-nüvisanından Emil Gaboryo'nun "Lörüj Davası" nâm-ı romanı bu dünden itibaren derc edilmeye başlanmıştır.

Emile Gaboryo'nun evvelce lisanımıza tercüme edilmiş olan Mösyö Lõ Kok ve Orsival Cinayetleri gibi âsârı kendisinin hüsn-i tasvir ve tahrirdeki iktidarını Osmanlı erbâb-ı mütalaasına da tanıttırıştır. Muharrir-i mumâileyhin en ziyade şöhet ve râğbet kazanmış olan bu romanın dahi erbâb-ı mütalaanın câlib-i râğbet ve memnuniyeti olacağını katiyyen ümit ederiz.²⁹⁵

Toplamda 143 parçada tefrika edilen roman, 4 sene sonra kitaplaştırılmış ve Mihran Matbaası tarafından basılmıştır. Kitabın iç kapağında, önceden *Sabah* gazetesinde tefrika edilmiş olduğuna dair bilgi mevcuttur. *Sabah* gazetesindeki tefrikada ve kitabın başında mütercimin bir önsözü veya takdim yazısı bulunmamakla birlikte, doğrudan tercümeye geçilmiştir. Kitap hacim olarak 332 sayfadır ve iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısım 168 sayfa hacminde olup 2 bölümden oluşmaktadır. İkinci kısım ise 46 bölümden oluşmaktadır.²⁹⁶

Kitabın çeviri dilinin açıkça görülebilmesi açısından, romanın ilk sayfası aşağıda Latin harflerine aktarılmıştır:

"Güzel biçilmiş, güzel dikilmiş olan uzun kışlık pardösüleri geniş omuzlarını, vücutlarının kısm-ı ulyâ-yı latifini, tenasüplü olan boyunlarını pek güzel gösteriyordu. Pantolonları keçi derisinden mamul ve pek zarif olan potinlerinin üzerine buruşuksuz olarak dökülüyordu. Gaz lambalarından intişar eden ziya – suret-i mahsusada olmaksızın biraz kulaklarının üzerine doğru indirilmiş olan – şapkalarının ipeklerini parlatmakta idi. İkisi de genç idi: Yaşları ancak otuz, boyları uzun, beniyeleri koyu, bir iki sarışın, kumral saçlı, öteki esmer, yalnız bıyıklı.

Opera tiyatrosundan çıkılacak yerde merdivenin yanında ayaküzeri duruyorlardı. Tiyatrodan çıkan halkın geçişine bakıyorlar idi. Sarışın delikanlı bir kadın görünce dikkatle bakmağa başladılar. Müsâdif-i nigahı olan nisvanın kendisince maruf yahut meçhul – Parisli yahut ecnebi – kısa boylu yahut uzun – zayıf, yahut şişman – sarışın, esmer, yahut beyaz – elbisesi süslü, yahut sade, kocalı, dul, yahut kız olmaları mültezimi olmayıp yalnız güzel olmalarını aradığı cihetle alelittlak bir güzel bulunca gözlerini ondan ayırmazdı. Takip eder, gözler, yiyecek gibi bakar idi. Fakat o kadın kendisini görececek olursa delikanlıdan hemen başını çevirirdi. Çünkü gözleri yeşil renkli, cam gibi donuk ve sönük, kaşları dar ve düz olduğu cihetle çehresini görenlerin raşedar olmaması mümkün değil idi.

Refiki de seyircilere göz gezdirmekte ise de, kimsenin üzerinde tevkif-i nazar etmediğinden bilinmiş ve solmuş bir çehreye ve bilmukabele kendisini arayacak gözlere intizar etmekte olduğu anlaşıldı. Birkaç saniye sonra çehresi biraz sarardı, önünde doğru uzanmış olan boynu yukarı kalktı, vücudu hareketsiz kaldı. Haline bakılsa uzaktan bir büyük zabitin geldiğini görüp de şaşırmış, zabıta yol vermek üzere tevakkuf edip de "selam dur" vaziyetini almış bir asker neferi zannolunurdu.²⁹⁷

Yukarıdaki alıntıdan da görüleceği üzere, Mehmed Atâ, tercümesinde sade bir dil tercih etmiştir. Çoğunlukla Türkçe kelimelerin kullanıldığı cümleler anlaşılır olmakla birlikte, Farsça ve Arapça terkip ve tamlamalar da yok denecek kadar azdır. Mehmed

²⁹⁵ [imzasız], "İhtâr-ı Mahsus," *Sabah*, no: 162 (18 Cemaziyelâhir 1307 [9 Şubat 1890]): 1.

²⁹⁶ Adolphe Belot, *Beyaz Boyunbağlılar*, çev. Mehmed Atâ (İstanbul: Mihran Matbaası, 1311 [1907]).

²⁹⁷ *age*, 3.

Atâ, Türkçede karşılığını bulamadığı Fransızca kelimeleri ise okunuşlarıyla yazdıktan sonra, dipnotla açıklamayı uygun görmüştür. Örneğin, “antersol” kelimesi için “Avrupa usul-i mimarîsinde zemin katının üzerinde bulunan basık tavanlı tabanakadır.” izahında bulunmuştur.²⁹⁸ Atâ Bey, *Löruj Davası* romanının tercümesinde olduğu gibi, bu kitabın çevirisinde de Avrupa’nın toplumsal yapısına ait açıklamalarda bulunmuştur:

“Askerlikte ise para olmayınca, zevce de yok... Nizam böyledir.” cümlesi için askerlerin Avrupa’da evlenme âdetleriyle ilgili şu açıklamada bulunmuştur: “Küçük rütbeli zâbitân tehhül etmek [evlenmek] istedikleri hâlde zevce veyahut zevcenin tabur sandığına bir miktar muayyen akçe veyahut ismâm-ı tevzî etmeleri Avrupa’nın bazı devletlerinde usul-i ittihaz olunmuştur.”²⁹⁹

Mehmed Atâ’nın dipnotlarında yaptığı açıklamalardan biri de yine mitolojidir. Kitapta “Pygmalion” ile ilgili olarak şu açıklamalar yapılmıştır:

“Pigmalyon ezmine-i kadimeye mensup bir ressam olup hurâfât-ı esâtîriyeye [mitoloji hurafeleri] göre Galata nâmındaki esâtîr perisinin heykelini yapar iken ona âşık olup sonra taş can bulmuş olduğundan onunla izdivaç eylemiş. Avrupa şuarâyı bu hurâfeden istifâde ederek asâr-ı şiiriyelerinde buna telmih ederler.”³⁰⁰

Sonuç olarak, Mehmed Atâ, *Löruj Davası* adlı romanında olduğu gibi, okuyucunun romandaki yabancı terim ve kavramları anlayabilmesi için açıklamalarda bulunmuş ve tercümesinde açık ve anlaşılır bir dil kullanmıştır.

Kontes Emma

Mehmed Atâ’nın Adolphe Belot’dan çevirdiği bir diğer romanı da *Kontes Emma*’dır. 1307 [1889] yılında kitaplaştırılan ve Mihran Matbaası tarafından basılan roman, daha önce *Sabah* gazetesinde tefrika edilmiştir. Ayrıca bu bilgi, kitabın iç kapağında mevcuttur. Kitabın başında mütercimmin bir önsözü veya takdim yazısı bulunmaksızın, doğrudan tercümeye geçilmiştir. Roman hacim olarak 48 sayfadır ve 8 bölümden oluşmaktadır. Kitapta çeviri içerisinde dipnotla yapılan bir açıklama bulunmamaktadır. Mehmed Atâ’nın diğer roman tercümelerinde olduğu gibi sade ve açık bir dil kullanmıştır. Türkçe kelimeleri tercih eden Mehmed Atâ, Arapça ve Farsça terkip ve tamlamaları az kullanmıştır. Mehmed Atâ’nın tercüme dilinin görülmesi açısından, romanın ilk sayfası Latin harflerine aktarılmıştır:

“Paris’in küberâ ikametgâhı olan “Sen-Jermen” mahallesinde “Sen-Dominik” Sokağı’nda tek numaralı haneler meyânında konağa tesadüf olunur ki bu mahallenin en güzel binalarından

²⁹⁸ age, 98.

²⁹⁹ age, 100.

³⁰⁰ age, 186.

addolunmağa şayandır. Araba kapısının üzerinde mermer bir levha üzerinde “Fervasi – Bilaro Konağı” sözleri muharrer olup konak sahibinin ismi olan bu Fervasi Bilaro namı Fransa tarihinde dahi pek çok defa görülmüştür.

“Fervasi – Bilarolar” on sekizinci asırda ve on dokuzuncu asrın ilk kısmında diplomatlıkta dahi kesb-i iştihar eylemişlerdir. Bunlardan biri 1830 senesinde Roma sefaretinde bulunmuş olduğu gibi onun oğlu ve şu tasvir edeceğimiz facianın kahramanı olan Gontan birçok seneler Fransa Hariciye Nezareti dairesinde istihdam olunmuştur.

Gontan’ın, birkaç defalar uhdesine tevdi olunan hidemât-ı mühimmenin ifasında ibraz eylediği maharet kendisi için parlak bir müstakbel hazırlanmakta iken birden bire memuriyetinden istifa ile mesleğini terk edivermesi diplomasi âleminin câlib-i taaccübü olmuştur.

Gontan o zamanlar henüz otuz yaşında olup birkaç sene evvel teehhül etmişti. O vakitten beri tiyatrolara gitmek, bir kulübe devam etmek gibi itiyadâtını kâmilten terk etmemiş ise de en ziyade bir âlem-i hususiyet içinde ve zevcesinin nezdinde imrâr-ı eyyâm [günlerini geçirmek] eylemekte idi.

Gonran zevcesini pek ziyade sever gibi görünüyor, zevcesi olan Emma ise en ziyade su-i niyyât ashabından bile olanların ifadesine göre zevcini perestîş derecesinde sever idi. Kontes dö Fravasi’nin bu muhabbeti de pek tabii idi. Çünkü şu hikâyenin mebdai olan zamanda kont her ne kadar kırk yaşını bulmuş ise de yine güzel bir adam addolunabilmekle beraber nezaketi, zekâsı, ulu ahlakı cihetle herkesin takdirine mazhar idi.

Gontan, şimdi nadiren görülmekte olan o asil-zâdegândandır ki on dokuzuncu airdan daha parlak değilse bile daha kahramâne [kahramanca] olan bir asrı ihtara çalışmaktadırlar, namlarının haiz olduğu tesir hakkında belki aldanıyorlar, fakat herhalde o ismi kemâl-i iftihar ile taşımakta, ona fevkalade hürmet etmekte, o namın şeref ve şöhretini tenkis edecek her türlü efalden [işlerden] ictinab eylemektedirler. Güft ü gûdan o kadar korkarlar ki bir muhakeme şayiatına meydan vermemek için mecmu-ı servetlerini feda edebilirler.”³⁰¹

4.2.1.2. Güldürü Romanı Tercümeleri ³⁰²

Mehmed Atâ’nın polisiye roman türündeki çevirilerinin haricinde, güldürü roman türünde eserler veren Paul de Kock’dan *İşret*, *Kumar*, *Nisvan Belası* ve *Madam Bilagizkof Yahut Fitne-i Cihan* adlı roman çevirileri bulunmaktadır. Bu roman çevirilerine geçmeden önce, Paul de Kock’un hayatından, Türk edebiyatına kazandırılan eserlerinden ve bu eserlerin Türk edebiyatına olan etkilerinden bahsetmek faydalı olacaktır.

Charles Paul de Kock ve Türk Edebiyatına Kazandırılan Romanları

Paul de Kock, 1793 yılında Passy’de doğmuştur. Paul de Kock, burjuva çevrelerinin kaba ve gülünç yanlarını anlatan eserlerinin ilki olan *L’Enfani de Ma Femme* (Karımın Çocuğu) adlı eserini 1812 yılında kaleme almıştır, bu romanı yazdığı sırada

³⁰¹ age, 3-4.

³⁰² İsmail Habib Sevük, *Avrupa Edebiyatı ve Biz* adlı eserinde Paul de Kock’u incelediği başlıkta “Komik Roman” tabirini kullanmıştır. Biz de bu ibareyi almayı uygun gördük.

banka memuru olarak görev almaktadır. 400'e yakın eseri olan Paul de Kock'un önemli eserleri arasında; 1821'de *Mon Voisin Raymond* (Komşum Raymand), 1824'te *Monsieur Dupont* (Bay Dupont), 1827'de *La Laitière de Montfermeil* (Montfermeil'in Sütçü Kadını), 1834'te *La Pucelle de Belleville* (Belleville'li Genç Kız), 1835'te *Un Jeune Homme Charmant* (Sevimli Bir Delikanlı), 1843'te *L'Homme à Marier* (Evlendirilecek Adam), 1845'te *Un Boi dans le Grand Monde* (Kibarlar Âleminde Bir Balo) ve 1863'te yazdığı *La Fille aux Trois Jupons* (Üç Etekli Kız) adlı romanları sayılabilir. Paul de Kock'un tiyatrodaki iki yüz piyesi (melodramlar, vodviller, opera-komediler, pandomimler) oynandı.³⁰³

İsmail Habib Sevük'ün "Güldürücü romanlarıyla meşhur olan ve yüzlerce eser veren bu Fransız muharriri dahi, her yerde olduğu gibi, bizde de çok tutuldu ve pek çok tercümeleri yapıldı"³⁰⁴ diyerek tanıttığı Paul de Kock'tan Türk edebiyatında yapılan çevirilere bakılacak olursa, yayımlanan ilk tercümenin, 1290 [1873] yılında çevrilen *Evlenmek İster Bir Adam*³⁰⁵ olduğu görülür. Romanın mütercimi Ahmed Midhat Efendi'dir, oysa Seyfettin Özege'nin *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*'nda mütercimin ismi Âli olarak geçmektedir³⁰⁶ ki Düyun-ı Umumiye Direktörü Âli Bey, 1315 [1897] yılında kitabın ikinci çevirisini yapmıştır.³⁰⁷ Ahmed Midhat Efendi, *Evlenmek İster Bir Adam*'ın neşrinde ismini koymamıştır. İsmail Habib'e göre, Ahmed Midhat Efendi, kendisini Rodos'a sürdüren Sultan Abdülaziz'le alay etmek için "sahib-i imtiyaz" kısmına "D. Hünkârbeğendi", tab bulunduğu yer kısmına "Zartaryan Fabrikası" ifadelerini kullanmış ve tercümeyi de "Babıâli Caddesi'nde Matbuat-ı Osmaniye marifetiyle Fransızcadan tercüme ve tab olunmuştur" diye göstererek de "iş i iyice alaya vurmuştur."³⁰⁸ Roman, birebir tercüme edilmemiş, Ahmed Midhat Efendi'nin *Üç Yüzlü Bir Karı* romanının mukaddimesindeki kullandığı tabirle "Türkçeleştirilmiştir."

Paul de Kock'dan yayımlanan ikinci tercüme ise, Ahmed Midhat Efendi ile Ebüzziya Tevfik'in birlikte çevirdiği *Üç Yüzlü Bir Karı* adlı romanıdır.³⁰⁹ Bu roman, *Evlenmek*

³⁰³ "Kock, Charles Paul de," *Türk Ansiklopedisi*, c. 22 (Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1975): 148.

³⁰⁴ Sevük, *age*, 247.

³⁰⁵ Paul de Kock, *Evlenmek İster Bir Adam*, çev. D. Hünkârbeğendi (İstanbul: Zartaryan Fabrikası, 1290 [1873]), 45 s.

³⁰⁶ M. Seyfeddin Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, haz. Ahmet Eryüksel (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 1991): 1307.

³⁰⁷ Paul de Kock, *Evlenmek İster Bir Adam*, çev. Âli, 2. bs (İstanbul: Asır Matbaası, 1315 [1897]).

³⁰⁸ Sevük, *age*, 247.

³⁰⁹ Paul de Kock, *Üç Yüzlü Bir Karı*, çev. Ahmed Midhat, Ebüzziya Tevfik (İstanbul: Mihran Matbaası, 1294 [1877]), 90 s.

İster Bir Adam'dan sonra basılmış olsa da, çevrildiği zaman itibarıyla Paul de Kock'dan yapılan ilk tercüme niteliğindedir. Bu roman aynı zamanda Ahmed Midhat Efendi'nin ilk roman tercümesidir.³¹⁰ Romanın iki sayfalık mukaddimesinin altında “Rodos Zindanı 19 Kânunuevvel 1875” ibaresi yer almaktadır. Ahmed Midhat ve Ebüzziya Tevfik, romanı birebir tercüme etmemiş, Türkçeye adapte ederek, yeniden kaleme almışlardır ve bunu da yazdıkları mukaddimede belirtmişlerdir:

“Bu hikâye müellifin bu isimdeki hikâyesinin harfiyen tercümesi değildir. Çünkü lisan aşına olanlar bunun muhal derecesinde müşkül olduğunu teslim ile beraber harfiyen edilen tercümede – bhusus bir lisana mahsus her türlü şiveyi başka bir lisana nakilde eskisindeki gibi – letafet olmayacağını dahi itirafa mecbur olmaları tabiidir.

Meal en dahi tercüme etmedik. Çünkü Paul de Kock'un eserlerinde olan letafeti, rumuzu, nikâti Paris'te yaşamış olanlardan maadasi bihakkin temyiz edemez. Binaenaleyh biz hikâyenin hükmünü Türkçe yeniden kaleme aldık.”³¹¹

Türk edebiyatında 1860-1928 yılları arasında Paul de Kock'tan yapılan tercümeleri toplu bir şekilde aşağıdaki tabloda görmek mümkündür:

Çevrildiği Dönem	Kitabın Adı	Mütercim	Yayımlandığı Yıl
TANZİMAT DEVRİ EDEBİYATI (1860-1896)	Evlenmek İster Bir Adam ³¹²	D. Hünkârbeğendi [Ahmed Midhat Efendi]	1873
	Üç Yüzlü Bir Karı	Ahmed Midhat Efendi-Tevfik Ebüzziya	1877
	Gustav	P.H. ³¹³	1877
	Madam Bilagizkof Yahut Fitne-i Cihan	Mehmed Atâ	1878
	Loranten yahut Saadet Yüzünden Felaket	Mehmed Fahri	1882
	Dostum Pipar	Ali Nihad	1886
	Kamere Âşık	Ahmed Midhat	1886
	Hemşire An	Hâfi	1889
	İki Güvercin	Hâfi	1889
	Kaybolmuş Bir Zevce	D. M. Tevfik	1889
	Profesör Fışıldak ³¹⁴	Memduh	1889
	Tuhaf Bir Hane	Ahmed İhsan [Tokgöz]	1890
	Sütçü Kızı	Ahmed İhsan [Tokgöz]	1891
	İşret, Kumar, Nisvan Belası	Mehmed Atâ	1891
	Edmon ve Nişanlısı	İsmail Hakkı	1892

³¹⁰ Mustafa Nihat Özön, *Türkçede Roman* (İstanbul: Remzi Kitabevi, [t.y.]): 308.

³¹¹ *age*, 308.

³¹² Bu kitap, Yadigar Türkeli'nin “Tanzimat'tan Sonra Roman Tercümeleri” adlı yüksek lisans tezinde yer alan listede yer almamaktadır.

³¹³ Yadigar Türkeli'nin “Tanzimat'tan Sonra Roman Tercümeleri” mütercimin adı “Mim Hı” olarak geçmektedir.

³¹⁴ Paul de Kock, Profesör Fışıldak, çev. Memduh (İstanbul: Kasbar Matbaası, 1306 [1889]), 275 s.

SERVET-İ FÜNÛN DEVRİ (1896-1901)	Evlenmek İster Bir Adam	Âli Bey (Duyûn-ı Umumiye Direktörü)	1897
	Komşum Raymon ³¹⁵	Süleyman Tevfik [Özzorluoğlu]	1897
	Larido'nun Sergüzeşti	Mustafa Refik	1900
	Biçare Bakkal	Hüseyin Rahmi	1901
ARA DÖNEM	Köylü	Faik Sabri Duran	1904
	Panayircılar	Faik Sabri Duran	1907
II. MEŞRÛİYET VE MİLLÎ EDEBİYAT DÖNEMİ (1908-1922)	Madam Pantolon	Fuad Saim	1909
	Üç Etekli Kız	Mehmed Ali	1910
	Muallim Matyas	Midhat Rebi	1911
	Eriklik ³¹⁶	Midhat Rebi	1913
	Adem-i İktidarı Omletle Tedavi	T.R.	1914
	Çapkın	Nusret Hilmi	1919
	Bir Akşam Yemeğinin Hikâyesi	Halil Necati	1919
	Boşeno'nun Sergüzeşti	Süleyman Tevfik	1922
	Çapkın Güstav	Ragıp Rıfkı [Özgürel]	1924
CUMHURİYET DEVRİ EDEBİYATI (1923-1928)	Aşk-ı Mesut	Ragıp Rıfkı [Özgürel]	1924
	Savvalı Andre	Cevad Sami	1924
	Endülüs'te Bir Parisli	M. R.	1928

Görüldüğü üzere, Paul de Kock'tan ilk çevirinin yayımlandığı tarih olan 1873'ten Harf İnkılâbı'nın gerçekleştiği 1928 yılına kadar, Seyfettin Özege Kataloğu'ndan saptayabildiğimiz kadarıyla 32 roman çevrilmiştir. Bu kadar ilgi gören bir yazar hakkında araştırmacıların neredeyse hiç bilgi vermemesi veya yanlış bilgi vermesi ise “popüler roman”ın hâlâ “edebiyat” ürünü olarak sayılmasında yaşanan tereddütleri göstermektedir. Örneğin Cevdet Kudret, *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman I* adlı eserinde, Paul de Kock'u, Xavier de Montépin, Eugène Sue gibi “polisiye roman yazarları” arasında saymıştır.³¹⁷ Oysa Paul de Kock'un romanları “güldürü romanı” kategorisinde değerlendirilmektedir. Yadigar Türkeli, “Tanzimat'tan Sonra Roman Tercümeleri” adlı yüksek lisans tezinde, 1860-1901 yılları arasında eserleri tercüme edilen yazarlardan bahsettiği kısımda, Voltaire, Emile Zola, Victor Hugo, Guy de Maupassant, Lamartine, vb. gibi yazarların dışında

³¹⁵ Sabah'ın kış geceleri eğlencesi serisinden çıkmıştır.

³¹⁶ Bu kitap, Yadigar Türkeli'nin “Tanzimat'tan Sonra Roman Tercümeleri” adlı yüksek lisans tezinde yer alan listede yer almamaktadır.

³¹⁷ Cevdet Kudret, *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman I*, 5. bs (İstanbul: İnkılâp Kitabevi 1987), 15.

kalan yazarları “ikinci-üçüncü sınıf” yazar olarak nitelendirmiştir. İsmi zikredilmese de o dönemde 16 roman çevirisiyle en çok tercüme edilen yazarların başında gelen Paul de Kock’a da dolaylı olarak gönderme yapılmıştır:

“(…) Bu isimler haricinde eseri tercüme edilen yazarların pek çoğuna ansiklopedilerde rastlayamadık. Eserlerinin yayınlandığı dönemde yazdıkları romanlar bolca satılan ama ikinci-üçüncü sınıf olan yazarlardır bunlar. Osmanlı okuyucusunun zevkine hitap ettiği için ya da mütercimlerin pek çoğunun tercüme denemesi nedeniyle bu sınıf yazarların eserleri çoğunlukta bulunmaktadır.”³¹⁸

Paul de Kock çevirileri hakkında en etraflı bilgiyi veren ise *Avrupa Edebiyatı ve Biz* adlı eseriyle İsmail Habib Sevük’tür. İsmail Habib Sevük, Paul de Kock’tan çevrilen ilk romanlar hakkında ayrıntılı bilgi verdikten sonra, yapılan diğer çevirilerin isimlerini ve mütercimlerini vermekle yetinmiştir. Ancak listede, Kock’tan yapılan tüm çevirilerin ismine rastlamak mümkün değildir. Görüldüğü gibi, Paul de Kock hakkında tam ve sağlıklı bir bilgi edinilecek kaynaktan yoksun olan Türk edebiyatında, her ne kadar Kock “edebî değeri” olmayan yazarlar arasında değerlendirilse de, kendisinin bu kadar ilgi görmesi ve Ahmed Midhat Efendi, Ahmed İhsan Tokgöz, Hüseyin Rahmi Gürpınar gibi değerli edebiyatçılar tarafından tercüme edilmeye değer bulunması da göz önünde bulundurulursa, Kock’un hayatının ve tercümelerinin ayrıntılı incelenmeye değer olduğunu düşünmek sanırsak yanlış olmaz.

Paul de Kock’dan yapılan çevirilere dönecek olursak, en yoğun tercüme faaliyeti, 15 roman çevirisiyle Tanzimat Dönemi’nde görülmektedir. Mehmed Atâ’nın *Madam Bilagizkof Yahut Fitne-i Cihan* (1878) ve *İşret, Kumar, Nisvan Belası* (1891) çevirileri de bu döneme rastlamaktadır. Bu dönemde Mehmed Atâ’nın yanı sıra edebiyatın önemli isimlerinden ve kendisini halkı aydınlatmaya vakfetmiş “Hace-i Evvel” Ahmed Midhat Efendi ve *Servet-i Fünûn* dergisinin kurucusu, matbuat hayatına ve ayrıca edebiyata önemli katkıları olan Ahmed İhsan Tokgöz’ün de çevirilerine rastlamak mümkündür. Mehmed Atâ’nın Paul de Kock’un romanlarını çevirmesindeki sebepler arasında, dönemin bu çeviri anlayışından etkilenmesi olabilir. İkinci sebep olarak da, *Güft ü Şenîd*’de yukarıda ayrıntılı olarak görüldüğü üzere, Mehmed Atâ, güldürüye ve eğlenceye önem vermektedir:

³¹⁸ Yadigar Türkeli, “Tanzimat’tan Sonra Türkçe’de Roman Tercümeleri: 1860-1928,” (Yüksek Lisans Tezi, Fatih Üniversitesi, 2005), 167.

“Hâlbuki insan söz söylemeğe başlamazdan evvel, güler; daima ciddiyât ile uğraşamaz, arada eğlenceye de muhtaçtır. İnsandan “gülücü” sıfatının selbi mümkün olursa, belki o vakit eğlenceye de ihtiyacı kalmaz.”³¹⁹

Mustafa Nihat Özön’e göre, Ahmed Midhat Efendi, Paul de Kock’un toplumun bazı insanlarını gülünç duruma düşürerek hicvetmesini, hitap ettiği okuyucu grubuna uygun bulmuştur ve ona göre çeviri yapmıştır.³²⁰ Edebiyatçı yönünün yanında eğitimci kimliği de ağır basan Mehmed Atâ Bey’in de Ahmed Midhat Efendi gibi, okuyucu kitlesini “güldürürken eğitmek” amacıyla olduğu da düşünülebilir.

Madam Bilagizkof Yahud Fitne-i Cihan

Mehmed Atâ, Paul de Kock’tan çevirdiği *Madam Bilagizkof yahut Fitne-i Cihan* adlı romanı 1295 [1878] tarihinde yayımlamıştır. Kitabın iç kapağına bakıldığında mütercim kısmında Mehmed Atâ’nın ismi zikredilmemekte, bunun yerine üç yıldız yer almaktadır. Sayfanın altında “Maarif Nezaret-i Celilesinin ruhsatıyla Bâbiâli Caddesi’nde 38 numaralı Mihran Matbaası’nda tab olunmuştur.” ibaresi yer almaktadır. Kitabın başında ve sonunda mütercim notu bulunmamaktadır. Kitapta doğrudan tercümeyle geçilmiştir ve eser hacim olarak 107 sayfadır.

Tercümede önsöz ve sonsöz bulunmamakla birlikte, tercümeyle dair dipnotlarla açıklamalarda bulunulmuştur. Mehmed Atâ, dipnotlarında yaptığı açıklamalarda diğer tercümelerinden farklı olarak, Fransız kültürüyle Osmanlı kültürünü karşılaştırmıştır. “Çünkü bu arabadakilerin hepsi mücerred kendilerini göstermek için gelmiş olduklarından kâfesi nazar-ı dikkat ve muayeneden geçirilebilir.” cümlesinin altına “aynı bizim seyir yerlerinde olduğu gibi” açıklamasıyla³²¹ Osmanlı’daki mesire yerlerindeki gezinti âdetlerine gönderme yapmıştır. Mehmed Atâ, polisiye roman tercümelerinde olduğu gibi, bu romanda da Fransız toplumunun sosyal yaşantısına ve âdetlerine dair açıklamalarda bulunmayı uygun görmüştür.

Romanın çeviri dilinin görülmesi açısından, ilk sayfası Latin harflerine aktarılmıştır:

“At Yarışı

Mösyö Töke Paris’in Sent Otura mahallesinde fanila, çorağ ve buna mümâsil pamuk ve yünden mamul eşya fûruhtuyla müteayyıştır. Hayli vakit mukaddem bir servet-i kâfiye ile terk-i iştigâl edebilirken kızı ile oğlunun temin-i istikbâli için hâlâ ticaretine devam etmektedir.

³¹⁹ Mehmed Atâ, *Güft ü Şenîd* (İstanbul: Mihran Matbaası, 1304), 3.

³²⁰ Mustafa Nihat Özön, *Türkçede Roman* (İstanbul: Remzi Kitabevi, [t.y.]), 308.

³²¹ Paul de Kock, *Madam Bilagizkof Yahut Fitne-i Cihan*, çev. Mehmed Atâ (İstanbul: Mihran Matbaası, 1295 [1878]), 7.

Mösyö Tüke'nin bir kusur varsa o da gururudur. Müşteri intihabında bile tekebbürden vaz geçmez: İster ki hep müşterileri küberâdan bulunsun. Hatta küberâ yüzünden mütezarrır olmağı fukara yüzünden faide-mend olmağa tercih eylerdi. Bereket versin ki asaletlerine meftun olduğu müşterileri şu halinden istifadeye kalkışmazlar idi.

Haremi Arteus kırk dört yaşında bulunduğu halde bu müddetin nısfını Tüke ile birlikte ve mağazada zevcine muavenette imrar etmekle bu muavenetin semeresi olarak uğramış olduğu diz ağrısı sebebinden yürümekte ziyadesiyle usret çekmekte bulunduğu cihetle hüsn ve anı yerinde olmakla beraber ruş u refâtârı görülmeğe sezâ değildir.

Mahdumları Elgisi henüz on sekiz yaşındadır. Sagîrû'l-cüsse mütenasibü'l-azâ kumral saçlı, kırmızı yüzlü, iri mavi gözlü olarak çehresi biraz belâhetli imâ ederse de ileride tashir kalıp emrinde hayli iktidar göstereceğinde iş'âr eylerdi.”³²²

İşret, Kumar, Nisvan Belası

Mehmed Atâ'nın çevirdiği diğer bir roman ise Paul de Kock'a ait olan *İşret, Kumar, Nisvan Belası* adlı romanıdır. Roman, Mihran Matbaası tarafından 1308 [1890] yılında basılmıştır. Romanda, iç kapağın hemen arkasında “mütercimim sair tercümeleri” başlığı altında diğer çevirdiği romanlara yer verilmiştir. Bu listenin ilk sırasında yine, Mehmed Atâ'nın Paul de Kock'dan çevirdiği *Madam Bilagizkof yahut Fitne-i Cihan* adlı romanın ismi zikredilmiş ancak romanın tam adı verilmemiş, “Fitne-i Cihan” denmekle yetinilmiştir. Yine romanın isminin altında parantez içinde, nüshası kalmadığı için 2. defa basılacağına dair bilgi yer almaktadır. Pierre Zaconee'dan çevirdiği *Londra Bîçâregânı* adlı romanın ise, *Löruj Davası* adlı romanın sonunda yer alan listeden farklı olarak ilk dört cüzünün Vasilaki Efendi tarafından çevrildiği bilgisine yer verilmiştir. Adolphe Belot'dan çevirdiği *Beyaz Boyun Bağlılar* ve *Kontes Emma* adlı romanlarla, Emile Gaboriau'dan çevirdiği *Löruj Davası* adı romanın isimleri verilmekle yetinilmiştir. *Löruj Davası*'nın sonunda verilen listenin aksine Mehmed Atâ'nın eserleri arasında *Güft ü Şenid* adlı eserinin adı zikredilmemiştir. Eser hacim olarak 136 sayfadır ve tercümenin başında önsöz veya bir takdim yazısı bulunmamaktadır. Roman yalnızca bir defa basılmıştır.³²³

Romanın çeviri dilinin görülmesi açısından, kitabın ilk sayfası Latin harflerine aktarılmıştır:

- “Komşu efendi, komşu hanım
- Söyleyiniz bakayım, komşu, bu akşam Anita raks edecek mi?
- Anita mı, evet, komşu efendi, onuncu tabloda, sonra da on altıncı tabloda.

³²² Paul de Kock, *Madam Bilagizkof Yahut Fitne-i Cihan*, çev. Mehmed Atâ (İstanbul: Mihran Matbaası, 1295 [1878]), 2.

³²³ M. Seyfettin Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*. c. 2 (İstanbul: [y.y.], 1973), 761.

- Bu sizin yeni piyesinizde kaç tablo var?
- Yirmi beş, yahut yirmi altı kadar olmak gerek.
- İyi bilmiyor musunuz?
- Hayır. Çünkü ben nihayetlerine kadar oynayacak değilim. On altıncı tablodan sonra çıkıp gideceğim.
- Öyle ise oyun pek geç hitam bulacaktır?
- Öyle ya! Şimdiki oyunlar başladığı gün bitmez. Nısf-ı leyli geçmeyecek olursa kimse memnun olmuyor.
- Evet, halk için çok olsun da ne olursa olsun! Kıymete değil, mikdara ehemmiyet veriyorlar.
- Bu gece siz mutlaka tiyatroya geleceksiniz, değil mi?
- Gelmeğe gayret edeceğim. Dayımın evine davetliyim; akşam yemeğini orada yiyeceğim. Bakalım, kurtulabilir miyim!
- Akrabaca bir ziyaret, öyle mi!... Ne kadar eğlenceli olur.
- Orasını hiç söylemeyiniz! Dayım muttasıl beni takdir eder!... [azarlar]
- Belki hakkı da vardır. Çünkü rivayete göre sizin yaramaz bir mahluk imişsiniz.
- Rivayete göre mi!... Kim rivayet ediyor?
- Hemen herkes.
- Herkes hata ediyor.
- Ya!... Mösyö Feliks, sizin hakikaten pek fena bir şöhretiniz var.
- Belki meziyetim şöhretime galiptir!
- Siz içkiye, kumara, kadınlara pek mail imişsiniz.
- Komşucuğum, evvel emirde ben kadınları diğerlerinden mukaddem zikr ederim; çünkü benim fikrimce onlar[ı] her şeye mukaddem etmek lazım gelir; saniyen kadınları sevmek bir hata mıdır? Kadınlara muhabbeti olmayan bir erkek hakkında siz ne mütalaada bulunursunuz? “Bu ne fena adam!” demez misiniz?”

4.2.1.3. Yarım Kalmış Tercümelere

Londra Bîçaregâni

Mehmed Atâ'nın tercüme ettiği kaydedilen romanlardan biri de Pierre Zaccone'a ait *Londra Bîçaregâni* adlı romandır.³²⁴ Mehmed Atâ'nın bu romanı tercüme ettiğine dair bilgiyi *Löruj Davası* adlı tercüme romanının arkasında yer alan “mütercimim sâir âsârı” başlıklı listeden öğrenmekteyiz.³²⁵ Burada yer alan bilgiye göre, romanın seksen sayfası Vasilaki Efendi tarafından tercüme edilmiştir. Yine aynı bilgi, Mehmed Atâ'nın Paul de Kock'tan çevirdiği *İşret, Kumar, Nisvan Belası* adlı romanın arkasında Mehmed Atâ'nın “mütercimim sâir tercümelere” başlığı altında sıralanan tercüme eserleri listesinde tekrarlanmaktadır. Burada farklı olarak Vasilaki Efendi'nin çevirdiği sayfa sayısı belirtilmemiş, ilk dört kısmının kendisi tarafından

³²⁴ Pierre Zaccone'a ait olan bu eser, serüven ağırlıklı melodramatik bir romandır. Erol Üyepazarcı'ya göre, Pierre Zaccone da, Ponson du Terrail gibi serüven romanı ile polisiye roman arasında kitaplar yazan bir yazardır. [Bkz: Erol Üyepazarcı, *Korkmayınız Mr. Sherlock Holmes: Polisiye Roman ve Gelişimi Hakkında Bazı Genel Bilgiler İle Latin Harfleri'nin Kabulüne Kadar (1881-1928) Türkiye'de Yayınlanmış Çeviri ve Telif Polisiye Romanlar Üzerine Bir Deneme* (İstanbul: Göçebe Yayınları, 1997), 72.]

³²⁵ Emile Gaboriau, *Löruj Davası*, çev. Mehmed Atâ (İstanbul: Mihran Matbaası, 1307 [1890]), 316.

çevrildiği söylenmiştir.³²⁶ Adı geçen romanlardaki yer alan listelerde, romanın ne zaman ve nerede basıldığına dair bir bilgi bulunmamaktadır.

Londra Bîçâregânı Seyfettin Özege Kataloğu'nda Vasilaki Efendi adına kaydedilmiştir. Katalogda yer alan bilgiye göre, kitap 1296 [1879] tarihinde, İstanbul Bâbîâli Caddesinde 5 Numaralı Matbaa'da iki cilt olarak basılmıştır. Romanın birinci cildi 256 sayfa, ikinci cildi 302 sayfa hacmindedir. *Londra Bîçâregânı*, Seyfettin Özege Kataloğu'nda 11737 numarada kayıtlıdır.³²⁷ Kitabın iç kapağına bakıldığı zaman mütercimın ismi "Vasilaki – Telgraf Nezareti Celilesi muhâsebât-ı ecnebiye kalemi hulefasından" olarak geçmektedir.³²⁸ Kitabın basımı ve neşriyle ilgili kitabı tabeden Esad şu notu düşmüştür:

"Fransa meşâhir-i muharirînden cemiyet-i edebiye reisi Pierre Zaccane'un en meşhur eserlerinden bulunan işbu Londra Bîçâregânı hikâyesinin dokuz ay mukaddem tab ve neşrine ibtidar olunmakta [hızla başlanmakta] her hafta bir cüzü çıkarılacağı ilân olunup beş cüzü ol suretle neşrolunduğu halde kitabın tabında acizleriyle iştiraki taahhüt etmiş olanların ifa-yı taahhütte devam etmemelerine mebnî altıncı cüzünün neşri iki ay tehir etmiş idi. Muehhiyen bunun itmamı esbabı istikmal olunarak andan sonraki cüzleri vaat olunduğu vecihle çıkarılmış ve bimenne-i Teali işbu 1287 senesi Rebiyülâhır'nda tabı hitam bulmuştur."

Bu bilgiler ışığında Rebiyülâhır 1287 [Temmuz 1870] tarihinden dokuz ay önce [Ekim/Kasım 1869] *Londra Bîçâregânı* her hafta bir cüzü çıkmak üzere neşredilmeye başlanmıştır. Kitap tek bir mütercim tarafından çevrilmemektedir. "Tabında acizleriyle iştiraki taahhüt etmiş" olarak nitelendirilen mütercimın tercümelerine devam etmemesinden dolayı altıncı cüzün neşri iki ay ertelenmiş, daha sonradan kitabın tercümesi vaat edildiği üzere çıkarılmış ve Rebiyülâhır 1287 [Temmuz 1870] tarihinde tamamlanmıştır. Son sözün yanında yer alan "İhtâr-ı Mahsusa'da ise Londra Bîçâregânı'nın her cüzünün 16 sayfa olarak neşredildiği bilgisi yer almaktadır. Tüm bilgilere göre karşımıza şu karışık tablo çıkmaktadır: Kitabın neşrinin her bir forması 16 sayfa olduğuna ve Mehmed Atâ'nın kaydettiği gibi Vasilaki Efendi kitabın yalnızca 80 sayfasını yani 5 cüzünü tercüme etmiştir. Dolayısıyla çevireceğini taahhüt edip, tercümeyle devam etmeyen mütercim de Vasilaki Efendi'dir. Verilen bilgiler birbiriyle örtüştüğü için, kitabın 5 cüzünden

³²⁶ Paul de Kock, *İşret, Kumar, Nisvan Belası*, çev. Mehmed Atâ (İstanbul: Mihran Matbaası, 1308 [1891]), 2.

³²⁷ M. Seyfettin Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, 3. c (İstanbul: [y.y.], 1975), 975.

³²⁸ Pierre Zaccane, *Londra Bîçâregânı*, çev. Vasilaki (İstanbul: Bâbîâli Caddesi'nde 5 Numaralı Matbaa, 1296 [1879]), 1.

sonra tercümeyle devam etmeyen Vasilaki Efendi'nin yerine, çevirinin Mehmed Atâ tarafından tamamlandığı düşünülebilir.

Buna göre şu sorular akla gelmektedir: Niçin 558 sayfalık bir romanın yalnızca 80 sayfasını çeviren Vasilaki Efendi'nin ismi tek mütercim olarak öne sürülmüştür ve Mehmed Atâ'nın ismi kitapta zikredilmemiştir? Kitabı tabeden Esad niçin böyle bir yanlış bilgilendirmeyi tashih etmemiştir? Bu soruların cevapları olarak da şu ihtimaller düşünülebilir: Vasilaki Efendi'nin "Telgraf Nezareti Celilesi muhâsebât-ı ecnebiye kalemi hulefasından" olması bu durumun sebeplerinden biri olabilir zira adı bu unvanla kaydedilmiştir. Ayrıca Vasilaki Efendi, Encümen-i Daniş³²⁹ üyelerindendir. Oysa Mehmed Atâ bu kitabı çevirdiğinde henüz 21 yaşındadır ve İstanbul Ticaret Mahkemesi'nde mülazımlık görevindedir. Bu iki mütercimin bulundukları mevkilerden dolayı Vasilaki Efendi'ye bu durum karşısında ses çıkarılmadığı düşünülebilir. Esad, romanın son sözünde, gecikmenin sebebi olan mütercimin adını açıkça belirtmemiş ancak yine de tercümede yaşanan sıkıntıyı üstü kapalı bir biçimde izah etme gereğini hissetmiştir. Mehmed Atâ ise, yukarıda da belirtildiği üzere, tercüme ettiği diğer romanların arkasına kendi tercümeleri arasında bu romanı da sayarken, yalnızca bir kısmının Vasilaki Efendi tarafından çevrildiğini belirterek, aslında kitabın çoğunun kendisi tarafından tercüme edildiğini ispat etmek ister gibidir.

Paul ve Virginie

Mehmed Atâ'nın tercümeleri arasında Bernardin de Saint Pierre'e ait olan *Paul ve Virginie* adlı eserinin tercümesi de sayılmaktadır.³³⁰ Ancak bu tercümeyle *Maarif* mecmuasında başlanmış, yarım kalmış ve kitaplaştırılmamıştır.

Bernardin de Saint Pierre'in³³¹ (1737-1814) 1787 yılında kaleme aldığı *Paul ile Virginie* adlı eseri de ilk çevrilen eserler arasında yer alır. Mehmed Atâ'nın

³²⁹ Neslihan Demez, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yenileşme Hareketleri ve Çeviri: Encümen-i Dâniş Örneğinde Tanzimat Dönemi Çeviri Yaklaşımları," (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2007), 79.

³³⁰ Asım Bezirci, *Nurullah Ataç* (İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 1998), 22.

³³¹ Havr'da doğan Bernardin de Saint Pierre, mühendis olduktan sonra seyahatlere çıkar ve Hollanda, Lehistan, Rusya, Avusturya ve Almanya'yı gezer. Jean Jacques Rousseau ile tanışmasının akabinde yazın hayatı başlar. 1773'te "Voyage à l'Île de France, à l'île Bourbon et au cap de Bonne-Espérance" adlı eserini yayımlar. 1784'te "Études de la nature" adlı eserini neşrettikten sonra 1787 yılında "Paul ve Virginie" adlı romanıyla şöhreti yakalamıştır. Bu romanında Rousseau etkisini görmek

Maarif’teki tercüme tefrikasına ve *Paul ile Virginie*’nin tercüme tefrikaları hakkında bilgi veren kaynakların tetkikine geçmeden önce, yapılan çeviriler hakkında bilgi vermek yararlı olacaktır.

Paul ile Virginie’nin ilk tercümesi, Emin Sıddık tarafından, 1870 yılında ilk çocuk dergisi olan *Mümeyyiz* gazetesinin 158. sayısından itibaren tefrika edilmeye başlanmıştır. Ancak tefrika yarım kalmış, daha sonra kitaplaştırılmıştır.³³² Bu tercüme tam değil kısaltılarak yapılmıştır. Emin Sıddık tercümesinin başına “ihtar” başlığı altında bir mukaddime yayınlamıştır. “Avrupa meşahiri müellifinden Bernarden dö Sen Piyer nam zatın telifkerdesi olup Pol e Virjini tesmiye olunan hikâye gayet garib ve kıraate şayan olmakla ihtisaren nakil ve tercüme ve cüz-be-cüz neşrine karar verilmiştir.”³³³

Alıntıdan da anlaşılacağı üzere telif ile tercümeyi birleştiren Emin Sıddık, yalnızca eseri kısaltmakla kalmamış, yer yer atlamalar da yapmıştır.

Paul ve Virginie’nin bir diğer tercümesi ise Osman Senayi’ye aittir. 1311 [1893-94]³³⁴ yılında Ebüzziya Tevfik’in Roman Kütüphanesi külliyyatından çıkmıştır. Tam bir tercümedir, aslına sadık kalınarak çevrilmiştir. Bu çeviride, zamandan şikâyet eden kısımlar, sansür kurulu tarafından çıkarılmış ve bu yerler noktalarla gösterilmiştir.³³⁵

Cumhuriyet’in ilânından sonra yapılan ilk tercüme, Ahmed Hidayet’e aittir. 1930 yılında yapılan tercüme, 111 sayfa olarak, Kanaat Kütüphanesi’nden çıkmıştır. Kitap resimlidir ve tercüme kısaltılarak yapılmıştır. Özellikle olay ve diyalog haricindeki doğa tasvirleri yeniden düzenlenmiştir. Örneğin kitabın başındaki sayfalık doğa tasviri, yarım sayfaya indirilmiştir.³³⁶

mümkündür. [Bkz: İsmail Habib, *Avrupa Edebiyatı ve Biz: Garpten Tercümeler*, c. 1 (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1940), 92-93.].

³³² Mustafa Nihat, *Türkçede Roman Hakkında Bir Deneme* (İstanbul: Remzi Kitabevi, [t.y.]), 168; İsmail Habib, *age*, 140. İsmail Habib ve Mustafa Nihat yarım kalan tefrikanın kitaplaştırılma tarihinin belirsiz olduğunu belirtmekle birlikte, Cevdet Kudret, *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman I* adlı eserinde tercümenin kitap halinde basıldığı tarih olarak 1873 yılını vermektedir. Tanpınar da *19. Yüzyıl Türk Edebiyatı Tarihi*’nde Paul ve Virginie’nin 1873 yılında tercüme edildiğinden bahsetmektedir. [Bkz: Cevdet Kudret, *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman*, 5. bs (İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1987), 14; Ahmet Hamdi Tanpınar, *age*, 262.]

³³³ İsmail Habib, *age*, 140.

³³⁴ Mustafa Nihat’ın bu tarih 1895 olarak geçmektedir. Ancak bir tarih çeviri hatası olarak düşünülebilir. [Bkz. Mustafa Nihat, *age*, 178.]

³³⁵ Mustafa Nihat, *age*, 178.

³³⁶ İsmail Habib, *age*, 141.

Ahmed Hidayet tercümesinden 7 yıl sonra ise, 1937 yılında Ali Kâmi Akyüz tarafından yapılan çeviri, Hilmi Kitabevi'nden 212 sayfa olarak çıkmıştır. Bu tercüme daha tam olmakla birlikte, kitabın başına kitabevi sahibi İbrahim Hilmi tarafından bir de inceleme konulmuştur. Kitabın son tarafındaki hatıra kısmında ise İbrahim Hilmi, ilk Paul ve Virginie tefrikasının “Malumat” gazetesinde Mehmed Atâ tarafından yapıldığını fakat tercüme yapılış itirazlardan dolayı yarım kaldığını yazmıştır.³³⁷ Ancak *Paul ve Virginie*'nin ilk tercümesi Emin Sıddık'a ait olmakla birlikte, Mehmed Atâ'nın tefrikası “Malumat” gazetesinde değil, “Maarif” mecmuasında tefrika edilmiştir.

Türk romanını etkisi altında alan eserlerin arasında yer alan *Paul ile Virginie*'nin tercüme tefrikaları hakkında bilgi veren kitap ve makalelerde bir bütünlük bulunmadığı gibi, Mehmed Atâ Bey'in *Maarif* Mecmuası'nda yaptığı tercüme tefrikasından da neredeyse hiç bahsedilmemekte, bahsi geçen yerlerde de yanlış bilgi verilmektedir. *Paul ve Virginie* hakkında en etraflıca bilgi veren kitap, İsmail Habib Sevük'ün *Avrupa Edebiyatı ve Biz* adlı kitabının birinci cildinde yer almaktadır. Burada Paul ve Virginie üzerine yapılan tercüme eserlerin künye bilgileri ve mahiyetleri hakkında kısa bilgiler verilmiş ve tercümeler liste şeklinde gösterilmiştir. Ancak burada Mehmed Atâ'nın *Maarif*'teki tefrikası listeye dâhil edilmemiştir.³³⁸ *Avrupa Edebiyatı ve Biz* adlı inceleme kitabından sonra *Paul ve Virginie* tercümeleri hakkında bilgi veren eserler arasında Mustafa Nihat Özön'ün *Türkçede Roman Üzerine Bir Deneme* adlı kitabı gelmektedir. Bu kitapta *Paul ve Virginie*'ye ait üç tercüme yapıldığı yazmaktadır ve Emin Sıddık, Osman Senayi ve Ahmet Hidayet'in tercümelerini saymaktadır. Ancak parantez içinde verilen bir bilgide, Paul ve Virginie'nin “Maarif”te yaptığı tercüme tefrikasından bahsedilmektedir. Ancak mütercimnin adı Mehmed Atâ olarak değil, “Mehmet Halit” olarak anılmaktadır: “Mehmet Halit tarafından da *Maarif* adıyla çıkan mecmuada yabancı dil öğrenenlere temrin olmak üzere fransızcasıyla birlikte neşredilmiye başlanılan bir tercümesi daha varsa tamamlanamamıştır.”³³⁹

Özön, saydığı üç tercümeden parçalar alarak bunları Fransızcalarıyla ve kendi aralarında karşılaştırarak çıkarımlarda bulunmuştur.

³³⁷ *age*, 141.

³³⁸ *age*, 140-141.

³³⁹ Mustafa Nihat, *age*, 168.

Cevdet Perin'in *Tanzimat Edebiyatında Fransız Tesiri*'nde kitabın arkasında verilen tercüme eserlerin kronolojik listesinde *Paul ve Virginie* tercümesi olarak, 1870 Sıddık tercümesi³⁴⁰ ve 1893 Osman Senayi tercümesi³⁴¹ yer almaktadır. Türk Edebiyatı tarihi açısından önemli bir yere sahip olan Tanpınar'ın *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*'nde ise yalnızca 1873'te *Paul ve Virginie*'nin tercüme edildiği yazılmaktadır.³⁴² Bu tarih de Emin Sıddık'ın Mümeyyiz'de tefrika etmeye başladığı tercümeyi tamamlayıp kitaplaştırdığı düşünülen tarihtir. Yine Cevdet Kudret'in *Türk Edebiyatında Hikâye I* adlı kitabında, *Paul ve Virginie* tercümesinde sadece Emin Sıddık tercümesinden bahsedilmektedir.³⁴³ Güzin Dino'nun *Türk Romanının Doğuşu*'nda³⁴⁴, Nihat Sami Banarlı da, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*'nde³⁴⁵, Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın *Türk Edebiyatı Tarihi*'nde³⁴⁶, İnci Enginün'ün *Mukayeseli Edebiyat*'inde³⁴⁷, *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*'nde³⁴⁸, Haşim Koç'un "Osmanlı'da Tercüme Kavramı ve Tanzimat Dönemi'nde Edebî Tercümelere Dair Çalışmalar" adlı makalesinde³⁴⁹ aynı bilgi tekrarlanmaktadır. Şerif Hulusi'nin "Tanzimat'tan Sonraki Tercüme Faaliyeti" adlı makalesinde ise tercüme eserlerin bir listesi verilmiş ancak 1870 yılında yapılan çevirinin Osman Senayi'ye ait olduğu yazılmıştır.³⁵⁰ Oysa bu çeviri Emin Sıddık'a aittir. Hilmi Ziya Ülken'in *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü* adlı eserinde ise *Paul ve Virginie* tercümelerine yer verilmemiştir.³⁵¹

Mehmed Atâ'nın *Paul ve Virginie* tefrikasından doğru ve eksiksiz olarak bahseden kaynak ise, Muzaffer Esen'in *İstanbul Ansiklopedisi*'nde "Atâ Bey" maddesinde verdiği bilgidir:

³⁴⁰ Cevdet Perin, *Tanzimat Edebiyatında Fransız Tesiri* (İstanbul: Pulhan Matbaası, 1946): 210.

³⁴¹ *age*, 229.

³⁴² Ahmet Hamdi Tanpınar, *age*, 262.

³⁴³ Cevdet Kudret, *age*, 14.

³⁴⁴ Güzin Dino, *Türk Romanının Doğuşu*, 2. bs (İstanbul: Agora Kitaplığı, 2008): 40.

³⁴⁵ Nihat Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, c. 2 (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1987): 1000.

³⁴⁶ S. Dilek Yalçın Çelik, "Popüler Roman," *Türk Edebiyatı Tarihi*, c. 3, ed. Talat Sait Halman [ve öte...] (İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2006): 369.

³⁴⁷ İnci Enginün, *Mukayeseli Edebiyat* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1992): 73.

³⁴⁸ Nuri Akbayan, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Çeviri," *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c. 2, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985): 449.

³⁴⁹ Haşim Koç, "Osmanlı'da Tercüme Kavramı ve Tanzimat Dönemindeki Edebî Tercümelere Dair", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. 4, s. 8, (2006): 367.

³⁵⁰ Hulusi Şerif, "Tanzimat'tan Sonraki Tercüme Faaliyeti", *Tercüme Mecmuası*, c. 1, s. 3, (Eylül 1940): 286-296.

³⁵¹ Hilmi Ziya Ülken, *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, İstanbul: Vakit Gazete-Matbaa-Kütüphane, 1935.

“[Mehmed Atâ] 1896’da Maarif Mecmuasında Bernarden de Saint Pierre’in «Paul et Virginie»sini tercümeye başladı. Bu tefrika Maarif Mecmuasında bir sütun Fransızca, karşısındaki sütununda Türkçe olarak çıkıyordu, tercemenin doğruluğundan şüphe edenleri Fransızca metni araştırmak zahmetinden kurtaracak olan bu neşir tarzı, mütercimin kendi tercemesinden ne kadar emin olduğunu gösteren haklı ve yerinde bir gururun ifadesidir.”³⁵²

Görüldüğü gibi *İstanbul Ansiklopedisi*’nde verilen tam ve doğru bilgiler haricinde, *Paul ve Virginie* tefrikasından bahseden kaynaklarda, kitabın tercümelerinin tam bir listesine ulaşmak mümkün olmazken, Mehmed Atâ’nın tercüme tefrikasının bahsi ancak iki yerde geçmekte, verilen bilgiler de eksik ve yanıltır (Ali Kâmi Akyüz’ün tercümesinin son kısmında İbrahim Hilmi’nin Mehmed Atâ’nın “Malumât’ta yazdığından ve ilk tercümeyi yaptığından bahsetmesi ve Mustafa Nihat’ın Mehmed Atâ yerine Mehmet Halit olarak bahsetmesi).

Mehmed Atâ’nın *Paul ve Virginie* çevirisine bakılacak olursa, tercüme ilk defa olarak Maarif Mecmuası’nın 29 Ekim 1881 tarihli 10. sayısında tefrika etmeye başlamıştır. Mehmed Atâ, tefrikasına geçmeden önce “İfade-i Mütercim” başlıklı bir yazı neşretmiştir. Bu yazı önsöz niteliğinde olup, bu eseri neden tercüme ettiği hakkında bilgi vermiş ve tercümenin nasıl olması gerektiği hakkında bilgi vermiştir.

Mehmed Atâ, kendisinden önce 1870 yılında Emin Sıddık tarafından yapılan çeviriyi bir tercüme olarak görmemekte ve şimdiye kadar tam bir tercümenin yapılmamasını Osmanlı edebiyatı adına büyük bir eksiklik olarak görmektedir.

“Fransız edebiyatının müsteşhedâtından olan “Paul ile Virginie” milel-i mütemeddine lisanlarının hemen cümlesine nakil olunmuş olduğu halde, henüz lisanımıza tercüme edilmemiş bulunması kütüphane-i edebiyat-ı Osmaniye için bir noksan addolunabilir. Hiss-i tasvir ve ifadesi cihetleriyle sehl-i mümteni addolunmakta olan bu kitap birçok asar-ı mütercemenen pek çok evvel tercüme olunmak lazım gelirdi. On beş sene mukaddem bunun tercümesi olmak üzere bir kitap neşrolunmuş ise de daha ilk satırlarının asliye-i tatbikinde reh-in-i mer-tebe-i vuzuh olur ki, “Paul ile Virginie” başka, o tercüme büsbütün başka bir şeydir.”³⁵³

Mehmed Atâ bir tercüme yapmanın, bir resim tablosunu istinsah etmeye benzediğini düşünmektedir. Ona göre müstensih tablonun ressamı kadar yetenekli olmak zorunda değildir, zaten o kadar yetenekli olan birinin de o resmi istinsah etmeye gereği yoktur. Yine de müstensih, resmin sanat değerinden anlamalı ve titizlikle

³⁵² Muzaffer Esen, “Atâ Bey (Hammer Mütercimi Mehmed),” *İstanbul Ansiklopedisi*, haz. Reşad Ekrem Koçu, 3. c (İstanbul: İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat, 1960): 1181.

³⁵³ Mehmed At, “İfade-i Mütercim,” *Maarif*, yıl: 1, sayı: 10 (25 Rebiyülevvel 1309 [29 Ekim1891]): 157.

davranmalıdır. Denilebilir ki, Mehmed Atâ için tercüman, bir sanatkâr olmasa da, sanatın inceliklerinden anlayan ve onun değerini verebilen bir kişi olmalıdır.

Mehmed Atâ, önsöz niteliğindeki bu yazısının son paragrafında ise, tercümesine yapılacak herhangi bir itirazdan önce “üdebâ-yı kiramımızın şu güzel eseri bu acizin kalemine bırakmış olmaları da bir hata olduğunun düşünülmesini temenni eylerim” diyerek kendisini gelecek eleştirilere karşı savunmaya almıştır.

Mehmed Atâ’nın tercüme tefrikasının sayfa düzenine baktığımız zaman, *Paul ve Virginie* romanının Latin harfli Fransızcası verilmiş ve sol yanına da Arap harfli Türkçe tercümesine yer verilmiştir. Osmanlıca tercümesinin sağ üst köşesinde “müellifi Bernarden dö Sen Piyer,” sol üst köşesinde “mütercimi Mehmed Atâ” ibaresi bulunmaktadır. Bütün tercüme tefrikalarında sayfa düzeni bu şekildedir. Tercümenin içinde özel isimler okundukları gibi yazılmışlardır. Ancak yanındaki Fransızcadan isimlerin orijinallerini görebilmek açısından kolaylık sağlanmıştır. Her tefrikanın altında ise “mabadı var” ifadesi yer almaktadır. Ayrıca her bir tercüme, hem Fransızcasında hem de Türkçesinde numaralandırılmıştır. Mehmed Atâ’nın tercümesi yalnızca 10. sayıda 2 sayfa, diğer sayılarda ise 1’er sayfadır.

Mehmed Atâ, tercümesini, 10, 12, 13 ve 14. sayılarda tefrika ettikten sonra, tercümesine bir itiraz almıştır ve ona cevap olması açısından 15. sayıda “Bir İki Söz” başlığı altında uzunca bir açıklama ve savunma niteliğinde bir yazı yazmıştır. Mehmed Atâ, makalesinde tercümenin itiraz edilen noktalarını düzeltmeye geçmeden önce, itirazı yapan kişinin bir edebiyat ehli olmadığını şu sözlerle belirtmiştir:

“Paul ile Virginie” tercümesinin bâlâsında yazmış olduğum “ifade-i mütercim” de bir kitabın tercümesini bir resim levhasının istinsahına teşbih ederek istinsah etmekte olduğum levhada aslının letafetini büsbütün zayı etmiş isem bu babda bana tevcih-i hata etmezden evvel üdebâ-yı kirâmımızın bu güzel eseri bu acizin kalemine bırakmış olmaları da bir hata olduğunun düşünülmesini rica etmiş idim.

Bu ifade üzerine erbâb-ı kalem den biri çıkıp da eser-i mezkûru bendenizden güzel tercümeyle himmet edeceğine intizar edebildim. Henüz böyle bir himmet vuku bulmamış ise de asl-ı levhanın letafetini büsbütün zayı ettirdiğime dair bir ifade meydana konularak buna delil olmak üzere bir “külbe” ile bir “cümle”nin yanlış tercüme edildiği beyan olunmuştur.”³⁵⁴

Makalede, itirazı yapan kişinin ismine veya yazısına yer verilmemiştir. Ancak itiraz edilen noktalar alıntılanmıştır. Makalede Fransızca yapılan alıntılar Latin harfleriyle yazılmıştır.

³⁵⁴ Mehmed Ata, “Bir İki Söz,” *Maarif*, yıl: 1, sayı: 15 (2 Cemaziyülevvel 1309 [4 Aralık 1891]): 231.

“Dans une île presque déserte, dont le terrain était à discrétion”³⁵⁵ ibaresinin: “Hemen büsbütün hâlî ve kabil ziraat arazisi pek çok olan bir cezirede...”

Mais la Providence qui vient à notre secours lorsque nous ne voulons que les biens nécessaires, en réservait un à Mme de la Tour que ne donnent ni les richesses, ni la grandeur: c'était une amie ibaresinin: “Lakin muhtaç olduğumuz kadar atıfet istediğimiz zaman meded-i resmimiz olan iyanet-i ilahiyye Madam de La Tour’a da zenginlik ve büyüklük vermeyecek bir inayet, yani bir arkadaş hazırlamış idi.”³⁵⁶

Mehmed Atâ, uzunca yaptığı gramatikal açıklamalarında Muallim Naci’nin *Istilahât-ı Edebiyye* adlı edebiyat terimlerinin önemli açıklamalarını içeren kitabından ve Fransızca lügatlerden alıntılar yapmıştır. Makale çok uzun olduğu için 15. sayıda tefrikaya yer verilememiş ve Mehmed Atâ, 16. sayıda açıklamalarına “Bir İki Sözü’n Bakiyyesi” adlı makalesiyle devam etmiştir. Bu makalede ilk yapılan itirazın 18 Teşrinievvel Pazartesi günü yapıldığı, yazının matbaaya yetişmesi için makaleyi yarım verdiğinden dolayı bu nüshada açıklamalarına devam edeceğini, bu makaleyi cumartesi gecesi yazdığını, yine pazartesi günü bir cevap gelirse, ona da ayrıca bir cevap yazacağını belirtmiş ve bu makalesinde de alıntılarla ve örneklerle birçok gramatikal açıklamalarda bulunmuştur. Bu sayıda tefrikaya devam edilmiştir. Mehmed Atâ 17. sayıda “Fenn-i Maânîden Bir Bahis,” adlı bir makale kaleme almış ve yine bu makalede de cümlelerin birbirine hangi durumlarda bağlanıp bağlanmaması gerektiği uzun açıklamalarla anlatılmıştır.

Mehmed Atâ, tercüme tefrikalarına 17, 18 ve 19. nüshalarda devam ettikten sonra 20-24. sayılar arasında bir tefrika yapılmamıştır. Mecmuada “mütercimin hastalandığına ve ondan tefrikaya ara verildiğini daha sonra devam edileceğini” bildiren bir yazı çıkmış, akabinde 25. sayıda tefrikanın son parçası yayımlanmıştır. Tefrikanın altında “mabadı var” ibaresi bulunmasına karşın *Maarif* mecmuasının bundan sonraki hiçbir sayısında tefrikaya devam edilmemiştir. Bu son tefrikadan sonra Mehmed Atâ’nın imzasına da rastlamak mümkün değildir. Mehmed Atâ’nın makalelerdeki üslubuna dayanarak yapılan itirazlardan son derece sinirlendiğini ve kendini uzun uzadıya savunma gereğini hissettiğini söylemek yanlış olmaz:

“Bazı tedkikât-ı hâvî diğer bir makale daha istihzar olunduğu halde pazartesi günü cevap görülemediği cihetle tehir olunmuştur. Yalnız baladaki makale evvelce tertip olunmuş bulunmağla tehiri mümkün olamamıştır. Her halde ihtar ederiz ki bu bahiste devam bizce arzu ile değil, mecburidir.”³⁵⁷

³⁵⁵ İtalik olarak yer verilmiş olan Fransızca kısımlar, metinde Latin harfli olarak yazılmıştır.

³⁵⁶ *age*, 231.

³⁵⁷ Mehmed Ata, “Bir İki Sözü’n Bakiyyesi,” *Maarif*, yıl:1, sayı: 16 (9 Cemaziyülevvel 1309 [11 Aralık 1891]): 257.

Alıntıdan da anlaşılacağı üzere, Mehmed Atâ bu savunmaları yapmaya kendisini mecbur hissetmiştir. Bu nedenle, yapılan itirazlardan dolayı sinirlenmesi üzerine tercümeyle devam etmediğini düşünmek yanlış olmaz.

4.2.1.4. Tercüme Mecmuası

Mehmed Atâ'nın çeviri romanlarının haricinde, çeşitli çeviri metinlerinin bulunduğu *Tercüme Mecmuası* adlı antoloji niteliğindeki eseri, 1329 [1911] yılında³⁵⁸ Keteon Bedrosyan Matbaası tarafından basılmıştır.³⁵⁹ Eser hacim olarak 80 sayfa olmakla birlikte, *Tercüme Mecmuası*'nın iç sayfasında, kitabın içeriğine dair kısa bir bilgi yer almaktadır. Eser, Türkçe ile Arapçadan, Farsçadan ve Fransızcadan alınmış bazı metinlerin, bu dillerden birine yahut ikisine tercümesini içermektedir. Bu tercümelerin bir kısmı, Mehmed Atâ'nın *İktıf* adlı eserinde yer almaktadır. “Türkçe ile Arabî ve Fârisîden, Fransızcadan bazı asâr-ı ber-güzîdenin bu lisanlardan bir diğerine yahut ikisine tercümelerini hâvîdir. Tercümelerden bir kısmı aklâm-ı marifenin mahsuludur.”³⁶⁰

Mehmed Atâ, eserin “Kitabın Mevzû-ı Maksat Tertibi” başlıklı önsözünde, kitabı nasıl tertip etmeye başladığını, hangi kaynaklardan yararlandığını ve tercüme ettiği metinlerin özellikleri hakkında bilgi vermektedir. Burada yer alan bilgilere göre Mehmed Atâ, *Tercüme Mecmuası*'nı neşretmeden 12-13 sene öncesi [1898-1899] Beyrut'tayken, oryantalist Henri Lammens S.J.'nin (1862-1937) *Cours Gradué de Traduction française-arabe: Sujets Choisis Dans Les Meilleurs Auteurs Arabes-Textes Arabes* (1891) adlı eserini edinmiş ve bu kitaptan istifade etmiştir. Beyrut'ta basılan bu kitap, iki ciltten oluşmaktadır; birinci cilt Arapça kitaplardan seçmelere, ikinci kısım ise kısmen ünlü yayınlardan seçilmiş yazıların Fransızca tercümeleri yer almaktadır.³⁶¹ Mehmed Atâ, övgüyle bahsettiği bu eserden birkaç türlü istifade ettiğini söylemektedir; buna göre eserde yer alan metinlerin bazılarının Fransızcalarına bakmaksızın Arapçalarını anlamaya çalıştıktan sonra Fransızcalarına, bazı metinlerin de önce Fransızcalarını sonra Arapçalarını tetkik etmiştir.

³⁵⁸ Kitabın önsözünün altında “İstanbul, Feneryolu, gurre-i Muharrem 1329” ibaresi bulunmaktadır.

³⁵⁹ Mehmed Atâ, *Tercüme Mecmuası* (İstanbul: Keteon Bedrosyan Matbaası, 1329 [1911]).

³⁶⁰ *age*, 1.

³⁶¹ *age*, 3.

Mehmed Atâ'ya göre, bir dilin öğretilmesinde teorik bilgilerin yoğun olarak verilmesinden ziyade, örnekler üzerinde tatbik yaptırılarak öğrenciye bol bol pratik yaptırılması gerekmektedir. Dil öğretiminde, dil pratiği yaptırılması amacıyla bu kitabı tertip ettiğini belirten Mehmed Atâ, kitabın basımından 7-8 sene önce [1903-1904] *İktitaf*'ın başına *İktitaf*'ın tercüme kısmı adı altında bir bölüm neşredileceğine dair bir bilgiye yer verse de, bu fikrini *Tercüme Mecmuası*'nda gerçekleştirebilmiştir. Mehmed Atâ, 7-8 senelik süreç içerisinde niçin böyle bir kitap tertip edemediğinin nedenlerini açıkça söylememekle birlikte, yalnızca “birçok avâik buna mani oldu” açıklamasıyla yetinmiştir.³⁶²

Tercüme Mecmuası'nın içeriğine bakılacak olursa, eser içerisindeki tercüme metinler yalnızca Arapça veya Fransızcadan Türkçe tercümeleri içermemektedir. Mehmed Atâ kitabında yer alan çevirileri şu şekilde sınıflandırmıştır:

1-Arapçadan Türkçeye,

2-Arapçadan Fransızca ve Türkçeye,

3-Farsçadan Türkçeye,

4-Farsçadan Fransızca ve Türkçeye,

5-Fransızcadan Türkçeye

6-Türkçeden Fransızcaya olmak üzere kitapta altı çeşit tercüme bulunmaktadır. Mehmed Atâ, önsözünde belirttiği üzere, manzume tercümeleri çoğu zaman vezin ve kafiye kaidelerinden uzak kalınarak yapılmıştır. Mehmed Atâ, tercümelerin asıllarından kelime kelime tatbik edilmesi imkânsız olduğu için, bazı manzume tercümelerinin yanında mısra mısra tercümelerini de ilâve ettiğini belirtmiştir.³⁶³

Tercümelerin altında, kelime ve terkiplere dair açıklamalara, tercüme edilen metinlerin müelliflerine ait kısa bilgilere, metinlerin üsluplarına ve içerdiği malumatlara dair izahatlar bulunmaktadır. Mehmed Atâ tüm bu açıklamaların altına “Mim (M.) Ayın (A.)” imzasını kullanmıştır.

Tercüme Mecmuası 16 metni ve bu metinlerin çeşitli tercümelerini ihtiva etmektedir. Bunlardan ilki “Sultan Osman Gazi Hazretleri'nin Nazm-ı Şahaneleri” adlı manzumedir. Bu parçanın tercümesi “Türkçeden Fransızcaya tercüme” kategorisinde

³⁶² *age*, 4.

³⁶³ Mehmed Atâ, *Tercüme Mecmuası* (İstanbul: Keteon Bedrosyan Matbaası, 1329 [1911]): 4.

yer almaktadır. Metnin önce orijinali verilmiş ve dipnotlarla bazı beyitlerin şerhleri yapılmış ve kelime açıklamalarında bulunulmuştur. Manzumenin sonunda parantez içinde şiirin *Hayrullah Tarihi*'nden alındığını, bu kitapta yer alan açıklamalara yer verilmediği notu düşülmüştür. Manzumenin “Projects de Conquête” başlığı altında Fransızca tercümesine yer verilmiştir. Bu çeviri de dâhil olmak üzere, kitaptaki Fransızca tercümeler Latin harfleriyle basılmıştır. Manzumenin Fransızca tercümesi, I. Akademi ve La Société Litteraire de Lyon üyesi M. Eduard de Sugny tarafından yazılan *La Muse Ottoman* (Paris 1855, 2. baskı) adlı kitaptan alınmıştır. Mehmed Atâ'ya göre şiirin Fransızca tercümesi kafiye ve vezin zorunluluğundan dolayı aynen bir tercüme sayılmasa da Türkçesinden tam olarak uzaklaşmamıştır.³⁶⁴

Mecmuanın ikinci parçası ise *Victor Hugo*'nun *Extase* adlı şiirdir. Şiirin öncelikle Fransızcası verilmiş, daha sonrasında Recaizade Mahmud Ekrem'in “Vecd” adı altında Türkçe tercümesi verilmiştir. Mehmed Atâ, Recaizade Mahmud Ekrem'i “Üstad Ekrem” olarak nitelendirmiş ve ona karşı duyduğu saygıyı şu şekilde ifade etmiştir:

“Üstad Ekrem'in bu tercümeleri aslına o kadar muvafıktır ki terâcim-i manzumede emsali maduddur. Fransız şairinin hiç bir fikri kaybedilmemiş, hatimeyi teşkil eden mısra-i âlî ise şiire daha ziyade revnak vermiştir. “Üstad Ekrem” unvanı da ancak böyle muvaffakiyetlerle kazanılabilir.”³⁶⁵

Kitapta yer alan üçüncü parça ise, “İbn-i Batuta'nın Sultan Orhan Hazretleriyle Mülakatı” adlı parçadır. Mehmed Atâ ilk önce metnin Arapçasını vermiş, altına da aynen alıntı yaptığını yalnız fıkralar bölümünü atladığını, kolaylıkla anlaşılması için virgöl konulduğunu belirtmiştir.³⁶⁶ Metnin Arapçasının akabinde “Du Sultan de Boursa” başlıklı Fransızca tercümesi yer almaktadır. Bu tercüme, C. Deffermery ve le Dr. B. R. Sanguinetti'nin *Voyage d'Ibni Batoutah: Tome Second Imprimé en quatre volumes Avec La Traduction Française à l'Imprimerie Impériale* (Paris, 1854) adlı kitabından almıştır. Mehmed Atâ bu tercümeyi tenkitli bir şekilde alıntılanmıştır zira Türkçe tercümesiyle karşılaştırmış ve uyuşmayan yönleri dipnotla belirtmiştir. Fransızca tercümenin ardından gelen metnin Türkçe tercümesinde de, tercümenin Türkçe gramer kurallarına uygunluğu konusunda dipnotlarla açıklamalar yapan Mehmed Atâ, ardından metnin çevirisinin dil yönü dışında, metnin kendisinden de çıkarımlarda bulunmuş ve bunu “Mülahaza” başlığı altında maddeler

³⁶⁴ Mehmed Atâ, *Tercüme Mecmuası* (İstanbul: Keteon Bedrosyan Matbaası, 1329 [1911]): 9.

³⁶⁵ *age*, 12.

³⁶⁶ *age*, 15.

halinde sıralamıştır. Örneğin Mehmed Atâ, ilk maddede Orhan Gazi'ye "İhtiyareddin" unvanının verilmesinin önemli bir nokta olduğu, oysa daha önceden tarihlerde buna dair bir rivayetin göze ilişmediği, seyahatname daha o zamanda yazıldığı için, İbn-i Batuta'nın yanılmış olma ihtimalinin az olduğunu belirtmektedir.³⁶⁷

Kitapta yer alan dördüncü metin, Hâkânî'ye ait "Medayin Sarayı" adlı manzumedir. Manzumenin ilk önce Farsça metni verilmiş, ardından "Bazı Müfredat Hakkında İzahat" başlığı altında şiirle ilgili açıklamalarda bulunulmuştur. Bu açıklamalarda Mehmed Atâ, Medayin Sarayı'nın İran'da Bağdat'ta bir kasır olduğuna dair bilgi vermiş ve Farsça gramer açıklamalarında bulunmuş ve açıklamaların hemen ardından şiirin nesre çevirisini vermiştir. Şiirin nesre çevirisinde parantez içinde anlam bütünlüğü açısından açıklamalarda bulunan Mehmed Atâ'nın, bu çeviri ve açıklamalarından Farsçaya hâkim olduğunu görmek mümkündür. Mehmed Atâ, şiirin açıklaması, nesre çevirisi ve gramer açıklamalarıyla yetinmemiş, Hâkânî'nin biyografisini de vermeyi uygun görmüştür. Hâkânî'nin "terceme-i hâlini" ise Ziya Paşa'nın *Harâbât* adlı eserinden almıştır.

Mecmuada yer alan beşinci parça ise, "Hazret-i Ömer ve Bürde-i Yemenî" adlı Arapça metindir. Mehmed Atâ, metnin aslını verirken, *Tercüme-i Kâmûs*'tan yararlanarak dipnotlarla kelime izahatlarında bulunmuştur. Metinden sonra "Le Calif O'mar et le Toile du Yemen" başlıklı Fransızca tercüme yer verilmiştir. Fransızca tercüme Fransız şarkiyatçısı Antoine Isaac Silvestre de Sacy'ye aittir. Metnin Türkçe tercümesini Mehmed Atâ yapmıştır, metinde herhangi bir açıklama bulunmamaktadır.

Kitapta yer alan 6. parça ise "İyi Bir Kitabın Mukaddimesi" adlı metindir. Metnin ilk önce "Préface d'un Bon Livre" başlıklı Fransızcası verilmiştir. Metinde dipnotla belirtilen açıklamalar da yine Fransızca olarak yapılmıştır. Metin, Le Sage'a ait *Histoire de Gil Blas de Santillane*³⁶⁸ adlı romandan alınmıştır. Metnin Türkçeye tercümesi Mehmed Atâ tarafından yapılmıştır.

Yedinci metin, Sully Prudhomme'a ait Les Yeux adlı şiiridir. Metnin Latin harfleriyle Fransızcası verildikten sonra öncelikle "Aynen Tercümesi" ibaresinin

³⁶⁷ age, 21.

³⁶⁸ Roman Ahmet Vefik Paşa tarafından 1886 yılında *Gil Blas Santillani'nin Sergüzeşti* adı altında Türkçeye çevrilmiştir.

altında “Gözler” başlığıyla nesre çevirisi verilmiştir, çevirinin altında mütercimim imzası bulunmamaktadır. Yalnızca parantez içinde bir açıklama bulunmaktadır. Nesir çevirisinden sonra yer alan tercüme -kitapta yer alan tabirle “nazmen” çevirisi- ise Muallim Naci’ye aittir. Bu şiirde herhangi bir gramatikal açıklama veya şiir tahlili bulunmamaktadır.

Mecmuadaki sekizinci ve dokuzuncu parçalar “Arapçadan Fransızca ve Türkçeye” tercüme edilenler kategorisindedir. Kitapta yer alan sekizinci parça, kısa bir metin olan “Mülûk-ı Acem’den Birinin Vasiyeti” adlı parçadır. Metin Arapçadır ve El-Mesudî’ye aittir. Metnin ilk önce Arapçası verilmiş ve metinde bazı izahatlarda bulunulmuştur. Arapça metnin ardından “Conseils d’un Roi Persan” başlığı altında Fransızcası verilmiştir. Metin, Mesudi’nin dünya tarihini konu eden eseri *Murûc ez-Zeheb ve Ma’âdin el-Cevâhir* adlı kitabının Barbier de Meynard tarafından “Les Prairies D’or” adı altında çevrilen kitabından alınmıştır. Metnin Türkçesi Mehmed Atâ tarafından çevrilmiş ve altına da “her dereceki erbab-ı tahsile müfid olmak için böyle küçük ve tercümesi kolay parçalar da derc olundu” açıklamasında bulunulmuştur. Kitaptaki dokuzuncu metin yine El-Mesûdî’ye ait “Halife Abdülmelik İle Nedimi” başlıklı metindir. Metnin yine öncelikle Arapçası verilmiş, ardından “Le Courtisant et le Khalif A’bdal Malik” başlıklı Fransızcası verilmiştir. Metnin Fransızcası yine Barbier de Meynard’a ait Fransızca *Les Prairies D’or* tercümesinden alınmıştır. Metnin “Halife Abdülmelik İle Nüdeyasından Biri” başlıklı Türkçe çevirisi yer almaktadır. Metnin altında parantez içinde yalnızca M[im] A[yın] imzası bulunmaktadır. Metinle ilgili herhangi bir açıklama ve şerh bulunmamaktadır.

Kitapta yer alan onuncu metin ise Ömer Hayyam’ın rubailerinden seçilmiştir. Bu tercüme Farsçadan Fransızca ve Türkçeye yapılan çeviriler grubunda değerlendirilebilir. Hayyam’ın seçilen yedi rubaisinden her birinin öncelikle Farsça aslı verilmiş ve ardından Latin harfli Fransızca nesre çevirisi ve ardından da Türkçe çevirisine yer verilmiştir. Rubailerin Türkçe tercümelerini Mehmed Atâ yapmış ve parantez içinde rubaideki anlamı izah eden açıklamalarda bulunulmuştur. Rubailerin Fransızca çevirilerindeki açıklamalar dipnotlarla, Latin harfli Fransızca olarak yapılmıştır. Rubailerin Fransızca çevirilerine dair açıklama ibaresi ise şu şekildedir:

“Fransızcaları tercümeleriyle beraber Paris’te tab olunan (Rubaiyyât-ı Hayâm)dan alınmıştır.”³⁶⁹

Kitapta yer alan on birinci parça ise, Kalkaşandi’ye ait “Hülefâ-yı Fatıma’nın Hazinesi” adlı metindir. Metnin ilk önce Arapça metnine yer verilmiştir, metin içerisinde geçen bazı kelimeler dipnotlarla açıklanmıştır. Metnin Fransızcası ise “Le Trésor des Kalifes Fatimites” başlığını taşımaktadır ve metin Kalkaşandi’nin *Récit Rares* başlıklı Fransızcaya çevrilmiş kitabından alınmıştır. Metnin altında yalnızca kitabın adına yer verilmiş, mütercimin adı zikredilmemiştir. Metnin Türkçeye çevirisini Mehmed Atâ yapmıştır.

Mehmed Atâ’nın kitabına aldığı on ikinci metin ise “Bir Havzanın Tasviri” adı altında tercüme ettiği Bernardin de Saint Pierre’in *Paul ve Virginie* adlı romanından alınan “La Description d’un Bassin” başlıklı parçadır. Mehmed Atâ, önceden de bahsedildiği üzere, *Paul ve Virginie* adlı eseri *Maarif* mecmuasında tefrika etmeye başlamış ancak bu çeviri yarım kalmıştır. Bu metnin de, daha önceden yaptığı tercümelerden alındığı düşünülebilir.

Tercüme Mecmuası’nda yer alan on üçüncü metin ise, “Vazife-i Meşâverân-ı Selâtîn” başlıklı Farsça nesir-manzum karışık metindir. Metin Sadi’nin *Gülistan* adlı eserinden alınmıştır. Metnin Türkçeye tercümesini Mehmed Atâ yapmış, beyitlerin çevirilerini yaptıktan sonra anlamlarını köşeli parantez içerisinde açıklamıştır.

Mecmuada yer alan on dördüncü parça ise, Abid Zakani’ye³⁷⁰ (ö. 1371) ait dört fıkranın Arapçadan Türkçeye tercümesini ihtiva etmektedir. Fıkraların Türkçeye tercümesi Muallim Naci’ye aittir. Metinde ilk önce fıkranın Arapçasına daha sonrasında Türkçesine yer verilmiştir. Mehmed Atâ, metinde bu sefer gramatikal açıklama yapmak yerine, metne yorum getirmeyi tercih etmiştir. Yorum yaptığı fıkra ve yorumu şöyledir:

“Bir at yarışı icra olunur. Birisi cümlesini geçer. Herifin biri sonucundan raks ve tekbire başlar. Yanında bulunan “bu at senin mi?” der. “Hayır fakat başındaki dizgin benim!” cevabını verir.”

“Bu adamın iftihara hakkı yok değil idi. At gemi iyi olmasaydı yarışı kazanamazdı. Erbabınca malum olduğu üzere gemin atı sevk ve idare hususunda dahl-ı azîmi vardır.”³⁷¹

³⁶⁹ age, 53.

³⁷⁰ Özellikle hiciv ve fıkralarıyla tanınan Arap asıllı İran şair ve yazardır. İran’ın en büyük hiciv yazarlarından biri olarak kabul edilir.

³⁷¹ age, 65.

Mehmed Atâ'nın -daha önce *Güft ü Şenîd* adlı kitabında görüldüğü gibi-, fıkralara olan ilgisinden dolayı, fıkranın altına şahsi yorumunu yazmayı uygun bulduğunu düşünülebilir.

Tercüme Mecmuası'nda yer alan 15. parça ise İbn-i Batuta'nın seyahatnamesinden alınmış Arapça bir parçadır. "İbn-i Batuta Anadolu'da Dolaşıyor" başlığı altında Türkçeye çevrilen metnin ilk önce Arapçası verilmiştir. Metnin altında nereden alındığına dair tam bir künye edinmek mümkündür. "L'exursion d'Ibni Batoutah en Asie Mineure" başlığı altında Fransızcaya tercüme edilen metnin Arapça ve Fransızcası *Voyage d'Ibn Batoutah* adlı kitabın 325. sayfasından alınmıştır.³⁷² Metnin Türkçeye çevirisi ise Mehmed Atâ tarafından yapılmıştır. Arapça, Fransızca ve Türkçe metinlerin hiçbirinde dipnotla yapılmış herhangi bir açıklama bulunmamaktadır.

Kitaptaki son metin olan on altıncı parça ise, "Hitab-ı Askerî" başlığı altında tercüme edilen Bonaparte'a ait "Proclamation A L'armée D'Italie" adlı metindir. Metnin ilk önce Latin harfli Fransızcası verilmiştir, metne dair dipnotlarla yapılan açıklamalar da yine Fransızcadır. Metnin Türkçeye tercümesi Mehmed Atâ tarafından yapılmıştır. Mehmed Atâ, tercümeyi yaparken birçok tarihi açıklamalarda bulunmuş ve haşiyeler yazmıştır. Mehmed Atâ, haşiyeleri nasıl yazdığına dair şu izahatta bulunmuştur: "Haşiyeler, eski tabir üzere, "Minhevât" "Minhler" aynen tercüme olundu ve tezyid edildi [arttırıldı]."³⁷³

Mehmed Atâ'nın *Tercüme Mecmuası*, *Güft ü Şenîd*, *İktitaḫ* ve *Musavver Küçük İktitaḫ* gibi antoloji niteliğindedir. Vücuda getirilmesindeki amaç, edebî bir amaçtan ziyade yabancı dil öğretiminde okuyuculara pratik sağlamaktır. Ömer Selim, "1860-1928 Yılları Arasında Düzenlenen Türk Edebiyatı Antolojileri" adlı yüksek lisans tezinde, *Tercüme Mecmuası*'nı "Başka Milletlerin Edebiyatlarına Ait Türkçe Antolojiler" başlığı altında değerlendirmiştir. *Tercüme Mecmuası*'yla birlikte, başka 1860-1928 yılları arasında bu şekilde hazırlanmış antolojileri ise, yazarları ve basım yılları ile birlikte gösterecek olursak karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır:

³⁷² *age*, 72.

³⁷³ *age*, 80.

Müellifin Adı	Eser Adı	Yayımlandığı Yıl
İbrahim Şinâsi	Fransız Lisanından Nazmen Tercüme Eylediğim Bazı Eş'ar: Extraits de Poesies et de Prose Traduits en Vers Français en Turc (Tercüme-i Manzume)	1859
Ahmed Rasim	Edebiyât-ı Garbiyeden Bir Nebze	1886
Hüseyin Zeki Aziz Beyzâde	Emsile-i Ahlak Yahud Mukaddime-i Gayret	1888
Yozgadizâde Hasan- Hayri Paşazâde Yusuf Ziya	Müntehabât-ı Şehnâme-i Firdevsî-i Tûsî	1889
Osman Fâik	Güzide-i Gülistan	1890
İstefan Hilmi	Mir'at'ü'n-Nikât	1890
Şevket Gavsî [Özdönmez]	Müntehabât-ı Fârîsiyye	1895
Mehmed Tefvik Köprülüzâde	Müntehab Hikâyeler	1895
Ahmed Refik	Napoleon'un Âsâr-ı Müntehabesi	1900
Ali Muzaffer	Tercüme Numûneleri	1900
Fâik Sabri [Duran]	Musavver Sahâif-i Güzide	1906
Mehmed Şükrî	Müntehabat-ı Mesnevî	1912
Fâik Sabri [Duran]	Musavver Müstehâb Parçalar	1912
Mehmed Atâ	Tercüme Mecmuası	1913

Tercüme yoluyla hazırlanmış ilk antoloji, 1859'da İbrahim Şinasi'nin *Fransız Lisanından Nazmen Tercüme Eylediğim Bazı Eş'ar: Extraits de Poesies et de Prose Traduits en Vers Français en Turc* adı altında hazırladığı daha sonradan Tercüme-i Manzume adıyla basılan eseridir. Bu eser, Fransızca aslı, Türkçe tercümesi, alındığı yazar ve kaynağın belirtildiği 17 şiirden oluşmaktadır. Bu yolda hazırlanan ikinci antoloji ise Ahmed Rasim'e aittir. *Edebiyat-ı Garbiyeden Bir Nebze* adı altında 1886 yılında basılan antolojinin önsözünde, eserin Fransızca bilmeyen okuyuculara Fransız Edebiyatı hakkında fikir ve bilgi vermek için hazırlandığı belirtilmektedir. Okur merkezli hazırlanan bu antoloji okuyuca Fransızca pratik sağlamak amacıyla hazırlanan *Tercüme Mecmuası* ile bu yönden benzerlik göstermektedir. *Edebiyat-ı Garbiyeden Bir Nebze* adlı bu eserde, Victor Hugo, Lamartine, Rousseau, Racine gibi ünlü isimler yer almaktadır. Tercüme edilen eserlerin kaynakları belirtilmemiştir ve kitapta yer alan tercümelerin uzunlukları birkaç satır ile birkaç sayfa arasında değişmektedir. Eserin ismindeki "Edebiyat-ı Garbiye" ibaresi, Türk edebiyatında, Fransız edebiyatının Batı edebiyatı tabiriyle karşılandığını görmek açısından da

önem arz etmektedir. Tercüme yoluyla hazırlanan bir diğer antoloji ise Hüseyin Zeki Aziz tarafından *Emsile-i Ahlak Yahut Mukaddime-i Gayret* adı altında hazırlanan eserdir. Bu eser, Şark edebiyatındaki “kıssadan hisse” geleneği etkisi altında kalınarak, kaynağı belirtilmeden Fransızcadan tercüme edilmiş 53 hikâyeden oluşmaktadır. 1889 yılında Yozgadizâde Hasan ve Hayri Paşazade Yusuf Ziya tarafından hazırlanan *Müntehabât-ı Şehnâme-i Firdevsî-i Tusi* adlı eser İran edebiyatının önemli şairlerinden olan Firdevsî’nin Şehnamesi’nden alınmış 51 parçadan oluşmaktadır. Seçilen metinler hakkında herhangi bir açıklama yapılmamış, eser tamamen Farsça olarak kaleme alınmıştır. Bir diğer antoloji ise 1890 yılında Osman Faik tarafından *Güzide-i Gülistan* adı altında hazırlanan antolojidir. Bu antolojide Sadî-i Şirazi’nin ünlü eseri *Gülistan*’dan seçilen parçalar ve sayfa kenarlarında yapılan şerhlerden oluşmaktadır. Aynı sene hazırlanan bir diğer antoloji ise İstefan Hilmi’ye ait *Mirâtü’n-Nikât* adlı eseridir. Bu eserde, kaynakları gösterilerek tercüme edilmiş 167 parça yer almaktadır. Ayrıca eserde 3 ayet ve 7 hadis meali de bulunmaktadır. En çok alıntı yapılan eserler arasında *Bahâristan*, *Hafız Divanı*, *Tarih-i Nigâristân* ve *Ebedü’l-dünya ve’l-din*’dir. 5 yıl sonra hazırlanan tercüme niteliğindeki antoloji ise Şevket Gavsî Özdönmez tarafından hazırlanan *Müntehabat-ı Farisiyye*’dir. Firdevsî, Mevlânâ, Sa’dî gibi edebiyatçılardan alınan 12 şiirden seçilen 29 beyit ve bunların tercüme ve şerhlerinden oluşmaktadır. 1895 yılında hazırlanan bir diğer antoloji ise bu sefer Batı edebiyatı kaynaklı olup Mehmed Tefvik Köprülüzâde tarafından *Müntehâb Hikâyeler* başlığı altında hazırlanmıştır. Eser, fazla rağbet görmemiş Fransız yazarlarından çevirilerek toplanmış 36 hikâyeyi içermektedir. Eserde, hikâyelerin mütercim tarafından seçildiğine yahut bir kaynaktan çevrildiğine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. 1900 yılında Ahmet Refik tarafından hazırlanan *Napoleon’un Âsâr-ı Müntehabesi* adlı antolojidir. Bu antolojide Napoleon’a ait mektuplar ve bazı savaflara dair hatıraların yer aldığı 7 parça yer almaktadır. Yine 1900 yılında hazırlanan bir diğer antoloji ise Ali Muzaffer tarafından hazırlanan *Tercüme Nümuneleri* adlı eserdir. Bu küçük hacimli antolojide Ahmed Midhat Efendi’nin tercümeyle dair bir makalesi dışında tamamı Fransızcadan tercüme edilmiş 16 parça bulunmaktadır. Alıntı yapılan müellifler arasında Victor Hugo, Lamartine, Alfred de Musset gibi Fransız edebiyatının önemli isimleri yer almaktadır. Eserde ayrıca Fransızcadan çevrilmiş 38 vecize ve atasözüne yer verilmiştir. Tercümelerden oluşan antolojiler arasında yer alan bir diğer eser, Faik Sabri Duran tarafından

hazırlanan *Musavver Sahaif-i Güzide* adlı kitaptır. Bu eserde seçilip tercüme edilen tüm parçalar Fransızcadır olmakla birlikte, eserde 12 yazardan alınan 14 parça yer almaktadır. 1912 yılında hazırlanan antoloji ise *Müntehabât-ı Mesnevî* adlı eserdir. Kitapta, Mevlânâ'nın *Mesnevi*'sinden seçilen 38 beyit ve bunların tercüme ve şerhlerinden oluşmaktadır. Faik Sabri Duran'ın 1912'de hazırladığı bir diğer antoloji ise *Musavver Müstehâb Parçalar* adlı eserdir. Bu kitapta, tamamı Fransız yazarlardan alınmış 23 parça yer almaktadır. Ömer Selim, “1860-1928 Yılları Arasında Düzenlenen Türk Edebiyatı Antolojileri” adlı yüksek lisans tezinde, “Başka Milletlerin Edebiyatlarına Ait Türkçe Antolojiler” kısmında Yümnî'ye ait *Müntehabât-ı Eş'âr-ı Fârisî* adlı eseri de dâhil etmektedir. Ancak bu eserde tercüme yapılmadığı, seçilen metinlerin yalnızca Farsçası verildiği için biz tercüme niteliğindeki antolojilere dâhil etmedik.

4.3.1. Siyaset Alanındaki Çevirileri

Usul-i İntihab

Mehmed Atâ'nın önemli çevirileri arasında yer alan bir diğer eseri de siyaset alanında Fransız akademisyen Roul de la Grasserie'den çevirdiği *Usul-i İntihab* adlı kitaptır. Kitabın içeriğiyle ilgili kitabın iç sayfasında “Milel-i muhtelifede [çeşitli milletlerde] havi olan intihab [seçim] usulünün mukayesesıyla tedkikât-ı ilmiye ve siyasiyeyi havidir.” açıklaması yer almaktadır. Açıklamanın altında parantez içinde Osmanlı Devleti'ndeki seçim usullerinin dahi gösterildiği belirtilmiştir.³⁷⁴ Bursalı Mehmed Tahir ise, Mehmed Atâ'nın *Usûl-i İntihab* adlı çevirisini, *Osmanlı Müellifleri* adlı kitabında “idari ve ictimai, terceme edilmiş mühim bir eserdir” şeklinde tanımlamaktadır.³⁷⁵ Kitabın müellifi için “Fransa Enstitüsü tarafından tetciv olunmuştur [tac giydirilmiştir]” ifadesi yer almakla birlikte, Mehmed Atâ da “İslahat-ı Maliye Komisyonu azasından” olarak tanımlanmıştır.³⁷⁶

³⁷⁴ Raoul de la Grasserie, *Usûl-i İntihab*, çev. Mehmed Atâ (İstanbul: Kanaat Kütüphanesi ve Matbaası, 1329 [1913]), 1.

³⁷⁵ Bursalı Mehmed Tahir Bey, *Osmanlı Müellifleri*, haz. İsmail Özen, c. 3 (İstanbul: Meral Yayınevi, 1975), 30.

³⁷⁶ Raoul de la Grasserie, *age*, III.

Kitabın iç sayfasından hemen sonra “İfade-i Mütercim” başlığı altında Mehmed Atâ’nın iki sayfalık önsözü³⁷⁷ bulunmaktadır. Önsözün ilk paragrafında eserin içeriği ve yayınlandığı sene içerisinde çevrildiğini belirten bir bilgi yer almaktadır. Devamında ise Roul de la Grasserie’nin siyaset ve toplum alanında yüzden fazla eserinin olduğu, Fransa Enstitüsü tarafından taç giydirildiği ve bu kitabına ise “hemen çıkar çıkmaz bütün nüshaları tükenmek derecesinde mazhar-ı rağbet” olduğu belirtilmiştir.

Mehmed Atâ, önsözün sonunda ise, tercümeyi nasıl ve ne amaçla dair bilgi vermiştir. Atâ Bey, tercümeyi oğlu Galib Bey’le birlikte, “meşrutiyetin gayesi olan” aydınlanma ilkesiyle halkı seçim konusunda bilgilendirmek amacıyla çevirmiştir:

“Tercüme yalnız benim değildir. Oğlum Doktor Galib Naima’nın muavenet-i kâmile olmamış olsaydı bunu yalnız başıma meydana çıkaramayacak idim. Onun Fransız lisanına vukufu benim vukufumdan elbette derecât ile ziyadedir. Eserin birçok yerlerinde baba oğul birlikte çalıştık ve ekseriya pek çok zahmet çektik. Galib’le birlikte Hammer tercümesinden maksadımız Osmanlıların tarihine bi-hakk vukufuna dalaletle meşrutiyetin gayesi olan Tennur-ı efkârâ hizmet olduğu gibi bu tercüme ile halkımızın da vezaif-i intihabiye hakkıyla idrak edebilmesine delalet edebilmiş isek mesai ve metâibimizin [yorgunluk] mükâfat-ı kâmilemini görmüş olacağız.”³⁷⁸

Mehmed Atâ, kitabı yalnızca tercüme etmekle kalmamış, Osmanlı’da seçim usulüne dair açıklama ve bilgi eklemelerinde bulunmuştur. Bu bakımdan kitap daha da zenginleştirilmiştir.

Kitap, mütercimin önsözünden sonra yazarın “Medhal” başlığı altında tercüme edilen önsözü bulunmaktadır. Burada kitabın içeriğine dair bilgiler verilmektedir, Mehmed Atâ tarafından ise dipnotlarla açıklamalarda bulunulmuş ve kendisi tarafından yapılan açıklamaları belirtmek üzere parantez içinde “mütercim” ibaresini kullanmıştır. Kitapta, Fransızca tabirler Latin harfli yazılmıştır.

Kitap altı bölüm ve on iki fasıl ile eklerden oluşmaktadır. Birinci kısım, “İntihabın Esasları,” ikinci kısım “İntihabatın Şekli yahut Muamele-i İntihabiye,” üçüncü kısım “Tedkik-i Selahiyet ve İntihabda Teyidat,” dördüncü kısım “İntihabın Daire-i Cereyanı,” beşinci kısım “İntihabın Tekâmül-i Harici ve Dâhilisi” ve altıncı kısım da “Usul-i İntihabın İstikbali-Netice” başlıklarını taşımaktadır. “Lahikalar” başlığı altında ise üç ek metin bulunmaktadır. Bunlar; “Rusya İmparatorluğunda Duma ve Şûrâ-yı Devlet İntihâbatı,” “Rey-i Mahdud Bahsine İlave” ve “İntihab-ı Mütenasib-Usul-i Muhtelif” başlıklarını taşımaktadır. Kitabın bitiminde Mehmed Atâ,

³⁷⁷ Önsözün sonunda, 7 Muharrem 1330 [28 Aralık 1911], Erenköy ibaresi yer almaktadır.

³⁷⁸ Raoul de la Grasserie, *age*, IV.

“Memâlik-i Osmaniye’de Usul-i İntihab” başlığı altında Osmanlı’da seçim usullerini anlatan bir parça eklemiştir.

Mehmed Atâ’nın *Usul-i İntihab* çevirisinin önemi, bu kitabın Osmanlı döneminde tercüme edilmiş ilk seçim kitabı olmasıdır.³⁷⁹ Mehmed Atâ’nın bu çevirisinin öncü nitelikte olduğunu söylemek yanlış olmaz zira ilk telif seçim kitabı da, hemen bir sene sonra yayımlanmıştır. Bedîî Nuri’nin *Hakk-ı İntihab*³⁸⁰ adı altında yayımladığı bu kitap da, seçim konusu üzerine Osmanlı dönemindeki ilk telif çalışma niteliğinde olmuştur.³⁸¹ Mehmed Atâ’nın, içeriğinin ve açıklamalarının tetkikinin ayrı bir konu oluşturacağı bu eseri çevirmesi, onun ileri görüşlü olduğunun ve eğitimci kimliğinin de etkisiyle halkı aydınlatmak için kendisini çalışmaya vakfetmiş olmasının önemli örneklerinden biridir.

4.4. Tarih Alanındaki Tercümelere

4.4.1. Devlet-i Osmaniye Tarihi

Mehmed Atâ’ya “Hammer mütercimi” sıfatını kazandıran tercümesi, Joseph Freiherr von Hammer Purgstall’dan (ö. 1856) çevirdiği *Devlet-i Osmâniye Tarihi*’dir. Ünlü oryantalistlerden olan, Osmanlı tarih ve edebiyatı üzerine önemli eserleri olan Hammer’in hayatına bakmak, Mehmed Atâ’nın *Devlet-i Osmâniye Tarihi* tercümesinin incelenmesi açısından faydalı olacaktır.

Hammer’in Hayatı

Hammer, 9 Haziran 1774’te Avusturya’nın Graz şehrinde dünyaya gelmiştir.³⁸² Hammer’in ailesinden Christof Hammer Şark dilleri profesörüdür. Hammer, 1789 yılında Viyana’da Oryantalizm Akademisine gitmiş ve 1799 yılına dek on yıl boyunca burada eğitim görmüş, Fransız İhtilalı ve Bastil’in fethi, onun ruhsal

³⁷⁹ Mehmet Ö. Alkan, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Seçim Tarihimizden Manzaralar...,” *Toplumsal Tarih*, s. 210 (Haziran 2011): 44.

³⁸⁰ Bedîî Nuri, *Hakk-ı İntihab* (İstanbul: Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı, 1330 [1914]), 208 s.

³⁸¹ Alkan, *age*, 45.

³⁸² Bekir Sıtkı Baykal, “Hammer’in Hatıratı,” *Atatürk Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 1/1 (1942): 128.

gelişimini ve siyasal düşüncelerinin yönünü belirlemiştir.³⁸³ Bu akademide 1799 senesine kadar kaldıktan sonra dil eğitimi almak üzere İstanbul'a tayin edilmiştir.³⁸⁴

Hammer eğitiminden sonra, 1799 tarihinde Papanın temsilcisi Baron Herbert'in mahiyetinde elçilik tercümanı olarak İstanbul'a gelmiştir (Tevetoğlu, 1970: 450). Hammer, İstanbul'a gelişinden birkaç ay sonra 1800 yılının başlarında Mısır'a gitme imkânı bulmuştur. Hammer 22 Şubat 1800'de İstanbul'dan ayrılmış ve Anadolu üzerinde at üzerinde uzun bir yolculuğa çıkmıştır. Büyük ve Küçükçekmece'yi, Çanakkale'de Truva Harabeleri'ni görmüş, Ege Adaları'nı, Rodos, Limasol ve Larnaka'yı gezmiştir. Gezdiği her yerin kütüphanesi hakkında bilgi vermiştir.³⁸⁵ Hammer'in uzun yıllar İstanbul'da bulunması, ona Osmanlı Devleti'ni, Mısır'ı tanıma, dilleri öğrenme ve birçok eser toplama imkânı tanımıştır.³⁸⁶ Bugün Österreichische Nationalbibliothek'te muhafaza edilen bu kitap koleksiyonunun içerisinde Türkçe, Farsça, Arapça eserlerin yanında eski Mısır papirüsleri ve eski Şark yazılı kaynaklar da bulunmaktadır. Hammer, Mısır'da Binbir Gece masallarının metinlerini görmüş ve bunlardan daha sonra Almancaya çeviriler yapmıştır. 1802'de İstanbul'a elçilik kâtibi olarak dönen Hammer'in İstanbul'daki görevi, 7 Mayıs 1806'da Boğdan'da Yaş şehrinde Avusturya konsolosu olarak tayiniyle son bulmuştur.³⁸⁷ Buradaki görevi ve diplomatik mesleği bir yıl sonra sona ermiş, bundan sonra tercümanlık görevi ile kaldığı Viyana'dan resmi gezilerle Avrupa merkezlerine çıkmıştır. Bir daha da İstanbul'a ve Şark ülkelerine de gitme fırsatı bulamamıştır.³⁸⁸

21 Kasım 1856'da 82 yaşında vefat eden Hammer son anına kadar vaktini okumaya vakfetmiştir zira ölüm anından önce saray kütüphanesinden getirttiği şark edebiyatına ait bir kitabı okuduğu bilinmektedir.³⁸⁹ Hammer, Viyana civarındaki mezar taşında Joseph ismini "Yusuf" olarak kullanmış, Kloster Neuburg'daki (Weidling) kabrini bir Hristiyan mezarından çok İstanbul'daki ulema kabirleri örneğine göre yaptırıp, kitabesini de Arapça "Hüvel-baki rahman olan Allah'ın merhametine sığınan üç dilin mütercimi Yusuf Hammer" ibaresini kazıtmış, sonraları

³⁸³ Bilal Baylan, "Hammer Tarihine Göre Osmanlı Hristiyanları," (Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2001): 10.

³⁸⁴ Baykal, *age*, 129.

³⁸⁵ Baylan, *age*, 10-11.

³⁸⁶ İlber Ortaylı, "Hammer-Purgtall, Joseph Freiherr Von," *TDVİA*, c. 15 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997): 491.

³⁸⁷ Yılmaz Taşçıoğlu, "Hammer," *Osmanlı Ansiklopedisi*, c. 7 (İstanbul: İz Yayınları, 1996): 77.

³⁸⁸ Cemil Koçak, "Hammer'in Hâtıratları," *Tarih ve Toplum*, s. 43 (Temmuz 1987): 64.

³⁸⁹ Baykal, *age*, 128.

kızı da kendi mezarında buna benzer bir geleneği sürdürmüştür. Ortaylı'ya göre, bu durum, 19. yüzyılın ilk yarısındaki bir aydının şark ile kişiliğini aynileştirme çabasını yansıtmaktadır.³⁹⁰

Hammer, Türkçe, Arapça ve Farsça dillerinin yanı sıra, Batı dillerinden Yunanca ve Latince dâhil on kadar dili çok iyi bilmekte idi. Yaşadığı devrin Osmanlı ricali, müellif ve tarihçileriyle de temaslarda bulunmuş, bunun sonucunda Osmanlı devlet adamları tarafından “Encümen-i Dâniş”e üye olarak seçilmiştir.³⁹¹ Padişah, onu “Nişân-ı İftihar” ile taltif etmiştir.³⁹²

Hammer, *Osmanlı Devleti Tarihi*'ni yazmaya 9 Haziran 1825'te yazmaya başlamış, 1830 senesi Eylül ayının sonunda da Hainfeld Şatosu'nda bitirmiştir.³⁹³ Hammer Osmanlı tarihini yazmaya İstanbul'da başlamak istese de, bir daha buraya gönderilme ümidi kalmayınca eserini Viyana'da yazmaya başlamıştır.³⁹⁴

Hammer, eserini yazmaya başlamadan önce uzun bir hazırlık devresi geçirmiştir. Kendisi bu devreyi şu şekilde anlatmaktadır:

“Tasavvur ettiğim kitaba gerekli olan malzemeleri toplamak için otuz sene sarf etmek lazım geldi. Osmanlı tarihinin en meçhul me hazlarını bulmak ve satın almak, alınması kabil olunmadığı hallerde hiç olmazsa onlardan istifade etmek için hiçbir fedakârlık önünden geri dönmedim. İstanbul'da birinci ve ikinci ikametim ve Şark'ta seyahatim esnasında kütüphaneleri ve kitap müzayedelerini hiç durmamacasına ziyaret ettim. Ondan sonra İstanbul, Bağdat, Halep, Kahire ile yazışmalarım vasıtasıyla en kıymetli eserleri aradım buldum. Lakin araştırmalarım bununla sınırlı kalmamıştır; Almanya'da Viyana, Berlin, Dresden; İngiltere'de Cambridge, Oxford, Paris'te Kral Kütüphanesi, Tersane; Napoli'de Borboniko Müzesi; Roma'da Vatikan; Baroerini Marya-Supra-Mineva; Bolonya'da o kadar zengi olan Mersigli Kütüphanelerini ziyaret ettim.”³⁹⁵

Hammer, eserini hazırlarken Arap, Fars ve Türk kaynaklarını geniş ölçüde kullanmıştır. Hammer, diğer tarihçilerin eserlerini yeterli bulmamakta, kendisinin ise bu kaynakları kullandığını söylemektedir. Osmanlı kaynakları içerisinde ise en çok Kâtip Çelebi'nin kronolojisi ve coğrafyaya dair eserlerinden yararlandığını belirtmektedir.³⁹⁶ Hammer'ın Osmanlı tarihini yazarken kaynakları kullanması açısından yapılan değerlendirmelere bakılacak olursa, İlber Ortaylı'ya göre Hammer,

³⁹⁰ Ortaylı, *age*, 494.

³⁹¹ Ortaylı, *age*, 494. Hammer, Encümen-i Dâniş topluluğunda harici üyeler arasında yer almaktadır. Encümen-i Dâniş üyelerinin tam listesi için bkz: Taceddin Kayaoğlu, *Türkiye'de Tercüme Müesseseleri* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1998), 65-69.

³⁹² Baykal, *age*, 130.

³⁹³ Baylan, *age*, 13.

³⁹⁴ Baykal, *age*, 130.

³⁹⁵ Hammer, Joseph, *Büyük Osmanlı Tarihi*, çev. Mümin Çevik, Erol Kılıç, c. 6 (İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1993): 7-8.

³⁹⁶ Hammer, Joseph, *Büyük Osmanlı Tarihi*, çev. Mümin Çevik, Erol Kılıç, c. 1 (İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1993): 2.

Balkan Slavlarının ve Bizans'ın tarihine ait kaynaklara yeterince değinmemiştir.³⁹⁷ Yine İlber Ortaylı'ya göre, eserin geri planında, gerekse önem verilen olaylarda Avusturya tarihiyle paralellik ağırlık kazanmaktadır. Ortaylı, Hammer'in yer yer ön yargılı değerlendirmeler yaptığını ve bazı hatalara düştüğünü öngörmüş, örnek olarak da Hammer'in Fatih Sultan Mehmed'i kan dökücü, gaddar biri olarak tasvir etmesini ileri sürmüştür.³⁹⁸ Bilal Baylan, "Hammer Tarihine Göre Osmanlı Hristiyanları" adlı yüksek lisans tezinde ise, Hammer'in Osmanlı tarihine bakış açısını şu şekilde değerlendirmiştir:

“[Hammer], Osmanlıların kazandıkları zaferlerde bile şüphe yaratmaktadır. Sanki Osmanlı ordusunun karşısındakiler baştan savaşa hâkimmiş, savaşın sonuna doğru bozulup dağılmışlar gibi göstermektedir. Hatta bu durum Hristiyan milletlere karşı değil Müslüman olan milletlerle yapılan savaşlarda da görülmektedir. Örneğin Yavuz Sultan Selim'in İran ve Mısır seferlerinde bile Hammer, Şah İsmail'i ve Memlûkluları tutarak Osmanlıların karşısında bulunduğunu bir kere daha göstermiştir.

Eserde Hammer'in yaşadığı döneme geldikçe Osmanlı Tarihi sanki İstanbul'da bulunan elçilerin hayatından ibaretmiş gibi bir tarza dönüşmektedir.”³⁹⁹

İlber Ortaylı'ya göre, Hammer'in bu eseri, bir Avrupalının Şark vekayi-nâmeleri ve edebî el yazmalarından geniş ölçüde faydalanarak kaleme aldığı ilk büyük sentez sayılabilir.⁴⁰⁰ Hammer, Avrupa arşivlerini de araştırmakla birlikte, Arap, Fars ve Türk kaynaklarını geniş ölçüde kullanmış, Osmanlı tarihini yazarken yalnız bu kaynaklara dayanmış, Balkan Slavlarının ve Bizans'ın tarihine ait kaynaklara yeterince temas etmemiş, bu alandaki araştırmalara yer vermede eksik kalmıştır.⁴⁰¹

Hammer'in *Osmanlı Devleti Tarihi*'nin içeriğine bakılacak olursa, eserin 1. cildi Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ile başlamakta ve İstanbul'un fethine kadar gelmektedir (1300-1453). 2. cilt I. Selim'in (1520), 3. cilt II. Selim'in (1574) ölümüne, 4. cilt I. Mustafa'nın ikinde defa tahta geçmesine (1623), 5. cilt Köprülü Mehmed Paşa'nın sadaretine (1656), 6. cilt Karlofça Antlaşması'na (1699), 7. cilt Belgrat Antlaşmasına (1736), 8. cilt Küçük Kaynarca Antlaşması'na (1774) kadar geçen olayları içine alır. 9. ciltte bitiş kısmı ve bazı mütalaalar bulunur. 10. ciltte çeşitli tablolara, listelere, bibliyografya ve kronolojiye ayrılmıştır.

³⁹⁷ Ortaylı, *age*, 492.

³⁹⁸ Ortaylı, *age*, 492.

³⁹⁹ Baylan, *age*, 14-15.

⁴⁰⁰ Ortaylı, *age*, 491-492.

⁴⁰¹ Ortaylı, *age*, 492.

“Hammer Mütercimi” Mehmed Atâ’nın “Devlet-i Osmaniyye” Tercümesi

Mehmed Atâ’nın *Devlet-i Osmaniye Tarihi* adıyla çevirdiği Hammer’ın 1827-1835 yılları arasında kaleme aldığı *Geschichte des Osmanischen Reiches* adlı eserin Fransızca tercümesi, *Histoire de l’empire ottoman* adı altında, Hellert-Dochez tarafından yapılmıştır. Mehmed Atâ, Hammer’ın eserinin Fransızca tercümesinden faydalanarak, not ilâveleriyle Türkçeye çeviri yapmıştır.

Mehmed Atâ Bey’in Hammer tarihini tercüme etmeye başlaması, Maliye Mektupçuluğu görevinden Islahat-ı Maliye Komisyonu âzâlığına getirildikten sonraki döneme tesadüf eder.⁴⁰² Atâ Bey, Hammer tarihini on beş cilt olarak yayımlamayı tasarlamışsa da, 1329 [1913]-1337 [1921] yılları arasında tercüme ancak on cilt yayımlanabilmiştir.⁴⁰³ 1. cilt, Keteon Bedrosyan Matbaası’nda 1329’da [1913]⁴⁰⁴, ikinci baskısı, Evkaf-ı İslâmiye Matbaası’nda 1336’da [1920]⁴⁰⁵, 2. cildi Keteon Bedrosyan Matbaası’nda 1329’da [1913]⁴⁰⁶, 3. cilt⁴⁰⁷ ve 4. cilt⁴⁰⁸ Keteon Bedrosyan Matbaası’nda 1330’da [1914], 5. cilt Selanik Matbaası’nda 1330 [1914]⁴⁰⁹, 6. cilt Nefaset Matbaası’nda 1332’de [1916]⁴¹⁰, 7. cilt Artin Asaduryan ve Mahdumları Matbaası’da 1332’de [1916]⁴¹¹, 8. cilt Matbaa-i Amire’de 1333’de [1917]⁴¹², 9. cilt Evkaf-ı İslâmiye Matbaası’nda 1335’de [1919]⁴¹³ ve 10. cilt Evkaf-ı

⁴⁰² Muzaffer Esen, “Atâ Bey (Hammer Mütercimi Mehmed),” *İstanbul Ansiklopedisi*, haz. Reşad Ekrem Koçu, 3. c (İstanbul: İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat, 1960): 1181.

⁴⁰³ Abdülkadir Özcan, “Atâ Bey, Mehmed,” *TDVİA*, c. 4 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991): 34.

⁴⁰⁴ Joseph Freiherr von Hammer Purgstall, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, çev. Mehmed Atâ, c. 1 (İstanbul: Keteon Bedrosyan Matbaası, 1329 [1913]), 383+1 s.

⁴⁰⁵ Joseph Freiherr von Hammer Purgstall, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, çev. Mehmed Atâ, 2. bs. c. 1 (İstanbul: Evkaf-ı İslâmiye Matbaası, 1336 [1920]), 335+1 s.

⁴⁰⁶ Joseph Freiherr von Hammer Purgstall, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, çev. Mehmed Atâ, c. 2 (İstanbul: Keteon Bedrosyan Matbaası, 1329 [1913]), 398+2 s.

⁴⁰⁷ Joseph Freiherr von Hammer Purgstall, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, çev. Mehmed Atâ, c. 3 (İstanbul: Keteon Bedrosyan Matbaası, 1330 [1914]), 358+2 s.

⁴⁰⁸ Joseph Freiherr von Hammer Purgstall, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, çev. Mehmed Atâ, c. 4 (İstanbul: Keteon Bedrosyan Matbaası, 1330 [1914]), 350+2 s.

⁴⁰⁹ Joseph Freiherr von Hammer Purgstall, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, çev. Mehmed Atâ, c. 5 (İstanbul: Selânik Matbaası, 1330 [1914]), 384 s.

⁴¹⁰ Joseph Freiherr von Hammer Purgstall, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, çev. Mehmed Atâ, c. 6 (İstanbul: Nefaset Matbaası, 1332 [1916]), 368 s.

⁴¹¹ Joseph Freiherr von Hammer Purgstall, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, çev. Mehmed Atâ, c. 7 (İstanbul: Artin Asaduryan ve Mahdumları Matbaası, 1332 [1916]), 288+7 s.

⁴¹² Joseph Freiherr von Hammer Purgstall, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, çev. Mehmed Atâ, c. 8 (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1333 [1917]), 320 s.

⁴¹³ Joseph Freiherr von Hammer Purgstall, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, çev. Mehmed Atâ, c. 9 (İstanbul: Evkaf-ı İslâmiye Matbaası, 1335 [1919]), 319 s.

İslâmiye Matbaası 1337'de [1921]⁴¹⁴ basılmıştır. Tercümenin 11. cildi *Osmanlı Devleti Tarihi* adıyla 1947 yılında Maarif Vekâleti tarafından yeni harflerle basılmıştır.⁴¹⁵

Mehmed Atâ'nın Hammer tarihini tercüme etme aşamalarını, kendi eserlerinin arkasında yer alan izahatlardan öğrenmek mümkündür. Mehmed Atâ'nın *Tercüme Mecmuası* adlı eserinin arkasında yer alan bilgiye göre "Hammer Tarihi", her hafta iki forma olarak neşredilmeye başlanmış ve ilk cildinin Mayıs ortasında [1913] son bulacağı düşünülmüştür:

"Osmanlı tarihine dair her lisanda mevcut âsârın en mükemmelidir. Mütercimin ilâvât ve izahâtıyla suret-i nefisede tab olunur. Her hafta iki forma neşredilmektedir. Birinci cilt inşallah Mayıs evâsıtında hitam bulur. Kütüphane-i Nevîn'de 40 forması İstanbul için otuz, vilayet için otuz beş kuruşa abone yazılır ve toptan satılır. Kütüphane-i Şarkıyye'de yalnız İstanbul için abone yazılır. Her kitapçıda bulunur."⁴¹⁶

Mehmed Atâ'nın hayatını kaybettikten sonra vefatı üzerine *Vakit* gazetesinde çıkan haberde onun Hammer tercümesinden bahseden kısımda ise, Osmanlı Tarihi'nin dokuz cildinin basıldığına dair malumatı öğrenmek mümkündür:

"16 ciltten mürekkep olan Hammer Osmanlı Tarihi'ni Atâ Bey sinninin ilerlediği zamanlarda şayan-ı hayret bir sabır ve metanetle ve keza şayan-ı hayret bir dikkat ve nihayetsiz bir tatbik ve tedkik ve izah ve tahşiye ile tercüme etmiştir. Tercüme tamamen ikmal edilmiş, dokuzu da mükemmel surette tamamen neşir olunmuştur. Elyevm 16 ciltten 15 cildin 6 cildi tab olunmak fırsatını bekleyen bu mühim eserin son bir cildin tercümesiyle himmet-i pederin ikmalini mahdumları Galib Ata Bey'den intizar etmelidir."⁴¹⁷

Mehmed Atâ'nın Hammer tarihi tercümesinin aslıyla karşılaştırılmasının, eklediği notların ve düzeltmelerin ayrı bir çalışma konusu oluşturacağı şüphesizdir. Ancak sonuç olarak, Muzaffer Esen'in de belirttiği gibi, on ciltlik Hammer tarihinin Mehmed Atâ gibi "salahiyetli bir kalem tarafından tercüme edilmiş olması"⁴¹⁸, Osmanlı tarihi açısından büyük bir kazanımdır.

⁴¹⁴ Joseph Freiherr von Hammer Purgstall, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, çev. Mehmed Atâ, c. 10 (İstanbul: Evkaf-ı İslâmiye Matbaası, 1337 [1921]), 267+3 s.

⁴¹⁵ Özcan, *age*, 34.

⁴¹⁶ Mehmed Atâ, *Tercüme Mecmuası* (İstanbul: Keteon Bedrosyan Matbaası, 1329 [1911]).

⁴¹⁷ [imzasız], "Atâ Bey'in İrtihali," *Vakit*, no: 530 (17 Receb 1337 [19 Nisan 1919]): 2.

⁴¹⁸ Muzaffer Esen, "Atâ Bey (Hammer Mütercimi Mehmed)," *İstanbul Ansiklopedisi*, haz. Reşad Ekrem Koçu, c. 3 (İstanbul: İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat, 1960): 1181

4.5. Mehmed Atâ'ya Ait Olduğu Düşünülen Eserler

4.5.1. Musavver El-Menah

Mehmed Atâ'ya ait olduğu düşünülen eserlerin arasında “El-menak” olarak anılan eser yer almaktadır. Eser, Seyfettin Özege Kataloğu’nda “Musavver El-Münakkah” adı altında, no: 14443’te kayıtlıdır. Hicri 1292 [1875-1876] tarihini taşıyan eser, İstanbul Medeniyet Matbaası’nda basılmıştır. 12+10 olmak üzere 22 sayfadır. *Musavver Medeniyet Gazetesi*’ne ilave olarak çıkan bu küçük risalenin müellifi ise zannedildiği gibi Mehmed Atâ değil, Arif isimli bir yazardır.

Bursalı Mehmed Tahir’in kaydettiğine göre, bu eser Avrupa diline “El-menak” şeklinde geçmiş Arapça kökenli bir kelimenin etimolojisine ait bilgiyi içeren bir risaledir.⁴¹⁹

4.5.2. Üç Fistanlı Kız

Bursalı Mehmed Tahir, Mehmed Atâ’nın eserlerini sıralarken tercüme ettiği romanlar arasında *Üç Fistanlı Kız* adlı romanı da saymaktadır. Eserin müellifi Paul de Kock’tur ve 1863 yılında kaleme almıştır. Asıl adı *La Fille aux Trois Jupons* olan ve Türkçeye *Üç Etekli Kız* adı altında çevrilen romanın mütercimi Mehmed Atâ değil, Mehmed Âli’dir. Eser, İstanbul Şems Matbaası’nda 1336 [1918] yılında 262 sayfa olarak basılmıştır. Mehmed Tahir’in bu eseri Mehmed Atâ’ya isnat ederken, okuma hatasına düştüğü düşünülebilir.

4.6. Mehmed Atâ’nın Eserleriyle İlgili Çıkmış Olan Haberler

Ulaşabildiğimiz kadarıyla Mehmed Atâ’nın eserleriyle ilgili çıkmış olan haberlerin listesi aşağıdaki gibidir:

⁴¹⁹ Bursalı Mehmed Tahir Bey, *Osmanlı Müellifleri*, haz. İsmail Özen, c. 3 (İstanbul: Meral Yayınevi, 1975): 30.

Beyaz Boyun Bağlılar⁴²⁰

[imzasız], “Beyaz Boyun Bağlılar,” *Sabah*, yıl: 19, c. 32, no: 6535 (3 Zilkade 1325 [8 Aralık 1907]): 3.

[imzasız], “Beyaz Boyun Bağlılar,” *Sabah*, no: 6538.

[imzasız], “Beyaz Boyun Bağlılar,” *Sabah*, no: 6547.

[imzasız], “Beyaz Boyun Bağlılar,” *Sabah*, no: 6552.

[imzasız], “Beyaz Boyun Bağlılar,” *Sabah*, no: 6607.

Devlet-i Osmaniyye Tarihi

Mehmed Atâ, “Devlet-i Osmaniyye Tarihi,” (13. forma), *Sabah*, yıl: 23, c. 37, no: 7901 (25 Ramazan 1329 [18 Eylül 1911]): 4.

Güft ü Şenîd

[imzasız], “Güft ü Şenîd,” *Sabah*, no: 5 (8 Muharrem 1307 [4 Eylül 1889]): 4.

[imzasız], “Güft ü Şenîd,” *Sabah*, no: 7 (10 Muharrem 1307 [6 Eylül 1889]): 4.

[imzasız], “Güft ü Şenîd,” *Sabah*, no: 9 (12 Muharrem 1307 [7 Eylül 1889]): 4.

[imzasız], “Güft ü Şenîd,” *Sabah*, no: 13 (16 Muharrem 1307 [12 Eylül 1889]): 4.

İktitaf

Mehmed Atâ, “İktitaf,” *Sabah*, yıl: 23, c. 37, no: 7932 (28 Şevval 1329 [21 Teşrinievvel 1911]): 4.

Mehmed Atâ, “İktitaf,” *Sabah* yıl: 23, c. 39, no: 8261 (7 Şevval 1330 [19 Eylül 1912]): 4.

Mehmed Atâ, “İktitaf,” *Sabah*, yıl: 23, c. 39, no: 8296 (13 Zilkade 1330 [24 Teşrinievvel 1912]): 4.

⁴²⁰ Mecit Demirel’in “Sabah Gazetesi (1899-1909)’ndeki Dil ve Edebiyat Yazılarının İncelenmesi ve Şiir Metinleri” adlı yüksek lisans tezinde romanın adı sehven “Beyaz Boyun Bağları” olarak geçmektedir. [Mecit Demirel, “Sabah Gazetesi (1899-1909)’ndeki Dil ve Edebiyat Yazılarının İncelenmesi ve Şiir Metinleri,” c. 2 (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2002), 823.]

[imzasız], “İktitaf,” *Sabah*, yıl: 25, c. 40, no: 8631 (25 Şevval 1331 [27 Eylül 1913]): 4.

[imzasız], “İktitaf,” *Sabah*, c. 40, no: 8643 (8 Zilkade 1331 [9 Teşrinievvel 1913]): 1.

Mehmed Atâ, “İktitaf,” *Sabah*, yıl: 25, c. 40, no: 8645 (10 Zilkade 1331 [11 Teşrinievvel 1913]): 4.

[imzasız], “İktitaf,” *Sabah*, yıl: 25, c. 40, no: 8665 (30 Zilkade 1331 [31 Teşrinievvel 1913]): 4.

[imzasız], “İktitaf,” *Sabah*, yıl: 12, c. 19, no: 4055 (4 Zilkade 1318 [23 Şubat 1901]): 4.

[imzasız], “İktitaf,” *Sabah*, yıl: 12, no: 4067.

İşret, Kumar, Nisvan Belası⁴²¹

[imzasız], “İşret, Kumar, Nisvan Belası”, *Sabah*, yıl: 19, c. 32, no: 6535 (3 Zilkade 1325 [8 Aralık 1907]): 3.

[imzasız], “İşret, Kumar, Nisvan Belası”, no: 6538.

[imzasız], “İşret, Kumar, Nisvan Belası”, no: 6547.

[imzasız], “İşret, Kumar, Nisvan Belası”, no: 6552.

[imzasız], “İşret, Kumar, Nisvan Belası”, no: 6607.

Löruj Davası

[imzasız], “Löruj Davası,” *Sabah*, yıl: 19, c. 32, no: 6535 (3 Zilkade 1325 [8 Aralık 1907]): 3.

[imzasız], “Löruj Davası,” *Sabah*, no: 6538.

[imzasız], “Löruj Davası,” *Sabah*, no: 6547.

[imzasız], “Löruj Davası,” *Sabah*, no: 6552.

⁴²¹ Mecit Demirel’in “Sabah Gazetesi (1899-1909)’ndeki Dil ve Edebiyat Yazılarının İncelenmesi ve Şiir Metinleri” adlı yüksek lisans tezinde romanın adı sehven “İşret, Kumar, Nisvân,” olarak geçmektedir. [Mecit Demirel, “Sabah Gazetesi (1899-1909)’ndeki Dil ve Edebiyat Yazılarının İncelenmesi ve Şiir Metinleri,” c. 2 (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2002), 824.]

[imzasız], “Löruj Davası,” *Sabah*, no: 6607.

4.7. Mehmed Atâ’nın Gazete ve Dergilerde Kalmış Yazıları

Mehmed Atâ, memuriyetinin yanında yazarlık hayatını da başarıyla devam ettirmiş, birçok gazete ve dergide makaleler neşretmiştir. *Vakit* gazetesi, Mehmed Atâ’dan bahsederken onu “Şeyhülmuharirîn” olarak nitelendirmektedir: “İrtihaliyle gazeteciler Şeyhülmuharirînlerinin matemini tutmak mecburiyet-i elemiyesine düşmüş bulunuyorlar.”⁴²²

Mehmed Atâ, makalelerinde Mehmed Atâ, M. A. ve Mefhârî müstearlarını kullanmıştır.

Mehmed Atâ’nın yazdığı gazete ve dergilere bakılacak olursa, Atâ Bey öncelikle *Sabah* gazetesi başta olmak üzere, birçok gazete ve dergide makaleler neşretmiştir. Atâ, *Sabah* gazetesinde *Löruj Davası*, *Beyaz Boyun Bağlılar* ve *Kontes Emma* adlı romanların tercümelerini tefrika etmiş ve birçok makale neşretmiştir. *Tarik* gazetesinde Mefhârî imzasıyla yayımlanmış edebiyat üzerine makaleleri bulunmaktadır. *Maarif* Mecmuası’nda ise, *Paul ve Virginie* romanının tercümesini tefrika etmeye başlamış ancak yarım kalmıştır, mecmuada ayrıca tercümesine yapılan itirazlar neticesinde kaleme aldığı makaleler de bulunmaktadır.

Vakit gazetesinde çıkan habere göre Mehmed Atâ, bunların dışında *Musavver Mirât-ı Âlem* ve *Diyojen*’de muharirlik yapmış, *Saadet*’te yazmış ve Maliye Nazırı oluncaya kadar *İkdam*’da başmuharirlik vazifesini görmüştür. *Mekteb*, *Pul Mecmuası*’nda, *Servet-i Fünun*’da, *Haftalık Gazete*’de birçok inceleme ve araştırma yazıları yazmıştır.⁴²³ Ancak *Saadet* gazetesi tarandığında, Mehmed Atâ’nın herhangi bir edebî makalesine rastlanmamıştır.⁴²⁴ *İkdam* gazetesine ise bakıldığı zaman Mehmed Atâ’nın başmuharirlik yapmadığı görülmektedir. Mehmed Atâ’nın maliye nazırlığı zamanına kadar gazete incelendiği zaman, sağ üst köşede sermuharir olarak “Ahmed Cevdet” isminin geçtiği görülmektedir. Ayrıca 1894-1914 yılları arasında *İkdam*’da “Mehmed Atâ, Atâ, Mefhârî” isim ve müstearlarıyla herhangi bir yazıya

⁴²² [imzasız], “Atâ Bey’in İrtihali,” *Vakit*, yıl: 2, no: 530 (17 Recep 1337 [19 Nisan 1919]): 1.

⁴²³ [imzasız], “Atâ Bey’in İrtihali,” *Vakit*, yıl: 2, no: 530 (17 Recep 1337 [19 Nisan 1919]): 1.

⁴²⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz: Ertuğrul Aydın, “Saadet Gazetesindeki Edebi Faaliyetler Üzerine Bir Araştırma,” (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1999), 516 y.

rastlanmamıştır. Bununla birlikte, *İkdam*'da "Mim (M.) Aydın (A.)" müstearıyla yayımlanmış makalelere rastlanmaktadır.⁴²⁵ Fakat bu makalelerin Mehmed Atâ'ya ait olup olmadığı hakkında kesin olarak karar vermek mümkün değildir. Her ne kadar Mehmed Atâ, *Sabah* gazetesinde "Mim Aydın" müstearıyla *Beyaz Boyun Bağlılar* adlı romanın tercümesini tefrika etmiş bulunsa da, kesin bir yargıya varmak için bu bilgi yeterli değildir. *Mekteb*'e de bakıldığında zaman, 1891-1892 yılları arasında Mehmed Atâ'nın herhangi bir yazısına rastlamak mümkün değildir.⁴²⁶ *Servet-i Fünûn* gazetesine bakıldığında ise, yine "Mim (M.) Aydın (A.)" imzalı bir "Servet-i Fünûn İmlâsı" adlı bir makaleye rastlamak mümkündür.⁴²⁷ Yine kesin olarak bu makaleyi Mehmed Atâ'ya isnat edilememektedir. Şüphesiz ki hiç durmadan yazmış ve birçok makale neşretmiş olan Mehmed Atâ'nın makalelerinin tam bir listesini çıkarmak ve onları tasnif etmek başlı başına bir çalışma konusudur. Taradığımız gazete ve dergilerden ve mecmua indekslerinden hareketle, Mehmed Atâ'ya ait bulunabilen yazıların listesi ise şu şekildedir:

Maarif

Mehmed Atâ, "İfâde-i Mütercim," *Maarif*, yıl:1, sayı: 10 (25 Rebiyülevvel 1309 [29 Ekim1891]): 157.

Mehmed Atâ, "Bir İki Söz," *Maarif*, yıl:1, sayı: 15 (2 Cemaziyülevvel 1309 [4 Aralık 1891] 231-233.

Mehmed Atâ, "Bir İki Sözün Bakiyyesi," *Maarif*, yıl:1, sayı: 16 (9 Cemaziyülevvel 1309 [11 Aralık 1891]): 255-257.

Mehmed Atâ, "Fenn-i Maânîden Bir Bahis," *Maarif*, yıl:1, sayı: 17 (16 Cemaziyülevvel 1309 [18 Aralık 1891]): 271-273.

Bernardin de Saint Pierre, "Paul ile Virginie," çev. Mehmed Atâ, *Maarif*, yıl:1, sayı: 10 (25 Rebiyülevvel 1309 [29 Ekim1891]): 158-159.

⁴²⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz: Sinan Çiftçi, "İkdam Gazetesinin Sistemik İndeksi: 1904-1913," (Yüksek Lisans Tezi İstanbul Üniversitesi, 2000), 80-85; Selahattin Çitçi, "İkdam Gazetesinin Kültürel ve Edebî Yazılarının Sistemik İndeksi: 1894-1904," (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2001), 83.

⁴²⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz: Kemal Timur, "Mekteb Dergisi (1. cilt, 1891-1892: Tasnif İnceleme ve Değerlendirme)," (Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi, 1995), 174 y.

⁴²⁷ Celal Aydın, "Servet-i Fünûn Dergisi: 1021-1073. Sayılar," (Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, 2000), 90.

- Bernardin de Saint Pierre, “Paul ile Virginie II,” çev. Mehmed Atâ, *Maarif*, yıl:1, sayı: 12 (10 Rebiyülâhır 1309 [13 Kasım1891]): 190-191.
- Bernardin de Saint Pierre, “Paul ile Virginie III,” çev. Mehmed Atâ, *Maarif*, yıl:1, sayı: 13 (17 Rebiyülâhır 1309 [20 Kasım1891]): 209.
- Bernardin de Saint Pierre, “Paul ile Virginie,” çev. Mehmed Atâ, *Maarif*, yıl:1, sayı: 14 (24 Rebiyülâhır 1309 [27 Kasım1891]): 225.
- Bernardin de Saint Pierre, “Paul ile Virginie,” çev. Mehmed Atâ, *Maarif*, yıl:1, sayı: 16 (9 Cemaziyülevvel 1309 [11 Aralık 1891]): 259.
- Bernardin de Saint Pierre, “Paul ile Virginie,” çev. Mehmed Atâ, *Maarif*, yıl:1, sayı: 17 (16 Cemaziyülevvel 1309 [18 Aralık 1891]): 275.
- Bernardin de Saint Pierre, “Paul ile Virginie,” çev. Mehmed Atâ, *Maarif*, yıl:1, sayı: 18 (23 Cemaziyülevvel 1309 [25 Aralık 1891]): 291.
- Bernardin de Saint Pierre, “Paul ile Virginie,” çev. Mehmed Atâ, *Maarif*, yıl:1, sayı: 19 (29 Cemaziyülevvel 1309 [31 Aralık 1891]): 307.
- Bernardin de Saint Pierre, “Paul ile Virginie,” çev. Mehmed At, *Maarif*, yıl:1, sayı: 25 (13 Recep1309 [5 Şubat1892]): 403.

Sabah Gazetesi

- Mefhârî, “Lisanımız: I,” *Sabah*, yıl: 11, c. 18, no: 3822 (8 Rebiyülevvel 1318 [6 Temmuz 1900]): 3-4.
- Mefhârî, “Lisanımız: II,” *Sabah*, yıl: 11, c. 18, no: 3829 (15 Rebiyülevvel 1318): 4.
- Mefhârî, “Lisanımız: III,” *Sabah*, yıl: 11, c. 18, no: 3836 (22 Rebiyülevvel 1318): 3-4.
- Mefhârî, “Lisanımız: IV,” *Sabah*, yıl: 11, c. 18, no: 3843 (29 Rebiyülevvel 1318): 3-4.
- Mefhârî, “Lisanımız: V” *Sabah*, yıl: 11, c. 18, no: 3850 (6 Rebiyülahir 1318): 3-4.
- Mefhârî, “Lisanımız: VI” *Sabah*, yıl: 11, c. 18, no: 3857 (13 Rebiyülahir 1318): 3-4.
- Mefhârî, “Lisanımız: VII” *Sabah*, yıl: 11, c. 18, no: 3864 (20 Rebiyülahir 1318): 4.

Mefhârî, “Lisanımız: VIII” *Sabah*, yıl: 11, c. 18, no: 3871 (27 Rebiyûlahir 1318): 3-4.

Mefhârî, “Lisanımız: IX” *Sabah*, yıl: 11, c. 18, no: 3878 (4 Cemaziyelevvel 1318): 3-4.

Mefhârî, “Lisanımız: X,” *Sabah*, yıl: 11, c. 18, no: 3892 (19 Cemaziyelevvel 1318): 3.

Mefhârî, “Lisanımız: XI” *Sabah*, yıl: 11, c. 18, no: 3899 (26 Cemaziyelevvel 1318): 3-4.

Mehmed Atâ, “Güft ü Şenîd,” *Sabah*, yıl: 19, c. 32, 6566 (5 Zilhicce 1325 [9 Ocak 1908]): 3.

Mehmed Atâ, “Güft ü Şenîd,” *Sabah*, no: 6610.

Mehmed Atâ, “Tarihî Bir Tedkik-i İktisadî,” *Sabah*, yıl: 29, c. 48, no: 10101 (13 Rebiyülevvel 1336 [28 Kânunuevvel 1917]): 3.

Mehmed Atâ, “Tarihî Bir Tedkik-i İktisadî,” *Sabah*, yıl: 29, c. 48, no: 10105 (17 Rebiyülevvel 1336 [1 Kanunisanı 1918]): 1.

Mehmed Atâ, “Tarihî Bir Tedkik-i İktisadî,” *Sabah*, yıl: 29, c. 48, no: 10109 (21 Rebiyülevvel 1336 [5 Kânunisanı 1918]): 1.

Tarîk Gazetesi

Mefharî, “İmlâ Yahut Resm-i Hat: I” *Tarîk*, no: 4620 (29 Cemaziyyülahir 1316): 3.

Mefharî, “La Muse Ottomane: I, İsimli Eş’ar-ı Osmaniye’yi Muhtevî Eser Üzerine,” *Tarîk*, no: 4631 (10 Receb 1316): 3.

Mefharî, “İmlâ Yahut Resm-i Hat: III,” *Tarîk*, no: 4633 (12 Receb 1316): 3-4.

Mefhârî, “ ‘La Muse Ottomane: II,” *Tarîk*, no: 4638 (17 Receb 1316): 3.

Mefharî, “İtilaf,” *Tarîk*, no: 4645 (24 Receb 1316): 3-4.

Mefharî, “La Muse Ottoman: III,” *Tarîk*, no: 4651 (31 Receb 1316): 3.

Mefhârî, “Resm-i Hat Yahut İmla,” *Tarîk*, no: 4653 (2 Şaban 1316) :2.

Mefhârî, “La Muse Ottoman: IV,” *Tarîk*, no: 4659 (8 Şaban 1316): 4.

Mefhârî, “La Muse Ottoman,” *Tarîk*, no: 4680 (1 Ramazan 1316): 3.

5. İKTİTAF

Mehmed Atâ'nın en önemli eserlerinden biri, okullarda okutulmak üzere hazırlanmış antoloji niteliğinde olan *İktitaf* adlı dört ciltlik eseridir. Geniş kapsamlı bir eser olan *İktitaf* ilk önce hazırlanmış, şekil ve içerik özellikleri tanıtılacaktır. Dört kısmın elde edilebilen baskıları arasındaki farklılıklar belirtilecek, kitaba alınan yazar ve şairler eserin “antoloji” yönüyle değerlendirilecektir. Mekteb-i Sultânî’de okutulmak üzere hazırlanan *İktitaf*’ta yer alan metinler ise, hem ders müfredatı hem de parçaların eğitici niteliği bakımından değerlendirilecektir.

5.1. İktitaf’ın Hazırlanışı, Şekil ve İçerik Özellikleri

İktitaf’ın ilk baskısı Mihran Matbaası tarafından basılmıştır. Kitabın iç kapağında “Mekteb-i Sultani’de tedris olunmaktadır.” ibaresi yer almaktadır. Ruhsatname tarihi 11 Cemaziyelevvel 1313 [30 Ekim 1895] olarak geçmektedir. Eserin yayımlanma zamanı, edebiyat tarihinde dönem olarak, Servet-i Fünun edebiyatının (1896) başlamasından hemen öncesine tekabül etmektedir.

Dört kısımdan oluşan İktitaf’ın ilk önce üç kısmı hazırlanmıştır. Mehmed Atâ, günümüzde Galatasaray Lisesi olarak eğitim veren Mekteb-i Sultani’de üçüncü sınıftan altıncı sınıfa kadar okutulmak üzere bir “mecmua-i intihab” tertip olunması için müdüriyetten gelen istek üzerine *İktitaf*’ı düzenlemiştir.⁴²⁸ Daha sonrasında *İktitaf*, orta tahsil veren ve yüksek okullara girebilmek için gerekli bilgilerin öğretildiği idadi mekteplerinde de okutulmak için kararlaştırıldığı üzere, ikinci baskısında dört kısmının da basılması kararlaştırılmıştır.⁴²⁹

⁴²⁸ Mehmed Atâ, *İktitaf* (İstanbul: A. Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1320 [1902]): 3.

⁴²⁹ Mehmed Atâ, *İktitaf* (İstanbul: Mihran Matbaası, 1313 [1895]): 3.

Mehmed Atâ, *İktitaf*'ın ilk baskısında eserin içeriğine dair verdiği bilgiye göre, “tedric”e⁴³⁰ uygun olması amacıyla bazı eserler bölünmüş, yayımlanması ertelenmiş veya daha uygun görülenleriyle değiştirilmiş ve anlam açıklamalarında bulunulmuştur.⁴³¹ Kelime ve cümlelere dair gramatikal açıklamalarda bulunulduğu ve anlam örneklerinin de çoğaltılarak verildiği yapılan açıklamalar arasındadır. Mehmed Atâ, *İktitaf*'ı hazırlarken, öğrencilerin tahsil dereceleriyle uyumlu olması amacıyla, kitabın başına fikir ve üslupça en sade eserleri almaya başladığını bildirmiştir. Mehmed Atâ, aynı zamanda döneminde dili sade sayılabilecek eserlerin azlığına dikkat çekmektedir:

“Müteallimin derecat-ı tahsil ile mütenasib olmak üzere intihabda fikir ve üslupça en sade eserlerden başlanılarak tedrice riayet olunmak istenilmiştir. Bu maksada tamamıyla riayet edilememiş ise lisanımızın şimdiki haline muvaffak olmak üzere her iki manasıyla edebiyattan addolunacak asarın hususa gayet sade yazılmış olanları ne kadar az olduğu düşünüldüğü halde bu babda mazur görülürüm.”⁴³²

Mehmed Atâ'ya göre, sade dilli eserlerin seçilip bulunması yolundaki gelişme, ancak *İktitaf* gibi tertip edilen “intihap mecmualarının” artmasıyla mümkün olacaktır.

Mehmed Atâ, her metnin sonunda kelime ve cümle açıklamalarında bulunduğu gibi, manzum parçaların sonunda mutlaka veznini de belirtmeyi ihmal etmemiştir. Mehmed Atâ, *İktitaf*'ın ilk baskısına yazdığı önsözde, kitabın birinci kısmı hakkında bilgi vermiştir. Buna göre, Atâ, “kısm-ı evvelde” şiirin nesre çevrilmesi hakkında açıklamalarda bulunmayı ve kitabın sonuna da okuyucular tarafından genişletilmek üzere yirmi beş kadar “meal nümuneleri” olarak nitelendirdiği kompozisyon başlıklarını eklemeyi uygun bulmuştur. *İktitaf*'ın diğer kısımlarını da bu şekilde tertip etmiştir.⁴³³

Mehmed Atâ, eserini nasıl oluşturduğunu anlattıktan sonra, *İktitaf*'ın içeriği dolayısıyla nasıl bir eser olduğuna dair de açıklamalarda bulunmuştur. Atâ'ya göre, *İktitaf*, edebiyatla ilgilenen okurlar tarafından bir “nümûne-i edebiyat” olarak nitelendirilebilir. Ancak nümune ile *İktitaf* arasındaki fark bulunmaktadır. Mehmed Atâ'nın fikrince eğer hazırladığı bu eser Osmanlı edebiyatı nümunesi olsaydı, diğer lisanların edebiyatından tercüme yoluyla oluşturulmuş eserlerden de bir seçkiyi içermesi gerekirdi. Mehmed Atâ, *İktitaf*'ta isteyenlerin asıllarıyla tatbik etmek üzere

⁴³⁰ Azar azar derece derece ilerlemek. Edebî bir terim olarak ise ifadenin derece derece yükselmesi veya alçalması manasına gelmektedir.

⁴³¹ *age*, 3.

⁴³² *age*, 4.

⁴³³ *age*, 5.

tercümeden daha fazla yararlanması amacıyla, tercüme olunan metnin de bulundurulmasını uygun bulduğunu belirtmektedir.

Mehmed Atâ, Cemaziyelevvel 1313 [Ekim 1895] tarihli önsözünü padişaha ve Allah'a dua ederek bitirmiş ve "Mekteb-i Sultanî Edebiyat-ı Osmaniyye Muallimi Mehmed Atâ" imzasını kullanmıştır. Atâ Bey, 15 Cemaziyelahir 1318 [10 Ekim 1900] tarihli ikinci baskının önsözünün altında ise, "Darülfünûn-ı Şahane ve Mekteb-i Sultani Edebiyat-ı Osmanî Muallimi Mehmed Atâ" imzasını kullanarak, öğretmen kimliğini ön plana çıkarmayı uygun görmüştür.

Mehmed Atâ'nın *İktitaf* adlı eseri hakkında yapılan değerlendirmelere bakacak olursak, Muzaffer Esen, *İktitaf*'ı edebiyatçıların eserlerini tanıma ve tetkik etmek yolunda hazırlanmış ilk eser olarak saymaktadır:

"[Mehmed Atâ], "İktitaf" isminde dört ciltten ibaret edebî bir kıraat kitabı neşretti. Zamanına nisbetle müttekâmil bir düşünceden doğan bu kitabı, evvelâ edebî eserleri tetkik etmek, bu yazarlardan çıkan neticelerle sanatkârın ilmi hüviyetini tanımak yolunda hazırlanmış ilk eser olarak saymak yerinde olur."⁴³⁴

Ömer Selim, "1860-1928 Yılları Arasında Düzenlenen Türk Edebiyatı Antolojileri" adlı tezinde ise *İktitaf*'ın bir antolojide sahip olması gereken bütün vasıflara sahip olduğunu, bir ders kitabı olarak da bugünkü benzerleriyle kıyaslandığında çok kıymetli bir eser olduğunu belirtir. Selim'e göre, eserde yer alan şair ve yazarların biyografileri hakkındaki bilgiler, nazmın nesre aktarımı, aruzun kullanımı, Türk edebiyatının geçmiş ve geleceğine dair fikirler ve içerdiği malzeme açısından, edebiyat araştırmalarında başvurulması gereken önemli kaynaklardan biridir.⁴³⁵

5.1.2. Birinci Kısım

İktitaf'ın birinci kısmı, Mekteb-i Sultânî'nin orta kısmının (tâlî sınıf) son sınıfında (3. sınıf) okutulmak üzere hazırlanmış olup yedi defa basılmıştır. Bu baskılar şu şekildedir:

1. baskı, İstanbul: Mihran Matbaası, 1313 [1895], 8+160 s.
2. baskı, İstanbul: A. Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1318 [1900], 8+160 s.

⁴³⁴ Muzaffer Esen, "Atâ Bey (Hammer Mütercimi Mehmed)," *İstanbul Ansiklopedisi*, haz. Reşad Ekrem Koçu, 3. c (İstanbul: İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat, 1960), 1181.

⁴³⁵ Ömer Selim, "1860-1928 Yılları Arasında Düzenlenen Türk Edebiyatı Antolojileri," (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1996), 10.

3. baskı, İstanbul: A. Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1320 [1902], 156 s.
4. baskı, İstanbul: A. Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1322 [1904], 156 s.
5. baskı, İstanbul A. Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1325 [1909], 156 s.
6. baskı (Tab-ı nevîn), İstanbul: Matbaa-i Amidî, 1328 [1912], 165+3 s.
7. baskı (Tab-ı nevîn temsil-i sâni), İstanbul: Keteon Bedrosyan Matbaası, 1330 [1914], 158+2 s.

İktıfâ'ın en çok basılan ve değişim gösteren kısmı bu ilk bölümüdür. 1895-1914 yılları arasında yedi defa basılan birinci kısmı, Mehmed Atâ sürekli yenilemiş ve değiştirmiştir. İlk beş baskıda parçaların yerleri değiştirilmekle birlikte fazla bir değişikliğe gidilmemiştir. Ancak Mehmed Atâ, “tab-ı nevîn” olarak adlandırılan yeni baskıda ise, *İktıfâ*'ın içeriğinin eskidiğini düşünülerek, içeriği baştan sona gözden geçirmiş ve bu kısmı yeniden düzenlemiştir:

“Bununla beraber intihab kuyud-ı mütelselsile [birbirine bağlı] ile mahdud kalmış iken zaman geçtikçe bu kuyud tekessür ederek [çoğalarak] gittikçe tekemmül etmesi lazım gelen *İktıfâ* müehhiren tablalarında gerek kemiyet [nicelik] gerek mahiyet itibarıyla eski derecesini bile kaybetmiş idi.

Bu defa kitabın bütün münderecatını bir daha gözden geçirip birçoğunu elbette daha münasip olanlarıyla tebdil etmek üzere yeniden tertibe ibtidar eyledim.”⁴³⁶

Dolayısıyla *İktıfâ*'ın birinci kısmını iki kısımda incelemek mümkündür. İlk beş baskısından 1, 3. ve 4. baskılar bulunabildiğinden ilk baskı temel alınarak eldeki diğer baskılarla karşılaştırılmıştır.

Birinci kısmın içeriğine bakılacak olursa eserin başına Atâ Bey, “Mütalaa-i Asar” başlıklı yazısını koymuştur. Mehmed Atâ, birinci baskının önsözünde, bu makaleyi neden koyduğuna dair bir açıklamada bulunmuştur. Atâ, bu makalesini mütalaanın faydalarını göstermek amacıyla koyduğunu söylemiş, naçizane ismini ölümsüzleştirme arzusunun mazur görülmesini de ümit ettiğini belirtmiştir:

“Kitapta asar-ı acizânemden birkaç makaleye tesadüf olunur. Bunların birincisi “Mütalaa-i Asar” unvanlı makedir ki fevaid-i mütalaayı irae etmek için derci muktezâ görünmüştür. Diğerlerinden sarf-ı nazar olursa belki evveli olurdu. Lakin – birkaç varak-pare üzerinde olsun – ibkâ-yı name çalışmak bir arzu-yı tabiidir. Buna başka türlü muvaffak olamayan muktatıfın şu vecih ile yani pek kıymetsiz olan bir iki eserini asar-ı ber-güzide arasına karıştırmak tarikiyle istihsal-ı maksada çalışması ma’fuvv görülmek me’uldür.”

⁴³⁶ Mehmed Atâ, *İktıfâ*, 1. kısım, tab-ı nevîn (İstanbul: Matbaa-i Âmidî, 1328 [1912]), 3.

Bu makalede, bir eserin nasıl tetkik edilmesi hakkında bilgi verilmektedir. Bu makalenin en başa konulmasındaki amaç, seçilen parçaların verilir işlenmesinden önce, öğrenciye eser inceleme yöntemlerini öğretmektir.

Kitapta yer alan diğer parçaları müelliflerini ve metin türlerini görmek açısından aşağıdaki tabloda görmek mümkündür:

Parça No	Müellifi	Metnin Adı	Metnin Türü
1	Mehmed Atâ	Mütalaa-i Âsâr	Nesir
2	Recaizâde Mahmud Ekrem	Tevhid	Şiir
3	Muallim Naci	Naat-ı Şerif	Şiir
4	Muallim Naci	Sitayiş-i Hazret-i Penahi	Şiir
5	Şemseddin Sami	Okumak Yazmak	Nesir
6	Belli değil	Say ⁴³⁷	Nesir
7	Şinasi	İlahi ⁴³⁸	Şiir
8	Ebuzziya Tevfik ⁴³⁹	Nuşirevan ile Büzürc-mihr Arasında Muhavere-i Hikemiyye ⁴⁴⁰	Nesir
9	Abdullah Vassaf	Nasihât ⁴⁴¹	Şiir
10	Recaizade Mahmud Ekrem	Mülâhazat-ı Mütenevvîa	Nesir
11	Muallim Naci	Kuzu	Şiir
12	Belli değil	Adab-ı Musahabet Hakkında Franklin'in Vesayası	Nesir
13	Tevfik Fikret	Hasan'ın Gazası	Şiir
14	Mütercim: Mehmed Atâ	Şevkat-i Maderane	Nesir
15	Muallim Naci	Ressam Rafael	Nesir
16	Âkif Paşa	Mersiye ⁴⁴²	Şiir
17	Diyarbakırlı Said Paşa	İstihza	Nesir
18	Belli değil	Kanije Muhasırasından	Nesir
19	Nabi	Hayriye	Şiir
20	Belli değil	Tedmir Harabelerini Ziyaret	Nesir
21	Abdurrahman	İntihar ⁴⁴³	Nesir
22	Mehmed Emin [Yurdakul]	Kurân-ı Kerim ⁴⁴⁴	Şiir
23	Belli değil	İstanbul'un Muhasıra ve Fethi ⁴⁴⁵	Nesir

⁴³⁷ *İktitaf*'ın 3. ve 4. baskılarında bu parça yerine "Muhavere-i Hikemiyye" adlı bir parça koyulmuştur. Müellifi belli değildir. Muadili olarak yine eğitici bir metindir.

⁴³⁸ Bu metin, *İktitaf*'ın 3. ve 4. baskısında yer almamaktadır.

⁴³⁹ Ebuzziya Tevfik'in adı metnin altında ve fihristte yer almamaktadır.

⁴⁴⁰ Bu metin, *İktitaf*'ın 3. ve 4. baskısında yer almamaktadır.

⁴⁴¹ Bu metin, *İktitaf*'ın 3. ve 4. baskısında yer almamaktadır.

⁴⁴² Bu metin, *İktitaf*'ın 3. ve 4. baskısında yer almamaktadır.

⁴⁴³ Bu metin, *İktitaf*'ın 3. ve 4. baskısında yer almamaktadır.

⁴⁴⁴ Bu metin, *İktitaf*'ın 3. ve 4. baskısında yer almamaktadır.

⁴⁴⁵ Bu metin, *İktitaf*'ın 3. ve 4. baskısında yer almamaktadır.

24	Muallim Naci	Lisan-ı Fâtih'ten ⁴⁴⁶	Şiir
25	Mehmed Atâ	Bir Eser-i Mürüvvet	Nesir
26	La Fontaine/müt: Recâizâde Mahmud Ekrem	Biri Tuz Biri Sünger Hamûleli İki Eşek ⁴⁴⁷	Şiir (Fabl)
27	Belli değil	Çamlıca ⁴⁴⁸	Nesir
28	Şeyh Vasfî Efendi	Sitayış-i Hazret-i Padişâhî	Şiir
29	Muallim Naci	Ömer'in Çocukluğundan	Nesir
30	Abdülhak Hamid ⁴⁴⁹	Mezaristan	Şiir
31	Namık Kemal	Salahaddin Eyyubî	Nesir
32	Muallim Feyzî	Bir Şehid Oğlunun Lisanından	Şiir
33	Muallim Feyzî	Pederin Verdiği Cevâb-ı Cemîl	Şiir
34	Mehmed Emin [Yurdakul]	Anadolu'dan Bir Ses Yahut Cenge Giderken ⁴⁵⁰	Şiir
35	Abdurrahman	Çelebi Sultan Mehmed Hân-ı Evvel Hazretleri	Nesir
36	Safvet Paşa	Bir Nutuk	Nesir
37	Sami Paşa	Kitabe-i Seng-i Mezar ⁴⁵¹	Şiir
38	Cenab Şahabeddin	Bir Hikâye-i Tarihiye	Nesir
39	Recâizâde Mahmud Ekrem	Çiçek	Şiir
40	Şerif	Lüzum-ı Say ve Amel	Nesir
41	Avni Bey	Söz ⁴⁵²	Nesir
42	Sadullah Paşa	Bir Taziyetnâme ⁴⁵³	Nesir
43	Muallim Naci	Gazi Ertuğrul Bey Manzumesinden	Şiir
44	Cevdet Paşa	Kuran-ı Kerim	Nesir
45	Nefî	Veli-nimet Bî-müntemiz Padişahımız Efendimiz Hazretlerinin Ruz-ı Cûlus Feyz-Efruz-ı Hümayun-ı Mülûkaneleri Sene-i Devriyesini Tebcilen Tanzim Olunan Kasidedir	Şiir
46 ⁴⁵⁴	Recâizâde Mahmud Ekrem	Yâd-ı Sabâvet	Nesir
47	Nabizade Nazım	Anadolu Hisarında Mezarlık	Şiir
48	Belli değil	Hazret-ı Fatih	Nesir
48	Recâizâde Mahmud Ekrem	Eşyada Cüst ü Cûy-ı Hakikat	Nesir
50	Muallim Naci	Kırlangıç	Şiir
51	Sadullah Paşa	1878 Paris Sergisi ⁴⁵⁵	Nesir

⁴⁴⁶ Bu metin, *İktitaf* ın 3. ve 4. baskısında yer almamaktadır.

⁴⁴⁷ Bu metin, *İktitaf* ın 3. ve 4. baskısında yer almamaktadır.

⁴⁴⁸ Bu metin, *İktitaf* ın 3. ve 4. baskısında yer almamaktadır.

⁴⁴⁹ Müellifin adı metnin altında veya fihristte yer almamaktadır.

⁴⁵⁰ Bu metin, *İktitaf* ın 3. ve 4. baskısında yer almamaktadır.

⁴⁵¹ Bu metin yerine *İktitaf* ın 3. baskısında “” başlıklı bir kaside koyulmuştur. Müellifi belli değildir.

⁴⁵² Bu metin, *İktitaf* ın 3. baskısında yer almamaktadır.

⁴⁵³ Bu metin, *İktitaf* ın 3. baskısında yer almamaktadır.

⁴⁵⁴ *İktitaf* ın ilk baskısında parça numarası yanlışlıkla “45” olarak yazılmıştır.

52	Bâkî	Evsâf-ı Cemîle-i Ecdâd-ı Şehinşâhî	Şiir
53	Muallim Naci	Etibbâ-yı İslâmiyeden Evhadü’z-Zamân’ın Tuhaf Bir Müdâvâtı ⁴⁵⁶	Nesir
54	Jean Jacques Rousseau/müt: Edhem Pertev Paşa	Hayat ⁴⁵⁷	Şiir
55	-	Nazmın Nesre Tahvili ⁴⁵⁸	Nesir-Manzum

İktitaf’ın ilk kısmının birinci baskısında hacim olarak 55 metne yer verilmiştir. Daha sonrasında öğrencilerin zorlanmasından yahut Atâ Bey’in sonrasında yer almasını uygun görmemesinden dolayı bazı metinler çıkartılmış ve üçüncü ve dördüncü baskılardaki metin sayısı 40’a indirilmiştir. İçerikte yalnızca parça çıkartılarak yenilik yapılmıştır, çıkarılan metinlerin yerine yenisi dâhil edilmemiştir. Birinci baskıdan çıkarılan bu metinler ise şu şekildedir: Müellifi belli olmayan “Say”, “İstanbul’un Muhasıra ve Fethi”, “Çamlıca”, Hayat,” Şinasi’nin “İlahi,” Ebuzziya Tevfik’in “Nuşirevan ile Büzürc-mihr Arasında Muhavere-i Hikemiyye”, Abdullah Vassaf’ın “Nasihat,” Abdurrahman’ın “İntihar,” Mehmed Emin’in “Kurân-ı Kerim” ve “Anadolu’dan Bir Ses,” Muallim Naci’nin “Lisan-ı Fatih’ten” ve “Etibbâ-yı İslâmiyeden Evhadü’z-Zamânın Tuhaf Bir Müdâvâtı”, Recâizâde Mahmud Ekrem’in La Fontaine’den tercüme ettiği “Biri Tuz Biri Sünger Hamûleli İki Eşek”, Avni Bey’in “Söz,” Sadullah Paşa’nın “Bir Taziyetnâme” ve “1878 Paris Sergisi” adlı parçaları.

İktitaf’ın birinci kısmının 1328 [1912] yılında, “tab-ı nevîn” adı altında yeniden düzenlenen baskısında ise, içerik neredeyse tamamen değişmiştir. “Tab-ı nevîn”in ikinci ve son baskısı ise 1330 [1914] yılında basılmıştır. Birinci baskı temel alınarak ikinci baskı ile karşılaştırılan içeriği aşağıdaki tabloda görmek mümkündür:

⁴⁵⁵ Bu metin, *İktitaf*’ın 3. baskısında yer almamaktadır.

⁴⁵⁶ Bu metin, *İktitaf*’ın 3. baskısında yer almamaktadır.

⁴⁵⁷ Bu metin, *İktitaf*’ın 3. baskısında yer almamaktadır.

⁴⁵⁸ Şiiri nesre çevirmek konusunda bir yazıdır. İçerisinde Recâizâde Mahmud Ekrem’in La Fontaine’den tercüme ettiği “İnci ve Huruş” adlı şiirden örnek verilmiştir.

Parça No	Müellifi	Metnin Adı	Metnin Türü
1	Şinasi	Münacat	Şiir
2	Akşemseddin-zâde Hamdullah Hamdi	Naat-ı Şerif	Şiir
3	Namık Kemal	Vatan-ı İmdâdiye ⁴⁵⁹	Şiir
4	Şemseddin Sami	Okumak Yazmak ⁴⁶⁰	Nesir
5	Cevdet Paşa	Kurân-ı Kerim	Nesir
6	Recâizâde Mahmud Ekrem	Yâd-ı Sabâvet	Nesir
7	Tevfik Fikret	Hasan'ın Gazası	Şiir
8	Ebuzziya Tevfik	Meşâ fihâ-i Hikemiye	Nesir
9	Abdullah Vassâf	Nasihat	Şiir
10	Şerif	Lüzûm-ı Say ve Amel ⁴⁶¹	Nesir
11	Sadullah Paşa	Bir Taziyetnâme	Nesir
12	Abdülhak Hâmid	Mezaristan	Şiir
13	Nâmık Kemâl	Salahaddin Eyyûbî	Nesir
14	Muallim Feyzî	Bir Şehid Oğlunun Lisanından	Şiir
15	Muallim Feyzî	Pederin Verdiği Cevâb-ı Cemîl	Şiir
16	Mehmed Emin [Yurdakul]	Anadolu'dan Bir Ses Yahud Cenge Giderken	Şiir
17	Abdurrahman Şeref	Çelebi Sultan Mehmed Hân	Nesir
18	Safvet Paşa	Bir Nutuk	Nesir
19	Sami Paşa	Kitabe-i Seng-i Mezar	Şiir
20	Cenab Şahabeddin	Bir Hikâye-i Târihiye	Nesir
21	Şinasi	Eşek İle Tilki	Şiir
22	Victor Hugo	Normandi'nin Garkı	Nesir
23	Avni	Söz	Şiir
24	Muallim Naci	Ömer'in Çocukluğundan	Nesir
25	La Fontaine/müt: Recâizâde Mahmud Ekrem	Biri Tuz Diğeri Sünger Hamûleli İki Eşek	Şiir
26	Abdülhak Hâmid	Mûsâ Bin Nusayr	Nesir
27	Tevfik Fikret	Kamîs-i Yusuf	Şiir
28	Mehmed Atâ	Kadsiye	Nesir
29	Nâbizâde Nazım	Anadolu Hisarında Bir Mezarlık	Şiir
30	Muallim Naci	Mevlânâ Câmi Tarafından Hazret-i Fâtih'e Mektup	Nesir
31	Recâizâde Mahmud Ekrem	Kırmızı Merkûblar	Şiir
32	Victor Hugo	Çocuklara Nutuk	Nesir
33	Muallim Naci	Hazret-i Yusuf'un İstigâsesi	Şiir

⁴⁵⁹ Bu şiir, 2. baskıda yer almamaktadır.

⁴⁶⁰ Bu parça, 2. baskıda yer almamaktadır.

⁴⁶¹ Parçanın adı 2. baskıda "Çalışmanın Lüzumu" olarak değiştirilmiştir.

		Yahut Zindandan Bir Sadâ	
34	Cevdet Paşa	Hutbe-i Peygamberî	Nesir
35	Mihrünnisâ Hanım	Benimle İshak	Şiir
36	Ali Ekrem	Elvâh-ı Tabiattan	Şiir
37	Namık Kemal	Say	Nesir
38	Tevfik Fikret	Verin Zavallılara	Şiir
39	Shakespeare	Leydi Machbet'in Nedâmeti	Nesir (Tiyatro)
40	Nefî	Sultan Ahmed Hân-ı Evvel Vasfında Bir Kasideden	Şiir
41	Hüseyin Câhid [Yalçın]	Elsine	Nesir
42	Nedim	Bir Kasır Vasfında	Şiir
43	Tierre	Çalışmak	Nesir
44	Bâkî	Sultan Süleyman-ı Kânûnî Hazretlerinin Kitâb-ı İhsanından Dolayı Tanzim Olunmuş Bir Kıtadan	Şiir
45	Bernardin De Saint Pierre/müt: Recâizâde Mahmud Ekrem	Bulutlar	Nesir
46	Victor Hugo/müt: Muallim Naci	Tazarru	Şiir
47	Mehmed Atâ	İyilik	Nesir
48	Celâl Sahir [Erozan]	Altun	Şiir
49	Muallim Naci	Bilal-i Habeşî	Nesir
50	Nigar Hanım	Takvim	Şiir
51	Abdurrahman Süreyya	Tenkid ⁴⁶²	Nesir
52	Nabi	İlim	Şiir (Mesnevi)

İktitaf'ın birinci kısmının yeniden gözden geçirilmiş son iki baskısına bakıldığı zaman 2. baskıda yalnızca 3 parçanın çıkarılmış olduğu görülmektedir. Bu parçalar; Namık Kemal'in "Vatan-ı İmdâdiye" adlı şiiri, Şemseddin Sami'nin "Okumak Yazmak" ile Abdurrahman Süreyya'nın "Tenkid" adlı parçalarıdır. Böylece "tab-ı nevîn"ın ilk baskısında 52, ikinci baskısında ise 49 parça yer almaktadır. Her iki baskının da en başında Mehmed Atâ'nın "Mütalaa-i Âsâr" adlı metni yer almakla birlikte, parçaların en sonunda ise yine "Nazmın Nesre Tahvili" adlı parça yer almaktadır. Bu parçada yine La Fontaine'den Recâizâde Mahmud Ekrem'in çevirdiği "Hurûş ve İnci" adlı manzume üzerinden gidilerek şiirin nesre çevrilmesi hakkında açıklamalar yapılmıştır. "Tevsi Olunacak Konular" ile "İfade-i Muktatıf" başlığı altında Mehmed Atâ bir sonsöz eklemiştir. Bu sonsözde eserde yer alan tercüme

⁴⁶² Bu parça, 2. baskıda yer almamaktadır.

eserlerle ilgili olarak açıklamalar yer almaktadır. Buna göre, *İktitaf*'ta yer alan tercüme parçalarını okurlar isterlerse asıllarıyla karşılaştırabilirler. Mehmed Atâ, mütercimi belirtilmeyen parçaların tercümesinin ise kendisi tarafından yapıldığını ve tüm mesuliyetin kendisine ait olduğunu belirtmiştir.⁴⁶³

5.1.3. İkinci Kısım

İktitaf'ın ikinci kısmı, Mekteb-i Sultânî'nin "âlf sınıf" olarak adlandırılan 4. sınıfında okutulmak üzere hazırlanmıştır. *İktitaf*'ın ilk dört baskısının haricinde son olarak yapılan baskıda bu kısım yeniden düzenlenmiştir. İkinci kısmın baskıları ise şu şekildedir:

1. baskı, İstanbul: Mihran Matbaası, 1313 [1895], 6+160 s.
2. baskı, İstanbul: Mihran Matbaası, 1316 [1898], 2+160 s.
3. baskı, İstanbul: A. Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1317 [1899], 2+160 s.
4. baskı, İstanbul: A. Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1320 [1902], 2+154 s.
5. baskı (tab-ı nevîn-temsîl-i sâni), İstanbul: Selânik Matbaası, 1330 [1914], 158+2 s.

İkinci kısmın başlangıç kısmına bakıldığı zaman, ilk kısımda olduğu gibi herhangi bir önsöz bulunmamakla birlikte, doğrudan içeriğe geçilmiştir. İkinci kısımda yer alan metinleri ise, ilk baskısı temel alınarak bulunabilen baskılarıyla karşılaştırmalı içeriğini aşağıdaki tabloda görmek mümkündür:

Parça No	Müellifi	Metnin Adı	Metnin Türü
1	Sinan Paşa	Tazarru	Şiir
2	Akşemseddin-zâde Hamdullah Hamdi	Naat-ı Şerif	Şiir
3	Recâizâde Mahmud Ekrem	Sitayiş-i Hazret-i Padişâhî	Şiir
4	Şemseddin Sami	Şiirin Mahiyet ve Hakikati	Nesir
5	Muallim Naci	Kuzu ⁴⁶⁴	Şiir
6	Ebuzziya Tevfik	Nuşirevan ile Büzürc-mihr Arasında Muhavere-i	Nesir

⁴⁶³ Mehmed Atâ, *İktitaf*, 1. kısım, tab-ı nevîn (İstanbul: Matbaa-i Âmidi, 1328 [1912]), 3.

⁴⁶⁴ *İktitaf*'ın 3. ve 4. baskısında bu metin yerine Sırrı Paşa'nın "Maarif" adlı nesri yer almaktadır.

		Hikemiyye ⁴⁶⁵	
7	Tevfik Fikret	Subh-ı Bahârân ⁴⁶⁶	Şiir
8	Belli değil	Edebiyat Hakkında Bazı Mülâhazat ⁴⁶⁷	Nesir
9	Şinasi	Tenâsüh Hikâyesi ⁴⁶⁸	Şiir
10	Muallim Naci ⁴⁶⁹	Kıraat-ı Edebiyye ⁴⁷⁰	Nesir
11	Abdurrahman Şeref ⁴⁷¹	Kosova Muharebesi ⁴⁷²	Nesir
12	Bâkî	Evsâf-ı Cemîle-i Ecdâd-i Şehinşâhî Kânûnî Sultân Süleymân Hân Hazretlerinin Tenezzülâ-i Tanzîm ve Hatt-ı Hümâyunlarıyla Tahrîr Buyurdıkları Bir Gazelin Vasfındaki Bir Kıtadan ⁴⁷³	Şiir
13	Lamartine/müt: Muallim Naci	Münacat ⁴⁷⁴	Şiir
14	Recâizâde Mahmud Ekrem ⁴⁷⁵	Mülâhazat-ı Mütenevvîa ⁴⁷⁶	Nesir
15	Nefî	Sühan ⁴⁷⁷	Şiir
16	Belli değil	Sultan Selîm-i Evvel ⁴⁷⁸	Nesir
17	Muallim Naci	Selimiye ⁴⁷⁹	Şiir
18	Chateaubraïand/müt: Hüseyin Zeki	Hane-i Pederi Ziyaret ⁴⁸⁰	Nesir

⁴⁶⁵ *İktitaf*’ın 3. ve 4. baskısında bu metin yerine, Recâizâde Mahmud Ekrem’in “Tasvir” adlı şiiri yer almaktadır.

⁴⁶⁶ *İktitaf*’ın 3. baskısında müellifi belli olmayan “Edebiyat Hakkında Bazı Mülâhazat” başlıklı nesir yer almaktadır. *İktitaf*’ın 4. baskısında ise, Bâkî’nin “Evsâf-ı Cemîle-i Ecdâd-ı Şehinşâhî” adlı manzumesine yer verilmiştir.

⁴⁶⁷ *İktitaf*’ın 3. baskısında bu metin yerine Şinâsî’nin “Tenâsüh Hikâyesi” başlıklı şiirine ve 4. baskısında ise Muallim Naci’nin “Şâm-ı Giribân” adlı şiirine yer verilmiştir.

⁴⁶⁸ 3. baskıda Muallim Naci’nin “Hukuk-ı Uhuve” başlıklı nesrine ve 4. baskıda ise Salih Zeki Bey’in “Keşfü’z-zünûn” başlıklı nesrine yer verilmiştir.

⁴⁶⁹ Muallim Naci’nin *Nevâdirü’l-Ekâbir* adlı kitabından alınmıştır.

⁴⁷⁰ 3. baskıda bu metin yerine Bâkî’nin “Evsâf-ı Cemîle-i Ecdâd-ı Şehinşâhî” başlıklı manzumesine ve 4. baskıda ise Nâbî’nin “Hayriye” isimli mesnevisinden bir parçaya yer verilmiştir.

⁴⁷¹ Abdurrahman Bey’in *Târîh-i Devlet-i Osmâniyye* adlı eserinden alınmıştır.

⁴⁷² Bu metin yerine, 3. baskıda yine Abdurrahman Bey’in “Dâhiye-i Cengiziye” başlıklı nesrine ve 4. baskıda ise Recâizâde Mahmud Ekrem’in Bernardin de Saint Pierre’den çevirdiği “Bulutlar” başlıklı metne yer verilmiştir.

⁴⁷³ 3. baskıda Muallim Nâcî’nin “Şâm-ı Giribân” başlıklı şiirine ve 4. baskıda ise Şemseddin Sami’nin “Şiirin Zuhuru” başlıklı makalesine yer verilmiştir.

⁴⁷⁴ 3. baskıda Salih Zeki Bey’in “Keşfü’z-zünûn” başlıklı nesrine ve 4. baskıda ise Nefî’nin “Sühan” adlı manzumesi yer almaktadır.

⁴⁷⁵ Recâizâde Mahmud Ekrem’in *Nâciz* adlı eserinden alınmıştır.

⁴⁷⁶ 3. baskıda Nâbî’nin “Hayriye” adlı mesnevisinden bir kısım ve 4. baskıda ise Abdurrahman Bey’in “Kâtib Çelebi” adlı nesri yer almaktadır.

⁴⁷⁷ 3. baskıda Recâizâde Mahmud Ekrem’in Bernardin de Saint Pierre’den tercüme ettiği “Bulutlar” adlı parça, 4. baskıda ise Nedim’in “Ecdâd-ı Ma-âli-Nijâd Hazret-i Hilâfet-penâhiden Sultan Ahmed Hân-ı Sâlis Hazretleri Vâsfinda Bir Kasideden” başlıklı kasidesi yer almaktadır.

⁴⁷⁸ 3. baskıda Muallim Naci’nin Victor Hugo’dan çevirdiği “Tazarru” isimli şiir ile 4. baskıda ise yine Muallim Naci’nin “Gâzî Ertuğrul Bey Manzumesinden” başlıklı şiiri yer almaktadır.

⁴⁷⁹ 3. baskıda Şemseddin Sami’nin “Şiirin Zuhuru” isimli makalesi, 4. baskıda ise Recâizâde Mahmud Ekrem’in “Tîrân-ı Havâm” başlıklı nesri yer almaktadır.

19	Belli değil	Ziraat, Ticaret (Bir Kitaba Takrîz) ⁴⁸¹	Nesir
20	Recâizâde Mahmud Ekrem	Tasvir ⁴⁸²	Şiir
21	Belli değil	Tasvir-i Gurûb ⁴⁸³	Nesir
22	Âkif Paşa	Mersiye ⁴⁸⁴	Şiir
23	Recâizâde Mahmud Ekrem	Fesahat, Belagat ⁴⁸⁵	Nesir
24	Jean Jacques Rousseau/müt: Hüseyin Zeki Bey	Leyl-i Mükevkeb ⁴⁸⁶	Nesir
25	Muallim Naci	Kaleme Hitap ⁴⁸⁷	Şiir
26	Sadullah Paşa	Bir Taziyetname ⁴⁸⁸	Nesir
27	Abdurrahman Süreyya Efendi	Tenkit ⁴⁸⁹	Nesir
28	Belli değil	İbret ⁴⁹⁰	Nesir
29	Şinasi	Münacat ⁴⁹¹	Şiir
30	Recâizâde Mahmud Ekrem	Mülâhazat-ı Mütenevvîa ⁴⁹²	Nesir
31	Muallim Naci	Leyle-i Miraç Hazret-i Risâlet-Penâhî ⁴⁹³	Şiir

⁴⁸⁰ 3. baskıda Nefî'nin "Sühan" başlıklı manzumesi, 4. baskıda Bâkî'nin "Evsâf-ı Cemîle-i Şehinşâhî-i Firdevs-Âşiyân Kânûnî Sultân Süleymân Hazretleri Vafında Bir Kasideden" adlı manzumesi yer almaktadır.

⁴⁸¹ 3. baskıda Abdurrahman Bey'in "Kâtib Çelebi" başlıklı nesri, 4. baskıda "Ziraat, Ticaret" başlıklı nesir yer almaktadır.

⁴⁸² 3. baskıda ise Nedim'in "Ecdâd-ı Ma-âli-Nijâd Hazret-i Hilâfet-penâhîden Sultan Ahmed Hân-ı Sâlis Hazretleri Vafında Bir Kasideden" başlıklı kasidesi, 4. baskıda ise Abdurrahman Süreyya Efendi'nin "Tenkid" başlıklı parçası yer almaktadır.

⁴⁸³ 3. baskıda Sadullah Paşa'nın "Üçüncü Frederik'in Medfeni" başlıklı nesri ve 4. baskıda Nefî'nin "Ecdâd-ı Ma-âli-Nijâd Hazret-i Pâdişâhîden Sultan Osmân Hân-ı Sâni Hazretleri Vafında Bir Kasideden" adlı manzumesi yer almaktadır.

⁴⁸⁴ 3. baskıda Muallim Naci'nin "Gazi Ertuğrul Bey Manzumesinden" başlıklı şiiri ve 4. baskıda Muallim Naci'nin "Ömer'in Çocukluğundan" başlıklı nesri yer almaktadır.

⁴⁸⁵ 3. baskıda Recâizâde Mahmud Ekrem'in "Tîrân-ı Havam" başlıklı nesri ve 4. baskıda ise Nedim'in "Bir Kaside Vafından" başlıklı kaside yer almaktadır.

⁴⁸⁶ 3. baskıda Bâkî'nin "Evsâf-ı Cemîle-i Şehinşâhî-i Firdevs-Âşiyân Kânûnî Sultân Süleymân Hazretleri Vafında Bir Kasideden" başlıklı manzumesi ve 4. baskıda Muallim Naci'nin "Kıraat-ı Edebiye" adlı nesir parçası bulunmaktadır.

⁴⁸⁷ 3. baskıda müellifi belli olmayan "Ziraat, Ticaret" başlıklı nesir ve 4. baskıda ise Recâizâde Mahmud Ekrem'in "Kırmızı Merkûblar" başlıklı şiiri bulunmaktadır.

⁴⁸⁸ 3. baskıda Abdurrahman Süreyya Efendi'nin "Tenkid" başlıklı yazısı ve 4. baskıda Şemseddin Sami'nin "Resim" adlı nesri bulunmaktadır.

⁴⁸⁹ 3. baskıda müellifi belirtilmeyen "Tasvir-i Gurûb" başlıklı nesir ve 4. baskıda ise Muallim Naci'nin "Bilâl-i Habeşî" başlıklı yazısı yer almaktadır.

⁴⁹⁰ 3. baskıda Nefî'nin "Ecdâd-ı Ma-âli Nijâd Hazret-i Pâdişâhîden Sultân Osmân Hân-ı Sâni Hazretleri Vafında Bir Kasideden" adlı manzumesi ve 4. baskıda ise Şinasi'nin "Münacat" adlı şiiri yer almaktadır.

⁴⁹¹ 3. baskıda Muallim Naci'nin "Ömer'in Çocukluğundan" adlı nesri ve 4. baskıda Muallim Naci'nin "Selimiye" adlı şiiri yer almaktadır.

⁴⁹² 3. baskıda Mehmed Atâ'nın "Mekârim-i Ahlâk-ı İslâmiyeden Bir Numune" başlıklı yazısı ve 4. baskıda ise Recâizâde Mahmud Ekrem'in "Fesahat-Belagat" başlıklı yazısı bulunmaktadır.

32	Recâizâde Mahmud Ekrem	Edîb, Belîg ⁴⁹⁴	Nesir
33	Jean Jacques Rousseau /müt: Hüseyin Zeki	Maşiyen Seyahat ⁴⁹⁵	Nesir
34	Sully Prudhomme /müt: Muallim Naci	Müfekkire ⁴⁹⁶	Nesir
35	Muallim Naci	Dereden Tepeden ⁴⁹⁷	Şiir
36	Buffon /müt: Hüseyin Zeki	Köpek ⁴⁹⁸	Nesir
37	Muallim Feyzî Efendi	Bir Şehit Oğlunun Lisanından ⁴⁹⁹	Şiir
38	Muallim Feyzî Efendi	Pederin Verdiği Cevâb-ı Cemîl ⁵⁰⁰	Şiir
39	Muallim Naci	Ömer'in Çocukluğundan ⁵⁰¹	Nesir
40	Nefî	Cedd-i Emced Hazret-i Şehinşâhî Sultân Ahmed Hân-ı Evvel hazretleri Vafında Bir Kasideden ⁵⁰²	Şiir
41	Franklin – Tevfik Efendi	İdâne-i Âlî-cenâbâne ⁵⁰³	Nesir
42	İsmail Safa	Kamere Hitap ⁵⁰⁴	Şiir
43	Belli değil	İstanbul'un Muhasıra ve Fethi ⁵⁰⁵	Nesir
44	Muallim Naci	Lisan-ı Fatih'ten ⁵⁰⁶	Şiir
45	Tierre /müt: Tevfik Efendi	Çalışmak ⁵⁰⁷	Nesir
46	Nedim	Ecdâd-ı Ma-âli Nijâd	Şiir

⁴⁹³ 3. baskıda Nedim'in "Bir Kasır Vafından" başlıklı kasidesi ve 4. baskıda ise Muallim Naci'nin "İmam-ı Azam'ın Bir Münacatı" başlıklı bir yazısı bulunmaktadır.

⁴⁹⁴ 3. baskıda Muallim Naci'nin "Kıraat-ı Edebiye" adlı manzumesi ve 4. baskıda Seyyid Vehbî'nin "Kasîde-i Tarihiye" adlı manzumesi bulunmaktadır.

⁴⁹⁵ 3. baskıda Recâizâde Mahmud Ekrem'in "Kırmızı Merkûblar" başlıklı manzumesi ve 4. baskıda ise Abdurrahman Bey'in "Kosova Muharebesi" adlı yazısı bulunmaktadır.

⁴⁹⁶ 3. baskıda Şemseddin Samî'nin "Resim" adlı nesri ve 4. baskıda ise Recâizâde Mahmud Ekrem'in Chateaubriand'dan tercüme ettiği "Amerika'da Bir Gece" adlı nesir parçası bulunmaktadır.

⁴⁹⁷ 3. baskıda Muallim Naci'nin "Bilâl-ı Habeşî" başlıklı yazısı ve 4. baskıda Tevfik Fikret'in "Kamîs-i Yûsuf" adlı şiiri bulunmaktadır.

⁴⁹⁸ 3. baskıda Şinasi'nin "Münacat" adlı şiiri ve 4. baskıda ise Recâizâde Mahmud Ekrem'in "Neşe-i Masumane" başlıklı nesri bulunmaktadır.

⁴⁹⁹ 3. baskıda müellifi belli olmayan "Sultan Selim-i Evvel" adlı nesir ve 4. baskıda ise Mehmed Atâ'nın "Kadiye" adlı yazısı yer almaktadır.

⁵⁰⁰ 3. baskıda Muallim Naci'nin "Selimiye" başlıklı şiiri ve 4. baskıda ise yine Muallim Naci'nin "Dereden Tepeden" başlıklı şiiri yer almaktadır.

⁵⁰¹ 3. baskıda Recâizâde Mahmud Ekrem'in "Fesahat-Belagat" adlı yazısı ve 4. baskıda ise Şemseddin Samî'nin "Musiki" adlı parçası bulunmaktadır. 4. baskıda 39. parçadan sonra "Tevsi Olunacak Mevzular" başlıklı kısma geçilmiştir.

⁵⁰² 3. baskıda Muallim Naci'nin "İmam Âli'nin Bir Münacatı" adlı nesir yazısı bulunmaktadır.

⁵⁰³ 3. baskıda Seyid Vehbî'nin "Kaside-i Tarihiye" adlı manzumesi yer almaktadır.

⁵⁰⁴ 3. baskıda Abdurrahman Efendi'nin "Kosova Muharebesi" adlı yazısı yer almaktadır.

⁵⁰⁵ 3. baskıda Recâizâde Mahmud Ekrem'in Chateaubriand'dan tercüme ettiği "Amerika'da Bir Gece" başlıklı yazı yer almaktadır.

⁵⁰⁶ 3. baskıda Tevfik Fikret'in "Kamîs-i Yûsuf" başlıklı şiiri bulunmaktadır.

⁵⁰⁷ 3. baskıda Müellifi belirtilmeyen "Şehâmet-i Dilirâne" başlıklı nesir yazısı bulunmaktadır.

		Hazret-i Hilâfet-penâhîden Sultan Ahmed Hân-ı Sâlis Vasfında Bir Kasideden ⁵⁰⁸	
47	Mefhârî ⁵⁰⁹	Mekârim-i Ahlak-ı İslâmiye'den Bir Numune ⁵¹⁰	Nesir
48	Tevfik Fikret	Hasan'ın Gazası ⁵¹¹	Şiir
49	Key/müt: Tevfik Efendi	Ölüm ve Oburluk ⁵¹²	Nesir
50	Nedim	Bir Kasır Vasfında ⁵¹³	Şiir
51	Cami/ müt: Muallim Naci	Hasbihâl	Nesir
52	Madam Lambert /müt: Tevfik Efendi	İnziva	Nesir

İktitaf'ın ikinci kısmının elde edilebilen baskıları arasındaki parça değişiklikleri görüldüğü gibi oldukça farklıdır. Bu karşılaştırmalara göre 2. baskıda 52 parça, 3. baskıda 50 parça ve 4. baskıda ise 39 parça bulunmaktadır. Birinci kısımda görülen parça sayısındaki azalış bu kısımda da görülmektedir. 2. baskı ile 3. ve 4. baskı arasındaki parça farklılıkları çok olmakla birlikte, 4. baskıda yer alan parçaların tamamı 2. ve 3. baskıda yer almaktadır. 4. baskıda ise bu iki baskıdaki parçalardan bir eleme yapılmıştır. Bu da Mehmed Atâ'nın kitabın içeriğini sürekli olarak yenileme arzusunda olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu kısmın dördüncü baskısında müellif isimlerinin yer almaması da, okuyucular için büyük bir eksiklik teşkil etmektedir. Baskılarda ortak nokta olarak yine her parçanın sonuna mutlaka gramatikal açıklamalar ilâve edilmiş ve bilinmeyen kelimelerin anlamları verilmiş olması ile “Tevsî Olunacak Mevzular” adlı kısımdır. Bu kısımda yine öğrencilere yazma ve düşünme kabiliyetlerini geliştirici ve öğretici kısa kompozisyon konuları yer almaktadır.

⁵⁰⁸ 3. baskıda A. Nadir'in “Leyl-i Mükevkeb” başlıklı şiiri bulunmaktadır.

⁵⁰⁹ Mehmed Atâ bu yazısında Mefhârî müstearını kullanmıştır.

⁵¹⁰ 3. baskıda Recâizâde Mahmud Ekrem'in “Neşe-i Masumane” adlı nesri yer almaktadır.

⁵¹¹ 3. baskıda Faik Ali'nin “Tulû'dan Evvel” adlı şiiri bulunmaktadır.

⁵¹² 3. baskıda Mehmed Atâ'nın “Kadsıye” başlıklı yazısı bulunmaktadır.

⁵¹³ 3. baskıda Muallim Naci'nin “Dereden Tepeden” başlıklı şiiri bulunmaktadır. Bu şiirden sonra “Tevsî Olunacak Mevzular” başlıklı kısma geçilmiştir.

5.1.4. Üçüncü Kısım

İktitaf'ın üçüncü kısmı, Mekteb-i Sultânî'nin "âli" sınıflarından olan 5. sınıfta okutulmak üzere tertip edilmiştir. İktitaf'ın ilk baskısı 1316 [1898] yılında basılmıştır ve toplamda 4 baskısı bulunmaktadır. Bunları şu şekilde göstermek mümkündür:

1. baskı, İstanbul: A. Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1316 [1898], 2+158+2 s.
2. baskı, İstanbul: A. Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1317 [1899], 2+160 s.
3. baskı, İstanbul: A. Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1320 [1902], 134+2 s.
4. baskı, İstanbul: Selânik Matbaası, 1330 [1914], 156+3 s.

İktitaf'ın eldeki en eski baskısı 1317 [1899] tarihli 2. baskısıdır. Bu baskı göz önünde bulundurularak, 1320 [1902] tarihli 3. baskısı ile arasındaki farklılıklar gösterilecektir.

Parça No	Müellifi	Metnin Adı	Metnin Türü
1	Belli değil	Tevhid-i Cenâb-ı Bârî ve Mûnacet ⁵¹⁴	Şiir
2	Şeyh Galib	Naat-ı Hazret-i Nebvî	Şiir
3	Muallim Naci	Sitâyîş-i Hazret-i Pâdişâhî	Şiir
4	Şemseddin Sami	Musiki ⁵¹⁵	Nesir
5	Recâizâde Mahmud Ekrem	Tefekkür ⁵¹⁶	Şiir
6	Sakız Ohannes Efendi	Hüsn-i Tabiat ⁵¹⁷	Nesir
7	Muallim Naci	Bir Güllü Gülbin ⁵¹⁸	Nesir-Şiir
8	Belli değil	Mûsâ (Lisanından) ⁵¹⁹	Nesir
9	Tevfik Fikret	Üstad Ekrem ⁵²⁰	Şiir
10	Mehmed Atâ	Bir Hatıra ⁵²¹	Nesir

⁵¹⁴ 3. baskıda "Mûnacet" adlı şiir yer almaktadır.

⁵¹⁵ Bu parça 3. baskıda yer almamaktadır.

⁵¹⁶ Bu parça 3. baskıda yer almamaktadır.

⁵¹⁷ Bu parça 3. baskıda 4. parça numarasıyla yer almaktadır.

⁵¹⁸ Bu parça 3. baskıda 5. parça numarasıyla yer almaktadır.

⁵¹⁹ Bu parça 3. baskıda yer almamaktadır.

⁵²⁰ Bu parça 3. baskıda yer almamaktadır.

⁵²¹ Bu parça, 3. baskıda 6. parça numarasıyla yer almaktadır.

11	Muallim Naci	Nusaybin Civarında Bir Vadi ⁵²²	Şiir
12	[Namık Kemal] ⁵²³	Sokullu ⁵²⁴	Nesir
13	Recâizâde Mahmud Ekrem	Nevbahar ⁵²⁵	Şiir
14	Sami Paşa	Müsâdife-i Rikâb-ı Hümâyûn Üzerine Takdîm Olunmuş Bir Teşekkürnâme ⁵²⁶	Nesir
15	Belli değil	Naat-ı Nebevî ⁵²⁷	Şiir
16	Belli değil	Şair ⁵²⁸	Nesir
17	Sabrî-i Şakir	Cedd-i Emced Hazret-i Şehriyârî Cennet-mekân Sultân Murâd Hân-ı Râbi Hazretleri Vafında Bir Kasideden ⁵²⁹	Şiir
18	Belli değil	Onuncu Asır Hicri ⁵³⁰	Nesir
19	Muallim Naci	Leyle-i Miraç Hazret-i Risâlet-penâhi ⁵³¹	Şiir
20	Cevdet Paşa	Hutbe-i Peygamberî ⁵³²	Nesir
21	Tevfik Fikret	Nefi ⁵³³	Şiir
22	Victor Hugo/müt: Recaizâde Mahmud Ekrem	Vecd ⁵³⁴	Şiir
23	Victor Hugo/ müt: Muallim Naci	Kitabe ⁵³⁵	Şiir
24	Diyarbakırlı Said Paşa	Eşârımız Hakkında Bazı Mûlahazat ⁵³⁶	Nesir
	Muallim Naci	Münacat ⁵³⁷	Şiir
26	Recâizâde Mahmud Ekrem	Asar-ı Edebiyede Güzellik ⁵³⁸	Nesir
27	Muallim Naci	Mevlânâ Câmi Tarafından Hazret-i Fatih'e Mektup ⁵³⁹	Nesir
28	Tevfik Fikret	Mayıs ⁵⁴⁰	Şiir

⁵²² Bu parça, 3. baskıda 7. parça numarasıyla yer almaktadır.

⁵²³ Müellifin ismi belirtilmemiştir. Bu parça, *Musavver Küçük İktitaf* ta da yer almaktadır.

⁵²⁴ Bu parça 3. baskıda yer almamaktadır.

⁵²⁵ Bu parça 8. parça numarasıyla yer almaktadır.

⁵²⁶ Bu parça 3. baskıda yer almamaktadır.

⁵²⁷ Bu parça 3. baskıda yer almamaktadır.

⁵²⁸ Bu parça 3. baskıda yer almamaktadır.

⁵²⁹ Bu parça 3. baskıda 9. parça numarasıyla yer almaktadır.

⁵³⁰ Bu parça 3. baskıda yer almamaktadır.

⁵³¹ Bu şiir, 3. baskıda 10. parça numarasıyla yer almaktadır.

⁵³² Bu parça, 3. baskıda 11. parça numarasıyla yer almaktadır.

⁵³³ Bu şiir, 3. baskıda 12. parça numarasıyla yer almaktadır.

⁵³⁴ Bu şiir, 3. baskıda 13. parça numarasıyla yer almaktadır.

⁵³⁵ Bu şiir, 3. baskıda 14. parça numarasıyla yer almaktadır.

⁵³⁶ Bu parça, 3. baskıda 15. parça numarasıyla yer almaktadır.

⁵³⁷ Bu şiir, 3. baskıda yer almamaktadır.

⁵³⁸ Bu parça, 3. baskıda 16. parça numarasıyla yer almaktadır.

⁵³⁹ Bu parça, 3. baskıda 17. parça numarasıyla yer almaktadır.

29	Recâizâde Mahmud Ekrem	Mûlahazat-ı Mütenevvîa ⁵⁴¹	Nesir
30	Nefî	Cedd-i Emced Hazret-i Hilâfet-Penâhî Cennet-mekân Sultân Ahmed Hân-ı Evvel Hazretleri Vâsfinda Bir Kasideden ⁵⁴²	Şiir
31	Mehmed Atâ	İyilik ⁵⁴³	Nesir
32	Tevfik Fikret	Kılıç ⁵⁴⁴	Şiir
33	Sakızlı Ohannes	Hüner ve Deha ⁵⁴⁵	Nesir
34	Mihrünnisâ Hanım	Benimle İshak ⁵⁴⁶	Şiir
35	Reşid Paşa	Bir Nutuk ⁵⁴⁷	Nesir
36	Tevfik Fikret	Hasta Çocuk ⁵⁴⁸	Şiir
37	Câmî/ müt: Muallim Naci	Hasbihal ⁵⁴⁹	Nesir
38	Belli değil	Ordu-yu Hümâyûn'da Bir Şair ⁵⁵⁰	Şiir
39	Tierre/müt: Mehmed Atâ ⁵⁵¹	Çalışmak ⁵⁵²	Nesir
40	Nefî	Bir Kasideden ⁵⁵³	Şiir
41	Hüseyin Zeki	Terbiye-i Benâtın Ehemmiyeti ⁵⁵⁴	Nesir
42	A. Nadir ⁵⁵⁵	Elvâh-ı Tabiattan ⁵⁵⁶	Şiir
43	Sakız Ohannes Efendi	Üslup ⁵⁵⁷	Nesir
44	La Fontaine/ müt: Recâizâde Mahmud Ekrem	Ölüm İle Oduncu ⁵⁵⁸	Şiir (Fabl)
45	Muallim Naci	Ömer Bin El-hitâb ⁵⁵⁹	Nesir
46	Tevfik Fikret	Sabah Ezanında ⁵⁶⁰	Şiir

⁵⁴⁰ Bu şiir, 3. baskıda 18. parça numarasıyla yer almaktadır.

⁵⁴¹ Bu parça, 3. baskıda 19. parça numarasıyla yer almaktadır.

⁵⁴² Bu kaside, 3. baskıda 20. parça numarasıyla yer almaktadır.

⁵⁴³ Bu parça, 3. baskıda 21. parça numarasıyla yer almaktadır.

⁵⁴⁴ Bu şiir, 3. baskıda yer almamaktadır.

⁵⁴⁵ Bu parça, 3. baskıda 22. parça numarasıyla yer almaktadır.

⁵⁴⁶ Bu parça, 3. baskıda 23. parça numarasıyla yer almaktadır.

⁵⁴⁷ Bu parça, 3. baskıda yer almamaktadır.

⁵⁴⁸ Bu şiir, 3. baskıda 24. parça numarasıyla yer almaktadır.

⁵⁴⁹ Bu parça, 3. baskıda yer almamaktadır.

⁵⁵⁰ Bu parça, 3. baskıda yer almamaktadır.

⁵⁵¹ Mehmed Atâ, daha önceden Tevfik Efendi'nin tercüme ettiği bu parçayı bu sefer kendisi tercüme etmiştir.

⁵⁵² Bu parça, 3. baskıda 25. parça numarasıyla yer almaktadır.

⁵⁵³ Bu parça, 3. baskıda 26. parça numarasıyla yer almaktadır.

⁵⁵⁴ Bu parça, 3. baskıda 27. parça numarasıyla yer almaktadır.

⁵⁵⁵ Ali Ekrem Bolayır'ın müstear ismidir.

⁵⁵⁶ Bu şiir, 3. baskıda 28. parça numarasıyla yer almaktadır.

⁵⁵⁷ Bu parça, 3. baskıda 29. parça numarasıyla yer almaktadır.

⁵⁵⁸ Bu parça, 3. baskıda yer almamaktadır.

⁵⁵⁹ Bu parça, 3. baskıda 30. parça numarasıyla yer almaktadır.

⁵⁶⁰ Bu parça, 3. baskıda 31. parça numarasıyla yer almaktadır.

47	Recâizâde Mahmud Ekrem	Edîb-Belîğ ⁵⁶¹	Nesir
48	Tevfik Fikret	Ramazan ⁵⁶²	Şiir
49	Sully Prudhomme/müt: Muallim Naci	Müfekkire ⁵⁶³	Nesir
50	Nedim	Vasf-ı Sadabad ⁵⁶⁴	Şiir
51	Recâizâde Mahmud Ekrem	Vicdan ⁵⁶⁵	Nesir
52	Tevfik Fikret	Kenan ⁵⁶⁶	Şiir
53	Nigar Hanım	Takvim ⁵⁶⁷	Şiir
54	Saint Lambert/müt: Muallim Naci	Bura ⁵⁶⁸	Nesir
55	Tevfik Fikret	Verin Zavallılara ⁵⁶⁹	Şiir
56	Mütekaddimîn-i Şuara ⁵⁷⁰	Bazı Mısra ve Ebyât ⁵⁷¹	Şiir

Bu tablodan da hareketle, 2. baskıda 56, 3. baskıda ise 37 parça yer almaktadır. Baskılar arasındaki farklılıklara bakıldığı zaman ise, birinci ve ikinci kısımda olduğu gibi yeni parça eklenmesi söz konusu değildir. Yalnızca 3. baskıdaki parçalar, 2. baskıda yer alan parçaların içerisinden eleme yapılarak oluşturulmuştur. Çıkarılan bu parçalar ise şu şekildedir: Müellifi belli olmayan “Mûsâ Lisanından”, “Sokullu”, “Naat-ı Nebevî”, “Şair”, “Onuncu Asır Hicri”, “Ordu-yu Hümâyûn’da Bir Şair” adlı metinler ile Şemseddin Sami’nin “Musiki”, Recâizâde Mahmud Ekrem’in “Tefekkür”, “Vicdan” Tevfik Fikret’in “Üstad Ekrem”, “Kılıç”, Sami Paşa’nın “Mûsâdife-i Rikâb-ı Hümâyûn Üzerine Takdîm Olunmuş Bir Teşekkürnâme”, Muallim Naci’nin “Münacat”, Reşid Paşa’nın “Bir Nutuk”, Câmî’nin Muallim Naci tarafından tercüme edilen “Hasbihal”, Mehmed Atâ’nın Tierre’den tercüme ettiği “Çalışmak”, Recâizâde Mahmud Ekrem’in La Fontaine’den tercüme ettiği “Ölüm ile Oduncu”, Sully Prudhomme’dan Muallim Naci’nin tercüme ettiği “Müfekkire”, Nigar Hanım’ın “Takvim” ve Saint Lambert’den Muallim Naci’nin tercüme ettiği “Bura” 3. baskıda yer almamaktadır. Diğer kısımlarda olduğu gibi, her iki baskıda

⁵⁶¹ Bu parça, 3. baskıda 32. parça numarasıyla yer almaktadır.

⁵⁶² Bu parça, 3. baskıda 33. parça numarasıyla yer almaktadır.

⁵⁶³ Bu parça, 3. baskıda yer almamaktadır.

⁵⁶⁴ Bu parça, 3. baskıda 34. parça numarasıyla yer almaktadır.

⁵⁶⁵ Bu parça, 3. baskıda yer almamaktadır.

⁵⁶⁶ Bu parça, 3. baskıda 35. parça numarasıyla yer almaktadır.

⁵⁶⁷ Bu parça, 3. baskıda yer almamaktadır.

⁵⁶⁸ Bu parça, 3. baskıda yer almamaktadır.

⁵⁶⁹ Bu parça, 3. baskıda 36. parça numarasıyla yer almaktadır.

⁵⁷⁰ Rahmî, Nevî, Kâmî, Sâbit, Râgıb Paşa, Hayâlî, Sabrî, Bâkî, Sâkıb, İzzet Mollâ, Mezzâkî gibi Divan edebiyatı şairlerinden seçilmiş mısralara yer verilmiştir.

⁵⁷¹ Bu parça, 3. baskıda 37. parça numarasıyla yer almaktadır.

yer alan parçaların altında gramatikal açıklamalar ve öğrencilere yabancı gelecek kelimelerin anlamları yer almakla birlikte, ayrıca manzumelerin de vezinleri belirtilmiştir.

5.1.5. Dördüncü Kısım

İktitaf'ın son kısmını oluşturan dördüncü kısım, tespit edebildiğimiz kadarıyla iki defa basılmıştır. İlk baskı, İstanbul: A. Asaduryan Şirket-i Mürettebiye Matbaası tarafından 1319 [1901] basılmıştır. İkinci baskı ise, yine İstanbul: A. Asaduryan Şirket-i Mürettebiye Matbaası tarafından ilk baskıdan 2 sene sonra 1321 [1903] yılında basılmıştır.⁵⁷²

Ömer Selim, yüksek lisans tezinde, dördüncü kısımda 34 yazardan ve şairden alınmış 21'i şiir 42'si nesir olmak üzere toplam 63 parça yer aldığını söylemektedir.⁵⁷³ Oysa kitapta 2'si 32'si şiir olmak üzere toplamda 34 metin bulunmaktadır. Zirâ dördüncü kısmın iç kapağında da “manzum ve mensur otuz kadar eseri hâvîdir” ibaresi yer almaktadır.⁵⁷⁴ Ardından “Şâkirdân Tarafından Tevsî Olunacak Mevzular” başlığı altında “nutuk,” “resm-i küşâd,” “bir hâne,” “iktisat,” “bir levha-i tulû,” “ateş,” “bahs-i say” gibi başlıklarla verilen ve öğrencileri bu konularda düşünmeye ve kompozisyon yazmaya yönlendiren 33 kısa metin yer almaktadır. Bu metinlerin herhangi bir edebî değeri olmamakla birlikte bunlar, öğrencileri çeşitli konularda yazmaya ve düşünmeye yönlendirici ve eğitim amaçlı koyulmuştur. Aşağıdaki tabloda bu metinleri görmek mümkündür:

Parça No	Metnin Adı	Metnin Türü
1	Tevhid	Şiir
2	Naat-ı Hazret-i Peygamberî	Şiir
3	Sitayiş-i Hazret-i Padişâhî	Şiir
4	Ecdâd-ı Maâli Nejad Hazret-i Pâdişâhîden Cennet-mekân Sultan Ahmed Han-ı Evvel Hazretleri Vafında Bir Kaside	Şiir
5	Naat-ı Hazret-i Peygamberî	Şiir
6	Tevhîd ve Temcîd-i Bârî	Şiir

⁵⁷² Mehmed Atâ, *İktitaf*, 4. kısım (İstanbul: A. Asaduryan Şirket-i Mürettebiye Matbaası, 1321 [1903]), 139+3 s.

⁵⁷³ Ömer Selim, “1860-1928 Yılları Arasında Düzenlenen Türk Edebiyatı Antolojileri,” (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1996), 10.

⁵⁷⁴ Mehmed Atâ, *İktitaf*, 4. kısım (İstanbul: A. Asaduryan Şirket-i Mürettebiye Matbaası, 1321 [1903]), 1.

7	Hâtıra-i Bedr-i Kibrî	Şiir
8	Asâkir-i Nusret Müessir Hazret-i Pâdişâhînin Evsâf-ı Ber-güzîde-i Besâletine Dair	Şiir
9	Ravza-i Mutahhara-i Hazret-i Nebevî Vasfındadır	Şiir
10	Zâtü'n-nitâkayn'dan	Şiir
11	Kebuter	Şiir
12	Ecdâd-ı Mekârim Nejad Hazret-i Şehinşâhîden Firdevs-i Âşiyân Sultan Ahmed Hân-ı Evvel Hazretleri Vasfında bir Kaside'den	Şiir
13	Miraciyye	Şiir
14	“Hilye-i Hâkânî”den	Şiir
15	Hilye-i Hâkânî'den	Şiir
16	Çocuk Sesi	Şiir
17	Hüsn-i Hulk	Nesir
18	Elhân-ı Şitâ	Şiir
19	Bir “Naat-ı Şerif”den	Şiir
20	Velî-nimet Bî-Müntemiz Pâdişâhımız Efendimiz Hazretlerinin Evsâf-ı Ma-âlî Etsâf-ı Hilâfet-penâhîlerini Mütezammın Bir Manzumedir	Şiir
21	Gözler	Şiir
22	Naat-ı Şerif	Şiir
23	Bahar	Şiir
24	Bir “Naat-ı Şerif”ten	Şiir
25	Levha	Şiir
26	Fahriye	Şiir
27	Bu Da Bir Şiir-i Muhzin-i Diger	Şiir
28	Mektep	Şiir
29	Bahariye	Şiir
30	Molla Câmi'nin Hasb-i Hal-i Tercümesidir	Nesir
31	Bir Naat-ı Şerif'ten	Şiir
32	Sehaba	Şiir
33	Temcid	Şiir
34	Naat-ı Şerif	Şiir

İktitaf’ın 4. kısmında yer alan parçaların müelliflerinin isimlerine yer verilmemiştir. Yalnızca “Hüsn-i Hulk” metninin İmam Gazali’ye ait olduğu belirtilmiştir. Eserin tek baskısının bulunması ve metinlerin müellif isimlerine yer verilmemesi okuyucu için sorun teşkil etmektedir. Bu da yalnızca metinlerin ön plana çıkmasına, metin-müellif ilişkisinin kurulamamasına sebebiyet vermektedir. Müellifi tespit edilebilen parçalar arasında Muallim Naci’nin “Kebuter” ve “Zâtü'n-nitâkayn” adlı şiirleri, Cenab

Şahabeddin'in "Elhân-ı Şitâ" adlı şiiri yer almaktadır. Ömer Selim *İktitaf*'ın son kısmını "en mütekâmil kısım"⁵⁷⁵ olarak nitelendirmiştir.

5.2. Ders Kitabı Olarak *İktitaf*

Atâ Bey, *İktitaf* adlı dört ciltlik ders kitabını, 1891-1905 yılları arasında edebiyat öğretmeni olarak çalıştığı Mekteb-i Sultânî⁵⁷⁶ için müdüriyetten gelen istek üzerine hazırlamıştır. Bundan dolayı Mekteb-i Sultânî'nin eğitim sistemine bakılacak ve *İktitaf* bu çerçevede değerlendirilecektir.

Öncelikle Galatasaray Lisesi tarihinden bahseden eserlere bakıldığı zaman, lisede okutulan kitaplara değinilmediği ve *İktitaf*'tan hiç bahsedilmediği görülmektedir. 1952 yılında yayımlanan ve Fethi İsfendiyyar tarafından hazırlanmış olan *Galatasaray Tarihi*, ağırlık olarak Galatasaray'ın 1481'deki kuruluşundan II. Mahmud dönemine kadar olan tarihi, öğretmenlerini ve mezunlarını ele almaktadır. *Galatasaray Lisesi 1868-1968* adlı kitapta ise, okulun kısa tarihçesinden sonra okul müdürlerinin hayatlarına, muallimlerin isimlerinin listesine ve 1868-1968 yılları arasında mezun olmuş öğrencilerin listesine yer verilmiştir. 2003'te Vahdettin Engin tarafından hazırlanan *1968'den 1923'e Mekteb-i Sultani*'de ise, Mekteb-i Sultani'nin ders müfredatına ve eğitimine kısaca değinilmiş ve yine öğretmenlerin görev yaptıkları senelere göre listelere yer verilmiştir. 2008 yılında Emel Engin'in *Mekteb-i Sultani'den Galatasaray Lisesi*'ne adlı kitabında ise, Mekteb-i Sultani'nin kısa tarihçesine yer verilmiş ve ağırlık olarak 1920 sonrası tarihi ele alınmıştır. Aylin Semiz'in hazırladığı "Türk Ortaöğretim Sisteminde Galatasaray Lisesi (Mekteb-i Sultani): Yeri ve Tarihsel Gelişimi" adlı yüksek lisans tezinde ise yine Galatasaray Lisesi'nin ders müfredatına yer verilmiş ancak yine okutulan ders kitaplarına yer verilmediği gibi, öğretmenlerin de isimlerinden de bahsedilmemiştir. Celile Eren Argıt'ın "Tanzimattan Sonra Türk Dili-Edebiyatı Eğitim ve Öğretimi:1839-1923" adlı doktora tezinde ise sultânîlerdeki eğitim ve öğretim sistemine, müfredatına değinmekle birlikte, Mehmed Atâ'nın *İktitaf*'ını okullarda okutulan edebiyat kitapları

⁵⁷⁵ Ömer Selim, "1860-1928 Yılları Arasında Düzenlenen Türk Edebiyatı Antolojileri," (Atatürk Üniversitesi, 1996): 10.

⁵⁷⁶ Vahdettin Engin, *1968'den 1923'e Mekteb-i Sultani* (İstanbul: Galatasaraylılar Derneği Yayını, 2003), 133.

arasına dâhil etmemiştir.⁵⁷⁷ Görüldüğü üzere, *İktitaf*, Mekteb-i Sultânî'nin tarihini, eğitim ve öğretimini konu edinen hiçbir kaynakta yer almamaktadır. Dolayısıyla Mehmed Atâ'nın bu dört ciltlik ders kitabını, okulun eğitim müfredatı dâhilinde değerlendirmekte fayda vardır.

5.2.1. Mekteb-i Sultanî ve Eğitiminin İçeriği

Osmanlı'nın eğitim sisteminde mahalle mektepleri, rüştiyeler ve medreseler olmak üzere üç okul türü bulunmaktaydı.⁵⁷⁸ Her mahallede özel vakıflar tarafından kurulan okullarda çocuklar 5-6 yıl süreyle alfabe ve Arapça Kuran okuma eğitiminden sonra, Rüştiye Mekteplerine devam etmekteydiler. Rüştiye Mekteplerinin eğitim süresi 4-5 yıl olmakla birlikte, okulda Türkçe, okuma-yazma aritmetiğin temel kavramları, Türkiye tarihi ve coğrafyanın temel bilgileri öğretilmekteydi. Rüştiyelerden sonra gelen medreselerde ise, Türkçe, Arapça, felsefe, din ve tarih okutulmakta ve eğitim genellikle Arapça olarak verilmekteydi. Öğrenciler medreseye 16-18 yaşlarında girmekte ve 15 yıl süreyle eğitim görmekteydiler. Bu okulların 30-35 yaşlarında mezun olan öğrencilerinin bir kısmı kadı, bir kısmı ise müftü olarak görev almakta, iyi durumda olanlar ise medreselerde kalmaktaydı. Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde güçlü bir eğitim kurumu olan medrese, son dönemlere doğru eski önemini yitirmeye başlamış ve daha çok din eğitimi veren bir kurum kimliği kazanmıştır. Bu okul kurumları haricinde ise, Mekteb-i Harbiye, Mekteb-i Bahriye, Mekteb-i Erkan-i Harbiye ve Mekteb-i Tıbbiye okulları bulunmaktaydı. Çeşitli mezheplerden Hristiyanların ve Musevilerin de çeşitli eğitim kurumları arasında Fener Rum Mektebi, Hasköy Ermeni Mektebi, Ortaköy Yahudi Mektebi, Beyoğlu'nda İtalyan Mektebi, Fransız Mektepleri ve İngiliz mektepleri sayılabilir. Azınlık okullarında ise, Eski Yunanca, Latince, azınlıkların kendilerine ait dil ve tarih dersleri, coğrafya, felsefe ve fen bilimleri öğretilmekteydi. Ancak hem Türk, hem de azınlık mekteplerinde ara öğretim verecek bir okula ihtiyaç duyulmaktaydı.

1867'de Avrupa gezisi sırasında edindiği izlenimler sonucu Abdülaziz, "Fransa'daki liselerin eğitimini ve fenlerini verecek, her sınıf uyruklardan memleket hizmetine ehliyetli insan yetiştirecek, Türkçe ve Fransızcanın eşit düzeylerde okutulacağı" bir

⁵⁷⁷ Celile Eren Argıt, "Tanzimattan Sonra Türk Dili-Edebiyatı Eğitimi ve Öğretimi:1839-1923," (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2004): 650-651.

⁵⁷⁸ Aylin Semiz, "Türk Ortaöğretim Sisteminde Galatasaray Lisesi (Mekteb-i Sultani): Yeri ve Tarihsel Gelişimi," (Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi, 2008): 65.

okulun açılmasını kararlaştırmıştır.⁵⁷⁹ Bu karar doğrultusunda 1868 yılında Mekteb-i Sultânî açılmıştır. Tevfik Fikret'e göre Galatasaray Sultânîsi “doğunun, batı ufkuna açılan ilk penceresi” olmuştur.⁵⁸⁰

Mekteb-i Sultânî'nin eğitim süresi, ilk kısmı üç, orta ve yüksek kısmı altı olmak üzere, toplam dokuz yıl olarak belirlenmiştir. Mekteb-i Sultânî'de Cumhuriyet dönemine kadar fen ve edebiyat bölümleri şeklinde bir ayırım yapılmamış, bunun yerine Türkçe ve Fransızca bölümleri oluşturulmuştur. “Ulûm ve fûnûn” Fransızca tedris olunduğundan bir bakıma Türkçe bölümü “edebiyat bölümüne”, Fransızca bölümü de “fen bölümüne” tekabül etmektedir. *İktitaf*, sultânî'nin üçüncü ve altıncı seneleri arasında okutulmuştur. *İktitaf*'ın içeriğinin eğitim yönünden daha iyi incelenebilmesi için, Sultânî'nin Türkçe ve Fransızca kısımlarının dil ve edebiyat dersleri müfredatına bakmakta fayda vardır.

Mekteb-i Sultânî'nin Türkçe Kısmı

İbtidai Sınıflar

Mektebin Türkçe bölümündeki “ibtidai” olarak nitelendirilen kısmının birinci sınıfında yazı ve din dersleri bulunmaktadır. “Kıraat ve Yazı” dersinde öğrencilere Arap alfabesi, bitişen ve birbiriyle bitişmeyen Arap harfleri, sesli ve sessiz harfler öğretilmiştir. Alfabenin iyice öğretilmesinden sonra öğretmen tarafından tahtaya yazılmak ve öğrencilere de yazdırılmak ve okutulmak suretiyle kelime öğrenimine geçilmiştir. Kolay kelimelerin ve kısa cümlelerin yer aldığı bir kitaptan ise okuma alıştırmaları yaptırılmış ve aynı cümleler öğrencilere yazdırılmıştır. Türkçe bilmeyen öğrencilere ise öğretmen günde beş altı kelime öğretmek üzere dil eğitimi vermiştir. “Hatt-ı Rika” dersinde ise, Rika adı verilen Arapça yazı stiliyle öğrencilere yazı dersi yaptırılmıştır. İbtidai sınıfının ikinci senesinde ise, “Kıraat, İmla ve Ezber” dersinde basit ve kısa cümlelerin yer aldığı bir kitaptan okuma alıştırmaları yapılmaya devam edilmiştir. Okuma sırasında öğrencinin anlamayacağı kelimeler öğretmen tarafından izah edilmiş ve basit cümleler yazdırılmıştır. Seçilen eserler iyice öğretildikten sonra ezberletilmiş ve yine Türkçe bilmeyen öğrencilere dil eğitimi verilmeye devam edilmiştir. “Hatt-ı Rika” dersinde ise, Rika yazı çalışmalarına devam edilmiştir.

⁵⁷⁹ Celile Eren Argıt, “Tanzimattan Sonra Türk Dili-Edebiyatı Eğitimi ve Öğretimi:1839-1923,” (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2004): 59.

⁵⁸⁰ Argıt, *age*, 59.

İbtidai son sınıfı olan üçüncü senede ise “Kıraat, İmla ve Ezber” dersinde ikinci yılın müfredatı devam ettirilmiş, “Muhtasar Sarf-ı Türkî” dersinde Türkçenin kuralları kısaca öğretilmiş ve cümleler incelenmiştir.⁵⁸¹

Tâli Sınıflar

Sultânî’nin “tâli” olarak nitelendirilen orta kısmı ise üç sınıftan müteşekkildir. Orta kısmın ilk senesinde, “Kavaid-i Lisan-ı Osmanî” dersinde gramer kuralları ayrıntılı olarak gösterilmiş ve gramere dair alıştırmalar yaptırılmıştır. Bunların dışında Arapça dersi gören öğrenciler, “Türkçe Okuma, Ezber ve İmla” ve “Hüsn-i Hatt” dersi görmüşlerdir. Bu derste rika yazısı öğretilmeye devam edilmiştir.

İkinci senede ise, Kavaid-i Lisan-ı Osmanî,” “Arapça,” “İmla, Kıraat, Ezber,” “Hüsn-i Hatt” derslerine bir önceki senedeki gibi devam edilmekle birlikte, öğrenciler Farsça dersi görmeye başlamışlardır.

Üçüncü sınıfta ise, “Kavaid-i Osmaniye” dersinde Osmanlıca gramer uygulamalı olarak gösterilip manzum ve nesir parçalar işlenmiştir. “Kitabet” dersinde öğrencilere kısa parçalar yazdırılmış ve usulüne uygun olarak cümle öğretilmiş, güzel ahlak, terbiye ve tarihe dair parçalar seçilerek uygulama yaptırılmıştır. Ezber dersine devam ettirilmiştir. Arapça ve Farsça derslerinde de gramer konularına devam edilmiş ve “Hüsn-i Hatt” dersinde ise Rika yazıya devam edilmiştir.

Âli (Yüksek) Sınıflar

Sultânî’nin dördüncü senesinden itibaren “âli” sınıflar olarak nitelendirilmeye başlamıştır. Dördüncü sınıfta, “Kitabet” dersine devam edilmiş, sene sonuna doğru resmi yazılara dair temel bilgiler verilmiş ve bazı kolay yazılar kaleme alınmıştır. Arapça ve Farsça derslerine ise devam edilmiştir.

Beşinci sınıfta ise, “Kitabet-i Resmiye ve Belâgat [Resmi Yazı ve Güzel Konuşma]” dersi müfredata eklenmiştir. Bu derste, düzgün ve güzel konuşmanın kuralları öğretilmiş, resmi ve gayri resmi yazılar yazdırılmıştır. Ezber derslerine devam edilmiş, Osmanlı yazarlarının özgeçmişleri öğretilmiştir. Yine Arapça ve Farsça derslerine de devam edilmiş, “Tercüme” dersinde ise, Fransızcadan Türkçeye resmi

⁵⁸¹ Engin, *age*, 63.

tercüme kuralları öğretilmiştir. “Hüsn-i Hatt” dersinde ise Rika yazıya devam edilmiştir.

“Âli” sınıf olarak nitelendirilen ve okulun son sınıfı olan altıncı senede ise, “Kitabet-i Resmiye ve Belâgât” dersine devam edilmiştir. Bu derste belâgât konusu tamamlanmış, resmi yazıya beşinci sınıfta olduğu gibi devam edilmiştir. Arapça ve Farsça derslerine devam edilmiş, “Tercüme” dersinde ise Türkçeden Fransızcaya ve Fransızcadan Türkçeye tercüme usulleri gösterilmiştir.

Sultânî’nin Fransızca Kısmı

Sultânî’nin Fransızca bölümünde ağırlıklı olarak fen ve matematik dersleri okutulmuştur. Bu dersler arasında “hesap, coğrafya, teori, matematik, resim, cebir, fizik, kimya, tarih, muhasebe, hendese, tabiat bilgisi, sağlık bilgisi” yer almaktadır.

İbtidâî Sınıflar

İbtidai birinci sınıfta, “Fransızca Okuma, Yazma ve Ezber” dersinde, Fransız alfabesi, el ve kitap yazısı olmak üzere öğretilmiş, yazma ve okuma pratikleri ile günlük konuşma ve gramer egzersizleri yaptırılmıştır. İbtidâî’nin ikinci ve üçüncü senelerinde de Fransızca derslerine devam edilmiş ve ek olarak “Fransızca Güzel Yazı” dersi müfredata dâhil edilmiştir.

Tâli (Orta) ve Âlî (Yüksek) Sınıflar

Sultânî’nin “tâli” sınıflarından birinci, ikinci, üçüncü sınıflarda ise dil ve edebiyata dair olarak “Fransızca” dersi temel olarak devam ettirilmiştir. Fransızcaya ek olarak “Sözel Alistirmalar” ve “Yazılı Alistirmalar” derslerinde öğrencilere telaffuz, okuma, yazma ve kelime ezberleme alıştırması yapılmıştır. Âli sınıfların başlangıcı olan dördüncü, beşinci ve altıncı sınıflarında da “Fransızca” derslerine devam edilmiştir. “Sözlü Alistirmalar” ve “Yazılı Alistirmalar” dersleri ise beşinci ve altıncı sınıfta görülmemektedir. Ağırlıklı olarak son iki sınıfta matematik ve fen dersleri görülmektedir.

Yukarıdaki programda görüldüğü üzere mektepte dersler Türkçe ve Fransızca olmak üzere iki ayrı kısımda yapılmıştır. Sultânî’de okuyan öğrenciler her iki kısmın derslerine de devam etmişler, diploma alabilmek için her iki kısmın derslerinden de

sorumlu tutulmuştur. Mekteb-i Sultânî’de dersler öğleden önce birer saatten 3 ders, öğleden sonra yine birer saatten 2 ders olmak üzere, günde 5 ders olarak düzenlenmiştir. Öğleden önce sadece Fransızca dersler yapılmış, öğleden sonra ise Türkçe dersler işlenmiştir. Okulun derslerin içeriğine bakıldığında ise, öğrencilerin modern anlamda eğitim aldıkları görülmektedir. Mekteb-i Sultânî öğrencileri, bir yandan Türkçe sınıflarda klasik Osmanlı eğitimi alırken, diğer yandan Fransızca bölümünde Fransızca’yı ve pozitif ilimleri en iyi şekilde öğrenmişlerdir. Mekteb-i Sultânî bu eğitimiyle, Avrupa’nın çağdaş okullarına paralel ve onlara eşdeğer bir eğitim verecek konumda bulunmaktadır.

Avrupa düzeyinde eğitim veren ve Osmanlı’nın sayılı okulları arasında yer alan Mekteb-i Sultânî’de uzun yıllar okutulan *İktitaf* da ders kitabı olarak önemli bir yere sahiptir. Mehmed Atâ, kitabı önsözünde de belirttiği gibi kitabı öğrencilerin bilgi ve kelime dağarcığı seviyelerine göre, hem eğitici olacak, hem de edebiyat bilgi ve zevklerini geliştirecek şekilde düzenlemiştir.

5.2.2. *İktitaf*’ın Birinci Kısımının Eğitim Yönünden Değerlendirilmesi

İktitaf’ın birinci kısmı, orta seviye olarak tabir edilen tâli kısmın son sınıfında okutulmuştur. Birinci kısmın ilk baskısında 55 metin bulunmasına karşın, bu metinlerin daha sonrasında 39-40 metne indirilmesinin sebepleri arasında, öğrencilerin zorlanma ihtimali düşünülebilir.

“Kavâid-i Lisân-i Osmânî” ve “Kitabet” derslerinde kaynak olarak kullanılan *İktitaf*, ders müfredatında yer alan “nesir ve manzum parçaların tahlili” kaidesine uygun olarak bol örnek içermektedir. Her bir parçanın altına öğrencinin bilemeyeceği düşünülen kelimelerin anlamları yazılmış, gramatikal açıklamalarda bulunulmuştur. Her bir nazmın altına da mutlaka vezinleri belirtilmiştir. Gereksiz ayrıntılar verilmekten kaçınılarak, öğrenciye daha fazla örnek sunma amacı güdülen kitapta, öğretmenlerin de verilen açıklamaları genişletmelerine imkân tanınmıştır. Kitabın sonunda yer alan “Nazmın Nesre Tahvili” adlı parça, öğrenciye şiiri düzyazıyı çevirmeyi öğretmek hususunda yol gösterici niteliktedir.

Kitapta yer alan metinlerin mahiyetine bakıldığı zaman ise, kitabın en başına konan “Mütalaa-i Âsâr” başlıklı yazı, öğrenciyi bir metni nasıl tahlil etmesi ve işlemesi konusunda hazırlaması açısından oldukça faydalı bir makaledir. Birinci kısım, Divan

edebiyatının nazım türlerinden “tevhid, naat, methiye” ile başlamıştır. Burada önemli olan, eski nazım türleriyle yazılmış manzumelerin, Recâizâde Mahmud Ekrem, Muallim Naci gibi Tanzimat sonrası şairlerden olmasıdır. Mehmed Atâ, burada öğrencilere eski ve yeninin sentezini vermeye çalışmıştır demek yanlış olmaz. Kitabın ilerleyen kısımlarında yine “Sitâyîş-i Hazret-i Pâdişâhi”, “Sultan Ahmed Hân-ı Evvel Hazretleri Vassfında Bir Kasideden” gibi kasidelere yer verilerek, öğrencilere hem tarih bilinci aşılanmaya hem de Divan edebiyatına hazırlık yapılmak istenmiştir.

Eğitici-öğretici olması açısından ise “okumak, yazmak, çalışmak, iyi ve güzel huy ve davranışlar, ahlak, tarih” konularında, öğrencilerin “kıssadan hisse” çıkarabilecekleri ve bilgilendirici parçaların koyulması uygun görülmüştür. Şemseddin Sâmî’nin “Okumak Yazmak”, Abdullah Vassaf’ın “Nasihat,” Mehmed Atâ’nın tercüme ettiği “Şevkat-i Mâderâne”, Recâizâde Mahmud Ekrem’in “Biri Tuz Biri Sünger Hamûleli İki Eşek”, müellifi belli olmayan “Kaniye Muhasırasından”, “Tedmir Harabelerini Ziyaret,” “İstanbul’un Muhasıra ve Fethi”, Cenap Şahabeddin’in “Bir Hikâye-i Tarihiye”, Şerif’in “Lüzum-i Say ve Amel”, Muallim Naci’nin “Ressam Rafael” adlı parçaları örnek olarak gösterilebilir. Yine La Fontaine’den seçilen “Biri Tuz Biri Sünger Hamûleli İki Eşek” fablların eğitici dolayısıyla dâhil edildiği düşünülebilir.

Tüm bunların yanında, Tevfik Fikret, Muallim Naci, Âkif Paşa, Nâbî, Recâizâde Mahmud Ekrem, Nâbizâde Nazım, Bâkî gibi şairlerin şiirlerine yer verilmesiyle de öğrencilerin bilgilendirilmesinin yanında, edebî yönlerinin gelişmesi de hedeflenmiştir.

İktitaf’ın birinci kısmının gözden geçirilmiş ve “tab-ı nevin” olarak nitelendirilen baskısına bakıldığı zaman ise, öğretici olması amacıyla koyulan metinlerin sayısında azalma ve edebî metinlerin sayısında bir artış gözlenmektedir. Ayrıca Batı edebiyatından Bernardin de Saint Pierre, Shakespeare ve Victor Hugo gibi önemli ediplerden tercüme örneklerine de yer verilmesi, öğrenciler açısından fayda sağlamıştır.

Kitabın sonunda yer alan “Tevsi Olunacak Mevzular” kısmında ise, verilen konulardan öğrencilerin yazı yazmaları istenmiştir. İlginç ve eğitici konu başlıklarının yer aldığı bu kısımda, öğrencilerin yazma ve düşünce kabiliyetlerinin geliştirilmesi hedeflenmiştir. Bu kısımda yer alan konu başlıklarına bakılacak olursa,

“Mektup,” “Yalancının Evi Yanmış Kimse İnanmamış,” “Hayvanat Bile İnsanları Sa’ya Teşvik Ediyor,” “Haset, Gıpta,” “Çalışkan, Tembel,” “Ekmek Nasıl Yapılır,” “Filin Zekâsı,” “Sigara-Yangın,” “İyiliğin Mükâfâtı,” “At İstiridye Yer İmiş,” “Deniz,” “Vazifesi Uğrunda Feda-i Nefes Eden Bir Memur,” “İştigal-i Beyhude,” “Yalancının Mahcubiyeti,” “Hilekârlığın Encâmı,” “Şayan-ı Tahsin Bir Hareket” başlıkları örnek olarak verilebilir. Bu başlıkların altında, öğrencinin nasıl yazması gerektiği anlatılmış ve kimi zaman da küçük hikâyeler uydurularak öğrencilerin bunları geliştirilmesi istenmiştir. Böylece öğrencilerin yazma ve düşünme yeteneklerini geliştirmelerinin yanı sıra, davranış ve ahlak yönünden de doğruyu görebilmeleri amaçlanmıştır. Bu yüzden bu bölüm “didaktik” amaçlı olarak hazırlanmıştır denilebilir. Örnek olması açısından birkaç başlık aşağıda Latin harflerine aktarılmıştır:

“Hayvanat Bile İnsanları Say’a Teşvik Ediyor

Çocuklar derse çalışacakları zaman kendilerini eziyet içinde görürler. Oyunu müreccih bulurlar. Hâlbuki hayvanat bile bizi say’a teşvik ediyor. Karıncanın hâli, arılar, kuşun yuva yapmakla iştigâlî. Örümcek de muttasıl uğraşüyor. Bu halde bütün mahlukât insanlara diyor ki...

“İştigal-i Beyhûde

Küberâdan birinin huzuruna bir şahıs gelerek fevkalade bir hüner arz edeceğini söyler. Müsaade olunur. Bir çuvaldız çıkarıp diker. Üç beş adım öteden yüz tane iğneyi birer birer atarak çuvaldızın gözünden geçirir. O zât bu hüneri kaç senede tahsil ettiğini sual ede. Şu kadar sene çalışmış yüz değnek urdurduktan sonra yüz altın verir.

Netice: demek ki faydası olabilecek hünerlerle iştigal etmeli.”⁵⁸³

5.2.3. *İktıtaf*’ın İkinci Kısımının Eğitim Yönünden Değerlendirilmesi

İktıtaf’ın ikinci kısmı, Mekteb-i Sultânî’nin “âli” kısmının ilk sınıfı olan dördüncü sınıfta okutulmak üzere hazırlanmıştır. Bu sınıfın müfredatında bulunan “Kitabet” dersinde okutulduğu düşünülebilecek olan *İktıtaf*’ın ikinci kısmının başında, öğrenciyi yönlendirici herhangi bir metin bulunmamakla birlikte, birinci kısımda olduğu gibi kitaba şiirle başlanmıştır. Yine naat ve padişaha övgü kasidesinin yer aldığı bu kısımda, Divan edebiyatından Bâkî, Nefî ve Nedim’in birer kasidelerine yer verilmiş ve Muallim Naci’nin de eski tarzda kaleme aldığı “Leyle-i Miraç Hazret-i Risâlet-Penâhî” başlıklı manzumesine yer verilmiştir.

⁵⁸² Mehmed Atâ, *İktıtaf*, 1. kısım, 3. bs (İstanbul: A. Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1320 [1902]), 142.

⁵⁸³ *age*, 150.

Bu kısımda, edebiyatla ilgili makalelerin yer aldığı görülmektedir. Şemseddin Sami'nin “Şiirin Mahiyet ve Hakikati”, müellifi belli olmayan “Edebiyat Hakkında Bazı Mülâhazat”, Muallim Naci'nin “Kıraat-ı Edebiye” Recâizâde Mahmud Ekrem'in “Fesahat, Belagat” ve “Edîb, Belîğ”, Abdurrahman Süreyya Efendi'nin “Tenkit” makaleleri sayılabilir. Bu makalelerin yer almasındaki amaç da, öğrencileri edebiyat hakkında teorik bilgilere sahip olmasını sağlamaktır.

İkinci kısımda, birinci kısımda olduğu gibi tarihli ilgili metinlerin de yer aldığı görülmektedir. Tarihle ilgili metinler arasında “Bu durum, “Kitabet” dersinde ahlâk, terbiye ve güzel ahlaka dair metinlerin seçilip okutulmasından ileri gelmektedir. Bu metinler haricinde Muallim Naci, Recâizâde Mahmud Ekrem, İsmail Safa, Tevfik Fikret, Ali Ekrem Bolayır gibi Tanzimat ve Servet-i Fünûn edebiyatından isimlerin edebî metinlerine rastlamak mümkündür.

İkinci kısmın sonunda da, “Tevsi Olunacak Mevzular” başlığı altında 22 tane kompozisyon konusuna yer verilmiştir. Bu başlıklar arasında “Aferin Asker,” “İki Şâkird”, “Aile İle Mülakat”, “Su Basmış Bir Köy”, “Söz Gümüş İse Sükût Altındır”, “Newton'un Bir Cevâb-ı Hekimânesi”, “Bir Zabit Tarafından Validesine Mektup”, “İki Gazinin Köylerine Avdeti” sayılabilir. Örnek olması açısından iki konu başlığı aşağıda Latin harflerine aktarılmıştır:

“Söz Gümüşse Sükût Altındır

Bu sözün hükmü teşrih olunacak, doğruluğuna bir misal gösterilecek. İstisnası olup olduğu tedkik ile o da bulunup ona göre dahi bir hüküm verilecektir.”⁵⁸⁴

“Yazı Odası ve Kütüphane

Bir arkadaşınızın taba muvaffak-ı tanzîm olunmuş olan yazıhânesiyle yüz yüz elli ciltli bir kütüphanesini diğer bir arkadaşınıza mektup ile tasvir ediniz.”⁵⁸⁵

5.2.4. *İktitaf*’ın Üçüncü Kısımının Eğitim Yönünden Değerlendirilmesi

İktitaf’ın üçüncü kısmı, Mekteb-i Sultânî’nin “âlî sınıf” olarak nitelendirilen beşinci sınıfında okutulmak üzere düzenlenmiştir. “Kitabet-i Resmiye ve Belâgat [Resmi Yazı ve Güzel Konuşma]” dersinde kaynak kitap olarak kullanıldığı düşünülebilir.

⁵⁸⁴ Mehmed Atâ, *İktitaf*, 2. kısım, 3. bs. (İstanbul: A. Asaduryan Şirket-i Mürettebiye Matbaası, 1320 [1902]), 143.

⁵⁸⁵ *age*, 154.

Üçüncü kısmın metin sayısını içeriğine bakılacak olursa, birinci ve ikinci kısımda olduğu gibi münacat, naat ve padişaha övgü kasidesiyle başlamıştır. Eski tarzda yazılmış şiirlere örnek olarak “Cedd-i Emced Hazret-i Şehriyârî Cennet-mekân Sultân Murâd Hân-ı Râbi Hazretleri Vafında Bir Kasideden”, Muallim Naci’nin “Leyle-i Miraç Hazret-i Risâlet-penâhi”, Nefî’nin “Cedd-i Emced Hazret-i Hilâfet-Penâhi Cennet-mekân Sultân Ahmed Hân-ı Evvel Hazretleri Vafında Bir Kasideden” manzumeleri verilebilir. Aynı zamanda “Mütekaddimîn-i Şuarâ” başlığı altında Rahmî, Nevî, Kâmî, Sâbit, Râgıb Paşa, Hayâlî, Sabrî, Bâkî, Sâkîb, İzzet Mollâ, Mezzâkî gibi Divan edebiyatı şairlerinden beyit ve mısralara yer verilmiştir.

Üçüncü bölümde de, edebiyatla ilgili bilgilendirici makalelere yer verilmiştir. Bunlar arasında Recâizâde Mahmud Ekrem’in “Asâr-ı Edebiyede Güzellik” ve “Edîb-Belîğ” ile Diyarbakırlı Said Paşa’nın “Eşârımız Hakkında Bazı Mülâhazat”, Sakızlı Ohannes Efendi’nin “Üslup” adlı makaleleri sayılabilir. Namık Kemal’in “Sokullu”, Cevdet Paşa’nın “Hutbe-i Peygamberî”, Muallim Naci’nin “Mevlânâ Câmi Tarafından Hazret-i Fatih’e Mektup” ve “Ömer Bin El-hitâb” adlı makaleleri tarih konulu yazılara örnek olarak verilmiştir. Öğrencilerin edebiyat ve tarih konusunda bilgilendirilmelerinin yanı sıra, “güzel ahlak, terbiye ve iyi huy” konusunda da örnek olacak çeşitli makalelere yer verilmiştir. Mehmed Atâ’nın “İyilik,” Sakızlı Ohannes’in “Hüner ve Deha”, Reşid Paşa’nın “Bir Nutuk”, Tierre’in “Çalışmak”, Recâizâde Mahmud Ekrem’in “Vicdan” adlı makaleleri örnek olarak verilebilir. Özellikle Hüseyin Zeki’nin kızların eğitilmesinin önemi hakkındaki “Terbiye-i Benâtın Ehemmiyeti” adlı makalesi önemlidir.

Divan edebiyatı haricindeki edebî metinlere bakıldığında, Recâizâde Mahmud Ekrem, Muallim Naci, Tevfik Fikret, Mihrünnisâ Hanım, Nigar Hanım’ın isimlerine rastlamak mümkündür. Batı edebiyatından da Victor Hugo, La Fontaine, Sully Prudhomme gibi ediplerden tercümelere yer verilmesi, öğrencilerin Fransız edebiyatını tanıması açısından önemlidir.

Mekteb-i Sultânî’nin beşinci sınıfının müfredatında Osmanlı yazarlarının özgeçmişlerinin de öğretilmesi söz konusudur. Ancak *İktitaf*’ta kitaptaki herhangi bir müellifin hayatı hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu bilgilerin başka kaynaklardan elde edildiği düşünülebilir.

“Kitabet-i Resmiye ve Belâgat” dersinde aynı zamanda düzgün ve güzel konuşmanın kuralları öğretilmiş, resmî ve gayri resmi yazılar yazdırılmıştır. Bu amaçla, birinci ve ikinci kısımda olduğu gibi “Tevsî Olunacak Konular” başlığı altında da 19 konuya yer verilmiştir. Bu başlıklar ise şöyledir: “Karlar İçinde Kaybolmuş Çocuk”, “Oğuldan Babaya Mektup”, “Mektep”, “Yangın”, “Babadan Oğla Mektup”, “Cevabı”, “Bir Geminin Mefrûkiyeti”, “Bir Ahbabdan Diğerine Mektup”, “Zevce-i Vefâdâr”, “Zavallı Çocuklar”, “Bir Yelken Gemisinde Kaht [Kıtlık]”, “Nutuk”, “İstanbul’un Tasviri”, “Hayat Sigortası”, “Bir Aile”, “Şair İle Haydutlar,” “Teavün [Yardımlaşma]”, “İtiraf” ve “Bir Mesire Âlemi”. Örnek olması açısından iki konu Latin harflerine aktarılmıştır:

“Nutuk

Bir mekteb-i idâdînin küşâdı münasebetiyle vilayet-i maarif müdürü tarafından bir nutuk irad olunacaktır.”⁵⁸⁶

“İtiraf

Muallim imtihanı ikmâl ile aldığı varakaları odasına götürmek üzere şâkirdândan birine vermişti. Şâkird bunları götürürken sınıfın en müstedî olan bir efendinin imtihan varakasına kimse görmeksizin iki yanlış kondurdu. Bu suretle birinciliği kendisine temin ediyordu. Muallimine bir mektup ile itiraf-ı hatâ ediyor. Arkadaşının kendisine olan iyiliklerini tadâd ediyor, saika-i hasedle böyle yapmış, fakat şimdi pişman. Henüz imtihan numaraları verilmemiş olduğundan arkadaşı o hatadan mütezarrır olmayacak. Taleb-ı afv ediyor, muallimin nazar-ı tevcihinden düşürmemesini istirham eyliyor.”⁵⁸⁷

İktitaf’ın üçüncü kısmında yer alan parçaların altında yer alan açıklamalara bakıldığı zaman, birinci ve ikinci kısmın aksine kelime açıklamalarının azaldığı görülür. Bunun, öğrencilerin belli bir kelime hazinesi birikimine sahip oldukları düşünüldüğündüğün dolayı yapıldığı düşünülebilir.

5.2.5. *İktitaf*’ın Dördüncü Kısımının Eğitim Yönünden Değerlendirilmesi

İktitaf’ın dördüncü kısmı, Mekteb-i Sultânî’nin son sınıfı olan altıncı sınıf için hazırlanmıştır. Bu sınıfta edebiyat alanında “Kitabet-i Resmiye ve Belâgat” dersine devam edilmiştir. *İktitaf*’ın da bu derste kaynak kitap olarak okutulmaya devam edildiği düşünülebilir.

⁵⁸⁶ Mehmed Atâ, *İktitaf*, 3. kısım, 3. bs. (İstanbul: Matbaası A. Asaduryan Şirket-i Mürettebiye Matbaası, 1320 [1902]), 130.

⁵⁸⁷ *age*, 134.

İktitaf’ın dördüncü kısmı yalnızca iki defa basılmıştır ve her iki baskıda da, kitapta yer alan metinlerin müelliflerinin isimlerine yer verilmemiştir. Bu da öğrenciler için büyük bir eksiklik teşkil etmektedir.

Kitaptaki metinlere bakıldığında ise, 34 metnin 32’sinin şiir olduğu görülür. *İktitaf* bu haliyle bir şiir antolojisi niteliğindedir. Kitapta yer alan şiirlere bakıldığı zaman, neredeyse tamamının eski tarzda yazılmış şiirler olduğu görülmektedir. Zira kitapta tevhid, naat, fahriye” türdeki şiirler çoğunluktadır. Muallim Naci’nin “Kebuter” ve Cenab Şahabeddin’in “Elhân-ı Şitâ” adlı şiirleri yalnızca yeni tarz şiir olarak addedilebilir.

İktitaf’ın dördüncü kısmında, öğrencilerin yazı yazmaları için verilen konu sayısı, diğer kısımlara göre daha fazladır. “Nutuk”, “Resm-i Küşâd”, “Bir Hâne”, “İktisat”, “Tahsil-i İlm Herkes İçin Vazifedir”, “İşret”, “Feth-i Celîl-i Kostantinye”, “Hareket-i Arz”, “Tütün”, “On Dördüncü Asr-ı Hicrînin İhtiraat-ı Fenniyesi”, “Su”, “Bir Levha-i Tulû”, “Coğrafyadan”, “İnsanın İhtiyâcât-ı Tabiyesi”, “Demir Yol Seyahati”, “Resim”, “Tahsinin Lüzumu” gibi hem edebî yazma yeteneğini geliştirici, hem de öğretici toplamda 33 konu başlığı bulunmaktadır. Örnek olması açısından iki konu başlığı Latin harfleri aktarılmıştır:

“On Dördüncü Asr-ı Hicrînin İhtiraat-ı Fenniyesi

On dördüncü asrın başlıca ihtiraat-ı fenniyesinden buhar makinesi, demir yollar, fotoğrafya, elektrik telgrafı hakkında malumat ve mütalaat.”⁵⁸⁸

“Coğrafyadan

Avrupa kıtasını teşkil eden memâlikin iklimi ve başlıca mahsulâtı beyan ve tavsif olunacaktır.”⁵⁸⁹

İktitaf’taki metinler hakkında yapılan açıklamalara bakıldığında ise, diğer kısımlarda olduğu gibi, dördüncü kısımda da her bir metnin sonuna, öğrencilerin bilemeyeceği düşünülen kelimelerin anlamları verilmiş ve şiirlerin vezinleri mutlaka belirtilmiştir. Eğer manzume veya nesirlerde geçen yabancı bir terim veya kavram varsa da, dipnotla açıklanmıştır.

İktitaf, genel itibarıyla bir ders kitabı olarak değerlendirilecek olursa şu sonuçlara ulaşılabilir.

⁵⁸⁸ S. 128.

⁵⁸⁹ S. 132.

1-*İktitaf*’ın her bir kısmının ilk metinlerinde, “naat, tevhid, methiye” gibi eski nazım türlerinin yer alması dolayısıyla, bu eserin başlangıç kısmının tertibi, bir divanın başlangıcını andırmaktadır.

2-*İktitaf*’ın ilk üç kısmında metin-nesir sayısı arasında bir denge bulunmasına karşın, dördüncü kısımda yalnızca iki metin bulunmasıyla, öğrencilerin edebiyat eğitiminde şiire ağırlık verilmiş olmaktadır.

3-*İktitaf*’ta yer alan nesirlerin mahiyetine bakıldığı zaman, Türk edebiyatından hikâye, roman, tiyatro türünden örneklerle rastlanmamaktadır. Bu nesirler “makale” niteliğinde olmakla birlikte, “güzel ahlâk, terbiye, iyi huy” gibi konularda olduğu gibi tarih konusunda da birçok yazıya rastlamak mümkündür. Dolayısıyla, kitaba dâhil edilen nesir parçalarında öğreticiliğin ön planda olduğunu söylemek mümkündür. Aynı zamanda bu, edebiyat dersinde yalnızca edebî metinlerin değil, farklı alanlardan öğrencilere bilgi verici metinlerin de işlendiğinin göstergesidir.

4-*İktitaf*’ta yer alan şiirlere bakıldığında ise, yeni tarz şiirler yer aldığı gibi, eski tarzda yazılmış şiirler de oldukça fazladır. Öğrencilerin edebî zevkini geliştirici manzumeler olduğu gibi, “kıssadan hisse” niteliği taşıyan manzumelere de yer verildiğini söylemek yanlış olmaz. Bu manzumeler arasında özellikle La Fontaine’in fablları örnek olarak verilebilir.

5-*İktitaf*’ta yer alan metinlerle ilgili yapılan açıklamalara bakıldığında ise, her bir metnin sonuna öğrencinin bilemeyeceği düşünülen kelimelerin anlamları verilmiş ve bu kelimelerle ilgili gramatikal açıklamalarda bulunulmuştur. Her bir manzumenin sonunda da mutlaka vezni belirtilmiştir. *İktitaf*’ın birinci kısmındaki ilk metin olan “Mütalaa-i Âsâr” bir eserin nasıl incelenmesi gerektiği konusunda öğrenciye bilgi vermekle birlikte, muallimlere de öğretme usûlünü göstermesi bakımından kılavuz bir metindir. Ayrıca yine birinci kısmın sonunda yer alan “Nazmın Nesre Tahvili” adlı makale de, bir şiirin nasıl düzyazıya çevrileceği konusunda bilgi vermesi açısından, öğrencinin bir manzumeyi nasıl işlemesi gerektiği konusunda yönlendirici olmuştur. Metinler hakkında yapılan açıklamalar, birinci kısımda oldukça yoğun olmakla birlikte, diğer kısımlarda gittikçe azalmıştır. Bu durum, öğrencilerin her sene gittikçe edebî birikimlerinin artmasının göz önünde bulundurulmasından kaynaklanmaktadır.

6- *İktitaf*’ın hazırlanmasındaki kıstas, öğrenciye bol örnek sağlamaktır. Dolayısıyla, kitapta gereksiz hiçbir ayrıntıya yer verilmemiş, bunun yerine metin sayısı fazla tutulmuştur. Metinlerle ilgili herhangi bir sorunun yer almaması, muallimin metni işlerken serbest bir öğretim metodu uygulamasına zemin hazırlamıştır. Ayrıca *İktitaf*’ta yalnızca seçilen metinlere yer verilmesi de, onu ders kitabı niteliğinde bir antoloji olmasını sağlamıştır.

7-*İktitaf*’ın dört kısmında da yer alan “Tevsî Olunacak Mevzular” başlığı altında verilmiş çeşitli konular, öğrencilerin yazma ve düşünme becerilerini geliştirmeleri açısından oldukça faydalı olmuştur. Bu konularda kimi zaman öğrenciye bir mektup yazması, kimi zaman da tasvir veya kompozisyon yazması istenmiştir. Öğrenciye yazdırma konusunda da farklı teknikler uygulanmıştır. Kimi zaman, konu kitapta başlanmış ve boş bırakılan yerleri öğrencinin tamamlaması istenmiştir. Kimi zaman bir yerin tasvir edilmesi, bir atasözünün veya bir durumun açıklanması yahut da coğrafya, fen, tarih gibi alanlardan belli konularda araştırma yapılarak öğrencinin bu konuda bir yazı yazması istenmiştir.

İktitaf, Mekteb-i Sultânî’de uzun yıllar okutulmuş bir ders kitabı olarak sayılan bu özellikleriyle, Türk edebiyatı öğretiminde şüphesiz önemli bir yere sahiptir.

5.3. Bir Antoloji Olarak *İktitaf*

İktitaf bir ders kitabı olduğu kadar, antoloji niteliği de taşımaktadır. Zira *İktitaf*’tan bahseden kaynaklar onu bir antoloji olarak da değerlendirmişlerdir. İbrahim Alâettin Gövsa, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*’ndeki Mehmed Atâ maddesinde, *İktitaf*’ı “dört kısımlık edebiyat antolojisi” olarak değerlendirmiştir.⁵⁹⁰ Ömer Selim, “1860-1928 Yılları Arasında Düzenlenen Türk Edebiyatı Antolojileri” adlı yüksek lisans tezinde, *İktitaf*’ı “ders kitabı niteliğinde hazırlamış antolojiler” arasında incelemiştir.

İktitaf’ın antoloji yönünün değerlendirilmesi açısından, antolojinin tanımı yapılacak, antolojilerin hazırlanması, hedef kitlesi, antolojilerde yer alan metin-müellif ilişkisine bakılacak ve *İktitaf* bu kıstaslara göre incelenecektir. Daha sonrasında Türk edebiyatında antolojiye bakılacak ve *İktitaf*, benzer şekilde hazırlanan diğer antolojiler içerisinde değerlendirilecektir.

⁵⁹⁰ İbrahim Alâettin Gövsa, “Ata Bey, Mehmet”, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, c. 1 (İstanbul: Yedigün Neşriyat, 1949): 49.

Bir Kelime Olarak Antoloji

Antoloji, “sanat eserlerinden seçme suretiyle meydana getirilen derleme, güldeste, müntehabat” anlamına gelmektedir.⁵⁹¹ Antoloji kelimesi Yunancadan gelmekle birlikte “anthos” çiçek ve “legein” toplamak anlamına gelen iki kelimeden oluşmaktadır. Türk edebiyatında antoloji kelimesi yerine kullanılan kelimelerde için çeşitli görüşler öne sürülmüştür. Kayahan Özgül, Türk edebiyatında antoloji için eski çalışmalarda “müntehabat ve güldeste”, yeni çalışmalarda ise “seçki”, “derim”, “derlence” gibi kelimelerin kullanıldığını belirtmektedir.⁵⁹² “Seçki” kelimesi antolojiye değil, “müntehabat”a karşılıktır. Arapça “nahb” kelimesi çekip çıkarmayı, “nuhbe” seçkin olanı anlatmaktadır. “Derleme” ve “derimlik” kelimeleri ise, antolojinin içeriği değil, dış görünümüyle ilgilidir. Gelenekte ise “mecmua” ve “cönk” kelimeleri bulunmaktadır.⁵⁹³

Özgül’e göre, antoloji kelimesi tüm bu kelimeleri karşılamamakla birlikte, “güldeste” kelimesi en yakın anlamdadır. Eray Canberk de, antoloji kelimesi için “kavrama getirdiği genişlik ve rahatlık açısından” güldeste kelimesinin kullanılmasından yanadır. Antoloji güzel olduğu için seçilen eserlerden oluşmaktadır, bu yüzden estetik bir kaygı söz konusudur. Oysa aynı anlamda düşünülebilecek olan “müntehabat ve seçki”de güzellik seçme kıstas olarak alınmak zorunda değildir; faydacılık, konu, tür ve şekil bütünlüğü gibi ölçütler de seçmede esas alınabilir.⁵⁹⁴ *İktitaf*’ı ise bu bakımdan bir antoloji olarak tanımlamak doğru olacaktır. Mehmed Atâ, her ne kadar *İktitaf*’ın bir “mecmua-i intihab” olduğunu belirtse de, eserine dâhil ettiği eserlerde aradığı kıstasın “güzellik” olduğunu da belirtmiştir: “Eslâf ve muasırın en güzel âsâr-ı manzume ve mensuresinde yüz elli kadarını hâvî olarak dört kısım üzerine müretteb mecmuâ-i intihâbdır.”⁵⁹⁵

⁵⁹¹ Mehmet Doğan, *Doğan Büyük Türkçe Sözlük*, 4. bs (İstanbul: Pınar Yayınları, 2008): 79.

⁵⁹² M. Kayahan Özgül, “Edebiyatın Vitrin Malları,” *Ludingirra*, s. 10-11 (Yaz-Güz 1999): 150.

⁵⁹³ M. Kayahan Özgül, “Edebiyatın Vitrin Malları,” *Ludingirra*, s. 10-11 (Yaz-Güz 1999): 150-151.

⁵⁹⁴ Kayahan Özgül, *Araştırmalar Devri Türk Şiiri Antolojisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), XI.

⁵⁹⁵ Mehmed Atâ, *İktitaf*, 4. bs (İstanbul: A. Asaduryan Şirket-i Mürettebiye Matbaası, 1322 [1904-1905]), 1.

Antolojilerin Hedef Kitlesi/Hazırlanma Sebepleri

Antolojilerin hazırlanmasında hedef kitle, eserin içeriğini belirleyen önemli unsurlardan biridir ve antoloji “edebî sahanın önemli örneklerine ulaşamayan veya doğru seçemeyen meraklıya ilgilerini yönlendirmede ilk adımı attırır.”⁵⁹⁶

Emin Özdemir’e göre, hazırlanma amacına göre iki tür antoloji/seçkiden bahsetmek mümkündür: Bunlardan birincisi, sevilen, hoşlanılan edebî metinleri başkalarıyla paylaşmaya yönelik antolojilerdir. İkincisi ise, edebî metinleri tanıtmayı amaçlayan bilgilendirici nitelikteki antolojilerdir. Bu iki tür antoloji arasında net bir ayrım olmamakla birlikte, temelde ayrı özellikler taşımaktadırlar. Edebî beğeni temel alınarak hazırlanmış antolojilerdeki amaç, okurun beğenisini geliştirmektedir. Bu antolojilerdeki sınırlandırıcı tek ölçüt de hazırlayanın beğenisi olduğu için, bu antolojiler nesnellikten uzaktır ve göreceli değerlendirmelere varılması olasıdır. Beğeniye yaslanan antolojiler, belli bir konu çerçevesinde de düzenlenmiş olabilir. Belli bir konuya göre hazırlanan antolojiler de, bilgilendirme amacına yönelik hazırlanan antolojilerle zaman zaman kesişebilirler. Örneğin Cemal Süreya’nın *100 Aşk Şiiri* adlı antolojisinde, şairin şiir zevki görülebileceği gibi, “aşk”ın şiire yansıması ve işleniş şekli de öğrenilebilir.⁵⁹⁷

Tanıtma amaçlı, bilgilendirmeye yönelik antolojilerde ise durum farklıdır. Burada hazırlayanın beğenisi ön plana çıkmaz. “İyi, kötü, güzel, çirkin” tanımlamaları yerine, okuyucunun bilgi birikimini kuvvetlendirecek örneklerin verilmesine özen gösterilir. Örnek seçimlerinin de, yazar ve şairin yazın hayatındaki evrelerin bütün yönlerini yansıtacak olanlarının bulunup çıkartılması amaçlanır. Seçimin beğenisine göre hazırlanan antolojilerde, nesnellikten söz edilemezken, tanıtım amaçlı, bilgilendirmeye yönelik hazırlanan antolojilerde seçici, ele aldığı dönem veya kişiyi bütünlüklü olarak ele alıp tanıtmak zorundadır.⁵⁹⁸

İktıfâ’ın hedef kitlesi “Mekteb-i Sultânî” öğrencileridir. Dolayısıyla, bir eğitimci olan Mehmed Atâ, kitaba dâhil ettiği eserleri, eğitici ve öğretici olmasının yanı sıra, “edebî zevk” kazandıracak şekilde seçmiştir. Eserde, öğrenciye edebiyat dersinde okutulacak olan bu parçalar, onların edebiyat dünyasını da tanımasını sağlayacaktır.

⁵⁹⁶ Özgül, *Arayışlar Devri Türk Şiiri Antolojisi*, XI.

⁵⁹⁷ Emin Özdemir, “Seçkilerin İşlevi,” *1935’ten Günümüze “Antoloji” Tartışmaları* (Kitaplık Dergisi Eki), haz. Selahattin Özpallabıyıklar, Elif Özgen, Murat Yalçın, Mine Haydaroğlu, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001), 25-26.

⁵⁹⁸ Özdemir, *age*, 26.

Hedef kitle olan Mekteb-i Sultânî öğrencilerinin bilgi birikimi ve öğrenilmesi gereken konular göz önünde tutularak hazırlanan *İktitaf*'ta yer alan metinlerin sonunda, Mehmed Atâ'nın kişisel yorumunu içeren hiçbir açıklama yer almamaktadır. Dolayısıyla eserde, hazırlandığı döneme kadar olan edebiyattan çok fazla örnek içermekle birlikte, bir edebî eser tahlil etme yolunda da önemli ipuçları bulunmaktadır. Bu yönüyle *İktitaf*, beğeniye göre değil, tanıtım amaçlı hazırlanmış antolojilere yakın bir özellik göstermekle birlikte, hem oluşturulma amacına, hem de hedef kitlesine uygun olarak hazırlanmış bir eserdir.

Antolojilerin Hazırlanması

Antolojilerin hazırlanmasında önemli bir husus da şairin/yazarın mı yoksa metnin mi ön planda tutulacağıdır. Özgül'e göre, metin, müellifinden önce gelmelidir. Örneğin bir şiir antoloji dendiği zaman şiir göz önünde tutulmalıdır, şairi değil.⁵⁹⁹ Mehmed Atâ, *İktitaf*'ın önsözünde de belirttiği gibi, kitabı oluştururken metinlerin dilini, edebî güzelliğini ön planda tuttuğunu belirtmiştir. Dolayısıyla Atâ Bey için seçtiği şiir ve nesirler müelliflerinden önce gelmektedir. Dil ve edebiyat görüşlerinde görüldüğü üzere, Mehmed Atâ bir edebî eserde öncelikle anlaşılır ve açık bir dil aramakta, ancak şair ve yazarı da –kısmen– istediği kelimeyi kullanmakta özgür bırakmaktadır. Mehmed Atâ için, dil ve edebî güzellik bir metinde öncelik taşıdığı için, metin seçimlerini bu kıstaslara göre yapmıştır. Antoloji edebi eserler açısından “bir ayıklama çabasının göstergesi”⁶⁰⁰ olduğundan dolayı, Mehmed Atâ, seçtiği metinler üzerinde titizlikle çalışmıştır demek yanlış olmaz. Zira Atâ Bey, *İktitaf*'ın her baskısında metin değişikliği yapması, onun en iyiye arama çabasının bir göstergesi olduğu gibi, *İktitaf*'ın uzun yıllar ders kitabı olarak okutulması da bu çabanın bir neticesidir.

Antolojiler hazırlanırken metin seçmedeki kıstaslardan biri de hazırlayanın beğenisidir. Antoloji hazırlayan kişi, metinleri elerken mutlaka belli bir müdahalede bulunmaktadır. Mehmet Can Doğan bu durumu şu şekilde açıklar:

“Antoloji, (...) bir ayıklama çabasının da göstergesidir. Bu nedenle kim tarafından yapılırsa yapılısın iktidarın ürüne müdahale etmesi söz konusudur. Buradaki iktidar, yerine göre

⁵⁹⁹ Kayahan Özgül, *Arayışlar Devri Türk Şiiri Antolojisi*, XII.

⁶⁰⁰ Mehmet Can Doğan, “Edebiyat Dünyasında Krizin Adı: Antoloji,” *Ludingirra*, s. 10-11 (Yaz-Güz 1999): 157.

kullanacağı/kullandığı ideolojik/siyasal ve edebî elekler geliştirir. Bütün bu iktidar elekleri, tartışmaya açık birer davettir.”⁶⁰¹

Bu bakımdan antoloji hazırlayan kişi, her ne olursa olsun, seçim yapma aşamasında metne eleştirel bir gözle bakar.⁶⁰² Seçim aşamasında da, metnin müellifini iyi yansıtacak örneklerin seçilmesi önemlidir. Örneğin antoloji hazırlayıcı, bir şairin kendi şiir anlayışının gelişimini yansıtacak önemli “köşe taşlarını”, örneklerini iyi seçebilmelidir.⁶⁰³ Mehmed Atâ, *İktitaf*’taki metin seçimlerinde şairi/yazarı temsil edecek iyi örneklerden ziyade, kendi dil ve edebiyat anlayışına uygun metinleri aramıştır. Bu aynı zamanda onun eserini hazırlarken “metni” ön planda tutan anlayışından kaynaklanmaktadır. Örneğin Atâ Bey, Âkif Paşa’nın Tanzimat şiirinde önemli bir yeri olan “Adem Kasidesi” yerine, hece vezniyle kaleme aldığı “Mersiye” adlı şiirini kitaba almayı tercih etmiştir. Zira Mehmed Atâ’nın dil ve edebiyat görüşlerinde ayrıntılı olarak görüldüğü üzere, Atâ Bey, Acem veznini dilin korunmasındaki en büyük engel olarak görmekte ve hece vezninin esas alınması gerektiğini savunmaktadır. Bu görüş çerçevesinde “Mersiye” manzumesinin seçilmesi de anlam kazanmaktadır.

Antolojilerde bir yazar/şairden metin seçmek kadar, antolojiye dâhil edilecek olan müellif de büyük bir önem taşımaktadır. Hikmet Dizdaroğlu’na göre, şair nasıl dilediği gibi yazma hakkına sahipse, bir antoloji hazırlayan için de istediği şair/yazarı eserine dâhil etme/etmeme hakkına sahiptir. Bütün mesele, “seçme hakkının başarılı ile kullanılıp kullanılmamasına bağlıdır.”⁶⁰⁴ Dizdaroğlu, antoloji hazırlayan kişiyi metin/şair seçiminde tamamen özgür bırakmamıştır. Derleyici, kişisel zevk ve anlayışına bağlı kalsa bile, bunları belli bir temele dayandırarak sebeplerini vermeli ve gerekli açıklamaları yapmalıdır.⁶⁰⁵

Afşin Timuçin’in belirttiği gibi, antolojilerde seçme işinin sorumluluğu çok büyüktür. Seçmek aynı zamanda yargılamak olduğu için, seçimler yapılırken de görmezden gelinen veya görülmeyen metinler antoloji hazırlayanın karşısına

⁶⁰¹ Doğan, *age*, 157.

⁶⁰² Edna Longley, “Asrın İşaret Taşları,” *Ludingirra*, s. 10-11 (Yaz-Güz 1999): 170.

⁶⁰³ Füsün Akatlı, “Bir Antoloji,” *1935’ten Günümüze “Antoloji” Tartışmaları* (Kitaplık Dergisi Eki), haz. Selahattin Özpallabıyıklar, Elif Özgen, Murat Yalçın, Mine Haydaroğlu, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001): 24.

⁶⁰⁴ Hikmet Dizdaroğlu, “Kitaplar Arasında: Deste,” *1935’ten Günümüze “Antoloji” Tartışmaları* (Kitaplık Dergisi Eki), haz. Selahattin Özpallabıyıklar, Elif Özgen, Murat Yalçın, Mine Haydaroğlu, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001), 12.

⁶⁰⁵ Dizdaroğlu, *age*, 12.

dikilmekte ve hazırlayıcıyı eleştirilere mahkûm etmektedir.⁶⁰⁶ Bu bakımdan hazırlanan antolojilere dâhil edilmeyen şair ve yazarlar çerçevesinde uzun tartışmalar gerçekleşmiştir. Örneğin Matbuat Umum Müdürlüğü tarafından Fransızca olarak çıkarılan *Anthologie des Ecrivains Turcs d'Aujourd'hui* adlı antoloji için, Abdülhak Hâmid, Mehmed Rauf, Cenab Şahabeddin gibi önemli yazar ve şairlerin dâhil edilmemesi eleştirilmiştir. Bunun üzerine Vedat Nedim Tör'ün verdiği cevap, her bir antolojinin doğrusuyla yanlışıyla tam bir mükemmeliğe erişemeyeceğinin ve bir kişinin/bir zümrenin edebî beğenisini yansıtacağını göstermektedir:

“Evvelâ şunu söyleyelim ki, her “Antoloji”, bir “torzo”dur. Yani mükemmeliyet ve tamlık iddiasında değildir. Daima bir kırık heykele benzer. (...) Her antoloji, sübjektif kalmağa mahkûmdur. Herkesi tatmin edebilecek bir antoloji kabili tasavvur değildir; çünkü antoloji bir seçme işidir. Bir antolojiye girecek eserleri bir fert de seçse, bir heyet de seçse, ölçü ferdi zevk ve kolektif zevk olacağına göre gene birçok kimselerin zevkini tatmin etmeyebilir.”⁶⁰⁷

Nihayetinde antoloji hazırlayan kişi için eleştirel bir yaklaşımla metin seçmek ister istemez özneliği beraberinde getirmektedir. Mehmet H. Doğan'ın dediği gibi, “antoloji, sonuç olarak, ne kadar nesnel kalınmaya çalışılırsa çalışılsın, bir kişinin ya da bir anlayışın öznel seçimine dayanır.”⁶⁰⁸

Antoloji hazırlarken bir “yöntemin/teknik” var olup olmadığı konusu da tartışılmalıdır. Mehmet H. Doğan'a göre, her antoloji kendi yöntemini birlikte getirmektedir. Antolojiler, edebiyat tarihleri olmaya yaklaştıkça yöntem daha da önem kazanmaktadır. Doğan, bir antoloji hazırlama “nesnel bakış açısı, iyi bir edebiyat bilgisi ve yetkin bir beğeniyi” antoloji hazırlamanın üç “olmazsa olmazı” olarak saymaktadır.⁶⁰⁹ Oysa antoloji hazırlamada hem nesnelliğin, hem de bir beğenin bir arada bulunması çelişkili bir durum arz etmekle birlikte, antoloji hazırlamanın en önemli kıstası olan “güzellik” de, yazarın görüşüne/beğenisine göre değişkenlik gösterebilecek bir durumdur. *İktıtaf* da her ne kadar bir ders kitabı da olsa, Mehmed Atâ'nın beğenileri hakkında bize fikir vermektedir demek yanlış olmaz. Hatta Nurullah Ataç, Mehmed Atâ'yı, *İktıtaf*'ı hazırlarken seçimlerinden dolayı eleştirmekten de geri durmamıştır. Ataç'a göre, Mehmed Atâ şiir beğenisinde seçici davranmamış, “en tatsız” şiirleri bile beğenmiş; Atâ Bey, her ne kadar babası

⁶⁰⁶ 1935'ten Günümüze “Antoloji” Tartışmaları (Kitaplık Dergisi Eki), haz. Selahattin Özpallabıyıklar, Elif Özgen, Murat Yalçın, Mine Haydaroglu, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001): 20.

⁶⁰⁷ *age*, 6.

⁶⁰⁸ Mehmet Can Doğan, “Mehmet H. Doğan İle Söyleşi,” *Ludingirra*, s. 10-11 (Yaz-Güz 1999): 188.

⁶⁰⁹ Mehmet Can Doğan, “Mehmet H. Doğan İle Söyleşi,” *Ludingirra*, s. 10-11 (Yaz-Güz 1999): 190.

Galib Bey'in şiirlerini⁶¹⁰ beğenmese de *İktitaf* adlı dört ciltlik eserine onun şiirlerinden birkaç tane almıştır.⁶¹¹ Bu bakımdan antolojilere yakın tanıdıkların eserlerinin de dâhil edilme durumu söz konusu olmaktadır. Mehmed Atâ da, daha önceden bahsedildiği üzere *İktitaf*'ın önsözünde, kitaba kendisine ait birkaç yazıyı koymasının onun "ismini ölümsüzleştirme" arzusundan kaynaklandığından ve bu durumun mazur görülmesini istediğinden bahsetmiştir. Mehmed Atâ, kendi yazılarını kitaba dâhil ettiği gibi, ilkokul düzeyindeki ibtidai okullar için hazırladığı *Musavver Küçük İktitaf* adlı kitabına da oğlu Galib Atâ'ya ait dört metin dâhil etmiştir. Bu durum da, antoloji hazırlarken "nesnel" davranmanın zorluğunu bir kez daha göstermektedir.

Emin Özdemir'in belirttiği gibi, bir antoloji/seçki hazırlama işi "yaratısal bir etkinlik" olmamakla birlikte⁶¹², seçilecek edebî metinlerin elden geçirilmesi, bunların belli bölüm ve parçalarının belli ölçütler boyutunda bir araya getirilmesi yönünden zorlu ve dikkat isteyen bir iştir.

Antolojide Yer Alan Metin/Müelliflerin Mahiyeti

Antolojilerde önemli olan bir nokta da ihtivâ ettiği metinlerin dâhil oldukları dönem/tarihsel süreçtir. Geçmiş edebî dönemlerin metinlerini bir araya getiren antolojiler, aynı zamanda şiirin ve düzyazının değişimi açısından bilgi verici kaynaklar olmuşlardır. Bu tür antolojilerde dikkat edilmesi gereken nokta ise, şiir ve düzyazıdaki değişimi iyi örnekleyebilen ürünlerin seçilip seçilmemesi ve belli bir estetik düzeye veya farklılığa ulaşmış olan ürünlerin ve bu ürün sahiplerinin tanıtılıp tanıtılmamasıyla ilgilidir.⁶¹³ Gnümüzde hazırlanan "Servet-i Fünun Dönemi Antolojisi," "Tanzimat Dönemi Şiir Antolojisi" gibi dönemsel ürünlerden seçilerek hazırlanan antolojilerin avantajı ise, üzerinden zaman geçmiş ve bitmiş bir dönemin tüm ürünlerini görebilmek ve hazırlanan döneme ait eserlere daha objektif bir gözle bakabilme şansıdır. *İktitaf* da, her ne kadar bir "dönem antolojisi" olarak

⁶¹⁰ *İktitaf*'ın ilk üç cildinde Mehmed Galib imzalı bir şiire rastlanmamakla birlikte, müellif isimlerinin yer almadığı dördüncü ciltte Galib Bey'e ait şiir bulunma ihtimali göz önünde bulundurulmalıdır.

⁶¹¹ Nurullah Ataç, *Karalama Defteri, Sözen Söze* (İstanbul: Can Yayınları, 1997): 107.

⁶¹² Emin Özdemir, "Seçkilerin İşlevi," *1935'ten Günümüze "Antoloji" Tartışmaları* (Kitaplık Dergisi Eki), haz. Selahattin Özpallabıyıklar, Elif Özgen, Murat Yalçın, Mine Haydaroğlu, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001), 24.

⁶¹³ Mehmet Can Doğan, "Edebiyat Dünyasında Krizin Adı: Antoloji," *Ludingirra*, s. 10-11 (Yaz-Güz 1999), 157.

nitelendirilemese de, Divan Edebiyatı, Tanzimat ve Servet-i Fünun dönemlerinden seçilen yazar ve şairlerden bir seçki sunmasıyla, bu dönemler hakkında bir fikir sahibi olmamızı sağlamaktadır. *İktitaf*'ta yer alan metinleri, Türk edebiyatından seçilen metinler ve Doğu ile Batı edebiyatından yapılan tercümeler olmak üzere iki kısımda incelemek mümkündür.

***İktitaf*'ta Türk Edebiyatından Seçilen Müellif-Metinlerin Dönemlere Göre İncelenmesi**

İktitaf'ın dört cildinin tamamı ve tüm baskıları göz önünde bulundurulduğunda Divan Edebiyatı, Tanzimat Dönemi Edebiyatı, Servet-i Fünun Dönemi Edebiyatı ve Millî Edebiyat Dönemi olmak üzere müellifleri tasnif etmek mümkündür. Müelliflerin dönemlerine göre sınıflandırmalarını ve bunlardan seçilen nesir ve şiirlerin dağılımını aşağıdaki tabloda görmek mümkündür:

DÖNEM	MÜELLİFİN ADI	NESİRLERİ	ŞİİRLERİ
DİVAN EDEBİYATI (13. Y.Y.-19.Y.Y.)	Abdullah Vassaf	-	1
	Akşemseddin-zâde Hamdullah Hamdi	-	1
	Bâki	-	4
	Nâbi	-	2
	Nedim	-	3
	Nefi	-	5
	Seyid Vehbi	-	1
	Sinan Paşa	-	1
	Şeyh Galib		1
TANZİMAT DÖNEMİ (1839-1896)	Abdurrahman Süreyya	1	
	Abdurrahman Şeref Bey	4	-
	Abdülhak Hâmid	-	1
	Âkif Paşa	-	1
	Cevdet Paşa	2	-
	Diyarbakırlı Said Paşa	2	-
	Ebuzziya Tevfik	2	-
	Mihrünnisa Hanım	-	1
	Muallim Feyzi	-	2
	Muallim Naci	9	18
	Nâbizâde Nazım	-	1
	Namık Kemal	3	1
	Nigar Hanım	-	1
	Recâizâde Mahmud Ekrem	9	7
	Reşid Paşa	1	-
	Sadullah Paşa	3	-
	Safvet Paşa	1	-

	Sakızlı Ohannes Efendi	3	-
	Salih Zeki Bey	1	-
	Sami Paşa	1	1
	Sırrı Paşa	1	-
	Şemseddin Sami	5	-
	Şeyh Vasfi Efendi	-	1
	Şinasi	-	4
SERVET-İ FÜNUN DÖNEMİ EDEBİYATI (1896-1901)	Ali Ekrem Bolayır	-	2
	Celâl Sahir Erozan	-	1
	Cenab Şahabeddin	1	1
	Faik Ali Ozansoy	-	1
	Hüseyin Cahid Yalçın	1	-
	İsmail Safa	-	1
	Tevfik Fikret	-	12
MİLLÎ EDEBİYAT DÖNEMİ	Mehmed Emin Yurdakul	-	2

Yukarıdaki tabloya göre, *İktıfâ*'ta seçilen metin ve müelliflerin dönemlerine bakılacak olursa, Divan edebiyatından toplamda 9 şairden alıntı yaptığı görülmektedir. Divan edebiyatında dönemsel olarak bakıldığında 15. yüzyılın sonlarında yaşamış olan Akşemseddin-zâde Hamdullah Hamdi ve Sinan Paşa en eski şairler olarak yer alırken, yoğunluk 16. yüzyıl ve sonrasında görülmektedir. Zira 16. yüzyılın en büyük şairlerinden biri olarak sayılan Bâkî'den 4 manzume ve 17. yüzyılın adından bahsettiren önemli şairlerinden biri olan Nefî'den ise 5 manzumeye yer verilmiştir. Bunu 18. yüzyılda İstanbul Türkçesini en iyi kullanan şairlerinden olan Nedim'den alıntılanan 3 ve 17. yüzyılın hikmetli sözleriyle ünlenmiş Nâbî'den alıntılanan 2 manzume takip etmektedir. Bunların dışında 15. yüzyılda yaşamış olan Akşemseddinzâde Hamdullah Hamdi, Sinan Paşa, 18. yüzyıldan Abdullah Vassaf, Seyid Vehbi ve Şeyh Galib'den birer manzumeye yer verilmiştir. Bu şairlerden alıntılanan şiir türlerine bakıldığı zaman ağırlık kaside türünde görülmektedir. Kasidelerde de daha çok II. Osman, III. Ahmed gibi padişahlara ithafen yazılmış övgü kasideleridir. Bu kasidelerde, Divan edebiyatının inceliklerinin görülmesi açısından alındığı düşünülebilir. Nâbî'den alıntılanan iki mesnevi parçasının ise, öğrencilere öğretici olması açısından kitaba dâhil edildiği düşünülebilir. Zira alıntılanan parçalardan biri Nâbî'nin "Hayriye" adlı mesnevisine aittir ki, bu mesnevi de Nâbî'nin oğlu vasıtasıyla insanlığa verdiği çeşitli nasihat ve öğütlerden oluşmaktadır. Bu manzume ve şairler dışında, Divan edebiyatı'ndan yapılan alıntılar ise *İktıfâ*'ın üçüncü cildinde yer alan "Bazı Mısra ve Ebyât" başlığı altında

“mütekaddimîn-i şuarâ”dan alıntılanan mısra ve beyitlerdir. Bu şairler arasında Sâbit, Râgıb Paşa, Râşid, Tâlib, Hâletî, Hayâlî, İzzet Mollâ, Mevlânâ, Nevî gibi şairler yer almaktadır. Ancak bu beyit ve mısralar öğrencilere örnek olması amacıyla verilmiştir; diğer manzumelerde olduğu gibi vezin bilgilerine ve bilinmeyen kelimelerin anlamlarına yer verilmemiştir. *İktitaf*’ta Divan edebiyatından seçilen metinler arasında nesir örneği olmadığı gibi, nazım türü olarak bir gazel örneğine yer verilmemiştir. Ancak Divan edebiyatı sahası çerçevesinde düşünüldüğü zaman, eserin tamamını inceleyen bir okuyucunun bu edebiyat hakkında genel bir kaniya varabileceği düşünülebilir. Ayrıca seçilen şairler de günümüzde de hâlâ okunan ve geçerliliğini sürdüren isimlerdir.

İktitaf’ta yer alan metin ve yazarlar yoğunluk olarak Tanzimat Dönemi’nde görülmektedir. Tanzimat döneminde yaşamış/eser vermiş 24 isme rastlanmaktadır. Bu isimler arasında önemli devlet adamları, tarihçiler, yazar ve şairler yer almaktadır. Müelliflerden alıntılanan yazıları ise iki kategoride incelemek mümkündür. Bunlardan ilki Türk edebiyatından örnek verilmek amacıyla dâhil edilmiş şiirler ve ikincisi ise öğretici olması açısından edebiyat, Osmanlı tarihi ve İslam tarihinin konu edildiği nesirlerdir. Kitaba dâhil edilen yazarlar ve onlardan alıntılanan metinlere bakılacak olursa, müellif ve metin uyumuna sadık kalındığı görülmektedir. Mehmed Atâ, kitabına dâhil ettiği yazar ve şairlerden ün kazandıkları eser ve alanlardan seçim yapmaya özen göstermiştir. Yazar-metin ilişkisine bakılacak olursa, belagatla ilgili eserleriyle tanınmış bir edip olan Abdurrahman Süreya’nın (ö. 1904) edebiyatta eleştiri konulu bir yazısına yer verilmiştir. Osmanlı’nın önemli tarihçilerinden olan ve aynı zamanda Mekteb-i Sultânî’de müdürlük yapmış olan Abdurrahman Şeref’in ise Osmanlı tarihiyle ilgili 4 makalesine yer verilmiştir. “Şair-i azâm” olarak ünlenen ve modern Türk edebiyatının doğmasında önemli katkıları olan Abdülhak Hâmid Tarhan’dan ise (ö. 1937) bir şiir ve bir tarihi metin olmak üzere 2 parçaya yer verilmiştir. “Adem Kasidesi” ile ün kazanan Âkif Paşa’nın ise (ö. 1845) torununun vefatı üzerine hece vezniyle yazdığı “Mersiye” adlı manzumesine yer verilmiştir. Mehmed Atâ’nın bu şiiri seçmesi, onun aruz veznine karşılık hece veznini tercih etmesi yönünden anlamlıdır. Osmanlı Devleti’nin en önemli tarihçilerinden ve devlet adamlarından biri olan ve ilk kadın romancı Fatma Aliye Hanım ile Emine Semiye Hanım’ın babası olan Cevdet Paşa’dan (ö. 1895) ise, İslam tarihine ait iki makaleye yer

verilmiştir. Süleyman Nazif'in babası olan ve önemli devlet adamlarından biri ve aynı zamanda şair olan Diyarbakırlı Said Paşa'nın (ö. 1891) Türk şiiri hakkında değerlendirmeler yaptığı bir yazısı başta olmak üzere 2 nesir yazısına yer verilmiştir. Türk basınında önemli bir yere sahip olan gazeteci ve yazar Ebuzziya Tevfik'ten ise (ö. 1913), tarihle ilgili iki makalesi bulunmaktadır. Kitapta dikkat çeken bir husus da, Mihrünnisa Hanım (ö. 1943) ve Nigar Hanım (ö. 1918) gibi Türk edebiyatında önemli yere sahip olan kadın şairlerden birer şiire yer verilmiştir olmasıdır. *İktıfat*'ta en fazla seçki yapılan yazar ise Muallim Naci'dir (ö. 1893). Müelliften 9 nesir ve 18 şiir olmak üzere toplamda 27 metne yer verilmiştir. Naci'den alınan makalelerin konusuna bakılacak olursa bunlardan 8'i tarihle, 1'i ise "Kıraat-ı Edebiye" adlı makalesiyle edebiyat ve 1'i ise "Ömer'in Çocukluğu" adlı eserinden alıntılanan parçayla kendi anılarıyla ilgilidir. Şiirlerinden ise "naat, münacat, fahriye" gibi eski nazım türleriyle yazılmış şiirleri bulunduğu gibi, "Kebuter, Kırlangıç, Kuzu" gibi yeni tarzda yazılmış manzumeleri de bulunmaktadır. Muallim Naci'den yapılan tüm bu seçkilere bakıldığı zaman, onun eser verdiği hemen hemen her alandan bir örneğine rastlamak mümkündür. En fazla seçkinin Muallim Naci'den yapılmasından ise, Mehmed Atâ'nın yazara duyduğu hayranlık ve beğeniyi görmek mümkündür. Tanzimat dönemi yazar ve şairlerinden yapılan diğer alıntılara bakılacak olursa *Zehra* ve *Karabibik* adlı romanlarıyla ün kazanan Nâbizâde Nazım'ın (ö. 1893) ise "Anadolu Hisarında Mezarlık" adlı şiirine yer verilmiştir. "Vatan ve hürriyet şairi" olarak ünlenen ve Tanzimat döneminin ünlü ediplerinden olan Namık Kemal'den ise yine vatanla ilgili "Vatan-ı İmdâdiye" adlı şiirine ve 2'si tarihle ve biri de çalışmanın önemiyle ilgili olmak üzere toplamda üç makalesine yer verilmiştir. *İktıfat*'ta 9 nesir ve 7 şiiriyle en fazla alıntı yapılan müelliflerden biri de Recâizâde Mahmud Ekrem'dir (ö. 1914). "Üstad Ekrem" olarak ünlenen ve edebî yazıları ve eserleriyle Servet-i Fünûn edebiyatının teşekkül etmesinde önemli bir rol oynayan Recâizâde Mahmud Ekrem'in nesirlerinde, "Asâr-ı Edebiyede Güzellik", "Edîb, Belîğ", "Fesahat-Belagat" gibi edebiyatla ilgili önemli makalelerine yer verilmiştir. Şiirleri arasında ise biri padişah için yazılan övgü kasidesi olmak üzere, "Çiçek", "Kırmızı Merkûblar", "Tefekkür", "Nevbahar" gibi manzumeleri yer almaktadır. *İktıfat*'ta yer alan Tanzimat dönemi yazarlarından biri de *Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat* adlı romanıyla ilk Türk romanını yazan ve aynı zamanda önemli sözlük ve ansiklopedi çalışmaları yapan Şemseddin Sami'dir (ö.1904). *İktıfat*'ta Şemseddin Sami'nin toplamda beş nesrine yer verilmiştir. Bunlardan "Okumak Yazmak", "Şiirin Zuhuru" ve "Şiirin

Mahiyet ve Hakikati” adlı makaleleri edebiyat, “Resim” ve “Musiki” başlıklı yazıları ise sanatla ilgilidir. Kitapta, gazeteci, şair ve yazar Şinasi’nin (ö. 1871) ise dört şiirine yer verilmiştir. Bu şiirler, “Münacat”, “Tenâsüh Hikâyesi”, “Eşek ile Tilki” ve “İlahî” adlı manzumelerdir. Tanzimat döneminde yaşamış ve “eski edebiyatı” savunmuş ediplerden biri olan Şeyh Vasfî Efendi’nin ise padişaha yazılmış bir övgü kasidesine yer verilmiştir. Yine Tanzimat döneminde eski tarz şiirler yazmaya devam eden Muallim Feyzî’den de iki manzumeye yer verilmiştir. Bu yazar ve şairler haricinde *İktita’f*’ta Tanzimat döneminin önemli devlet adamlarının yazılarına da yer verilmiştir. Bunlardan Safvet Paşa (ö. 1883) ve Reşid Paşa’nın (ö. 1924) birer makalesine, aynı zamanda bir şair olan Sadullah Paşa’nın (ö. 1891) çeşitli tarih konularında yazdığı üç yazısına yer verilmiştir. Encümen-i Dâniş’de görev almış, *Mecmuâ-ı Fünûn* dergisini çıkarmış ve Mekteb-i Fünûn-ı Nefise-i Şahâne’de estetik dersleri veren Sakızlı Ohannes Paşa’nın ise üç makalesine yer verilmiştir. Bu müelliflerden başka Tanzimat edebiyatında *Sergüzeşt* adlı romanı başta olmak üzere önemli yer tutan Samipaşazâde Sezâî’nin babası olan Sami Paşa’nın (ö. 1882) bir şiir ve bir resmî yazısına, Osmanlı matematik bilginlerinden Salih Zeki Bey’in (ö. 1921) ise tarihle ilgili Kâtip Çelebi’nin *Keşfü’z-Zünûn* adlı eseriyle ilgili yazdığı bir makalesine yer verilmiştir. Görüldüğü üzere, Tanzimat Dönemi’nden seçilen metinler çok fazla olduğu gibi, müellif kadrosu da zengindir. Bu dönemden seçilen nesir yazılarına bakıldığında zaman, bunların neredeyse tamamı öğretici olması amacıyla bilgilendirici metinlerdir. Sanat, edebiyat alanında çeşitli makaleler yer aldığı gibi, ağırlık olarak tarihten bahseden metinler seçilmiştir. Tarih metinlerinin ağırlıklı olarak yer almasındaki sebep ise Mehmed Atâ’nın aynı zamanda bir tarihçi olmasından ve de öğrencileri tarih konusunda bilinçlendirme amacından ileri gelmektedir. Dolayısıyla hem öğreticilik amacı hem de meslekî bilgiden dolayı böyle bir seçim yapıldığı düşünülebilir. Seçilen manzumelere bakıldığında ise çoğunun eski nazım türüyle yazılmış şiirler oldukları görülmektedir. Zira Şeyh Vasfî, Muallim Feyzî gibi eski edebiyat taraftarı şairlerin şiirlerine yer verildiği gibi, Servet-i Fünûn edebiyatçılarını etkileyen ve Tanzimat’ın ikinci döneminden sadece Abdülhak Hâmid’den ve Recâizâde Mahmud Ekrem’in manzumelerine rastlanmaktadır. Mehmed Atâ’nın şiir anlayışı açısından eski tarz şiirlere daha yakın olduğu görülmekle birlikte, yeni tarz şiirlere de yer verdiğini görmek mümkündür. Bu konuda keskin bir görüşe sahip olmadığı da Muallim Naci ve Recâizâde Mahmud Ekrem gibi eski-yeni tarz şiir tartışmalarını sürdüren her iki müellifin manzumelerine

de yer verildiğinden anlaşılabilir. Bu dönemden alıntılanan metinler incelendiğinde dikkat çeken bir diğer husus da, Tanzimat dönemiyle birlikte gelişen roman türünden hiçbir örneğin verilmemiş olmasıdır. Örneğin Namık Kemal, Nâbizâde Nazım, Şemseddin Sami gibi ilk romancıların hikâye ve romanlarından birer kesit verilmemiş, bu müelliflerin makale ve manzumelerine yer verilmekle yetinilmiştir. Ancak yine de Mehmed Atâ, Tanzimat döneminden önemli yazar ve şairlerden seçki yapmıştır demek yanlış olmaz.

İktitaf'ta Servet-i Fünûn döneminden seçilen müellif ve metinlerine bakıldığında ise, karşımıza 6 şair ve bir yazar çıkmaktadır. Bunlardan en fazla seçki yapılan ise Tevfik Fikret'tir (ö. 1915). Servet-i Fünûn edebiyatında en çok öne çıkan isim olan ve aynı zamanda Mekteb-i Sultânî'de de müdürlük yapmış olan Tevfik Fikret'ten 12 şiir seçilmiştir. Tevfik Fikret'ten seçilen şiirlerine bakıldığında ise, onun daha çok tarihî şiirlerine yer verildiği görülmektedir. Bunlar arasında "Kamîs-i Yusûf", "Kenan", "Kılıç" adlı şiirleri sayılabilir. Onun dinî şiirlerinden de ilk dönemde yazdığı "Sabah Ezanında", "Ramazan" adlı şiirleri kitaba dâhil edilen şiirler arasındadır. Tevfik Fikret'in yine ilk dönem şiirlerinden "Nefî" ve "Üstâd Ekrem" şiirlerinin yanı sıra, çocuklara hitap edeceği düşünüldüğü için şairin "Hasan'ın Gazası", "Hasta Çocuk", "Verin Zavallılara" gibi şiirlerinin kitaba alındığı düşünülebilir. Tevfik Fikret'ten sonra yine, Servet-i Fünûn'un en önemli şairlerinden biri olan Cenâb Şahabeddin'in (ö. 1934) ise tarihle ilgili bir makalesine ve edebiyat tarihi ve antolojilerinde yer edinmiş olan "Elhân-ı Şitâ" adlı şiiri yer almaktadır. Servet-i Fünûn'un ikinci derece şairlerinden sayılabilecek olan Namık Kemal'in oğlu Ali Ekrem Bolayır'ın (ö. 1937) iki şiirine yer verilmiştir. Bu şiirlerden biri onun müstear ismi olan "A. Nadir" imzasıyla verilmiştir. Ali Ekrem dışında, Celâl Sahir Erozan'dan (ö. 1935), Diyarbakırlı Said Paşa'nın oğlu ve Süleyman Nazif'in kardeşi Faik Ali Ozansoy'dan (ö. 1950) ve Peyami Safa'nın babası İsmail Safa'dan (ö. 1901) birer şiire yer verilmiştir. Servet-i Fünûn döneminde yalnızca bir makaleye yer verilmiştir o da aynı zamanda bu dönemin yazar ve şairlerine yönlendirilen "sözcüsü" olarak nitelendirilen Hüseyin Cahid Yalçın'ın (ö. 1957) "Elsine" adlı edebî makalesine yer verilmiştir. Servet-i Fünûn döneminden seçilen müellif ve metinlerin tamamına bakıldığında, şiir ağırlıklı olduğu ve Tanzimat Dönemi'nden yapılan seçkiye göre çok zayıf kaldığı anlaşılmaktadır. Mehmed Atâ'nın Tevfik Fikret'ten yaptığı seçimler genellikle şairin ilk dönem şiirlerinden olmakla birlikte, Fikret'in şiir

anlayışının bütün dönemlerini yansıtacak bir seçimden bahsedilemez. Bu da yine Mehmed Atâ'nın *İktitaf*'ı, müellifleri en iyi şekilde temsil eden metinlerin seçilmesinden oluşacak bir antoloji olarak hazırlanmasından ziyade, bir ders kitabı olarak düzenlenmesinden ileri gelmektedir. Servet-i Fünûn döneminden seçilen metinlerin türüne bakıldığı zaman ise, Mehmed Atâ'nın tıpkı Tanzimat döneminde olduğu gibi roman/hikâye türünden herhangi bir seçki yapmadığı görülmektedir. Kendisi beş roman tercüme etmiş ve iki yarım kalmış roman çevirisi olmasına rağmen, *İktitaf*'ta herhangi bir roman örneğine rastlamak mümkün değildir.

II. Meşrutiyet ve sonrasında ise herhangi bir yazar ve şairin adına/metnine rastlamak mümkün değildir. Yalnızca Milli edebiyat dönemi şairlerinden Mehmed Emin Yurdakul'un ilk dönem şiirlerinden “Kuran-ı Kerim” ve “Anadolu'dan Bir Ses Yahud Cenge Giderken” adlı şiirlerine yer verilmiştir. Bu şiirlerin hece ölçüsüyle yazılmış olmasından dolayı seçildiği düşünülebilir. *İktitaf*'ın son baskısının 1914 yılında yapıldığı göz önünde bulundurulursa, Mehmed Atâ'nın II. Meşrutiyet dönemi şair ve yazarlarından herhangi bir seçim yapmaması dikkat çekmektedir.

Mehmed Atâ, yukarıdaki sayılan müellifler haricinde, *İktitaf*'a kendi yazılarını da dâhil etmiştir. Atâ Bey'in “Bir Eser-i Mürüvvet”, “Bir Hatıra”, “İyilik”, “Kadsiye” ve “Mütalaa-i Âsâr” adlı makaleleri edebiyat, tarih ve güzel davranmanın önemiyle ilgilidir. Mehmed Atâ, *İktitaf*'ın en başında da belirttiği üzere, ismini ölümsüzleştirme arzusundan dolayı, kendi yazılarını da kitaba koyduğunu söylemek yanlış olmaz.

İktitaf'ta müellifi belirtilmemiş/tespit edilememiş yazıları ise belli bir dönemde incelemek mümkün değildir. Yazarı belli olmayan parçalar arasında “Sultan-ı Selim-i Evvel”, İstanbul'un Muhasıra ve Fethi”, “Kaniye Muhasırasından”, “Hazret-i Fatih” gibi tarihle ilgili makaleler bulunmaktadır. Bununla birlikte, *İktitaf*'ın dördüncü kısmının her ikisi baskısında da kitapta yer alan şiirlerin müelliflerinin belli olmaması, onların edebiyat tarihindeki yerlerinin tespit edilip incelenmesini zorlaştırmaktadır. Ancak bu şiirlerin daha önceden de bahsedildiği üzere, “naat, tevhid, methiye” gibi nazım türlerinden yazılmış şiirler olması dolayısıyla, Divan edebiyatı geleneğine yakın oldukları söylenebilir. Bu şiirler için, Divan edebiyatı döneminde yazılmış olma veyahut Tanzimat sonrasında eski şiir geleneğini sürdüren şairler tarafından kaleme alınmış olma ihtimallerinin her ikisi de göz önünde bulundurulmalıdır.

Sonuç olarak Mehmed Atâ'nın Türk edebiyatından seçtiği metinlerin mahiyetine bakıldığı zaman, kitapta önemli müelliflerin yer almasına karşın, bu müelliflerden seçilen metinlerin genellikle, yazar ve şairleri en iyi yansıtacak edebî ürünler olmadığı görülmektedir. Mehmed Atâ, daha çok öğrenciye öğretici olması amacıyla metin seçmiş, konusuna göre seçeceği metni de alanındaki önemli isimlerden seçmeyi tercih etmiştir. Bu da onun *İktıtaf*'ı bir eğitim kitabı olarak hazırlamasından ileri gelmektedir. Ancak Mehmed Atâ'nın *İktıtaf*'ta seçtiği eğitici metinlerin dışındaki edebî ürünlerde, özellikle şiirde eski tarz şiirlere ağırlık verdiği görülmektedir. Bütün bunlarla birlikte, Türk edebiyatında Tanzimat'la birlikte tiyatro, roman gibi yeni edebî türlerden de örnek verilmediği görülmektedir. Bu durumun da, *İktıtaf*'ın hedef kitlesi olan öğrenciler için bir eksiklik olduğu düşünülebilir.

***İktıtaf*'ta Doğu ve Batı Edebiyatından Seçilen Müellif-Metinlerin Dönemlere Göre İncelenmesi**

İktıtaf'ta Türk edebiyatından seçilen metinlerin dışında, özellikle Batı edebiyatından yapılan tercümelemler de bulunmaktadır. Kitapta yer alan tercüme metinleri, seçildiği edebiyat sahası, müellifi, mütercimi ve metinlerine göre dağılımını aşağıdaki tabloda görmek mümkündür:

EDEBİYAT SAHASI	MÜELLİFİN ADI	MÜTERCİMİN ADI	NESİR	ŞİİR
AMERİKAN EDEBİYATI	Franklin	Tevfik Efendi	İdâne-i Âlî-Cenâbâne	-
FRANSIZ EDEBİYATI	Bernardin de Saint Pierre	Recâizâde Mahmud Ekrem	Bulutlar	
	Buffon	Hüseyin Zeki	Köpek	
	Chateaubraïand	Hüseyin Zeki	Hane-i Pederi Ziyaret	
		Recâizâde Mahmud Ekrem	Amerika'da Bir Gece	
	Jean Jacques Rousseau	Hüseyin Zeki	Maşiyen Seyahat	
		Edhem Pertev Paşa		Hayat
		Hüseyin Zeki	Leyl-i Mükevkeb	
		Recâizâde Mahmud Ekrem	-	Ölüm İle Oduncu
		Recâizâde Mahmud Ekrem	-	İnci ile Huruş

	La Fontaine	Recâizâde Mahmud Ekrem	-	Biri Tuz Biri Sünger Hamûleli İki Eşek
	Lamartine	Muallim Naci		Münacat
	Madam Lambert	Tevfik Efendi	İnziva	
	Saint Lambert	Muallim Naci	Bura	
	Sully Prudhomme	Muallim Naci	Müfekkire	
	Victor Hugo	-	Çocuklara Nutuk	
		-	Normandi'nin Garkı	
		Muallim Naci		Kitabe
		Recâizâde Mahmud Ekrem		Vecd
		Muallim Naci		Tazarru
İNGİLİZ EDEBİYATI	Shakespeare		Leydi Machbet'in Nedâmeti	
	Tierre	Tevfik Efendi Mehmed Atâ	Çalışmak	
İRAN EDEBİYATI	Cami	Muallim Naci	Hasbihâl	

İktitaf'ta yer alan tercüme metinlere bakıldığında zaman, sırasıyla gidilecek olursa Amerikan Edebiyatı'ndan aynı zamanda felsefeci, bilim adamı, siyasetçi ve diplomat olan Franklin'den (ö. 1790) Tevfik Efendi'nin "İdâne-i Âlî-Cenâbâne" adlı makaleye rastlanmaktadır. Erdemli davranışlar üzerine öğretici bir makale olan bu yazı, yine öğrencilere öğretici olması amacıyla seçilmiş olmalıdır.

Kitapta yer alan tercüme metinler ise en fazla Fransız edebiyatından seçilmiştir. Bu da Türk edebiyatında en çok tercüme edilen sahanın Fransız edebiyatı olmasından dolayı doğal bir sonuçtur. Fransız edebiyatından yapılan tercümelere sırasıyla bakılacak olursa, Bernardin de Saint Pierre'den (ö. 1814) Recâizâde Mahmud Ekrem'in "Bulutlar" adı altında tercüme ettiği hikâyedir. Bunu Hüseyin Zeki'nin Buffon'dan tercüme ettiği "Köpek" ve Chateaubraïand'dan (ö. 1848) tercüme ettiği "Hâne-i Pederi Ziyâret" adlı hikâyelerdir. Chateaubraïand'dan yer alan bir diğer tercüme ise Recâizâde Mahmud Ekrem'in çevirdiği "Amerika'da Bir Gece" başlıklı hikâyedir. Romantizm akımının öncülerinden olan Fransız yazar, düşünür ve filozof Jean Jacques Rousseau'dan (ö. 1778) ise üç çeviriye yer verilmiştir. Bunlar Hüseyin Zeki'nin tercüme ettiği "Maşiyen Seyahat" ve "Leyl-i Mükevkeb" adlı hikâyeler ve

Edhem Pertev Paşa'nın çevirdiği "Hayat" adlı manzumudur. Yazdığı fabllarla tanınmış La Fontaine'den ise Recâizâde Mahmud Ekrem'in tercüme ettiği "Ölüm ile Oduncu", "İnci İle Huruş" ve "Biri Tuz Biri Sünger Hamûleli İki Eşek" fabllarına yer verilmiştir. La Fontaine'in fabllarındaki ahlakî ders verme unsuru düşünüldüğünde, Mehmed Atâ'nın bu manzumeleri öğretici olması amacıyla kitâba dâhil ettiği düşünülebilir. Lamartine'den (ö. 1869) ise Muallim Naci'nin çevirdiği "Münacat" isimli manzumeye yer verilmiştir. Lamartine'i, Tevfik Efendi'nin Madam Lambert'den çevirdiği "İnziva", Muallim Naci'nin Saint Lambert'den çevirdiği "Bura" ve Sully Prudhomme'dan (ö. 1907) çevirdiği "Müfekkire" adlı metinler bulunmaktadır. Victor Hugo (ö.1885) ise, en fazla tercümesi seçilen müellif olarak karşımıza çıkmaktadır. Victor Hugo'dan iki metin ve iki şiir olmak üzere toplamda 4 metin yer almaktadır. "Çocuklara Nutuk" adlı makalesi ve "Normandi'nin Garkı" adlı hikâyelerinin mütercimi belirtilmemiştir. Ancak Mehmed Atâ, kitapta mütercimi belirtilmeyen tercüme parçalardan kendisinin sorumlu olduğunu söylemesi üzerine, Atâ Bey'in bu iki parçası çevirdiği düşünülebilir. Victor Hugo'nun "Kitabe" adlı manzumesini Muallim Naci ve "Vecd" isimli şiirini ise Recâizâde Mahmud Ekrem" çevirmiştir.

İngiliz edebiyatından ise şair ve tiyatro yazarı Shakespeare'den (ö.1616) "Leydi Machbet'in Nedâmeti" adlı piyesten bir parça tercüme edilmiştir. Bu tercüme, kitapta tiyatro türünden bir örneğin bulunması ve bu örneğin de Shakespeare gibi tiyatro türünde başarılı eserler vermiş bir yazardan seçilmiş olması açısından çok önemlidir. İngiliz edebiyatından Tierre'den ise, "Çalışmak" adlı parçanın tercümesine yer verilmiştir ki bu metin önce Tevfik Efendi tarafından verilmiştir. Ancak Mehmed Atâ daha sonrasında metni yeniden tercüme etmiş ve *İktitaf*'ın daha sonraki baskılarında kendi çevirisine yer vermiştir. Bu parçanın da, çalışmanın öneminin öğrencilere öğretilmesi açısından koyulduğu düşünülebilir.

İktitaf'ta Doğu edebiyatından yapılan çevirilere bakıldığında, yalnızca İran edebiyatının en önemli ediplerinden biri olan Cami'den Muallim Naci'nin tercüme ettiği "Hasbihal" başlıklı metnin yer aldığı görülmektedir. İran edebiyatından başka bir tercüme yer almadığı gibi, Arap edebiyatından da herhangi bir çeviriye rastlanmaz. *İktitaf*'ta Batı edebiyatından yapılan çevirilerin fazla olması ve Doğu edebiyatından neredeyse hiç örneğe yer verilmemesi, kitabın Mekteb-i Sultânî için hazırlanmış olmasından dolayıdır demek yanlış olmaz. Zira Mekteb-i Sultânî daha

önce de bahsedildiği üzere Avrupa – özellikle Fransız – eğitim sisteminin örnek alınarak kurulmuş bir okuldur.

Türk Edebiyatında Antoloji

Türk edebiyatında antoloji olarak değerlendirilebilecek en eski eserler şiir mecmuaları ve şairlerin biyografi ve şiirleri hakkında bilgi veren şuara tezkireleridir. Halk edebiyatında cönkler antoloji niteliği taşımakla birlikte, bunların yanlarında müntehatlar da birer antoloji örneği kabul edilmektedir.⁶¹⁴

Füruzan Hüsrev Tökin, tezkirecilik ile antoloji arasında sıkı bir bağ kurmaktadır. Tökin'e göre, İbnülemin Mahmud Kemal, *Son Asır Türk Şairleri* adlı kitabını Türk edebiyatının son tezkiresi olarak saysa da bu kitabın da bir antoloji sayılmaktadır. Tökin'e göre Türk edebiyatında antoloji kavramı, henüz tam olarak oturmamış ve tezkirecilik geleneğinin bir devamı niteliğindedir ki tezkirelerde görülen kısa ve basit hükümler ve genel tenkit söylemleri antolojilerde de aynen yer almaktadır. Antolojilerde yer alan genel tenkitlerde ise “genel bir zevkin, ciddi bir idrak ve tahlilin boş kalan yerini doldurmak için birtakım vasıflar ve teşbihler kullanılmaktadır.”⁶¹⁵

Türk edebiyatının bilinen ilk antolojisi, Ömer İbn-i Mezit'in 1436'da hazırladığı *Mecmuatü'n-Nezâir*'dir. Bu antolojiyi Eğdirli şair Hacı Kemal'in 1512'de bitirdiği *Câmiü'n-Nezâir*, Edirneli Nazmi'nin 243 şairden 3356 gazel topladığı ve 1523 senesinde tamamladığı *Mecmuai'n-Nezâir* adlı eseri takip eder.⁶¹⁶

Batılı anlamdaki ilk antolojiler ise 19. yüzyılda hazırlanmaya başlamıştır. Bu eserler içerdikleri gerek biyografik bilgilerle ve gerekse tenkitlerle, edebiyat ve eleştiri tarihi açısından büyük önem taşımaktadır. Batılı anlamdaki ilk antolojiler arasında Refik ile Tevfik'in *Letâif-i İnşâ* (1865) adlı dermeleleri, Ziya Paşa'nın *Harabat*'ı (3 cilt, 1874), Ebuzziya Tevfik'in *Numune-i Edebiyat-ı Osmaniye*'si (1878), Bulgurluzâde Rıza'nın *Bedâyi-i Edebiye*'si (1909-1910), Mithat Cemal Kuntay'ın *Nefâis-i Edebiye*

⁶¹⁴ Füruzan Hüsrev Tökin, “Tenkit Anlayışımız,” *1935'ten Günümüze “Antoloji” Tartışmaları* (Kitaplık Dergisi Eki), haz. Selahattin Özpallabıyıklar, Elif Özgen, Murat Yalçın, Mine Haydaroglu, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001), 6.

⁶¹⁵ Tökin, *age*, 6.

⁶¹⁶ Kazım Yetiş, *Dönemler ve Problemler Aynasında Türk Edebiyatı* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2007), 65.

adlı eserleri belli başlıdır. *İktıtaf*, ders kitabı niteliğinde hazırlanmış bir antoloji olduğu için, bu şekilde hazırlanmış diğer eserler ayrıntılı bir şekilde incelenecektir.

Ders Kitabı Niteliğinde Hazırlanmış Olan Antolojiler

Ömer Selim, “1860-1928 Yılları Arasında Düzenlenen Türk Edebiyatı Antolojileri” adlı yüksek lisans tezinde, *İktıtaf*’ı “ders kitabı olarak tertip edilen antolojiler” tasnifi altında değerlendirdiği antolojilerle birlikte ele almıştır. Bu değerlendirme ışığında, *İktıtaf* da dâhil olmak üzere, ders kitabı olarak tertip edilen antolojilerin tablosu şu şekildedir:

Müellifin Adı	Eserin Adı	Yayımlandığı Yıl
Abdülhalim Hilmî	Müntehabât-ı Âsâr-ı Nâdide	1872
Kleanti (Haralambidi)	Mecelle-i Edebiyât-ı Osmaniye (Anthologia Ottomanikh)	1873-1875
Binbaşı Rıfat Bey	Sagîr Hikayât-ı Müntehabe	1881
Mihran Apikyan	Letâif-i Âsâr (Morceaux Choisis)	1884
Mihran Apikyan	Müntehabât-ı Mezâk-ı Edebiyat-ı Osmâniye	1891
Yusuf Ziya	Îlâveli Nümûne-i İnşâ-yı Türkî ve Fransevî	1891
Belli değil.	Letâif-i Âsâr	1893
Zeki (Bedros Karabetyan)	Nümûne-i Edebiyat-ı Osmaniye v e Malûmât-ı Fenniye	1894
Mehmed Atâ	İktıtaf	1895-1903
Celâl Sahir [Erozan]- Mehmed Asım [Uş]	Müntehab Çocuk Şiirleri	1898-1919
Abdülkadir Nuri	Muktatafât-ı Edebiye Li’ Talebeti’l-İdadiye	1905
Şâhâbettin Süleyman	Rehber-i Erib Kâmil Bir Muallimin Şâkirtlerine Dersleri	1912
Ali Cezmi	Îlâveli Güldeste-i Hürriyet Yahut Mükemmel ve Mufasssal Hazine-i Mekâtib	1913
Mehmed Atâ	Musavver Küçük İktıtaf	1913
Şahabeddin Süleyman	Resimli Muktatafât	1913-1914
Ahmed Hamdi [Tanyeli]	Eş’ar-ı Nedim	1920
Süleyman Şevket [Tanlı]	Güzel Yazılar	1923-1924
Hafız İbrahim	Edebî Yazılar	1927

Tabloya bakıldığı zaman, 1872-1928 yılları arasında ders kitabı niteliğinde hazırlanan antolojiler toplamda on sekizdir. Yayımlandığı zamanların yoğunluğuna bakıldığı zaman 1891 yılında 2, 1913 yılında ise 3 adet antoloji hazırlanmıştır. Bu on sekiz antolojinin içerisinde Mehmed Atâ'ya ait *İktitaf* ve *Musavver Küçük İktitaf* adlı eserleri yer almaktadır. Bu iki eserin yerinin daha iyi anlaşılması açısından diğer antolojilerin içeriklerine kısaca göz atmakta fayda vardır.

İlk ders kitabı niteliğindeki antoloji olan *Müntehabât-ı Âsâr-ı Nâdide*'de toplamda 44 şaire ait 57 manzum parça yer almaktadır. Kitaba şiirleri dâhil edilen şairlerden Şinasi haricinde tümü divan şairidir. Kitap, idadilerde okutulmak üzere hazırlanmıştır.

Birinci cildi 1873, ikinci cildi ise 1875 yılında hazırlanan *Mecelle-i Edebiyât-ı Osmaniye (Antologia Ottomânikh)* adlı antolojinin ise, Rumlara Türkçe öğretmek için hazırlandığı düşünülmektedir. Zira Rum alfabesiyle hazırlanan birinci ciltte, Osmanlı Türkçesine ait geniş bir bilgiden sonra Osmanlı Türkçesinden Rumcaya hazırlanmış bir sözlük yer almaktadır. Birinci cildin ikinci kısmında ise, kaynağı gösterilmeden alınmış ve edebi değeri olmayan 72 örnek parça bulunmaktadır. Arap alfabesiyle düzenlenen ikinci ciltte ise, Osmanlı Türkçesine ait kısa bir gramer özeti verilmekle birlikte, 97 adet Türkçe parçaya yer verilmiştir. Yine birinci ciltte olduğu gibi Osmanlı Türkçesinden Rumcaya küçük bir sözlük ilâve edilmiştir. Ömer Selim'e göre, bu eserin adı haricinde antoloji niteliği taşıdığını söylemek güçtür.

Hazırlanış tarihi açısından üçüncü sırada yer alan ve 1881 yılında yayımlanan *Sagir Hikâyât-ı Müntehabe* adlı eser ise, Darüşşafaka'da okutulmak üzere hazırlanmış ve toplamda 21 fabldan oluşan küçük bir ders kitabıdır. 1884 yılında yayımlanan ve Mihran Apakyan tarafından hazırlanan *Letaif-i Asar (Moceaux Choisies)* adlı eser ise, 6 şiir ve 37 nesir olmak üzere toplamda 43 parçayı içermektedir. Muallim Naci'nin "Köylü Kızların Şarkısı" adlı şiir dışındaki parçaların tümü gayrimüslim yazarlara aittir. Her parçanın sonunda kelimelerin Fransızca karşılıkları ve kimi zaman da Ermenice açıklamaları verilmiştir. Yine Ömer Selim'e göre bu eser, Ermenilere Türkçe ve Fransızca öğretilmek amacıyla hazırlanmış intibainı uyandırmaktadır. 1891 yılında yine Mihran Apakyan tarafından hazırlanan *Müntehabât-ı Mezâk-ı Edebiyat-ı Osmaniye* adlı eser, 20 şiir, 21 nesir, 9 atasözü ve 7 müfret beyit olmak üzere toplamda 57 parça içermektedir. Atasözleri ve beyitler haricinde her parçanın sonunda belli başlı kelimelerin Ermenice karşılıkları verilmiş ve okuma

parçalarından biri Fransızcaya çevrilmiştir. Yazar kitaba kendi şiirlerini de almış ve kitabına dâhil ettiği 9 divan şiirinin alındığı kaynakları belirtmiştir. Bu kitabın da *Letaif-i Asar (Moceaux Choisis)* adlı eser gibi, Ermenilere Türkçe öğretmek amacıyla hazırlandığı düşünülmektedir. Yusuf Ziya tarafından hazırlanan *İlâveli Nümûne-i İnşa-yı Türkî ve Fransevî* adlı eser ise rüştiyelerde okutulmak üzere hazırlanmış olup, kaynağı gösterilmeden alınmış 21 Fransızca parça ve bunların Türkçeye çevirisi yer almaktadır. Müellifi belli olmayan *Letâif-i Âsâr* ise 1893 yılında basılmış ve 32 latife, 1 şiir ve 9 atasözü olmak üzere 42 parçayı içermektedir. Atasözlerinin karşısına Ermenice karşılıkları verilmiş, diğer parçaların altına ise metinde geçen kelimelerin Ermenicesi ve parçanın iyi anlaşılması için sorular sorulmuştur. Ders kitabı olduğuna dair bir ibare bulunmasa da, bu eser ders kitabı olarak hazırlanmış intibainı vermektedir.

Zeki Bedros Karabetyan tarafından hazırlanan ve 1894 yılında yayımlanan *Nümûne-i Edebiyât-ı Osmâniye ve Malûmât-ı Fenniye* adlı eser ise, kimya, astronomi, gramer, biyoloji gibi hem fen hem de edebiyat sahasından seçilmiş çeşitli metinleri içermektedir, bu yüzden tam bir antoloji niteliği taşımamaktadır. Kitaptaki 77 metinden 44'ü edebi metinlerden oluşmaktadır. 23'ü şiir olan bu edebi metinler Fuzuli ve Sümbülzade Vehbi'den alınan birer gazel dışında tamamı Tanzimat ve Servet-i Fünun dönemi edebiyatından alınmıştır. Ömer Selim'e göre bu eseri, tam bir antoloji niteliği taşımasa da "antolojik ders kitabı" olarak değerlendirmektedir.⁶¹⁷

Müntehab Çocuk Şiirleri adı altında Celal Sahir Erozan ve Mehmed Asım Us tarafından hazırlanan eser ise, üç kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısım, ibtidai mekteplerin 1. ve 2. sınıflarında okutulmak üzere hazırlanmış olup, 7 tanesi notayla verilmiş toplamda 34 şiir içermektedir. Önemli bir edebi değeri olmayan bu manzumeler, genelde ilahi, marş, dini ve destanî şiirlerden oluşmaktadır. Eserin ikinci kısmı ise yine ibtidai mekteplerin 3. ve 4. senelerinde okutulmak üzere şiirleri seçilen şairlerin tamamı Servet-i Fünun döneminden sonra eser vermiş kişilerdir. Üçüncü kısımda ise 10 şairden seçilen 25 şiir yer almaktadır. Eserin son kısmı, diğer iki kısımdan edebi açıdan daha zengindir. Eser ders kitabı olarak değerlendirildiğinde, ilk ciltten itibaren dili ve edebi değeri artan metinler seçilmiştir, bu da kolaydan zora doğru bir öğretim metodu benimsenmiştir.

⁶¹⁷ Ömer Selim, "1860-1928 Yılları Arasında Düzenlenen Türk Edebiyatı Antolojileri," (Atatürk Üniversitesi, 1996): 8.

1905 yılında Abdülkadir Nuri Derzenci tarafından hazırlanan *Muktatafat-ı Edebiye li'l-Talebeti'l-İdadiye* adlı eseri Arapça olarak düzenlenmiş olup, kaynak gösterilmeden alınmış 117 parçayı içermektedir. 1912 yılında Şahabeddin Süleyman tarafından tertip edilmiş *Rehber-i Erib Kâmil Bir Muallimin Şakirtlerine Dersleri* adlı eser, üç ciltten oluşmaktadır. Kitabın ilk iki cildi, Bruno'nun "Francine" adlı eserinden adapte yolu ile tercüme edilmiştir. Kitabın üçüncü cildi de Türkçe parçalardan oluşmakla birlikte, kitaba parçaları dâhil edilen yazar ve şairler arasında Sadullah Paşa, Namık Kemal, Şinasi, Şemseddin Sami, Recaizade Mahmud Ekrem, Muallim Naci, Tevfik Fikret ve İsmail Safa gibi önemli isimler bulunmaktadır. 1913 yılında Ali Cezmi tarafından *İlaveli Güldeste-i Hürriyet Yahud Mükemmel ve Mufasssal Hâzine-i Mekâtib* adı altında düzenlediği antoloji niteliğindeki ders kitabının başında kitabet ve mektup yazma sanatı hakkında bilgi verilmiş, kitabın sonunda ise alınan 84 parçaya ait mühürlere yer verilmiştir. Ömer Selim'e göre, kitapta ders kitabı olduğuna dair bir ibare bulunmamakla birlikte, tertip ve tanzim özellikleri açısından ders kitabı niteliği taşımaktadır. Ancak ismindeki güldeste kelimesi dışında antoloji niteliğini taşıdığını söylemek güçtür.

Ders kitabı niteliğindeki bir diğer antoloji ise Şehabettin Süleyman tarafından 1913-1914 yıllarında hazırlanan *Resimli Muktatafat* adlı eserdir. Bu eser üç kısımdan oluşmaktadır. Eserin birinci kısmı ibtidai mekteplerin 1., 2. ve 3. sınıfları için hazırlanmış olmakla birlikte, 41 yazardan seçilen metinler çoğunlukla Tanzimat ve Servet-i Fünun dönemini kapsamaktadır. Ayrıca Büyük Frederick'e ait 7 vecizeye yer verilmiştir. Birinci kısımda Divan şiirine ayrılan yer müfred beyitler ve berceste mısralarla kısıtlıdır, Divan neseine ise yer ayrılmamıştır. İkinci kısımda ise, seçilen Servet-i Fünun dönemi yazar ve şairleri, Tanzimat dönemi yazar ve şairlerine göre daha ağırlıklıdır. II. Meşrutiyet dönemi yazar ve şairlerinden Emin Bülend, Tahsin Nahid, Fazıl Ahmed, Ahmed Haşim, Refik Halid ve Ahmed Samim'e ve Divan edebiyatından parçalara yer verilmiştir. Divan edebiyatından ise Şeyh Galib'in "Bahar Kasidesi"ne, Nabi'nin bir gazeline ve Hersekli Arif Hikmet'in "Hikmet-i Medeniyet" adlı bir nesrine yer verilmiştir. Eserin üçüncü kısmında ise tamamı Divan şair ve nasirlerinden seçilmiş metinler yer almaktadır. Bir ders kitabı olması olması nedeniyle tam olarak bir antoloji olmasa da, önemli şair ve yazarların yanı sıra ikinci, üçüncü dereceden şair ve yazarlara da yer verilmesi, kimi zaman yazar ve şairlerin kısa kısa hayatlarına da değinilmiş olması önemli özelliklerindendir. Yine

öncelikle Tanzimat, daha sonrasında Servet-i Fünun ve en sonunda Divan edebiyatından seçilmiş metinlerin koyulması da, kolaydan zora doğru giden bir eğitim metodunun benimsendiğine işaret etmektedir.

1920 yılında *Eş'ar-ı Nedim* adı altında Ahmed Hamdi Tanyeli tarafından hazırlanan kitapta ise, önsözde belirtildiği üzere öğrenciler için hazırlandığı, ileride göreceği rağbete göre divanlarının baskısı kalmamış, adları unutulmaya yüz tutmuş şairlerin eserlerinden seçme yapmak suretiyle bir külliyat oluşturulacağı belirtilmiştir. Bu eserde sadece Nedim'in 9 gazeline, 3 rubai ve 13 şarkısına yer verilmiş, şairin biyografisi hakkında ya da herhangi bir biyografik bilgiye yer verilmemiştir. Eser bu özelliğiyle ders kitabından çok bir antoloji niteliği taşımaktadır.

Cumhuriyetin ilânından sonra hazırlanan ders kitabı niteliğindeki antolojiler arasında ilk sırada Süleyman Şevket Tanlı'nın 1923-1924 yıllarında hazırladığı *Güzel Yazılar* adlı kitabı yer almaktadır. Kitap dört ciltten oluşmaktadır. Kitabın birinci cildinde, Tanzimat'ın birinci döneminden başlayarak sırasıyla Servet-i Fünun, II. Meşrutiyet, Beş Hececiler ve Cumhuriyet devrinin belli başlı şair ve yazarlarını kapsayan geniş bir metin seçiminde bulunulmuştur. Eserin ilk cildinde 37 şiir, 31 nesir olmak üzere toplamda 68 nesir bulunmaktayken daha sonraki baskılarda 19'u şiir, 17'si nesir olmak üzere toplamda 36 parçaya yer verilmiştir. Eserin ikinci cildinde ise, kısmen Tanzimat'ın birinci devresine yer vermekle birlikte, büyük oranda Servet-i Fünun ve Milli Edebiyat dönemlerinden seçilen metinlere yer verilmiştir. 34 nesir parçası, 23 müstakil şiir, 8 beyit ve 4 kıta olmak üzere toplamda 69 metnin yer aldığı ikinci ciltte, "bazı muharrirlere dair" başlığı altında eserlerine yer verilen yazar ve şairler hakkında kısa biyografik bilgilere yer verilmiştir. Eserin üçüncü cildi ise iki kısma ayrılmıştır. Üçüncü cildin birinci bölümünde Tanzimat, Servet-i Fünun, II. Meşrutiyet, Milli Edebiyat ve Beş Hececiler döneminden seçilmiş 51 parça yer verilmiştir. Üçüncü cildin ikinci bölümü ise Divan edebiyatı ağırlıklıdır. Orhan Seyfi Orhon ve Siraceddin dışında tamamını Divan edebiyatı şair ve yazarlarından seçilen 12 şiir ve Evliya Çelebi ile Kâtip Çelebi'den seçilen iki nesir olmak üzere toplamda 14 parçaya yer verilmiştir. Son kısımda ise halk edebiyatı örneklerinin yer aldığı bir bölüm bulunmaktadır. Bu ciltte yer alan parçaların hemen hemen hepsine ait gramer açıklamalarında bulunulmuş ve Arapça ve Farsça kelimelerin karşılıkları verilmiş, parçalar arasındaki benzerlik ve farklılıklar belirtilmiş, dil, üslup incelemeleri yapılmıştır.

Arap harfli olarak hazırlanan son antoloji niteliğindeki ders kitabı ise, 1927’de yayımlanan ve Hafız İbrahim tarafından *Edebi Yazılar* adı altında hazırlanan eserdir. Bu kitapta, tamamen Tanzimat şair ve yazarlarından seçilmiş 43 parçaya yer verilmiştir. Selim’in belirttiği üzere, yazarların hayatı, metinlerin tahlili ve gramer açıklamaları eserde şişkinlik meydana getirecek derecede fazla yer verilmiştir.

Bu antolojiler arasında *İktıtaf*, özellikle Tanzimat Edebiyatı ve Servet-i Fünûn Edebiyatı’ndan, aynı zamanda Batı Edebiyatından geniş bir seçki sunması, bol örnek ve az açıklama içermesiyle ve içeriğinin de sürekli yenilenmiş olmasıyla önemli bir yere sahiptir.

6. SONUÇ

Bu tezde Mehmed Atâ'nın hayatı, eserleri incelenmiş ve onun *İktitaf* isimli dört ciltlik eseri antoloji ve ders kitabı olması yönüyle incelenmeye çalışılmıştır. Mehmed Atâ'dan bahseden kaynakların verdiği bilgiler kısıtlı olmakla birlikte, birçok bilgi yanlış da bulunmaktadır. Öncelikle doğum tarihi 1856 olarak geçen Mehmed Atâ'nın gerçek doğum tarihinin 25 Zilhicce 1851 [25 Ekim 1851] olduğu ve İstanbul'da doğmuş olduğu ortaya çıkarılmıştır ve kaynaklarda bu yöndeki yanlışlıklar tespit edilmiştir.

Mehmed Atâ, küçük yaşta çalışmaya başlamış ve hayatı boyunca gerek resmî, gerek eğitim hayatında mülazımlıktan maliye bakanlığına uzanan bir çizgide birçok önemli görevde bulunmuştur. Bu görevler de ayrıntısıyla verilmiştir. Ayrıca Türk edebiyatında eleştiride öne çıkan isimlerden biri olan Nurullah Ataç ve birçok çevirisini birlikte yaptığı Doktor Gâlib Bey'in babası olan Mehmed Atâ'nın ailesinden de ayrıntılı olarak bahsedilmiştir.

Mehmed Atâ bir eğitimci olduğu kadar, edebiyat alanında da önemli görüşler beyan etmiş bir ediptir. Gazete ve dergilerde “binlerce” makalesi bulunduğu söylenen Mehmed Atâ'nın dil ve edebiyatla ilgili bulunabilen makalelerinden yola çıkılarak görüşleri tasnif edilmiştir.

Mehmed Atâ'nın eserlerine bakıldığında ise, tercüme ve telif olmak üzere hacimli bir eser külliyatı karşımıza çıkar. Mehmed Atâ'dan bahseden kaynaklara bakıldığı zaman, onun eserlerinin bütünlüklü bir listesini bulmak mümkün olmadığı gibi, kendisine ait olmayan *Musavver El-Münakkah* ve *Üç Etekli Kız* tercümesi de ona atfedilmiştir. Bu eserlerin kendisine ait olmadığı kanıtlanmakla birlikte, diğer eserleri de telif ve tercüme eserleri olmak üzere tasnif edilerek incelenmiştir. Mehmed Atâ, *İktitaf* başta olmak üzere, *Musavver Küçük İktitaf*, *İzahlı Kıraat*, *Tertib-i Cedid Üzere İlâveli Bina* adlı eserleriyle eğitim alanında önemli eserler bırakmıştır. Mehmed Atâ, dilin sadeleşmesine ve halk diline yerleşmemiş Arapça, Farsça kelimelerin

atılmasının yanı sıra Avrupa dillerinden yeni alıntılanan kelimelerin yerine de Türkçe terimler kullanılmasını tavsiye etmiştir. Mehmed Atâ, antoloji niteliğindeki *İktıtaf* ve *Musavver Küçük İktıtaf* adlı eserinde yer alan metinleri de bu dil ve edebiyat görüşlerine uygun olarak seçmiştir. Onun telif eserleri arasında yer alan *Güft ü Şenîd* de yine eğitici ve ibret verici küçük hikâye ve anekdotlardan oluşmaktadır.

Mehmed Atâ'nın tercümelerine bakıldığında ise, ilk tercümesini 1878 yılında yapan Atâ Bey, Türk edebiyatında tercüme yapan ilk Osmanlı aydınları arasında yer almıştır. Onun tercümelerini edebiyat, tarih ve siyaset olmak üzere üç ana kısımda toplamak mümkündür. Atâ Bey'in, edebiyat alanındaki tercümeleri, polisiye ve güldürü roman çevirileri olmak üzere iki ana kısımda incelenebilir. Mehmed Atâ, bu alanlarda, Paul de Kock, Emile Gaboriau ve Adolphe Belot'dan yaptığı tercümeleriyle Türk edebiyatı tercüme tarihinde mühim bir yere sahipken, tercümelerinde kullandığı sade ve anlaşılır dil ve okuyucuyu bilgilendirici dipnotlarıyla, yine eğitimci yönünü ön plana çıkarmıştır. Onun çeşitli tercüme parçalarını içeren *Tercüme Mecmuası* ise, yabancı dil öğrenmek isteyenler için pratik yapmaları için hazırlanmıştır. Siyaset alanındaki *Usul-i İntihab* ise, tercüme edilen ilk siyaset kitabı olmakla birlikte, Mehmed Atâ'nın Osmanlı'nın toplumsal yapısına dair yaptığı açıklamalar da tarih açısından önemli bir yere sahiptir. Kuşkusuz ona şöhretini kazandıran tercümesi ise Hammer'in Osmanlı Devleti Tarihi tercümesidir. Mehmed Atâ, bir Osmanlı aydını olarak, şüphesiz Türk kültür ve edebiyatında önemli bir yere sahiptir.

Uzun yıllar Mekteb-i Sultânî'de okutulan *İktıtaf* adlı eser ise, bir ders kitabı olduğu kadar içeriği ve hazırlanış şekliyle de bir antoloji niteliği taşımaktadır. Türk edebiyatında mühim bir yerinin olduğu şüphesiz olan bu eserden, edebiyat tarihi ve eğitim tarihi kaynaklarında bahsedilmemektedir. Dört kısımdan oluşan eserin birçok baskısı bulunmaktadır. Eserin tanıtılması açısından öncelikle bu baskılar tespit edilmiş, ulaşılabilen baskıların içerikleri ayrıntılı olarak karşılaştırılmıştır. Baskılar arasında sürekli parça değişimi yapıldığı gözlenmiştir ki bu da Mehmed Atâ'nın her zaman için en iyiyi arayan kişiliğinin bir göstergesidir. Daha sonrasında *İktıtaf*'ın eğitim yönünden incelenmesi için öncelikle Mekteb-i Sultânî'nin eğitim müfredatı gözden geçirilmiş ve eserin eğitim yönü müfredata uygunluğu da göz önünde bulundurularak incelenmiştir. *İktıtaf*, antoloji yönünden de hazırlanma süreci, hedef kitlesi, metin-müellif uyumu gibi çeşitli kıstaslara göre incelenmiş, dört cildinin tüm

baskıları göz önünde bulundurularak, kitaba dâhil edilen tüm yazar ve metnlerinin dökümü yapılmış ve tablolaştırılmıştır. Bu metinler, Türk edebiyatından ve Batı edebiyatından seçilen metinler olmak üzere iki ana kısımda incelenmiştir. Türk edebiyatından seçilen yazar ve metinler ise Divan Edebiyatı, Tanzimat Dönemi Edebiyatı, Servet-i Fünûn Edebiyatı ve Millî Edebiyat dönemi olmak üzere dört ana kısımda incelenmiştir. Metinler, müelliflerini en iyi şekilde temsil edip etmediği, ne amaçla kitaba dâhil edildiği ve nesir/şiir dağılımı açısından incelenmiştir. Batı edebiyatından seçilen metinler ise, ait olduklara sahalara göre ayrılmış, mütercimleri ve metinleri ayrıntılı olarak gösterilmiştir. Sonuç olarak ise *İktitaf*, Türk edebiyatı tarihinde önemli bir seçki olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu tezde, Türk edebiyatı tarihinde önemli bir yere sahip olduğu düşünülen Mehmed Atâ'nın ağırlıklı olarak edebî yönü irdelenmeye, hakkındaki yanlışlıklar tashih edilmeye ve bütünlüklü bir bilgi elde edilmeye çalışılmıştır. Düşüncemize göre, onun dil ve edebiyatın yanı sıra tarih, siyaset, iktisat alanındaki makale külliyyatının tespit edilmesi ayrı bir çalışma konusu olmakla birlikte, Hammer tarihini tenkitli bir şekilde tercüme eden Mehmed Atâ'nın bu büyük çalışmasının da titizlikle incelenmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- [imzasız]. “Atâ Bey’in İrtihali”. *Vakit*. yıl: 2. no: 530 (17 Recep 1337 [19 Nisan 1919]): 1-2.
- [Mehmed Atâ-Sicil Kaydı]. 29 Zilhicce 1267 [25 Ekim 1851]. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi*. DH.SİDd. no: 4/908.
- “Belot, Adolphe”. *Türk Ansiklopedisi*. 2. bs. c. 6. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1968: 92.
- “Mehmed Ataullah Mefhari”. *İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi*. c. 4. İstanbul: Tercüman Gazetesi Kültür Yayınları, 1982: 2149.
- 1935’ten Günümüze “Antoloji” Tartışmaları (Kitaplık Dergisi Eki). haz. Selahattin Özpalabıyıklar, Elif Özgen, Murat Yalçın, Mine Haydaroğlu. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001.
- Akbayar, Nuri. “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Çeviri”. *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*. c. 2. İstanbul: İletişim Yayınları, 1985: 447-451.
- Altınay, Muzaffer Refik. *Tarihi Sevdiren Adam: Ahmed Refik Altınay*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1978.
- Altıntaş Balcı, Ayşe. “Türklerin Sherlock Holmes’ü: Amanvermez Avni”. Yüksek Lisans Tezi. Bilkent Üniversitesi, 2005.
- Argıt, Celile Eren. “Tanzimattan Sonra Türk Dili-Edebiyatı Eğitimi ve Öğretimi:1839-1923”. Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi, 2004.
- Ataç, Nurullah. *Günce: 1953-1955*. c. 1. Ankara: Türk Dil Kurumu, 1972.
- _____. *Günlerin Getirdiği-Karalama Defteri: Konur Ertop’un Önsözüyle*. İstanbul: Varlık Yayınevi, 1997.
- _____. *Karalama Defteri, Sözden Söze*. İstanbul: Can Yayınları, 1997.
- Ataç’a Saygı: Basında Çıkmış Yazılarından Seçmeler, Eserlerinden Bir Kaç Örnek. İstanbul: Varlık Yayınevi, 1959.
- Aydın, Celal. “Servet-i Fünûn Dergisi: 1021-1073. Sayılar”. Yüksek Lisans Tezi. Cumhuriyet Üniversitesi, 2000.
- Aydın, Ertuğrul. “Saadet Gazetesindeki Edebi Faaliyetler Üzerine Bir Araştırma”. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1999.

- Banarlı, Nihat Sami. *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*. c. 2. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1987.
- Baylan, Bilal. “Hammer Tarihine Göre Osmanlı Hristiyanları”. Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi, 2001.
- Belge, Burhan. “Nurullah Atâ ‘Ataç’”. *Zafer*. no: 2777 (19 Mayıs 1957): 4.
- Bezirci, Asım. *Nurullah Ataç*. İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 1998.
- _____. *Nurullah Ataç-Yaşamı, Kişiliği, Eleştiri Anlayışı, Yazıları*. İstanbul: Varlık Yayınları, 1983.
- Bursalı Mehmed Tahir Bey. *Osmanlı Müellifleri*. haz. İsmail Özen. c. 3. İstanbul: Meral Yayınevi, 1975).
- Çiftçi, Sinan. “İkdam Gazetesinin Sistematik İndeksi: 1904-1913”. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi, 2000.
- Çitçi, Selahattin. “İkdâm Gazetesinin Kültürel ve Edebî Yazılarının Sistematik İndeksi: 1894-1904”. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2001.
- Dedebaşı, Hakan. “Nasreddin Hoca Fıkralarının Eğitim Yönünden Değerlendirilmesi”. Yüksek Lisans Tezi. Dicle Üniversitesi, 2007.
- Demez, Neslihan. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Yenileşme Hareketleri ve Çeviri: Encümen-i Dâniş Örneğinde Tanzimat Dönemi Çeviri Yaklaşımları”. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2007.
- Demirel, Mecit. “Sabah Gazetesi (1899-1909)’ndeki Dil ve Edebiyat Yazılarının İncelenmesi ve Şiir Metinleri”. c. 2. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2002.
- Dino, Güzin. *Türk Romanının Doğuşu*. 2. bs. İstanbul: Agora Kitaplığı, 2008.
- Dizdaroğlu, Hikmet. *Ataç Üzerine*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basım Evi, 1962.
- Doğan, Mehmet Can. “Edebiyat Dünyasında Krizin Adı: Antoloji”. *Ludingirra*. s. 10-11 (Yaz-Güz 1999): 157-169.
- _____. “Mehmet H. Doğan İle Söyleşi”. *Ludingirra*. s. 10-11 (Yaz-Güz 1999): 187-192.
- Doğan, Mehmet. *Doğan Büyük Türkçe Sözlük*. 4. bs. İstanbul: Pınar Yayınları, 2008.
- Engin, Vahdettin. *1968’den 1923’e Mekteb-i Sultanî*. İstanbul: Galatasaraylılar Derneği Yayını, 2003.
- Enginün, İnci. *Mukayeseli Edebiyat*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1992.

- Ergin, Osman. *İstanbul Mektepleri ve İlim, Terbiye ve San'at Müesseseleri Dolayısıyla:Türkiye Maarif Tarihi*. c. 3-4. İstanbul: Eser Neşriyat, 1977.
- Esen, Muzaffer “Ataç (Dr. Galib)”. *İstanbul Ansiklopedisi*. haz. Reşad Ekrem Koçu. c. 3. İstanbul: İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat, 1960: 1190.
- _____. “Atâ Bey (Hammer Mütercimi Mehmed)”. *İstanbul Ansiklopedisi*. haz. Reşad Ekrem Koçu. c. 3. İstanbul: İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat, 1960: 1181.
- Galatasaray Lisesi: Mektebi Sultani: 1868-1968*. İstanbul: Gün Matbaası, 1974.
- Gövsâ, İbrahim Alâettin. “Ata Bey, Mehmet”. *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*. c. 1 İstanbul: Yedigün Neşriyat, 1949: 49.
- Gözler, H. Frthi. *Örnekli Ve Uygulamalı Hece Vezni: Tarihî Tekâmülü/Arüz Hece Tartışmaları ve Hecenin Beş Şairi*. İstanbul: İnkılâp ve Aka Basımevi, 1980.
- Hammer, Joseph Von. *Osmanlı Tarihi*. çev. Mehmed Atâ. haz. Abdülkadir Karahan. c. 1. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1990.
- Işık, İhsan. *Resimli ve Metin Örnekli Türkiye Edebiyatçıları ve Kültür Adamları Ansiklopedisi*. c. 6. Ankara: Elvan Yayınları, 2006: 2246-2247.
- Kayaoğlu, Taceddin. *Türkiye’de Tercüme Müesseseleri*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1998.
- Kiraz, Sevil. “Nurullah Ataç’ın Hayatı, Dil ve Edebiyat Görüşleri”. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2001.
- Koç, Haşim. “Osmanlı’da Tercüme Kavramı ve Tanzimat Dönemindeki Edebî Tercümelere Dair Çalışmalar”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. c. 4. s. 8 (2006): 351-381.
- Kudret, Cevdet. *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman I*. 5. bs. İstanbul: İnkılâp Kitabevi 1987.
- Longley, Edna. “Asrın İşaret Taşları”. *Ludingirra*. s. 10-11 (Yaz-Güz 1999): 170-177.
- Maliye Nâzırı Cavid Bey. *Felâket Günleri: Mütâreke Devrinin Fecî Tarihi*. haz. Osman Selim Kocahanoğlu. c. 1 İstanbul: Temel Yayınları, 2000.
- Mandel, Ernest. *Hoş Cinayet: Polisiye Romanın Toplumsal Bir Tarihi*. çev. N. Saraçoğlu, Bülent Tanatar. 2. bs İstanbul: Yazın Yayıncılık, 1996.
- Mehmet Nusret [Som], *Tarihçe-i Erzurum*. haz. Ahmet Fidan. İstanbul: Erzurum Kitaplığı, 2005.

Mücellidoğlu, Ali Çankaya. *Son Asır Türk Tarihinin Önemli Olayları ile Birlikte Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler: Mülkiye Şeref Kitabı*, c. 1-2. Ankara: Mars Matbaası, 1968-1969.

Nayır, Yaşar Nabi. *Edebiyatçılarımız Konuşuyor*. İstanbul: Varlık Yayınları, 1953.

Okay, Orhan. “II. Abdülhamid Dönemi Ve Edebiyatı”. *II. Abdülhamid: Modernleşme Sürecinde Sürecinde İstanbul*. ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti, 2010: 347-359.

Özcan, Abdülkadir. “Atâ Bey, Mehmed”. *TDVİA*. c. 4. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991: 34.

Özege, M. Seyfeddin. *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*. haz. Ahmet Eryüksel. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 1991.

Özgül, M. Kayahan. *Arayışlar Devri Türk Şiiri Antolojisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.

_____. “Edebiyatın Vitrin Malları”. *Ludingirra*, s. 10-11 (Yaz-Güz 1999): 150-156.

Özgüven, H. Burcu. “Mahmud II Türbesi, Sebili, Çeşmesi ve Hazîresi”. *TDVİA*. c. 27. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003: 357-358.

Özön, Mustafa Nihat. *Türkçede Roman*. İstanbul: Remzi Kitabevi, [t.y.].

Pakalın, Mehmet Zeki. *Maliye Teşkilatı Tarihi*, c. 3 (Ankara: Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu, 1978).

Perin, Cevdet. *Tanzimat Edebiyatında Fransız Tesiri*. İstanbul: Pulhan Matbaası, 1946.

Pilav, Salim. “Âkif Paşa ve Tabsıra (1787-1845)”. Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi, 2002.

Selim, Ömer. “1860-1928 Yılları Arasında Düzenlenen Türk Edebiyatı Antolojileri”. Yüksek Lisans Tezi. Atatürk Üniversitesi, 1996.

Semercioğlu, Ufuk. “Osmanlı’da İlk Çeviri Eleştirileri”. *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*. s. 28. (2010): 29-38.

Semiz, Aylin. “Türk Ortaöğretim Sisteminde Galatasaray Lisesi (Mekteb-i Sultani): Yeri ve Tarihsel Gelişimi,” (Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi, 2008).

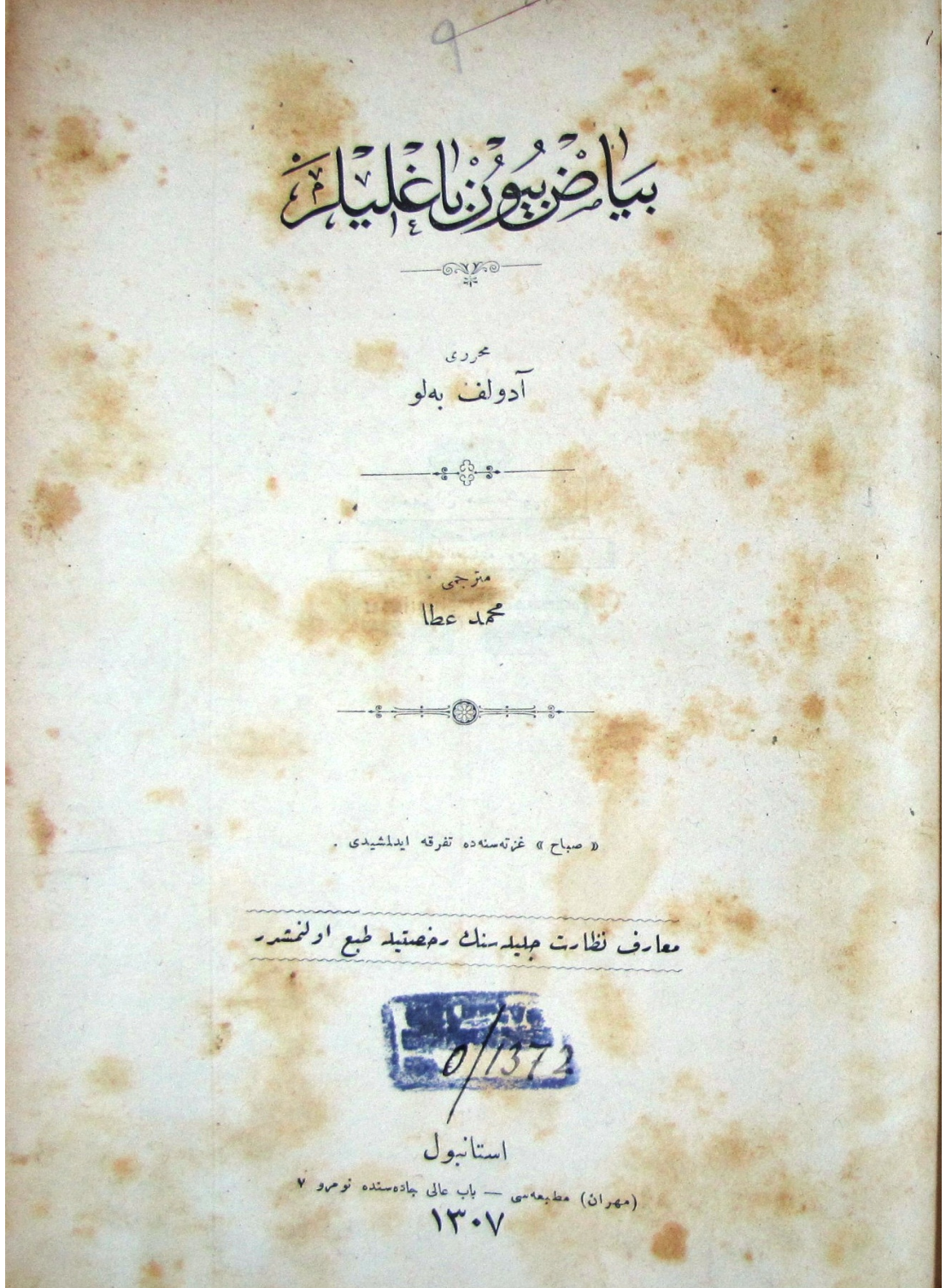
Sevük, İsmail Habib. *Avrupa Edebiyatı ve Biz: Garpten Tercümeler*, c. 1-2. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1940.

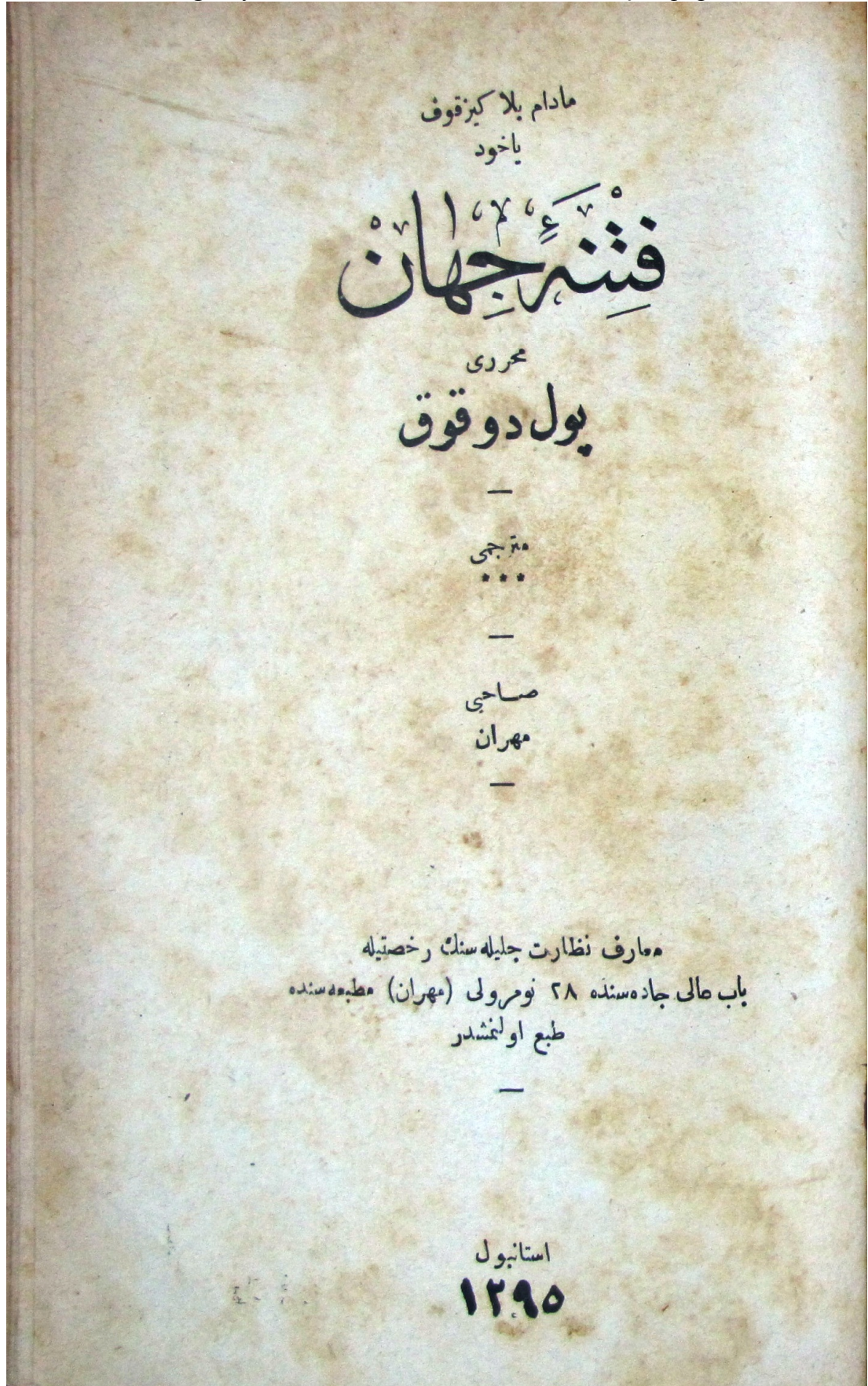
_____. *Edebî Yeniliğimiz*. 2. bs. İstanbul: Remzi Kitabevi, [t.y.].

- Şerif, Hulusi. “Tanzimat’tan Sonraki Tercüme Faaliyeti”, *Tercüme Mecmuası*. c. 1. s. 3 (Eylül 1940): 286-296.
- Tansel, Fevziye A. *Hususî Mektuplarına Göre Namık Kemal ve Abdülhak Hâmid*. Ankara: Güneş Matbaası, 1949.
- Timur, Kemal. “Mekteb Dergisi (1. cilt, 1891-1892: Tasnif İnceleme ve Değerlendirme)”. Yüksek Lisans Tezi. Dicle Üniversitesi, 1995.
- Tokgöz, Ahmed İhsan. *Matbuat Hatıralarım*. haz. Alpay Kabacalı. İstanbul: İletişim Yayınları, 1993.
- Tolluoğlu Ataç, Meral. *Babam Nurullah Ataç*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998.
- _____. *Küçükhanım Meralika*. 2. bs. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004.
- Türkeli, Yadigar. “Tanzimat’tan Sonra Türkçe’de Roman Tercümeleri”. Yüksek Lisans Tezi. Fatih Üniversitesi, 2005.
- Türkgeldi, Ali Fuat. *Görüp İştiklerim*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1951.
- Ülken, Hilmi Ziya. *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*. İstanbul: Vakıf Gazete-Matbaa-Kütüphane, 1935.
- Üyepazarcı, Erol. *Korkmayınız Mr. Sherlock Holmes: Polisiye Roman ve Gelişimi Hakkında Bazı Genel Bilgiler İle Latin Harfleri’nin Kabulüne Kadar (1881-1928) Türkiye’de Yayınlanmış Çeviri ve Telif Polisiye Romanlar Üzerine Bir Deneme*. İstanbul: Göçebe Yayınları, 1997.
- Yalçın, Hüseyin Cahit. *Edebiyat Anıları*. haz. Rauf Mutluay. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1975.
- Yetiş, Kazım. *Dönemler ve Problemler Aynasında Türk Edebiyatı*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2007.
- Yıldırım, Dursun. *Türk Edebiyatında Bektaşî Tipine Bağlı Fıkralar: İnceleme-Metin*. Ankara: Milli Folklor Araştırma Dairesi, 1976.
- Yuva, Gül Mete. *Modern Türk Edebiyatının Fransız Kaynakları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011.

EKLER

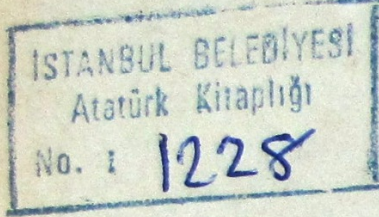
Ek 1. *Beyaz Boyun Bağlılar* Adlı Romanın İç Kapağı

Güft - ü - Şenid
گفت و شنید

لسان خلقدن ایشیدلمش، کتب والسنة متنوعه دن طویلانش،
بعضیسی ده اختراعی اولق اوزره، شدت ذکا و حاقق مصور،
نکات لطیفه یی محتوی، تاریخه متعلق و مشاهیرک اخلاق
واطوارینی کوستر فقرات و مطایباتی جامعدر .

محمد عطا

صاحب و طابعی : مهران

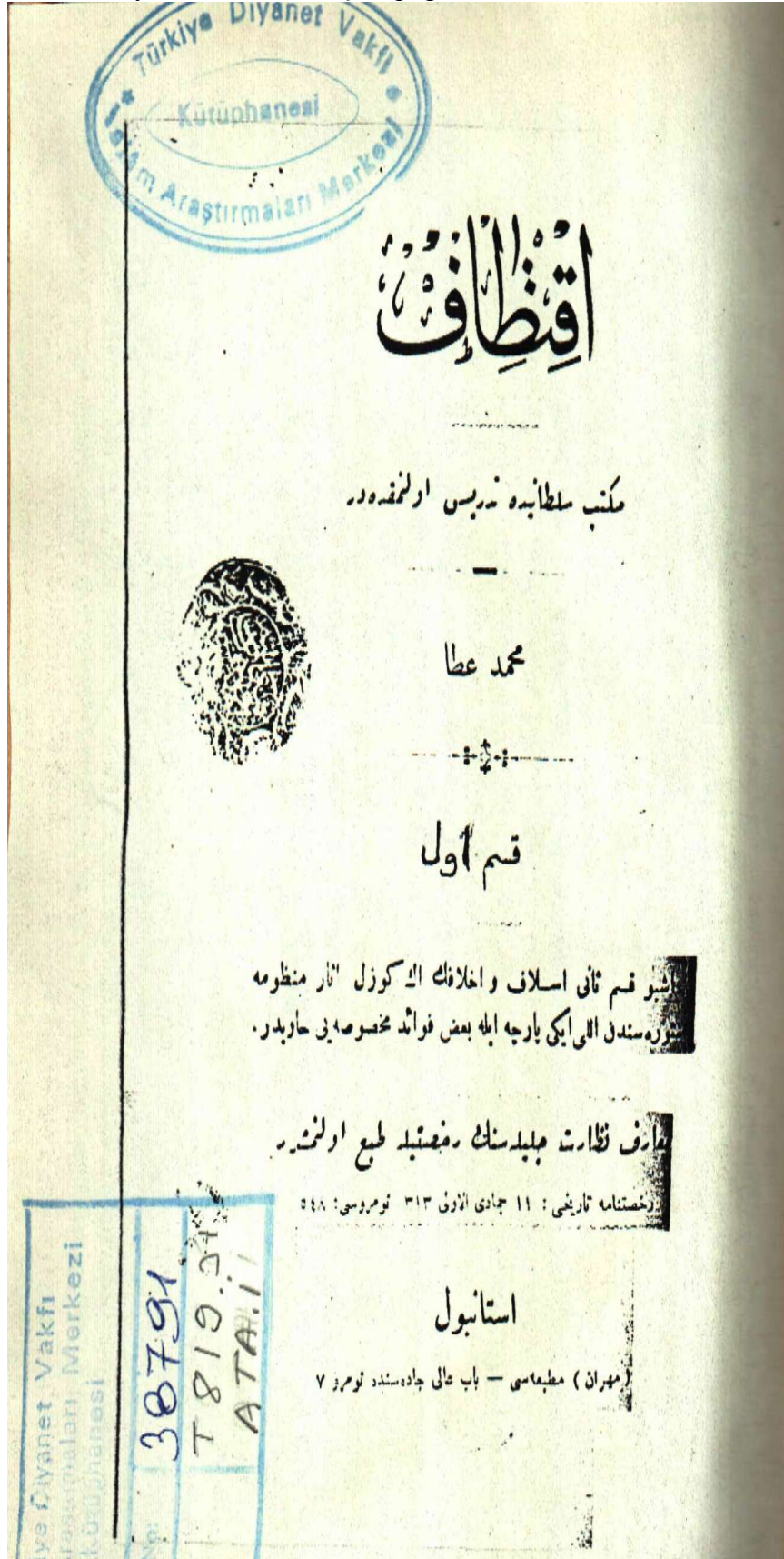
معارف نظارت جلیله سنک رخصتیه طبع اونمشر

استانبول

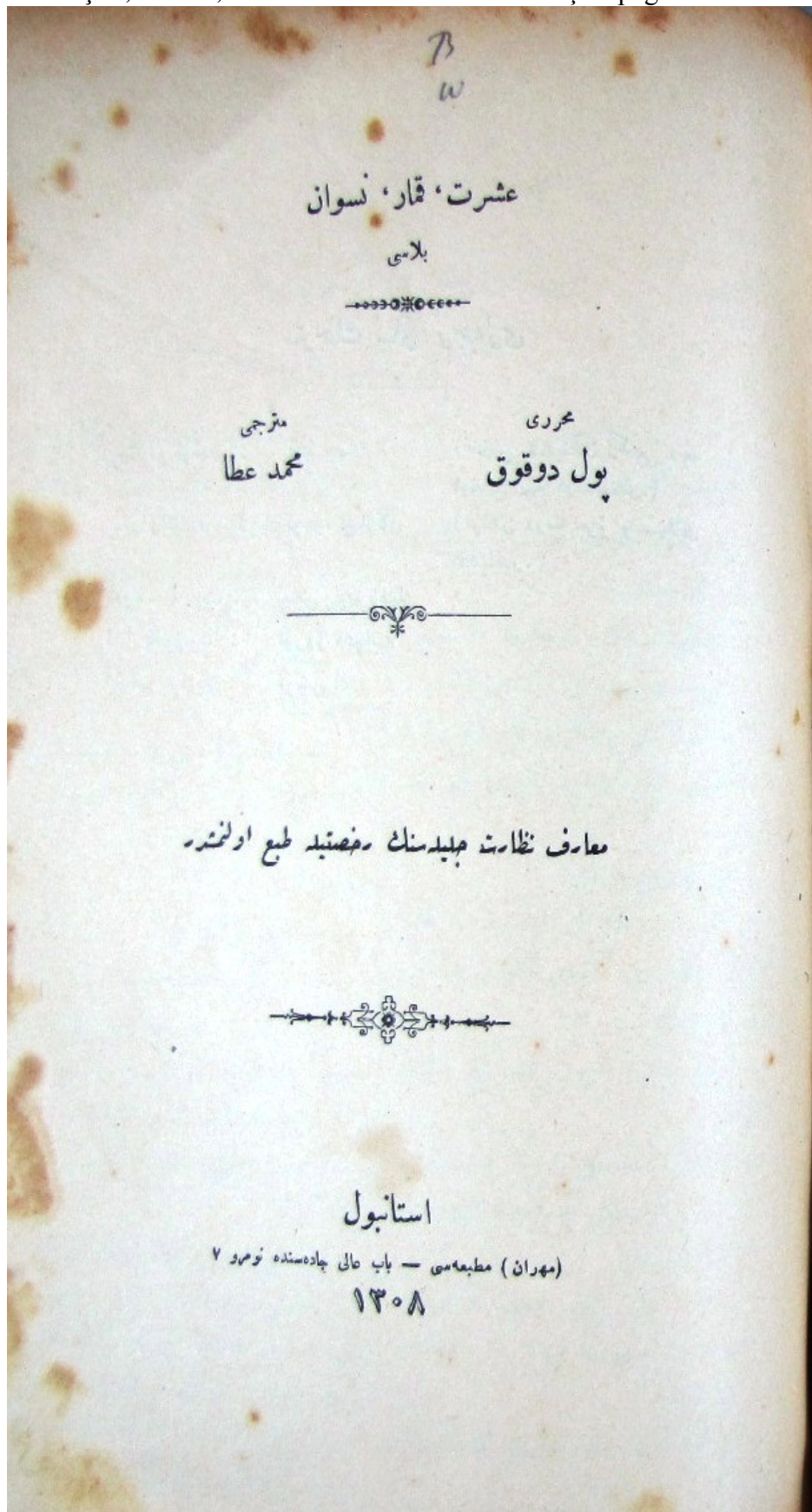
(مهران) مطبعه سی — باب عالی جاده سنده نومرو ۷

۱۳۰۴

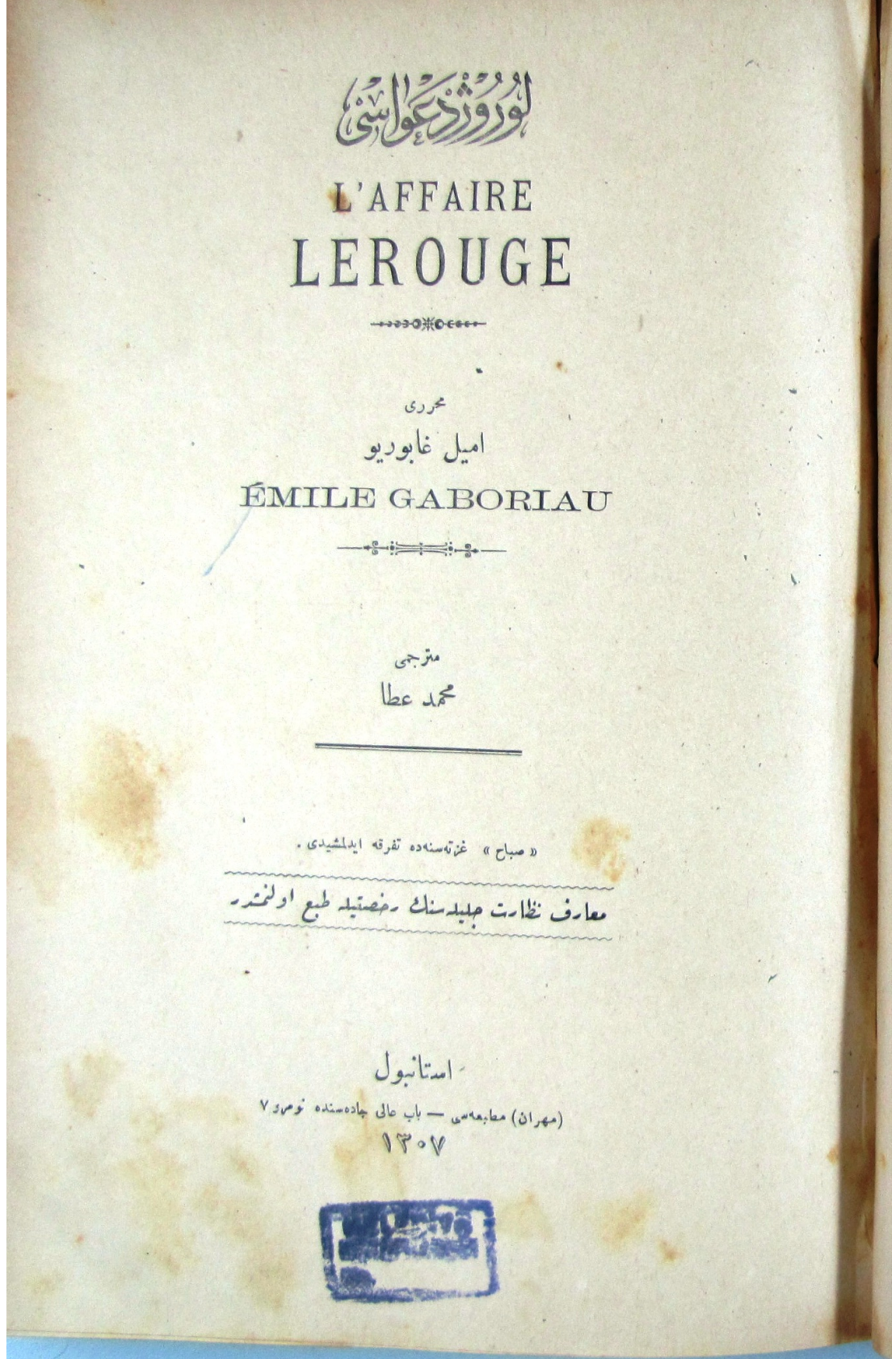
Ek 4. İktitaf'ın 1. Kısımının İç Kapağı

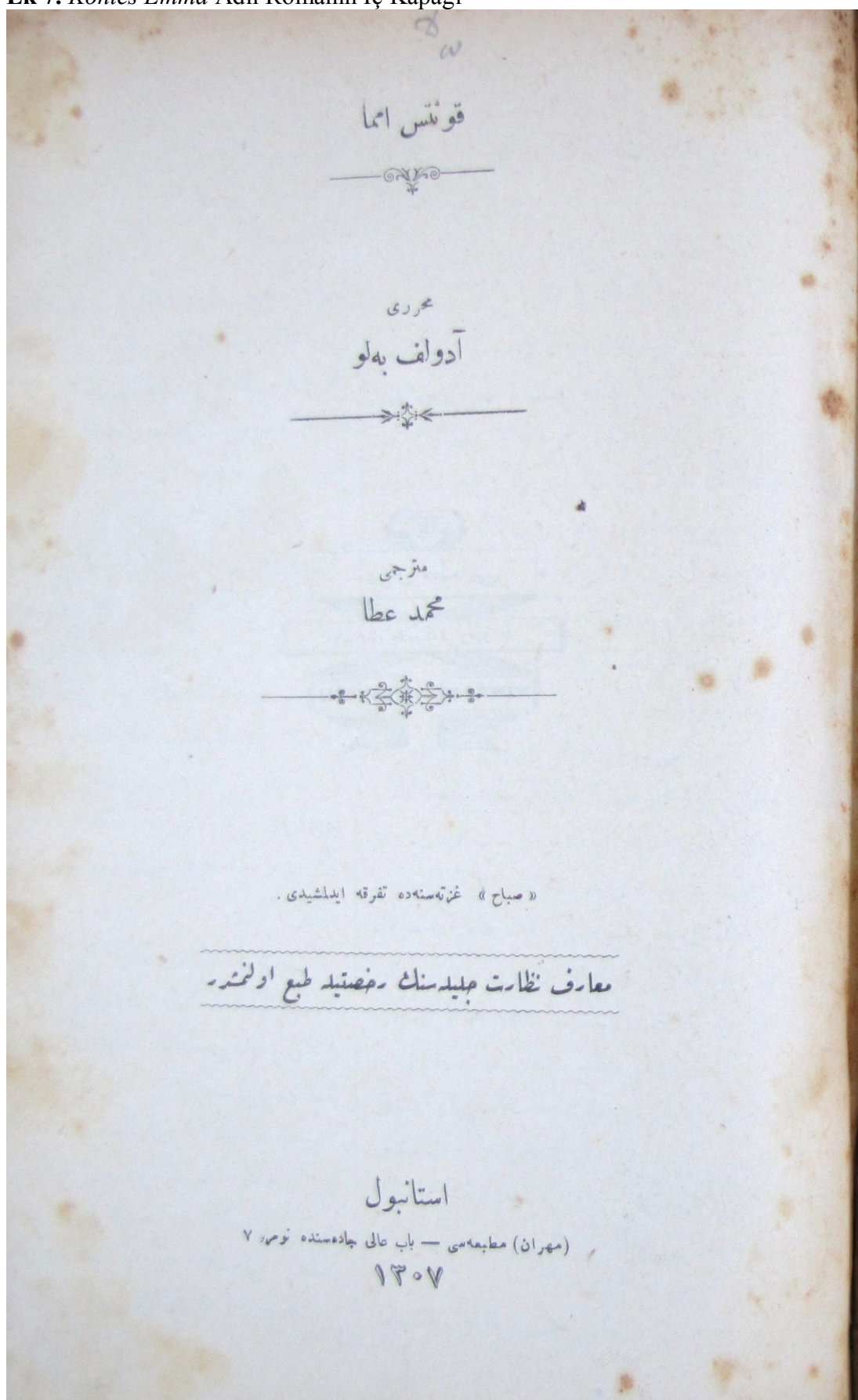
Ek 5. *İşret, Kumar, Nisvan Belâsı* Adlı Romanın İç Kapağı

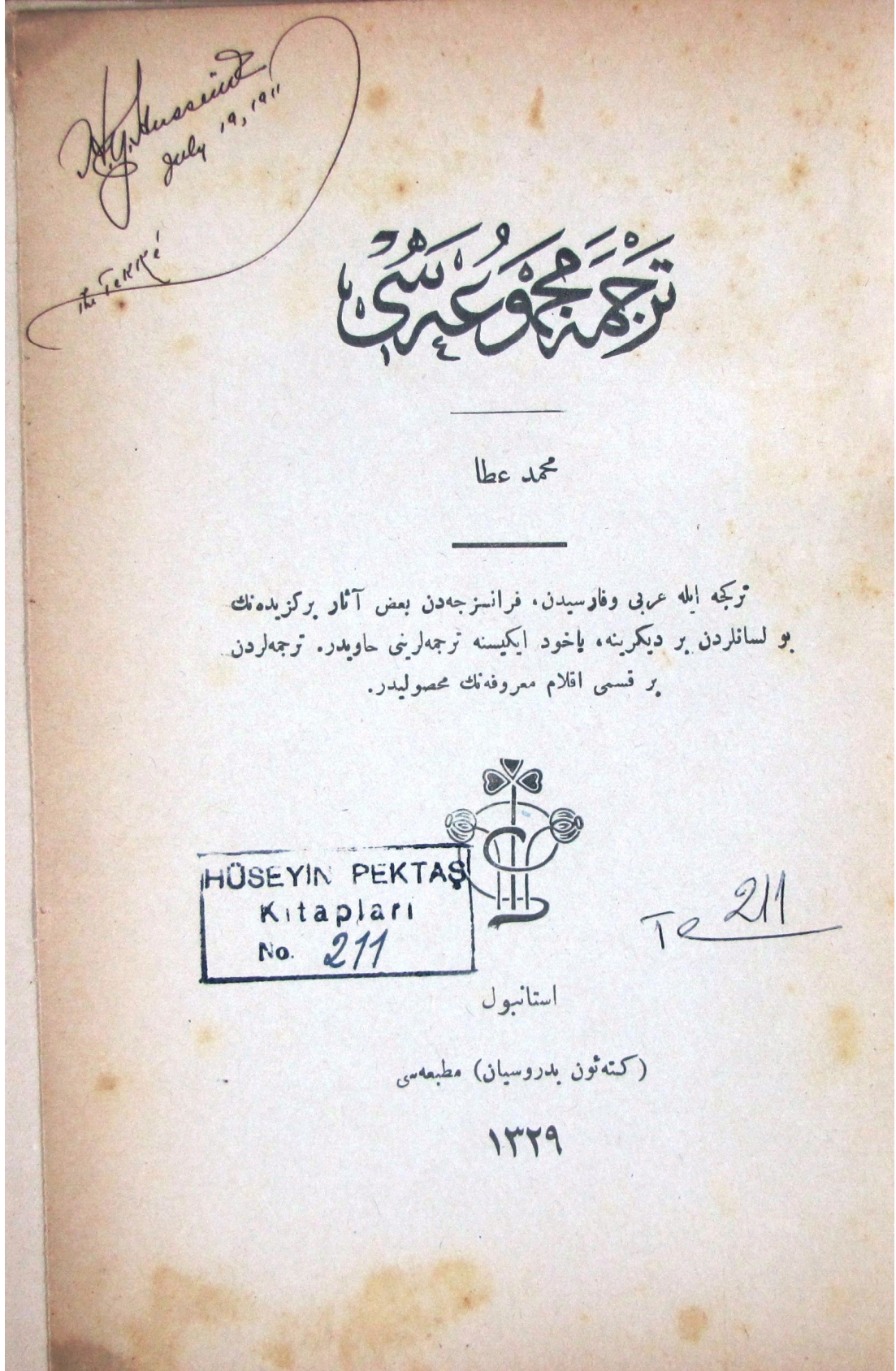

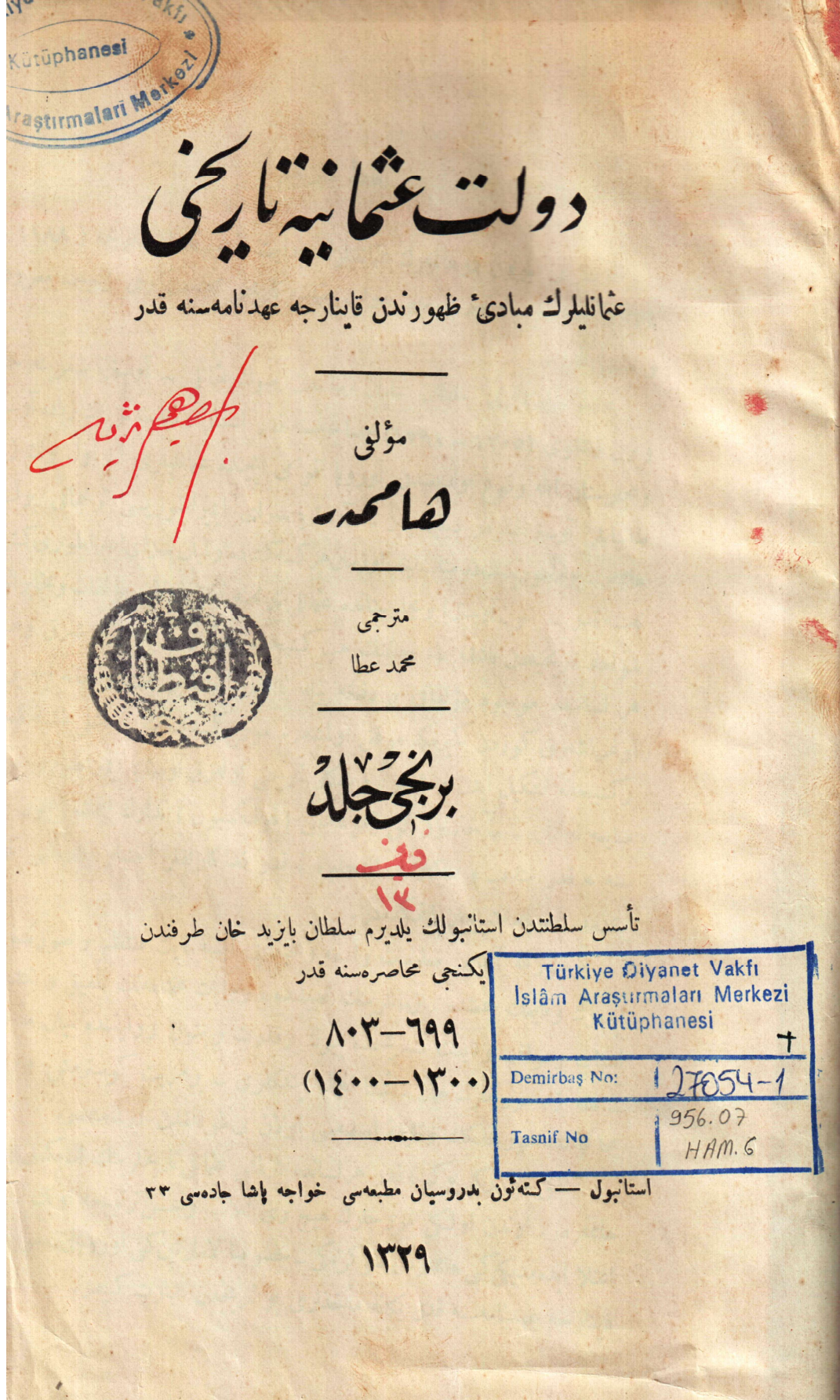
Ek 6. Lörüj Davası Adlı Romanın İç Kapağı

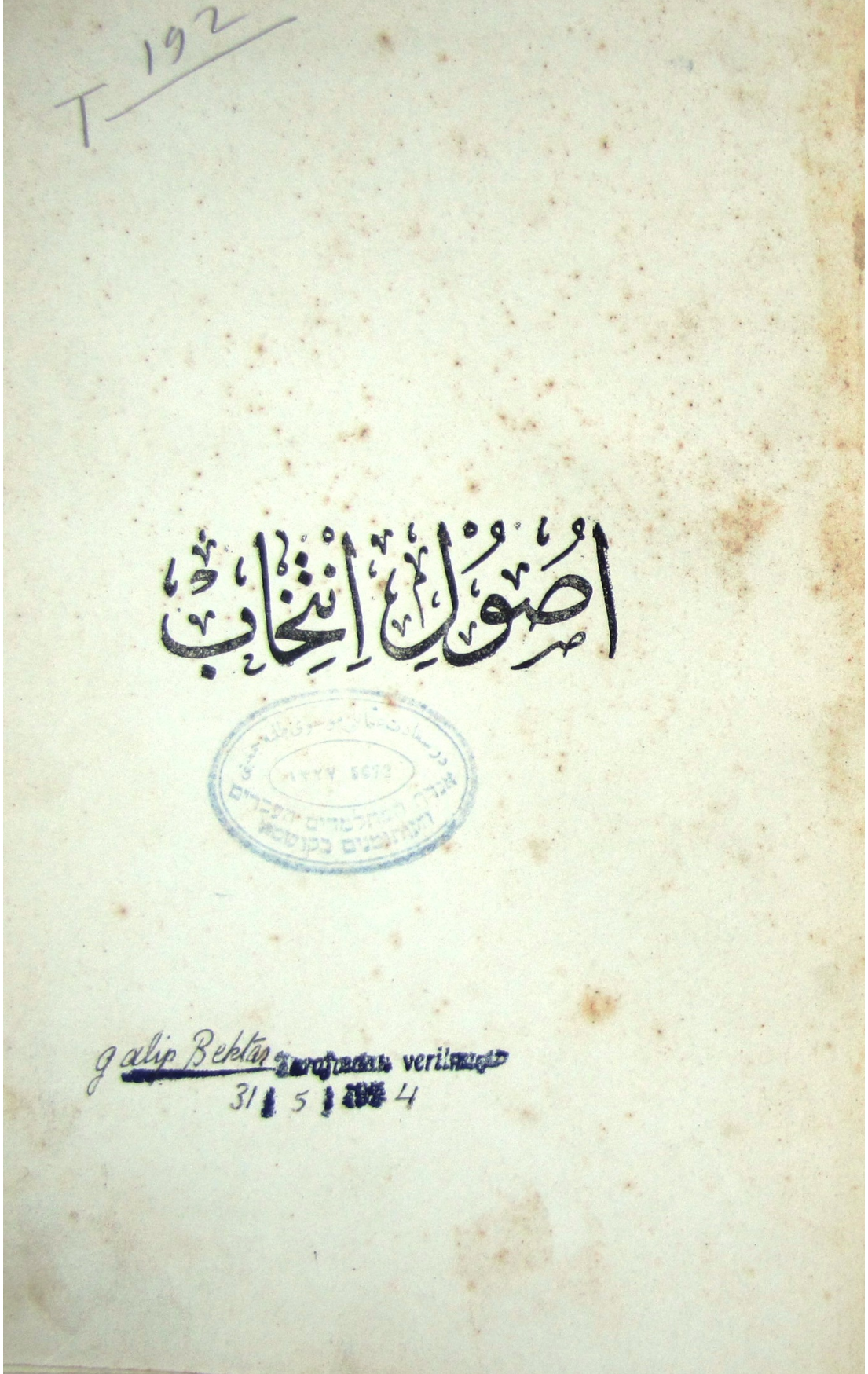
Ek 7. Kontes Emma Adlı Romanın İç Kapağı

Ek 10. Usul-i İntihab'ın İç Kapağı

ÖZGEÇMİŞ

18 Eylül 1987’de İstanbul’da doğdu. 2009 yılında Yıldız Teknik Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünden mezun oldu. Kasım 2010’dan itibaren, Kırklareli Üniversitesi Yeni Türk Edebiyatı ana bilim dalında araştırma görevlisi olarak çalışmaktadır.